

საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების
სამინისტრო
ნიკო ბერკენიშვილის ინსტიტუტი

შრომები VIII

ბათუმი – 2009

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF
GEORGIA
NIKO BERDZENISHVILI INSTITUTE**

TRANSACTIONS VIII

**Publishing House
„Shota Rustaveli State University”
Batumi – 2009**

**МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ И НАУКИ
ГРУЗИИ
ИНСТИТУТ НИКО БЕРДЗЕНИШВИЛИ**

**ТРУДЫ
VIII**

**Издательство
«Государственный университет Шота Руставели»
Батуми – 2009**

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომების მერვე ტომში განხილულია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის, ლინგვისტიკის, ფოლკლორის, ეკონომიკის, სოციოლოგიისა და ფსიქოლოგიის აქტუალური პრობლემები.

რედაქტორი – ვ. შამილადე, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, პროფესორი

სარედაქციო კოლეგია – პროფესორი ვ. შამილადე (რედაქტორი); აკადემიური დოქტორი რ. მალაყმაძე (რედაქტორის მოადგილე); პროფესორი გ. ჩაგანავა (რედაქტორის მოადგილე); პროფესორები: ნ. ინაიშვილი, თ. შიოშვილი, ნ. კახიძე, უ. მიქაშავიძე, მ. ქამადაძე, მ. სიორიძე, მ. პელკმანსი (ჰოლანდია), ლ. აბრამიანი (სომხეთი), ლ. სოლოვიოვა (რუსეთი), მ. აგლაროვი (რუსეთი), მ. რაგიმოვა (აზერბაიჯანი).

In the eighth volume of the transactions of Niko BerdzeniShvili Institute are presented the different works discussing the actual problems of history, archeology, ethnology, linguistics, folklore, economics, sociology and psychology of the South-Western Georgia.

Editor – The corresponding member of the Georgian National Academy of Sciences, professor V. Shamiladze

Editorial Board: Professor V. Shamiladze (editor); Academic doctor R. Malakmadze (deputy editor); Professor G. Chaganava; Professors: N. Inaishvili, T. Shioshvili, N. Kakhidze, Zh. Mikashavidze, M. Kamadadze, M. Sioridze, M. Pelkmans (Netherlands), L. Abramian (Armenia), L. Soloviova (Russia), M. Aglarov (Russia), M. Ragimova (Azerbaijan).

В восьмом томе трудов Института Нико Бердзенишвили рассматриваются актуальные вопросы истории, археологии, этнологии, лингвистики, фольклора, экономики, социологии и психологии Юго-Западной Грузии.

Редактор – член-корреспондент АН Грузии, профессор В. Шамиладзе

Редакционная коллегия: Профессор В. Шамиладзе (редактор); Академический доктор Р. Малакмадзе (заместитель редактора); Профессор Г. Чаганава (заместитель редактора); Профессора: Н. Инаишвили, Т. Шиошвили, Н. Кахидзе, Ж. Микашавидзе, М. Камададзе, М. Сиоридзе, М. Пелканс (Голландия), В. Л. Абрамян (Армения), Л. Соловьева (Россия), М. Агларов (Россия), М. Рагимова (Азербайджан).

რეცენზენტი	ჯემალ ვარშალომიძე ისტორიის აკადემიური დოქტორი
Reviewer	Academic Doctor of history Djemaal Varshalomidze
Рецензент	Академический доктор истории Джемал Варшаломидзе

ISSN 1512-4991

© “შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი” – 2009

შ ი ბ ა ა რ ს ი Content Содержание

ლინგვისტიკა Linguistics Лингвистика

მიხეილ ქამადაძე - ეტიმოლოგიური ძიებანი (I)	9
Mikheil Kamadadze - Etimological Searches (I)	16
Михаил Камададзе - Этимологические изыскания	17
ნანული ნოღაიდელი - დიალექტიზმები ფრიდონ ხალვაშის შემოქმედებაში	19
Nanuli Nogaideli - Dialecticisms in Creative Activity of Fridon Khalvashi	25
Нанули Ногайдели - Диалектизмы в творчестве Фридона Халваши	25
ელზა ფუტკარაძე - -ი ნიშნიანი მედიაქტიური ზმნები საშუალო ქართულში	26
Elza Putkaradze - Medioactive verbs with -i suffix in the Middle Georgian	33
Ельза Путкарадзе - Медиаактивные глаголы с тематическим показателем -и- в среднем грузинском	33
ნარგიზ ახვლედიანი - სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები ზანური ტოპონიმების სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი	36
Nargis Akhvlediani - The Structural- Semantic Analysis of Zanian Toponymy, Formed by the Means of the Word-combination	43
Наргиз Ахвледияни - Структурно-семантический анализ занских топонимов, образованных способом словосложения	43
ციალა ნარაკიძე - მეფუტკერობის ლექსიკიდან ღაზურში	45
Tsiala Narakidze - From Beekeeping Vocabulary In Laz Dialect	54
Циала Наракидзе - Из лексики пчеловодства в лазском диалекте	54
შუშანა ფუტკარაძე - ზმნური ფორმების წარმოებასთან დაკავშირებული თავისებურებანი იმერხეულში (მეორე ნაწილი)	55
Shushana Putkaradze - Verb Formation Peculiarities in Imerkhevi Dialect (second part)	64
Шушана Футкарадзе - Особенности образования глагольных форм в имерхевском диалекте (вторая часть)	64

ფოლკლორი და ლიტერატურა Folklore and literature Фольклор и литература

თინა შიოშვილი - “ქართული დარჩა მისი სახელი” (გიორგი ყიფიანის პატრიოტული ლირიკა)	66
Tina Shioshvili - His name remained Georgian one (On Giorgi Kipiani Patriotic Lyrics)	73
Тина Шиошвили - «Грузинским осталось его имя» (Патриотическая лирика Георгия Кипиани)	73

ეთერ ზოიძე – საგინგლო-გამოსაჯავრებელი ლექს-სიმღერები აჭარის ფოლკლორში	74
Eter Zoidze - Children's stupidity in Georgian Folklore	80
Этер Зоидзе - Поддеви в детских стихах и песнях	81
შუშანა ფუტყარაძე, მზია ხახუტაიშვილი - მუჰაჯირთა ნადური სიმღერები	82
Shushana Putkaradze, Mzia Khakhutaishvili - Naduri songs of Muhajirs	87
Шушана Футқарадзе, Мзия Хакхутаишвили - Песни «Надури» мухаджиров	88
გიორგი მახარაშვილი - რძის სიმბოლიკის საკითხი დიდი წარღვნის ლეგენდის აჭარულ ვარიანტში	89
Giorgi Makharashvili - Question of the Symbol of Milk in Adjarian Variant of Big Flood	96
გიორგი Махарашивили - Вопрос символики молока в аджарском варианте большого потопа	96

ეთნოლოგია Ethnology Этнология

ნოდარ კახიძე - ძველი საქართველოს ხელოსნობის მკვლევარი (პროფესორ შოთა მესხიას დაბადების 90 წლისთავის გამო)	98
Nodar Kakhidze - Professor Shota Meskhia – an Investigator of Old Georgian Handicraft	103
Нодар Кахидзе - Профессор Шота Месхиа - исследователь древнегрузинского ремесла	104
თამილა ლომთათიძე - საწესო სანახაობათა არქეტიპები აჭარაში	106
Tamila Lomtadze - Archetypes of Religious Performances in Adjara	112
Тамила Ломтатидзе - Архетипы обрядовых зрелищ в Аджарии	112
რუსლან ბარამიძე - ისლამი აჭარაში 1878-1921 წლებში	114
Ruslan Baramidze - Islam in Adjara (1878-1921)	124
Руслан Барамидзе - Ислам в Аджарии в 1878-1921 годах	125

ისტორია History История

მალხაზ სიორიძე - ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია და საქართველოს სუვერენიტეტის საკითხი ევროპის საერთაშორისო ორგანიზაციებში XX საუკუნის დასაწყისში	127
Malkhaz Sioridze - Georgian Political Emigration and the Question of Sovereignty of Georgia at the European International Organizations in the Beginning of the XX-th Century	137
Малхаз Сиоридзе - Грузинская политическая эмиграция и вопрос суверенитета Грузии в европейских международных организациях в начале XX столетия	137
ოლეგ ჯიბაშვილი, ხათუნა დიასამიძე - ნიკო ბერძენიშვილის „გუგუბრევილო პატრიოტი“ და ლახეთის პრობლემა	139

Oleg Djibashvili, Khatuna Diasamidze - “The Naïve Patriot” by Niko Berdzenishvili and the Problem of Lazeti	147
Олег Джибашвили, Хатуна Диасамидзе - Повесть Нико Бердзенишвили „Наивный патриот“ и проблема Лазети	147
უჩა ოკროპირიძე - ჩაკვის საუფლისწულო მამულის ისტორიიდან	149
Ucha Okropiridze - From the History of Chakvi Estate	156
Уча Окропиридзе - Из истории Чаквинского удельного имения	156
სიმონ გოგიტიძე - ქაშკები და მათი ეთნიკური კუთვნილება	159
Simon Gogitidze - Kashka and their Ethnic Origin	167
Симон Гогитидзе - Кашки и их этническая принадлежность	167
ოთარ თურმანიძე - აგრარული რეფორმა აჭარაში (1921-1928 წწ.)	170
Otar Turmanidze - Agricultural Reformation in Adjara (1921-1928)	178
Отар Турманидзе - Аграрная реформа в Аджарии (1921-1928гг.)	178

ეკონომიკა Economics Экономика

ვახტანგ მიქაშავიძე, ჯანი მიქაშავიძე - ტურიზმი და მცირე მეწარმეობის განვითარების პრობლემები აჭარაში	180
Vakhtang Mikashavidze, Zhani Mikashavidze - Problems of Development of Tourism and Small Business	191
Вахтанг Микашавидзе, Жани Микашавидзе - Проблемы развития туризма и малого предпринимательства в Аджарии	192
ლამარა მიქელაიშვილი - სასურსათო დამოკიდებულების შემცირების და ეკოლოგიური აგროწარმოების განვითარების პრობლემები საქართველოში	194
Lamara Mikelaishvili - The Reduction of the Food Dependence and the Development of the Problems of the Ecological Adjarian Industry in Georgia	204
Ламара Микелашвили - Уменьшение продовольственной зависимости и развитие проблем экологического агропроизводства в Грузии	204
ბესიკ ბოლქვაძე - ეკონომიკური რეფორმები და ქვეყნის საგადასახადო პოლიტიკის ვექტორი	206
Besik Bolkvadze - Economic Reforms and the Country's Taxation Direction	215
Бесик Болквадзе - Экономические реформы и вектор налоговой политики страны	216

სოციოლოგია Sociologia Социология

კონსტანტინე გლონტი – შრომის სოციოლოგიის წარმოშობისა და აქტუალობის საკითხი	218
Constantine Glonti - The Question of Origin and Relevance of the Sociology of the Labour	223
Константин Глonti - Вопрос происхождения и актуальности социологии труда	224

ფსიქოლოგია Psychology Психология

გურამ ჩაგანავა - დერეალიზაციის ფენომენოლოგია	225
Guram Chaganava - Phenomenology of Derealization	236
Гурам Чаганова - Феноменология дереализации	237

საიუბილეო მილოცვები

პროფესორი ნოდარ კახიძე – 80	
როინ მაღაყმაძე, ვახტანგ შამილაძე, გურამ ჩაგანავა – თვალსაჩინო მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე ნოდარ კახიძე (დაბადების 80 წლისთავის გამო)	240
პროფესორი ოთარ თურმანიძე – 75	
როინ მაღაყმაძე, ვახტანგ შამილაძე, მალხაზ სიორიძე – ღვაწლმოსილი მეცნიერი და პედაგოგი	244

ეტიმოლოგიური კიბანო (I)

ყველას აინტერესებს გეოგრაფიული სახელის მნიშვნელობა, წარმოშობა თუ სახელდების მიზეზი. ამიტომაც ტოპონიმების შესახებ არაერთი თქმულება გვაქვს, რომლებშიც მეტწილად სახელწოდების ხალხური ეტიმოლოგიაა მოცემული. ტოპონიმის მნიშვნელობის დადგენისას მათი გათვალისწინება მიზანშეწონილია, რადგან ეს გადმოცემები ზოგჯერ სინამდვილეს ასახავს. მაგრამ მეცნიერული ეტიმოლოგია სიტყვის თუ სახელის თავდაპირველი მნიშვნელობის გათვალისწინება, იმ წარმოდგენის ამოფესვაა, რომელიც ცხადყოფს სახელდების მიზეზს (ჩიქობავა, 1937:48).

წინამდებარე სტატიაში წარმოვადგენთ აჭარის ზოგიერთი გეოგრაფიული სახელის ეტიმოლოგიას.

კიბე სოფელი (ხელვ. რ.). **კიბე** არაერთი სოფლის თუ ადგილის სახელში გვხვდება. მაგ., სოფ. მაჭახლისპირში ადგილს ჰქვია **ქვაკიბე**, ეს სახელწოდება დასტურდება, აგრეთვე, აჭარისაღმართის საკრებულოში, ზედა ჯოჭოში (აღნიშნული სოფლები ხელვაჩაურის რაიონშია), **კიბეთაღ** – ს. აქუცა (ქედის რ.) და ა.შ. ქუთაისთან ახლოს ერთ-ერთ სოფელს ჰქვია **კიბულა** (სიხარულიძე, 1958:144). **კიბე** სამეგრელოს ტოპონიმებშიცაა: ტკვაჯა (მეგრ. ტკვა „კიბე“), ტკვარჩელი და ა.შ. (ინგოროყვა, 1954:172).

კიბე–აღსავალი ხარისხედი, აღნიშნავს საბა და იქვე მიუთითებს: ნახე აღსავალი, სადაც ამ სიტყვას დიდი ლექსიკოგრაფი უფრო სრულყოფილად განმარტავს: „აღსავალი–კიბე და ხარისხი და ყოველივე ზეით სავალი აღსავალი არს. კიბე არს წვლილის ხით დანდალოანი აღსავალი, ხარისხი არს ქვითა და კირით შეკიბულივით სხვადასხვა აღსავალი; მექონოთი არს ტაძართა და ეკლესიათა კართა ხარისხულად აღსავალი; **სხუნი** არს ფიცართა და ძელთაგან ხარისხული აღსავალი, გინა გვერდობა ბაქან–ბაქანად ქმნილი“... (საბა, 1966). ჩვენთვის სწორედ ეს უკანასკნელი წინადადებაა საინტერესო, რადგან სოფლისათვის **კიბე** სწორედ ამ ნიშნის მიხედვით („გვერდობა ბაქან–ბაქანად ქმნილი“) შეურქმევიათ.

კიბე ერთ-ერთი ძველი დასახლებული სოფელი უნდა იყოს. იგი მოხსენიებულია შუა საუკუნეების წერილობით ძეგლში „ტბეთის სულთა მატთანეში“, ოღონდ იგი მოცემულია სადაურობის აღმნიშვნელ სახელში: „სულსა ბასილი მორთულაყისასა და მეუდლისა მისისა

კიბელისასა”... „სულსა კიბელისძესა”... („ტბეთის სულთა მატთანე”, 1977:80, 86).

დანდალო – ეს სახელი კონკრეტულად არც ერთ სოფელს არ ჰქვია. იგი საერთო სახელია რამდენიმე სოფლისა, როგორც ღორჯომი, სხალთა, უჩამბა და ჭვანა (ზემო აჭარაში). ადგილობრივ არძენაძეებს//არძენაშვილებს ეძახიან (სოფელში მეტწილად გვარად არძენაძეები ცხოვრობენ), მაგრამ ეს სახელი ოფიციალურ დოკუმენტებში არ გვხვდება და შესულია დანდალოს სახელით (საქ. ადმ. ტერ... 1987:120).

სოფ. დანდალო მდ. აჭარისწყლის მარცხენა მხარესაა და ტერიტორიულად ქედის რაიონს (ქვემო აჭარა) მიეკუთვნება. მოცემული სახელწოდება გაფორმებულია ო სუფიქსით, საყრდენი სიტყვა კი არის **დანდალ**. საბას მიხედვით, დანდალი არის „კიბის თუ ურმის საჯიდარი” (საბა, 1966). საბასეულ განმარტებას იმეორებს დიუბინაშვილიც (სიხარულიძე, 1958:154). აღნიშნული სახელწოდების ეტიმოლოგიას შეეხო შ.ნიჟარაძე. მკვლევრის თვალსაზრისით, სოფლის სახელი მისი გეოგრაფიული მდებარეობიდან წარმოსდგება. სახელდობრ, მას „საფეხურებრივ შემადგენელი ტერასისებური მდებარეობა აქვს” (ნიჟარაძე, 1957:141). მაგრამ სხვაგან შ. ნიჟარაძე მოცემულ სახელს ასე განმარტავს: ამ ტოპონიმის ფუძედ სავარაუდებელია დანდალი. ეს სიტყვა კი აჭარულ ლექსიკაში აღარ გვხვდება. საბასთან მას ორი მნიშვნელობა აქვს: 1. „ლაგამი თუ პირის მახე”, 2. „კიბისა თუ ურმის საჯიდარი”... (ნიჟარაძე, 1971:54). როგორც ჩანს, ავტორი თავის პირველ ეტიმოლოგიას აღარ იმეორებს და სხვაგვარ ახსნას გვთავაზობს. სიტყვას **დანდალი**, რომელსაც სავარაუდებელ ფუძედ მიიჩნევს ავტორი ზემოთ აღნიშნული ტოპონიმისა, ერთგან ასე განმარტავს: “სარძიეში სიგრძივ კედლების გასწვრივ გადებული ძელები რძის პროდუქტებისა და ჭურჭლების დასაწყობად (თაროსავით); დანდალს, ჩვეულებრივ, ძაღლებსა და ყიშლებში აკეთებენ”... (ნიჟარაძე, 1971:163).

საბასეული განმარტებით, კიბე არის „წვლილის ხით დანდალოანი აღსავალი”, ე.ი. დანდალოანი აღსავალი–კიბისებური, დატერასებული ფერდობის სახელი უნდა იყოს. ამასთან, საგულისხმოა ისიც, რომ საბას მიხედვით, დანდალის ერთ–ერთი მნიშვნელობაა „კიბისა და ურმის საჯიდარი”. შდრ. კოფო.–იქვე მიუთითებს დიდი ლექსიკოგრაფი. აღსანიშნავია, რომ მდ. აჭარისწყალზე, სწორედ სოფ. დანდალოში არის XII საუკუნის ქვის თაღიანი ხიდი, რომელიც ერთ–ერთი თვალსაჩინო კულტურის ძეგლია აჭარისწყლის ხეობაში. ამდენად, შესაძლებელია ისიც ვივარაუდოთ, რომ დანდალო არის ადგილი სახიდარი.

დანდალო ერთ–ერთი ძველი დასახლებული სოფელი უნდა იყოს. იგი მოხსენიებულია სამცხე–საათაბაგოს მღვდელ–მთავართა სიგელში, რომლის მიხედვითაც, „აჭარა დანდალოთ ზეითი” მტბევარის სამწყსო ყოფილა. „დანდალოს ქვემოთი აჭარა ქუთათელის სამწყსო ყოფილა“

(ბაქრაძე, 1987:77). ზ.ჭიჭინაძის აღწერის მიხედვით, XIX საუკუნის ბოლოს დანდალო 50-კომლიანი სოფელია (ჭიჭინაძე, 1913:101).

აბუქეთა სოფელია ამჟამად ქედის რაიონის ზვარეს საკრებულოში. ამ ოიკონიმიის საყრდენი სიტყვა უნდა იყოს აბუქ, -ეთ-ა-სუფიქსი. სპეციალურ ლიტერატურაში ამ ფორმანტთან დაკავშირებით არაერთი მოსაზრებაა გამოთქმული. იგი გეოგრაფიულ სახელთა საკუთარ მაწარმოებლად და მიჩნეული (შანიძე, 1953:138). ერთვის საზოგადო სახელის ფუძეს, ტომობრივ და ეთნიკურ სახელებს, აწარმოებს ქვეყნის მხარეთა სახელებს, მიუთითებს რისამე ანუ ვისამე მრავლად მყოფობის ადგილს (ჩიქობავა, 1974:70). მოცემული სუფიქსის ფუნქციის საკითხს ეხებიან სხვა მკვლევარებიც (ნ. მარი, ვ. დუნდუა, ი. იმნაიშვილი, კ. კეკელიძე...).

-ეთ- სუფიქსი ბევრი საინტერესო ფუნქციის მატარებელია. აჭარის ტოპონიმიაში იგი გავრცელების საკმაო სიხშირით ხასიათდება. თუმცა აჭარისწყლის ხეობის სოფლების სახელები არც თუ ისე ხშირადაა გაფორმებული ამ ფორმანტით. **-ეთ-** სუფიქსიანი სახელები უფრო ნიშანდობლივია მაჭახლის ხეობის ტოპონიმისათვის. აქ **-ეთ-** მეტწილად გვარსახელებიდან მომდინარე ტოპონიმებს დაერთვის, მაგ., ხინკილეთი, გვიანეთი, კახიეთი, პირპილეთი... სოფლების თუ უბნების სახელებია მაჭახლის ხეობაში. ამ უბნებში შესაბამისად ცხოვრობენ: ხინკილაძეები, გვიანიძეები, კახიძეები... ანალოგიური სემანტიკის ტოპონიმი უნდა იყოს **აბუქეთა**, რომელიც თავდაპირველად შეიძლება იყო ფორმით **აბუქეთი**. ამ სახელის ამოსავალი უნდა იყოს საკუთარი სახელი აბუქი, რომელიც ამჟამად აჭარაში არ დასტურდება. ამ მიმართებით საინტერესოა XVI საუკუნის ერთ-ერთი თურქული წყარო, რომელშიც აღწერილია მარიოთის ხეობის (შუახევის რ.) სოფლები – დღვანი და შუბანი. აღწერის მასალებში გვხვდება ამ სოფლებში მცხოვრებთა სახელები (გვარების გარეშე). სხვა სახელებს შორის აქ მოხსენიებულია ვინმე აბუქი (ფუტკარაძე, აბაშიძე, 1997). მაშასადამე, ამ დოკუმენტის მიხედვით, აბუქი პირის საკუთარი სახელი ყოფილა.

მინდოდაური ერთ-ერთი უბნის სახელია სხალთის საკრებულოში (ხულოს რ.). ეს ტოპონიმიც ანთროპონიმული წარმომავლობისაა, რომელიც გაფორმებულია **-ურ-** სუფიქსით. ეს ფორმანტი აჭარის ტოპონიმიაში საკმაოდ გავრცელებულია. იგი მიუთითებს კუთვნილებაზე. ე.ი. მინდოდაური არის ვინმე მინდოდას შთამომავლობის ადგილი.

ღირსსაცნობია, რომ აჭარის ისტორიული ანთროპონიმის შესწავლისათვის ფრიად საყურადღებო მასალაა დაცული მხარის ტოპონიმიაში. ტოპონიმს შემოუნახავს იმ პიროვნების სახელი თუ გვარი, ვინც აქ ცხოვრობდა, ან ვინც პირველად გააკეთა აქ ბოსტანი, ყანა თუ ჭალა და ა.შ. მინდოდაური მინდოდას შთამომავალთა გვარია ხევსურეთში. მაგ., ვაჟა-

ფშაველას პოემის “გოგოთურ და აფშინა” (ვაჟა-ფშაველა, 1990:39) ერთ-ერთი გმირი აფშინა მინდოლაურის გვარისაა.

ე.ი. –ურ– სუფიქსი აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში გვარების მაწარმოებლადაც გვხვდება, ასეთი გაფორმების გვარი აჭარაში ძალზე იშვიათად დასტურდება. –ურ– სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები კი ხშირია. ერთი სიტყვით, საკუთარი სახელი მინდოდა, რომელიც ამჟამად იშვიათია, საფუძვლად უდევს აჭარაში ტოპონიმს **მინდოლაური**, ხოლო ხევესურეთში–გვარს.

ზვანი ადგილის სახელია ქობულეთის რ–ის სოფ. ჭახათში, მდ. კინტრიშის ნაპირას. სახელწოდებაში დაკარგული ჩანს თავკიდური თანხმოვანი **ბ** და სუფიქსისეული ხმოვანი **ო**. ე.ი. ზვანი< ბზვანი<ბზოვანი. მაშასადამე, ტოპონიმის ამოსავალია მცენარის სახელი **ბზა**, რომელიც კინტრიშის ხეობაში მრავლადაა. ანალოგიური სახელწოდებაა **ბზვანა** (<ბზოვანა), რომელიც ტყის სახელია სოფ. მაჭახლისპირში (ხელვაჩაურის რ.). აქაც ბევრი **ბზაა**. **ბზასთან** უნდა იყოს დაკავშირებული ტოპონიმი **ბზიძირი** (ს. კირნათი).

ბზვანი სოფელია ვანის რ–ში. ამ შემთხვევაშიც გეოგრაფიული სახელის ამოსავალია მცენარის სახელი **ბზა** (ჭუმბურიძე, 1987:433).

კიკნავრი ტყის სახელია ქობულეთის რ–ში, კერძოდ, ზერაბოსელში (ნასოფლარია კინტრიშის ხეობაში). სახელწოდების თავდაპირველი ფორმა უნდა იყოს **კიკნაური**. ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში აჭარულში სუფიქსისეული **უ** რედუცირდება და აურ>აჟრ>ავრ. მოცემული სახელწოდების ფუძე საკუთარი სახელი თუ გვარი **კიკნა//კიკნაძე** უნდა იყოს. ქართულში კიკინია დასტურდება საკუთარ სახელად, **კიკნა–პატარა** კაცის მეტსახელად (დლონტი, 1986:144). ისტორიულ საბუთებში გვხვდება, აგრეთვე გვარი **კიკნაშვილი** (პირთა ანოტ..., 1993:509).

აღსანიშნავია, რომ **ზ. ჭიჭინაძე** სოფ. კაპნისთავის (ხელვაჩაურის რ.) აღწერისას მიუთითებს: “ამ სოფლის მებატონენი ძველად **კიკინაძენი** ყოფილან (ჭიჭინაძე, 1913:125). ეს საინტერესო ფაქტია მოცემული გვარის თავდაპირველი ფორმის დასადგენად. აღნიშულ სახელწოდებაში –**ურ–** სუფიქსი ამ ტერიტორიის **კიკნას** თუ **კიკნაძის** კუთვნილებას გამოხატავს. ანალოგიური შინაარსის სახელებია **გოგმაჩაური** (გოგმაჩაძეებით დასახლებული სოფელი ქობულეთის რ–ში), **ვარჯანული**, **ვარჯანაული** (ვარჯანას შთამომავალთა სოფლები ქობულეთისა და შუახევის რაიონებში), **მეხეშური** მეხეშიძეების უბანი (ხულოს რ. სოფ. ქედლები), **იაკობაური** (იაკობას შთამომავლობის სოფელი შუახევის რ–ში) და სხვ. მრ.

კაკვანჭალა სოფ. სხალთის უბანი (ხულოს რ.). ეს სახელწოდება კომპოზიტიური გაფორმებისაა. კომპოზიტის მეორე შემადგენელი ნაწილი (ჭალა) უცვლელადაა, ხოლო პირველ ნაწილში ფონეტიკური ცვლილება

მომხდარა, კერძოდ. დაკარგული ჩანს ფუძისეული თანხმოვანი ლ და სუფიქსისეული ო ხმოვანი. ე.ი. კაკვანჭალა<კაკლევანჭალა> კაკლოვანი ჭალა. მაშასადამე, კაკლოვანი ჭალა ჰქვია ადგილს, სადაც ბევრი კაკლის (ნიგეზის) ხეა. საერთოდ, აჭარის ტოპონიმიაში –ოვან– სუფიქსის თავკიდური ხმოვანი ხშირად იკარგება. მოცემულ სახელწოდებაში ფუძისეული ლ თანხმოვანიც დაკარგულა, ანალოგიური მაგალითი უნდა იყოს ცხემვანი<ცხემლვანი<ცხემლოვანი (სოფლის სახელია ქობულეთის რაიონში), ურთხვანი<ურთხლვანი<ურთხელოვანი (ტყე, ს.ქოქოლეთი, ხელ.რ.).

ბუქაისოული ტყის სახელია ქობულეთის რ–ის სოფ. აჭში. ინფორმაციის თქმით, „ქარიანი ადგილია, ბუქი იცოდა და ამიტომ ეძახიან ამ სახელს“. სინამდვილეში ბუქა, რომელიც ამოსავალია მოცემული ტოპონიმისა, საკუთარი სახელი თუ მეტსახელი ჩანს. ბუქაი საკუთარ სახელად დასტურდება ისტორიულ წყაროში (დლონტი, 1986:95). სახელის მაწარმოებელია ოულ (<ეულ), რომელიც ზემო აჭარაში გვხვდება –ეულ– ფორმით, ხოლო ქვემო აჭარაში მეტწილად –ოულ– ფორმით დასტურდება. –ეულ– სუფიქსი სხვადასხვა ფუნქციის მქონეა (ჯორბენაძე, კობაიძე, ბერიძე, 1988:153–156). აღნიშნულ სახელწოდებაში მოცემულია ადგილის პირველმფლობელის სახელი. ე.ი. ბუქაისოული (<ბუქაისეული) ადგილია, რომლის მფლობელი ადრე იყო ვინმე ბუქა. ანალოგიური გაფორმებისა და შინაარსის ტოპონიმებია: ტაკისოული (<ტაკიძისეული), სოფ. აჭის უბანი (ქობ. რ.), ზოისოული (<ზოიძისეული), სოფ. ქაქუთის უბანი (ქობ. რ.), ჭანკურიძისოული, ვერუდიძისოული (სოფ. ქობულეთი, ქობ. რ.). ამ ტიპის ტოპონიმები ზემო აჭარაში გვხვდება ფორმით: ბურჰანასეტლა, ტოპიასეტლა, შუქრიასეტლა, პოჭოლიკისეტლა... რომლებშიც ბურჰანა, შუქრია საკუთარი სახელებია, ტოპია, პოჭოლიკი შესაძლოა მეტსახელები იყოს (ქამადაძე, 1992:49–50).

საერთოდ, „ეულ აღნიშნავს წარმომავლობას პირთაგან და ნათ. ბრუნვის ფორმას ერთვის: პატარძლის–ეულ–ი, ერისთვის–ეულ–ი...“ (შანიძე, 1973:129). ეს ფორმანტი აჭარაში უმეტესწილად ანთროპოტოპონიმების მაწარმოებლად გვხვდება. რა თქმა უნდა, გამოიყენება ცოცხალ მეტყველებაშიც.

ნამირვეთავი (სათიბი, სოფ. მირვეთი), **ნაკირნათევი**, **ნამლისევი** (დასახლებული უბნები).

მირვეთი და **კირნათი** ამჟამად სოფლებია ხელვაჩაურის რ–ში, **მილისი**–ქედის რ–ში. წინა ვითარების აფიქსებით გაფორმებული სახელები (ნამირვეთავი, ნაკირნათევი, ნამლისევი) ადასტურებს, რომ ამჟამინდელი სოფლები (მირვეთი, კირნათი, მილისი) სწორედ აქ იყო, მაგრამ რაღაც მიზეზის გამო მოსახლეობა მეზობელ ტერიტორიებზე გადასულა საც–

ხოვრებლად და სახელებიც იგივე უწოდებიან. შემდეგში ნაკირნათევსა და ნამღისევეში კვლავ დასახლებულან და მოცემული სოფლების უბნებია ამჟამად, ხოლო ნამირვეთავი სოფ. მირვეთის სათიბ-საძოვრებია.

საერთოდ, წინავითარების აფიქსებით გაფორმებული სოფლების სახელები აჭარაში სულ რამდენიმეა (ნამონასტრევი-ქედისა და ხულოს რ-ები, ნადაბური-ხულოს რ., ნაცხავატევი-ქობ. რ., ნაღვარევი-შუახევის რ.).

კოპენაური ტყე (სოფ. კოლოტაური, ქედის რ.). ეს ტოპონიმი კოპინაურის სახეცვლილი ფორმა უნდა იყოს, რომელიც გაფორმებულია – **ურ** სუფიქსით. სახელწოდებაში მითითებულია ამ ადგილის კოპინასა თუ მისი შთამომავლობისადმი კუთვნილებაზე. მოცემული ტოპონიმის ფუძეა კოპენა (<კოპინა), რომელიც შეიძლება იყოს საკუთარი სახელი ან მეტსახელი. იგი გვხვდება აჭარაში დადასტურებულ გვარში **კოპინაძე**. აქვე გვხვდება, აგრეთვე, გვარი კოკობინაძე. “ტბეთის სულთა მატინანეში” კოკობინა, კოკობინასშვილი, კოკობინი, კოკობისძე („ტბეთის სულთა მატინანე”, 1977:148).

ვერძაული უბანი (სოფ. საღორეთი, ქედის რ.). ანთროპონიმული წარმომავლობის სახელია, –ულ (<ურ) კი – სუფიქსი, რომელიც ამ ადგილის ვერძასა თუ მისი შთამომავლობისადმი კუთვნილებაზე მიუთითებს. ქართული გვარებია ვერძული, ვერძაული (მაისურაძე, 1990:66). აჭარაში ასეთი გაფორმების ტოპონიმია მხოლოდ, გვარი კი—ვერძაძე, რომელიც ერთ-ერთი ძველი საგვარეულო სახელი უნდა იყოს. იგი მოხსენიებულია (ფორმით ვერძასძე) შუა საუკუნეების წერილობით ძეგლში (“ტბეთის სულთა მატინანე”, 1977:145). აქვე გვხვდება ვერძაული, ოღონდ აღნიშნავს გათხოვილი ქალის წარმომავლობას. ე.ი. ის არის ვერძაძის ოჯახიდან გათხოვილი ქალი. ეს ტრადიცია იმერულს შემოუნახავს (ჯორბენაძე, 1989:485). აჭარაში კი ქალის მშობლიურ სოფელს დაერთვის –ურ– სუფიქსი და ქალის საკუთარი სახელის ფუნქციას ასრულებს. მაგ., სხალთურაჟ–სოფ. სხალთიდან სხვა სოფელში გათხოვილი ქალის სახელია...

კოლოტაური (სოფელი, ქედის რ.). სახელწოდების ფუძეა კოლოტა, –ურ– მაწარმოებელი სუფიქსი. საბას განმარტებით, კოლოტი არის „სატყბილე ტიკი ზროხისა (საბა, 1966:379). ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, „ძროხის ტყავის ტიკი რუმბზე მომცრო, ღვინისა და ტკბილისათვის... გადატ. უშნოდ ჩამრგვალებული, გაბერილი (ადამიანი)“ (ქეგელ, 1955). მაშასადამე, კოლოტი მეტსახელია (ღლონტი, 1986:146), რომელიც შემდეგ შეიძლება პირის სახელთა წყებაში გადავიდა. ყოველ შემთხვევაში, **კოლოტა** მეტსახელია თუ სახელი მისგანაა მიღებული საგვაროვნო სახელები: კოლოტაშვილი, კოლოტაური, კოლოტაძე (მაისურაძე, 1990:90). აჭარაში კი გვაქვს ტოპონიმი კოლო-

ტაური, რომელიც კოლოტას თუ მისი შთამომავლობის სოფელი უნდა იყოს.

ჯაფარიძე ციტრუსის ბაღი (სოფ. ჯოჭო, ხელ. რ.). ეს სახელწოდება გაფორმებულია ა სუფიქსით, რომელიც მიუთითებს, რომ ეს ნაკვეთი ჯაფარიძის კუთვნილებაა, ციტრუსის ბაღიც მისი გაშენებული ყოფილა. ე.ი. **ჯაფარიძე** ჯაფარიძის კუთვნილ მამულს ნიშნავს.

ჭახავრი სოფელი (ხულოს რ.). ამავე სახელწოდების ადგილია ს.ქოქოლეთში (ხელ.რ.). ჭახავრი<ჭახაური. ეს ტოპონიმი უეჭველად –ურ–სუფიქსითაა გაფორმებული. საყრდენი სიტყვა კი არის **ჭახა**, რომელიც პირის საკუთარი სახელი, ან მეტსახელი უნდა იყოს. ჭახოლა, ჭახუნა გვხვდება მეტსახელად (დლონტი, 1986:237). აჭარაში დადასტურებული გვაქვს, აგრეთვე მეტსახელი ჭახე. მაშასადამე, ჭახაური ანთროპოტოპონიმია. სახელწოდებაში გამოხატულია ამ ადგილის ჭახადისადმი თუ მისი შთამომავლობისადმი კუთვნილება (შდრ. ჭახათი, –სოფელია ქობ. რ.). აჭარაში დასტურდება სათანადო გვარიც (ჭახაძე).

კორკიდელე დელე, ხევი (ს.ხიხაძირი, ხულოს რ.). აჭარულში **კორკი** პატარას ნიშნავს. აქედანაა ნაწარმოები კორკიმელი, – იგივეა, რაც დამასხი–ქლიავის ჯიში, ჭანჭურის მსგავსი, ოღონდ მასზე უფრო წვრილი, მუქი ღურჯი ფერისა (ქეგლ, 1953). მაშასადამე, **კორკიმელი** ქლიავის ჯიშია, რომლის ნაყოფი ჭანჭურზე უფრო წვრილია და სწორედ ამიტომ უნდა ერქვას კორკიმელი. შესაბამისად, **კორკიდელე** უნდა იყოს პატარა დელე. აჭარაში კორკილაჟ პატარა კაცის მეტსახელადაც დასტურდება.

კერჩიანი მთის საძოვარი (ს.ტუნაძეები, ხულოს რ.). სახელწოდების ფუძეა კერჩი. –იან– ნაწარმოებული, რომელიც ყოლა–ქონების გამომხატველია. ტოპონიმებში კი რისამე კრებითობაზე, სიმრავლეზე უნდა მიუთითებდეს. აჭარაში ეს ფორმანტი ძირითადად მიკროტოპონიმებს აწარმოებს, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი მცენარეთა სახელებისგან მომდინარეობს. მაგ., ანწლიანი, შქერიანი, ხახვიანი, დილმიანი, ჭკნავიანი და ა.შ. (ქამადაძე, 1992:22). ზემო აჭარაში კერჩის ღობიოს ჩენჩს, ასევე გაურჩეველ (გამოუჩურჩავ) ღობიოს ეძახიან (ნიჟარაძე, 1971:224). მაგრამ **კერჩი** სხვა მნიშვნელობითაც უნდა გვექონდეს. მაგ., **კერჩიცოცხი**, რომელსაც უხრავის თუ არყის ხის ტოტებისაგან ამზადებენ ეზოს ან ბოსლის დასახვეტად. მთაში არყის ხეებია ბევრი და ამ ადგილსაც კერჩიანი სწორედ ამიტომ უნდა ერქვას. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში კერჩიანი ადგილია, სადაც ბევრი არყის ხეა.

კოსტანეთი, მერკულეთი სოფ. ჩხუტუნეთის უბნებია, **სიკაღეთი** სოფ. ჩიქუნეთის უბანია. ეს სახელწოდებები მაჭახლის ხეობაშია. როგორც ვხედავთ, ისინი –ეთ–სუფიქსითაა გაფორმებული, რომელიც მაჭახლის ხეობაში ერთობ გავრცელებული ტოპონიმწარმოებელია. იგი მეტწილად

გვარსახელური წარმომავლობის ონიმებს დაერთვის. მაგ., **მერკულეო** მერკულაძეების უბანია. ეს გვარი ამჟამადაც დასტურდება მაჭახლის ხეობაში. **სიკალეთი** სიკალიძეების უბანი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ამ გვარის ხალხი აქ აღარავინაა. ეს საგვარეულო შუა საუკუნეების ძეგლშია მოხსენიებული (სიკალეთ, სიკალაური) („ტბეთის სულთა მატთანე“, 1977:154). ამ გვარსახელს ადასტურებს პროფ. შ.ფუტყარაძე თურქეთში, კერძოდ, ბურსის ვილაეთის ინეგოლის რაიონში ქართველებით დასახლებულ სოფელში. აქ ცხოვრობენ მაჭახლის ხეობიდან მუჰაჯირად წასული სიკალიძეები, რომელთაც ახალი საცხოვრებელი უბნისთვისაც სიკალეთი დაურქმევიათ (ფუტყარაძე, 1993:340, 346–347). **კოსტანეთი** ანთროპონიმი წარმომავლობისა ჩანს. სათანადო გვარსახელი ამჟამად არ გვხვდება. ამ ტოპონიმის ამოსავალი შეიძლება იყოს მატთანისეული კოსტანტილე, კოსტანტისძე („ტბეთის სულთა მატთანე“, 1977:148).

ასეთია ის ძირითადი ცნობები, რომლებიც ამოიკითხება განხილულ ტოპონიმებში. შემდგომში გვექნება მსჯელობა სხვა სახელწოდებების შესახებ.

Mikheil Kamadadze

Etimological Searches (I)

S u m m a r y

Interesting information is kept in Adjarian toponymy. Particularly, you may find there vocabulary, typical for the old Georgian language, and it's quite valuable for the language history. In geographical names there are often represented the names corresponding with the relief. e.g. the slope like a staircase was named Staircase, Dandalo... In toponyms there are given surnames and proper names, which are popular in Adjara and the part of them don't exist there any more, but it's interesting to study historical anthroponomy, e.g. Mindodauri, Verdzauli, Kopenavri, Kolotauri, Chakhavri... These names show that the places belong to the posterity of Mindoda, Verdza//Verdzadze, Kopena//Kopenadze, Ko;ota, Chakha//Chakhadze, but Merkuleti, Silaleti were regioas, populated with the Sikolidzes and the Merkuladzes on so on.

Р е з ю м е

В топонимии Аджарии хранится ценнейшая для лингвокуртуологии, этимологии и истории языка информация. В частности, здесь встречается древнегрузинская лексика, указывающая своей внутренней формой на рельеф именуемой местности. Таковы, например, топонимы: **Кибе, Дандало...** обозначающие местность по ступенчатому склону рельефа. Другая часть топонимов мотивирована антропонимами, уже не встречающихся сегодня, таковы: **Миндодаури, Вердзаули, Копенаури, Колотаури, Чахаури** и т.п... Следует предполагать, что владельцами этих местностей были некий Миндода, Вердза/Вердзадзе, Копена/Копенадзе, Колота, Чаха, Аналогичными следует считать топонимы: **Меркулети, Сикалети** и т.п. напоминающие, видимо, о том, что эти местности были населены потомками Меркуладзе, Сикалидзе и т.п.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. არნ. ჩიქობავა, „ზოგი“-ს ეტიმოლოგიისათვის. ენიმკის მოამბე, I, თბ., 1937
2. ი. სიხარულიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია, I, ბათუმი, 1958
3. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, თბ., 1966
4. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბ., 1954
5. „ტბეთის სულთა მატინანე“, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ენუქიძემ. თბ., 1977
6. საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა, თბ., 1987
7. შ. ნიუარაძე, ზემოაჭარულის თავისებურებანი. ბათუმი, 1957
8. შ. ნიუარაძე, ქართული ენის აჭარული დიალექტი (ლექსიკა). ბათუმი, 1971
9. ზ. ჭიჭინაძე, მუსულმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში. ტფილისი, 1913
10. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები. თბ., 1953
11. არნ. ჩიქობავა, ადგილის სახელთა წარმოების ტიპები და მათი ისტორიული ურთიერთობა ქართულში.-იკე, XIX, თბ., 1974
12. შ. ფუტყარაძე, შ. აბაშიძე, აჭარის ისტორიის ფურცლები.-გაზ. „აჭარა“, 31. X. 1997
13. ვაჟა ფშაველა. პოემები. თბ., 1990
14. ზ. ჭუმბურიძე, დედაენა ქართული, თბ., 1987
15. აღ. დლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები. თბ., 1986
16. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. თბ., 1973

17. ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე. ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი. თბ., **1988**
18. მ. ქამადაძე. ზემო აჭარის ტოპონიმია.—აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, VIII, თბ., **1992**
19. ი. მაისურაძე. ქართული გვარსახელები (სალექსიკონო ბიბლიოგრაფიული მასალები), თბ., **1990**
20. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, IV, თბ., **1955**
21. შ. ფუტყარაძე. ჩვენებურების ქართული. ბათუმი, **1993**
22. დ. ბაქრაძე. არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში. ბათუმი, **1987**
23. ბ. ჯორბენაძე. ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., **1989**
24. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ.III, თბ., **1953**
25. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, II, თბ., **1993**

დიალექტიზმები ფრიდონ ხალვაშის შემოქმედებაში

ენა ის თვალსაწიერია, რომლითაც სამყაროს შეცნობა იწყება. მასში დაუნჯებულია ყოველივე ის, რაც საუკუნეთა მანძილზე შეუქმნია ერს და მემკვიდრეობით თაობიდან თაობისათვის გადაუცია. ენის ამ უპირველესი მისიის შესასრულებლად უდიდესი ძალისხმევა სჭირდება სიტყვაკაზმულ მწერლობას, რომელიც სალიტერატურო ენის - ეროვნული ენის უმაღლესი ფორმის - განვითარება-შენარჩუნებას ემსახურება. ქართული სალიტერატურო ენის სამსახურში დგას და თანამედროვე მწერლობის ერთ-ერთი საუკეთესო წარმომადგენელია მწერალი და საზოგადო მოღვაწე, რუსთაველის პრემიის ლაურეატი ფრიდონ ხალვაში. ფრიდონ ხალვაშის ლიტერატურული მემკვიდრეობა მრავალმხრივ შესასწავლია. მწერლის შემოქმედების განხილვისას ცალკე გამოყოფენ მისი წერის მანერას, მის ენას. ერთი სტატია არ იქნება საკმარისი ამ საკითხის სრულად წარმოსაჩენად. ამჟამად შევეცდებით წინ წამოვიწიოთ ენის მხოლოდ ერთი მიმართულება - დიალექტიზმები ფრიდონ ხალვაშის შემოქმედებაში.

მხატვრული სახეების შექმნაში მთავარ როლს ენა ასრულებს. მწერალს სრული უფლება აქვს და ფრიდონ ხალვაშიც თავის შემოქმედებაში ფართოდ იყენებს ცოცხალი - დიალექტური მეტყველების - ფორმებსა და ნიმუშებს, რაც კოლორიტულობას მატებს მის ნაწარმოებებს. ფ.ხალვაში ქართველი კაცი, ქართველი მწერალი, ქართველი საზოგადო მოღვაწეა, მაგრამ, პირველყოფლისა, მაინც თავისი მშობლიური კუთხის - აჭარის შვილია და მისი პოეტური თუ პროზაული ქმნილებები დიალექტური ფორმებითა და უხვი ლექსიკით ხასიათდება, რაც მკაფიოდ გვიჩვენებს, თუ რაოდენ მდიდარი და მრავალფეროვანია ქართული ენა თავისი დიალექტებით, რაოდენ უსაზღვრო და უკიდევანოა მისი შესაძლებლობები.

თავდაპირველად ცალკე გამოვეყოფთ ფრიდონ ხალვაშის პროზას, რადგანაც მასში განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ და ხელშესახებადაა წარმოდგენილი აჭარული დიალექტური მეტყველებისათვის დამახასიათებელი გრამატიკული ფორმები თუ ლექსიკური ერთეულები.

ლექსიკოლოგიური თვალსაზრისით ფ.ხალვაშის პროზაულ ნაწარმოებებში (მოთხრობებში, რომანებში, პუბლიცისტურ ქმნილებებში...) შეიძლება გამოვეყოთ ბევრი საგულისხმო მასალა, რომელიც საინტერესოა არა მარტო დიალექტოლოგიური, არამედ ფოლკლორული, ეთნოგრაფიული თუ ისტორიული თვალსაზრისითაც. ასეთ ცნობათაგან საინტერესოა მწერლის მშობლიური კუთხის ტოპონიმები: დუბე, გორადუბნის ღელე, კოჟორა, ბერთვენახი, შამბაური, გობაჲ, წილობანი,

ჭანჭახი, ხოხობად, ნაპურვალად, საძირულად, საქერქიად, ლელვათად, ნაასლევით, ნაბაკევი, გვიმბარი, ჭერულები, ზესოფელი, მაღიკალო, ყორნალად, საქორიათი, გვანცა, საყდარი, ბეთლემი, ცვარიმინდორი... აღსანიშნავია, რომ თავის მშობლიურ ადგილებს შეყვარებულმა მწერალმა მშვენიერი ლექსიც უძღვნა "ადგილთ სახელებს":

ადგილთ სახელებს, ასე ტკბილს, ქართულს,
გეგელიძეებს, ჩემსას რომ შვენის,
უცქერ თუ უსმენ, გგონია ამ დროს,
კითხულობ გაშლილ წიგნს დედაენის.
ბერთვენახს, საყდარს, ნაბაკევს, გვანცას,
ნამინდვრევს, ჭერულს, ჭანჭახს და გობას,
ამ მთა-გორების სახელებს, რაც გვაქვს,
ჩემი ცხოვრების ამბავი მოაქვს.
ვინ ჭუჭკა წყარო სათიბეს, ღიეს,
მარანთს, წილობანს ვინ თესავს იებს?
ან სოკო-ჭადობს, წეროსწვივს, მარქვალს,
ეს სახელები ნეტა ვინ არქვას?
გორა და ხევა, მაღლი მათ, ძველად
ვინც ისტორია ამ მთებზე წერა.

ბევრი რამის თქმა შეუძლიათ ამ ტოპონიმებს, თითოეულ აქ დასახელებულ ტოპონიმიკურ ტერმინს!

არანაკლებ საინტერესოა მწერლის ნაწარმოებებში დაფიქსირებული ამ კუთხისათვის დამახასიათებელი ადამიანთა გვარები და საკუთარი სახელები: ხეირიძე, ბალაძე, ნიჟარაძე, დიასამიძე, კონცელიძე, სირაბიძე, სარავიძე, მაღლაძე, ჯაბნიძე, ჯორთმენაძე... აქ დასახელებულ ზოგიერთ გვართა მატარებლები აღარც კი ცხოვრობენ ახლა აჭარაში. ასევე, ჩვენი ქვეყნის ბედუკუდმართ ცხოვრებაზე ბევრს გვამცნობს ის სახელებიც, რომლებიც ასე მრავლადაა დაფიქსირებული ფ.ხალვაშის პროზაში: აბდი, ალი, შუქრი, ასტამირა, გულა, ზიქრი, რიზალა, ფადიძე, ემსილე, სეზილე, ისმეთა, ისკენდერი, აიშე, ფელული, მერიემი, ზელიხე, ხენიფე, მეხფული, აღისულთანი და სხვა მრავალი.

არანაკლებ საინტერესოა ფ.ხალვაშის პროზაში არსებული სხვა სახის დარგობრივი ლექსიკური ერთეულებიც. მაგალითად, მიწის სახეთა სახელები: კოხი, ჭლე, გვერდი, ცარა, ტალაგანი... ჭიბონის დამზადებასთან დაკავშირებული ლექსიკა: გუდა, ჩასაბერი მასრა, ლერწმის კალამი, დედნები, რქა, ქარახსა, ბწკალი, კუნჭულო და ა.შ.

ფ.ხალვაშის პროზაში მრავლადაა მოცემული აჭარულ დიალექტში დაცული საერთოქართველური, ზანური თუ ძველი ქართული ლექსიკის ნიმუშები. მაგალითად: **ბწკალი** - შდრ. ბრწკალი - ანახეთქი ძვალთა და ხეთა, პწკალი (ნ.საბა); **გარგანი** - შდრ. არგანი - კვერთხი უგრძესი, საბჯენელად და დასაყრდნობად კაცთა უძღურთათვის (ნ.აბულაძე, საბა); **გლა** - მცირედ განაყვა (ნ.აბულაძე, საბა); საერთოქართველურ დონეზეა აღდგენილი **გალ** ზანური არქექიპი, რაც ტეხვას, დანაყვა-

ჩეჩქას აღნიშნავს (ნ.ჩუხუა); **კაპანი** - ქვა-ლოჯი (საბა), ქვა-ლორდიანი ფერდობი (შდრ. აბულაძე); **კუწუწო** - შდრ. კუწუწი - ოდოშის ნატუსის ღერო (ნ.საბა); **ლეში** - ახალამონაყარი, სწრაფად ნაზარდი მცენარე. შდრ. ლეში - ქვა (ნ.საბა); **მარქალა** - კვერცხის ფორმის სოკოს სახელი; მარქალი მეგრულ-ჭანურად კვერცხს აღნიშნავს (ნ.ჩიქობ.); **ტაბელა** - მცენარე (ნ.საბა); **ქურცი** - ეკალ-ბარდი. ქურცი საერთო-ქართველური ლექსიკური ერთეულია; **ჩქოლა** - ხეხილის ნერგი. აჭარულში იხმარება **ფჩქოლა** ფორმითაც. **ჩქოლა**, **ფჩქოლა** ზანიზმია აჭარულში (შდრ. **ფშქველა** - ახალგაზრდა თხმელა, ნ.ჩუხუა); **ცარა** - ფხვიერი მიწა. **ცარ** - საერთო-ქართველური ფუძეა - ფქვას, ცრას აღნიშნავს (ნ.ჩუხუა); **წველა** - 1. ნაწველი, რძე, რძის პროდუქტები; 2. მატყლის, კანაფის, სელის, თმის ბეწვი. 3. ერთი წვერი ნართი. 4. ჩალის გამხმარი ღერო, წბერი (**წველ** საერთო-ქართველური ფუძეა. ნაბულაძე, ჩუხუა, ფენრიხი, სარჯველაძე); **წირეხი** - თოკივით დაგრეხილი წნელი (შდრ. საერთო-ქართველური **წირახ/წირიხ** - გრესა. ნ. ჩუხუა) და სხვ.

გვხვდებით საკუთრივ აჭარულისათვის დამახასიათებელ ლექსიკურ ერთეულებსაც: **აკაკანურებს** - გაღობს; **ასიარულება** - ამოძრავება, წასვლა-წამოსვლა; **ბენჩქეი** - ბუჩქი, ჩირგვი; **ბლაშტი** (აგდებით) - ბაეშეი; **დაყრილი** - დაკეტილი; **მოფეშქვა** - 1. მოფშვნა, 2. მიბეგვა; **პლაკე** - ფრიალო ადგილი, სალი კლდე; **საფხეკელა** - ბრტყელპირა თოხი; **ტეზი** - ნედლი შეშა; **ტროყი** - დიდი ტანის, ზორბა; **ფანბაკი** - ურცხვი, უტიფარი; **ფოლო** - მსხვილი, ძირს დაშვებული ტუჩები; **ჩლატი** - დახეული ან საშინაო ფეხსაცმელი; **წაპიწვეა** - თოვლით თხლად დაფარვა; **წაჭიკარტული** - მოწკეურული (თვალეები) და სხვ.

ამ მრავალფეროვანი ლექსიკის გაცნობისას გვერდს ვერ ავუვლით იმ ხატოვან სიტყვა-თქმებსაც, რაც მწერლის ნაწარმოებებში მოხდენილადაა გამოყენებული. ასეთ ნიმუშთაგან შეიძლება დავასახელოთ: **ნაპირის გაწარბვა** - ხენის დაწყება, პირველი კვალის გატანა; **სალა-ხანა ტყვია** - ბრმა ტყვია; **სიბერის საჩუქარი** - მოხუცებულობაში შეძენილი შვილი; **კუდის გამოკოჭვა** - გადაკარგვა, გადახვეწა; **ხრუკის სუნი ასდის** - ღარიბია; **ერთ დარჯაგში ჩამოსხმული** - ერთნაირები, ერთ ყალიბში მოქცეულები; **დახარჯვა** - გარდაცვალება; **საფქეავის დაღევა** - სიცოცხლის დასარულის დადგომა - “დაღვა წისქვილი, დაელია პატრონს საფქეავი”.

პროზაში ხშირად გვხვდება კომპოზიციები, ზოგი დიალექტში არსებული, ზოგიც ავტორისეული: **გამოიღანილ-გამოიდარებდა** - წვიმა გადაიღებდა; **ზაპაზუბი** - ცემა; **კარიდასამყრელო** - (ეთნ.) კარის დაკეტვის გასამრჯელო; **კვენდღებ შემომძვრალი** - წნელშემომძვრალი (ღობე); **მირიგ ზა** - გზატკეცილი; **სახლიმამალი** - საჯიშედ დატოვებული მამალი; **ტაბლა-სუფრა** - მაგიდა; **ქვა-ჭორტე** - წყლით გაჟღენთილი ყორე; **ჭოროხ-ჭოროხ** - მდ. ჭოროხის გაყოლებით. **ხეფუტკარა** - ხეზე დაბუ-

დებული ფუტკრის ოჯახი; **ხოზან-ხოზან** - ნაყანევის გაყოლებით და ა.შ.

ფრიდონ ხალვაშის ბელეტრისტიკა საინტერესოა გრამატიკული თვალსაზრისითაც. მის პროზაულ ნაწარმოებებში ხელშესახებადაა წარმოდგენილი აჭარული დიალექტური მეტყველებისათვის (განსაკუთრებით კი ქედური კილოკავისათვის) დამახასიათებელი გრამატიკული ფორმები თუ ლექსიკური ერთეულები. გრამატიკულ ფორმათაგან ნაწარმოებებში ხშირადია ნახმარი **ღ**-ით დაბოლოებული სიტყვები, თუმცა **ღ**-ს ნაცვლად, რატომღაც, ყველგან დაბეჭდილია ხმოვანი - ი. ნენეღ ბაბაღ დავითაღ, გრეხილაღ, მესხურაღ ციცაღ სესილეღ ისმეთაღ და სხვ. მრავალი. ხშირია **ჟ**-ს ნაცვლად **გ** თანხმოვნის ხმარება: თვარა, ხიჭავრული, ჭკვა . . . ბევრგან გვხვდება, განსაკუთრებით, ქედური კილოკავისათვის დამახასიათებელი **რ** ბგერადაკარგული ფორმები: შინ აყოფილხარ (შინ არ ყოფილხარ), ააფერი (არაფერი), იმფეი (იმფერი), აამოვალ (არ მოვალ), ევბინო (ავირბინო) . . . ხშირადია ნახმარი სხვა ბგერადაკარგული ფორმებიც: შიერი (მშიერი), ჭლე (მჭლე), წუთხე (მწუთხე), წევდე (წავიდე), თვარე (თორემ), წამოვდე (წამოვიდე) . . . გვხვდება **უნდა** ნაწილაკიანი გამარტივებული ფორმებიც: დადგაუნა (დადგა უნდა), საქმეუნა (საქმე უნდა), აღარნა (აღარ უნდა), ენახონა (ენახო უნდა), შიერინა (მშიერი უნდა), ერთადნა (ერთად უნდა) და ა.შ. ხშირადია ნახმარი წყვეტილში **გ** ბოლოსართიანი ზმნების I და II პირში **გი** დართული ფორმებიც: გამაძღვეი, გვანახვეი, დეიწვევი, შემარგვეი და ა.შ.

დიალექტიზმთა გამოყენების თვალსაზრისით პროზაულ ნაწარმოებთაგან ცალკე შეგვხვებით ფ.ხალვაშის ავტობიოგრაფიულ რომანს “წყალს ნაფოტი ჩამოჰქონდა”. უკვე დასახელებულ ლექსიკურ ნიმუშთა თუ გრამატიკულ ფორმათაგან მეტი წილი ამ რომანზე მოდის. თუ სხვა ნაწარმოებთა შესახებ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მათში მოტივირებულია დიალექტიზმთა გამოყენება, ამას ვერ ვიტყვით რომანზე “წყალს ნაფოტი ჩამოჰქონდა”, რადგანაც იგი ერთგვარ ლიტერატურულ-დიალექტურ ნაზავს წარმოადგენს. აქ არამარტო მოქმედ პირთა კოლორიტული სახეების შესაქმნელადაა გამოყენებული დიალექტიზმები, არამედ ავტორისეული თხრობაც ხშირად დიალექტურ ფონზეა გაშლილი. სანიმუშოდ მოვიტანთ რამდენიმე ამონარიდს რომანიდან: “თავად ზექერია ზენჯირივით გრძელი და ჟღარუნა სულაც არ იყო. სიკრიკაკალასავით პატარა და დამრგვალებული ჩანდა. მიდღემჩი წვერი არ გაეპარსა, აღბათ. ბაღნები დაწვებზე ბანჯარასავით ბუჩქად გაზრდოდა...”; “ჩაღის ღერეტებში მიმავალნი შედრკენ, ხოლო რომლებიც მიროდნენ, საბედისწეროდ აბლაყუნებულები იყვნენ, ამა-იმას აყოლილები...”; “ტყეში კვენდლებზე მივალო, დაუბარა ნენეს. წაღდი ქურცხებში დამალა და ხოზან-ხოზან მირიგზაზე ჩავარდა...”; “ასეთი ტეზი (წვრილი მორი) ასზე მეტი მაინც უნდა გავგზავნო დღეს თავდაღმა. მერე საღამპირზე დაბლა ჩავიდე, ერთად მოვჭუჭკო,

ერთმანეთზე დავახოხოლო, იბრეხადო შევეკრა, რომ დამნახველებმა იცოდნენ, ეს პატრონიანია...”; “დაჭრილები სამხედროების მანქანაში ძვიფეს და კარიც მიატკლიცეს. უკან მეორე გურაძო იდგა...” და სხვ.

ავტორისეული თხრობის სტილზე რომ არაფერი ვთქვათ, დიალექტიზმი ძალიან ბევრია დიალოგებშიც. ავტორი თავადაც გრძნობს მათ სიმრავლეს, ზოგიერთ ტერმინთა თუ ფორმათა გაუგებრობას და ხშირად იქვე, ტექსტშივე, ფრჩხილებში განმარტავს მათ, მაგრამ ბევრი მაინც გაუგებარი და განუმარტავი რჩება. გაუგებარ სიტყვათა თუ გამოთქმათა სიმრავლეს ემატება თურქულენოვანი, სოციალურ სფეროსთან დაკავშირებული თუ მუსლიმანობასთან ერთად შემოსული, მკითხველისათვის ათეულობით გაუგებარი სიტყვა: **დერსი** – გაკვეთილი; **ეზანი** – ხოჯის ლოცვა მინარეთიდან, მუსლიმანური ლოცვისათვის მოწოდება; **ზიანჭარი** – ავი, მავნე; **თერავი** – მუსლიმანური მარხვის – რამაზანის საჯარო ლოცვა; **იფთარი** – რამაზანის დროს მზის ჩასვლის შემდეგ ჭამა; **იქინდი** – მუსლიმანური მესამე ლოცვა; **მედრესე** – მაჰმადიანური სასულიერო სასწავლებელი; **უჩრუმი** – ღრმა ხრამი, უფსკრული; **ყიბლე** – მუსლიმანური წმინდა ადგილის – ქააბის მხარე, სამხრეთი...

ქართულმა ლიტერატურულმა კრიტიკამ მაღალი შეფასება მისცა ფ.ხალვაშის რომანს “წყალს ნაფოტი ჩამოჰქონდა”, მაგრამ მეცნიერული თვალთახედვიდან, ალბათ ნაწილობრივ მაინც, ვერ დავეთანხმებით კრიტიკოს ჯუმბერ თითქმერას, რომელიც წერს: “ფრიდონ ხალვაში ხვავერიელად, ბარაქიანად... იყენებს პირწმინდა აჭარული დიალექტის ფორმებს... ცნობისწადილს აცხოველებს... ბევრი ცნება, რომელთა მნიშვნელობაც არა მგონია ყველამ ვიცოდეთ, მაგრამ სასურველია ვიცოდეთ. გავისარჯოთ, მეგობრებო, ჩავიხედოთ სპეციალურ ლექსიკონებში, გავიკითხო-გამოვიკითხოთ და გავიგოთ რას ნიშნავს...”

თუმცა, პროზისაგან განსხვავებით, სხვა ვითარებაა პოეზიაში. აქ იშვიათად გვხვდება აჭარული დიალექტისთვის დამახასიათებელი გრამატიკული ფორმები. შედარებით მეტია ლექსიკის ნიმუშები, მაგრამ ისეა ჩაწნული სტრიქონებში, რომ მათ მნიშვნელობებს, განმარტებებს იშვიათად თუ მოძებნის მკითხველი. ისინი ლექსის ორგანულ ნაწილად ქცეულან:

- თავისუფლება ცეცხლია ხანდროს,
არცა ღირს თითქოს გულთა ოხვრადა.

- აიგიზგიზა ბიბილო და აბუჯგა ბურდლა,
დიასახლისმა ფხალლობით აყორა ჯამი.

- ღობის წირეხზე ჩამოკიდული,
რაზე ჭრიალებს ნეტავ ჭიშკარი? (“მოდის”)

- კაპჭანში ჩემთვის წველიდა დედა
გაპიპინებულ ძუძუდან თხის რქეს.
პაწა კარდალში რქე ისე მღერდა,
სულგაკმენდილი უსმენდა სივრცე (“თხის რქე”)

-კვირიხილს და ნეკერს ხოკერ ზურგზე რომ ვიკიდებდი, აღმართში, მთისკენ მოკაკეული რომ ვაბიჯებდი.

- რაფეროც ვარ, აბერ ვარ,
მხარჯოს შენთვის მინდა,
შენი ცქერით ნაკერმა
დღემ და ღამის ბინდამა. (“ქვითინით”)

- ცრემლით მონარწყავო მარცვალო,
ოხერით ნამცვრევი ხარ, ნაჭუჭკი.

- ხედავ, შენს მერსზე ნაფშევნი წეღთა,
აბლად ქცეულა, ისე ძეგლია.
თავნიდან გაბმით წვეთი რომ წვეთავს,
მარტო წვიმაა, ჩემი ცრემლია
(“ჩემი სოფლის სკოლის ხვაშიადი”)

ამ სახის კიდევ ბევრი მაგალითის მოტანა შეიძლება, მაგრამ ერთ სტატიაში, ალბათ, შეუძლებელია ყველა ნიუანსის წარმოჩენა. მიუხედავად ჩვენი მცირე კრიტიკული შენიშვნისა, ფრიდონ ხალვაშს ნამდვილად ხმამაღლა შეუძლია თქვას:

მე ქართულმა სიტყვამ მზარდა მშობელივით,
მე მისი ვარ, ის ჩემია სამუდამოდ,
ჩემში მისი სხივი მიტომ მოფენილა,
თავად მას რომ ბედისწერა გაავლდარო. . .

რადგან დიალექტიზმები ასახრობენ სალიტერატურო ენას, ფრიდონ ხალვაშის ლიტერატურულ ნაწარმოებებში გამოყენებული აჭარულ დიალექტურ ლექსიკაში დაუნჯებული ბევრი ლექსიკური ერთეული, ალბათ, თავიდან დაიბადება, ბევრიც თავის ღირსეულ ადგილს დაიმკვიდრებს ქართულ სალიტერატურო ენაში.

Nanuli Nogaideli

Dialecticisms in Creative Activity of Fridon Khalvashi

Summary

Fridon Khalvashi is the Georgian writer and the public figure. In his literary activity he often uses grammatical forms and lexical units, distinctive for Adjarian dialect. Here, it is possible to meet Kartvelian and old Georgian lexical forms which has kept Adjarian dialect. Some units of this lexicon will find the place in the Georgian literary language.

Нанули Ногаидели

Диалектизмы в творчестве Фридона Халваши

Резюме

Фридон Халваши грузинский писатель и общественный деятель. Он в своих литературных произведениях часто употребляет грамматические формы и лексические единицы, характерные для Аджарского диалекта. Здесь, также встречаются картвельские и древнегрузинские лексические формы, которые сохранил Аджарский диалект. Некоторые единицы из этой лексики найдут своё место в грузинском литературном языке.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ი. აბულაძე - ძველი ქართული ენის ლექსიკა, გამომცემლობა “მეცნიერება”, თბ., 1973, 578 გვ.
2. შ. ნიუარაძე - ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა, გამომცემლობა “საბჭოთა აჭარა”, ბათუმი, 1971, 462 გვ.
3. სულხან საბა ორბელიანი - ლექსიკონი ქართული, გამომცემლობა “ქართული წიგნი”, ტფ., 1928, 480 გვ.
4. კ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე - ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, გამომცემლობა “თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი”, თბ., 1990, 618 გვ.
5. არნ. ჩიქობავა - ჭანურ-მეგრულ-ქართულის შედარებითი ლექსიკონი, სსრკ მეცნ. აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამომცემლობა, ტფ., 1938, 510 გვ.
6. მ. ჩუხუა - ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, გამომცემლობა “უნივერსალი”, თბ., 2000-2003, 518 გვ.

-ი ნიშნიანი მედიოაქტიური ზმნები საშუალო ქართულში

მედიოაქტიურ ზმნათა ფუძეების წარმოება საშუალო ქართულში ერთგვაროვანი არ არის. მედიოაქტიური ზმნის აწმყოს ფუძე სხვადასხვაგვარად ფორმდება. საშუალო ქართულშიც მედიოაქტიურ ზმნათა ფუძის გაფორმების მიხედვით გამოიყოფა: 1. მარტივფუძიანი (უთემისნიშნო) მედიოაქტიური ზმნები და 2. მედიოაქტიური ზმნები, რომელთა ფუძე აწმყოში თემატური სუფიქსებით ფორმდება, ე.ი. თემისნიშნოდართული ზმნები. თემატურ სუფიქსებად კი გვხვდება: -ობ; -ებ; -ავ; -ი. საინტერესოა -ი ნიშნიანი მედიოაქტიური ზმნების ფორმათა წარმოება საშუალო ქართულში.

ცნობილია, რომ -ი სუფიქსიანი გარდაუვალი ზმნები უძველესი ფორმაციისაა და წარმოშობით ეს -ი იგივეა, რაც ხოლმეობითის მწკრივის ნიშანი [ქავთარაძე, 1954: 12; ჩიქობავა, 1948: 106]. ფიქრობენ, რომ - „ი“ -ივ სუფიქსიდან უნდა მოდიოდეს, „ვ“ ხმოვნებს შორის (მესამე სუბიექტური პირის ნიშნების აწმყოს დართვის შედეგად) უნდა დაკარგულიყო“ [ჭინჭარაული, 1960: 141].

ზოგიერთ მედიოაქტიურ ზმნას -ი სუფიქსი მოეპოვება აწმყოში მწკრივის ნიშნად: ხმა შემოესმა ცისა, მართ **კვნესის**, ვითა სნეული (შე.მთ.533). ვისო, ნუ **ჰკვნესი!** (ვისრ.217). ასეთის საქმის მქნელი ხარ ... ხან კი **ვსტირია** (დავით.491). მუდამდღე ვფიქრობ და ასეთი ცრემლით **ვტირი** (ცხ.ანდ.252).

საინტერესოა **ვტირი** ზმნის ფორმა. ცნობილია, რომ ძველ ქართულში ეს ზმნა უთემისნიშნო იყო და გვხვდებოდა **ტირს** ფორმით: ამას ზედა მე **ვტირ** (გოდ.იერ.1, 15). ჩუენ თავთა ჩუენთა უფრო ვსწყალობთ და **ვსტირთ** (ბალავ. 95, 33). ნუ **ჰსტირ** (ლ.7,13, OE). ნუ **სტირთ** ჩემ ზედა (ლ.23, 28, OE). თუმცა საშუალოს ლიტერატურულ ძეგლებშიც სპორადულად ეს ზმნა გვხვდება მარტივი ფორმით: ნუ **სტირ** (ვისრ.245). არ იცი, ვით საბრალო **ვტირ?** (ვისრ.127). ძირითადად საშუალო ქართულში ეს ზმნა -ი სუფიქსიანია, ე.ი. შეინიშნება საწინააღმდეგო მოვლენაც ძველ ქართულთან მიმართებით, -ი სუფიქსი დაჩნდება ძველი ქართულისათვის მარტივ ფორმაში: ტირ-ი-ს (ძველი ქართულის ტირს), მაგრამ -ი სუფიქსიანი ფორმა ივარაუდება ამოსავლად ძველი ქართულისათვისაც. ცნობილია, რომ „მარტივფუძიან ზმნათა ერთ ნაწილში შესაძლებლად მიაჩნიათ -ი სუფიქსის აღდგენა მასდარის საშუალებით“ [ჩიქობავა, 1948: 105]. ეს ზმნებია: დუმს, დულ-ს, ტირ-ს, წუხ-ს (შდრ. დუმ-ი-ლ-ი, დულ-ი-ლ-ი, ტირ-ი-ლ-ი,

წუხ-ი-ლ-ი), ამგვარად, საშუალო ქართულის ფაქტი ან ძველი ვითარების ნაშთია ან ინოვაცია.

ყოვლი მოყვარე შენგან **ჩივის**—ყმაა თუ ბერი (მე შენი მგ.291). ნუცა საწუთროსაგან **სჩივი** (ვისრ.118). მრავალი... უცხო ყვავილნი **ყვავიან** (სიბრძ.სიცრ.123). ვა, რამდენი **ყვავის** ზაფხულს ახალნი, არ ვიცოდი ჯავრი დროთა, ავთხანი (დავ.477). მიჯნურნი ხმამაღლა **ყივიან** (ვისრ.212). **ვთრთი**, ვითა ტირიფი ნიავისაგან (ვისრ.229). მეფე **ხლტის** ვითო ყრმა პაწაწინა (დავით.443). უხანობისა ქარი **ქრის** ვითარ ერთისა წამისა (რუსთ.მიმბ.35). სხვაგან **ქრის** მისი გონება, მისმან თავისა წინა მან! (ვეფხ.28). კაცი მიმყოლი სევდა-ფიქრისა სიკვდილისაჲს ქართვერ **მიქრისა** (დავით.559). მინდორსა იქით წყალი **დის** და წყლისა პირსა კლდენია (ვეფხ.23). რასათვის დაგიტევებია მეფობა და ცუდად **რბი**? (სიბრძ.სიცრ.44). ბობქარ სადა **რბის**? (თამარ.336). სადა ვერა **რბის** ცხენია (ვეფხ.23). შენნი მიჯნურნი ველად **რბიან** ბროლის ყელისა (ბესიკი, 295). დაება რაზედმე და მისთვის **ხვივის** (რუსუდ.207). ნუ **ჰყივი** აგრე ხმიანი (ვეფხ.230). ყივის ზმნის კაუზატიურ ფორმაში ჩნდება - ნ: აყივ-ნ-ებ-ს: რად **აყივნებს?** (ვეფხ.177). მოყვარესა **აყივნებდეს** (ვეფხ.79). ზაფხულის მზისა სიახლე დასწავეს, გვალვასა **ჩივიან** (ვეფხ.90). წასასვლელი გზა არა აქვს და **წივის** (სიბრძ.სიცრ.127).

ჩამოთვლილ ზმნათაგან ი თემის ნიშანია მხოლოდ რბის ფორმაში, დანარჩენში ი მწკრივის ნიშანია.

არნ.ჩიქობავას აზრით, **წივის** ზმნის ფორმაში ძირი არის **წ** [ჩიქობავა, 1936: 394]. გ.კლიმოვი ქართულ-ზანურ ქრონოლოგიურ დონეზე **წ** ძირს აღადგენს [კლიმოვი, 1964: 240].

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ეს „ი არის მწკრივის ნიშანი და არა თემისა, ისევე, როგორც ვნებითი გვარის ზმნებში (ვიწვი-ი, ვიმალები-ი, ვბერდები-ი). ის რომ თემის ნიშანი ყოფილიყო, მაშინ სხვა მწკრივებშიც გადაჰყვებოდა“ [შანიძე, 1953: 492].

-ი მწკრივის ნიშნიან და ი თემის ნიშნიან ზმნებს უწყვეტელში საგრცობად მოუდით -ოდ ფორმანტი: **დიოდა** მსგავსად ნილოსა მუნ ცრემლნი მონადვარენი (რუსთ.მიმბ.40). სისხლისა რუ **დიოდა** (ახ.ქართ. ცხ.705). ავი ქარი **ქროდა** (მოგზ.ევერ.284). არ მონა იყო, **ტყუოდა**, ჩვენ ესე შევიგენითა (ვეფხ.267). იგინებოდა, **ჩიოდა** (ვეფხ.65). იცოდა თურე ბუკმან მათი სიკვდილი, წინასვე მათ ზედა მით **ტიროდა!** (ვისრ.24). ვერძი და მოზვერი დაღრეჯით **თრთოდა** (ვისრ.37). რამინ ნება-ნებასა **კენესოდა** (ვისრ.127). კლდესა შიგან ქოშისაებრ აღმა-ჩაღმა **რბოდა** (ვისრ.148) მეტის გაშმაგებისაგან **ძრწოდა** (სიბრძ.სიცრ.81).

ილუსტრირებულ ზმნათაგან დიოდა ზმნაში ი თემის ნიშანია, დანარჩენში— მწკრივის.

ძრწის ზმნის ფორმასთან დაკავშირებით საინტერესო მსჯელობას გვთავაზობს ფ.ერთელიშვილი. მისი ვარაუდით, ძარძარ → ძარ-ძალ → ძრძ → ძრწ. ამ მოსაზრებას საფუძვლად უდევს ავტორის შეხე-

დუღება, რომ უმარცვლო ზმნური ფუძეები არ არის დამახასიათებელი ქართულისათვის [ერთელიშვილი, 1970: 247]. იგი **”პარ-ძალ“-ში** - ალ მარცვალს სუფიქსად მიიჩნევს და ზმნის პირიანი ფორმა ძარძ ფუძისაგან ნაწარმოებად მიაჩნია [ერთელიშვილი, 1970: 279].

ფიქრობენ, რომ **”ქრ-ი-უ-ედ-ა → ქრიოდა“** ე.ი. **ქრის** ზმნაში უ ან ვ ელემენტს აღადგენენ [გამყრელიძე, მაჭავარიანი, 1965: 275]. გ.მაჭავარიანი აღადგენს ზმნის ფორმას **ქარავს**, რომელიც მისი აზრით ამოსავალი უნდა იყოს მოქმედებითი გვარის ზმნისათვის ა-ქარვ-ებს [მაჭავარიანი, 1959: 320]. ამაზე დაყრდნობით შენიშნულია, რომ ამ აღდგენილ ზმნას შესაძლებელია ***ქრევის *ქრვის** ფორმაც ჰქონოდა [ოსიძე, 1963: 13].

არის რამდენიმე მედიოაქტიური ზმნა, სადაც **გ** ელემენტის აღდგენისათვის არსებობს გარკვეული საფუძველი: კენესის-კენესოდა, ყვირის-ყვიროდა. ფიქრობთ, ამ ზმნებში -ოდ სუფიქსი იმ გარდაუვალ ზმნათა ანალოგიით არის ნახმარი, რომელთაც აწმყოს **”ი“** სუფიქსის წინ **”ვ“** ან საერთოდ ბაგისმიერი ბგერა ახასიათებთ, ე.ი. რომელთაც აქვთ ფონეტიკური საფუძველი **”ო“-ს** არსებობისათვის უწყვეტელში: კენესის-კენესოდა ტიპის ფორმებში **”ი“** ხმოვანი ბაგისმიერებთან მე-ზობლობაში **”ო“-ს** არ გვაძლევს ქართულში, მაგრამ თუ ჩვენ დავუშვებთ, რომ უწყვეტლის მაწარმოებელი **დ“** კი არ იყო, არამედ **-ედ||-ად**, როგორც ამას გ.მაჭავარიანი ვარაუდობს [მაჭავარიანი, 1959: 318] მაშინ საკითხი უფრო ადვილად გადაწყდება. **”ო“** მიიღება ფუძისეული **”ვ“-სა** და უწყვეტლის **-ედ||-ად** სუფიქსის ხმოვნითი ელემენტის **”ე“-ს** ან **”ა“-ს** შერწყმით.

იმ მედიოაქტიურ ზმნებს, რომელთა ფუძე **”ვ“** თანხმოვანზე ბოლოვდება, უღვლილების პარადიგმებში -ოდ სავრცობის წინ ფუძისეული **”ვ“** ეკარგებათ: ყვა(ვ)-ოდა, ჩხა(ვ)-ოდა, ყი(ვ)-ოდა: მიდამო ვარდი და ია **ყვაოდა** (ვისრ.174). იხილა ზურგით კერძო მჯდომარე და ამასთან კატა ერთი, რომელიცა საწყლად **ჩხაოდა** (კალმ.424). ზოგს ბოლო წამოებურა, ზოგი ხმამაღლა **ყოდა** (გაბ.391).

საყურადღებოა ერთი მომენტიც. მაშინ, როდესაც აწმყოს ფუძის მაწარმოებელი **”ი“** ნიშანი შენარჩუნებული არის გარდამავალი ზმნების უწყვეტელში **”დ“** სუფიქსის წინ, - **”ოდ“-ის** წინ გარდაუვალ ზმნებში ის არ ჩანს [ოსიძე, 1963: 15]. როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში გამონაკლისს ქმნის მხოლოდ სამი ზმნა: დის-დიოდა, რბის-რბიოდა, ქრის-ქრიოდა: ძველ ქართულში გვექონდა: მირბიოდა, ქრიოდა.

საშუალო ქართულის ლიტერატურულ ძეგლებში აქა-იქ გვხვდება შემთხვევა, სადაც **”ი“** შენარჩუნებულია აღნიშნული ზმნის ფორმაში: მოსწრაფედ **ვრბიოდე** ასპარეზსა მას ზედა ძღვეისას (ახ.ქართ.ცხ.768). შეეშინდათ, დასამალად **მორბიოდენ** შამბთაყენა (დავით.362). ხელმწიფისკე **მირბიოდეს** (რუსუდ.33).

სხვა შემთხვევაში საშუალო ქართულში ”ი“ ყველგან დაკარგულია: ყოველგან **რბოდეს** საძებარად, ვინცა იყო უცხენმალეს (ვეფხ.42). ლაშ-ქარნი **რბოდეს** მი და მო (ვეფხ.326). დაჭრილი **პრბოდეს**, ცხოველობა გაიმქისაროს (ბეს.291). ვინ ვის უსწრებდა, **მორბოდეს**, ვითა ვთქვა მათი მკობანი (ბეს.297). ყველაი შენთვის დაბრუნდა, თუ ვინ სად **პრბოდა** ქშენითა (ბეს.298). მათაა ზედა ქარი **ქროდეს** (ვისრ.193).

ეკოსიძე ამ ტიპის ფორმებში ”ოდ“-ის წინ ”ი“ სუფიქსის არსებობას იმიტოვებს, რომ ეს ”ი“ პირველადი კი არ არის, არამედ ”ევ“ სუფიქსის სახეცვლილებაა. ამდენად, მას ამ ზმნათა ფუძეშიც ვ (ევ) ელემენტის არსებობა დასაშვებად მიაჩნია: *ქრევიდა→ ქრიოდა. მისი აზრით, ”რბის“ ზმნასაც შეიძლება ჰქონოდა ვ (ვ) ელემენტიანი ვარიანტი. ამას კი აფიქრებინებს მიმდებარე ფორმა **სარბიელ-ი**. სა-რბიელ-სა-რბ-ევ-ელ. ეს ”ევ“ სუფიქსი გარდამავალ არბევს ზმნაშიც ჩანს.

ძველი ქართულისაგან განსხვავებით, საშუალო ქართულში რბის, ქრის... ტიპის ზმნებს სავრცობიან მწკრივებში ”ი“ დაკარგული აქვთ.

აწმყოში —”ი“ ნიშნიანი ზმნები მყოფადისა და ნამყო ძირითადის მწკრივს ”ი“- პრეფიქსით აწარმოებენ.

მყოფადი: ვიკვნესებ, რომელ ქვა დავაფშენიტო (ვისრ. 227). შენ იყევ, მე ვიყივლებ და აშენდებო (სიბრძ.სიცრ.29). შენი ტანი ღმერთსა წინაშე **იჩივლებს** (ვისრ.175).

ნამყო ძირითადი: გრიგალმან ქარმან **იქროლა**, შეჰმუსრა სრულად მეფეო (ლექს.ამბ.8). **დაიყვირა** ვეშაპმან, აემართა ჩასანთქმელად (რუსუდ. 57). ხანი გამოხდა და ცხენმა **დაიხვივლა** (რუსუდ. 124). დიდი **დაიბღავლა** (სიბრძ.სიც.99). ხელმწიფემა მრავალი **იტირა** (მეფ. სალ. 393). კიდევ **იჩივლა** და ყური არ მიუგდო (მეფ.სალ.352). **იწივლა** მეორეცა, მესამეცა რომ **იწივლა**, მეტის შიშითა ხელმწიფისა შეიღსა ასე ცნობა დაეკარგა (რუსუდ.41). **იყივლა** ხმითა მადლითა, ვით გული ჰქონდა სალისა (გაბ.500).

ქრის, დის ტიპის ზმნებთან მყოფადის წრესა და ნამყო-ძირითადში გამოჩნდება საწყისისეული სუფიქსები: ლ, ოლ, ენ, უნ, რადგან ნამყო ძირითადისა და მყოფადის წრის ფორმები ამავე ზმნის მასდარის ფუძეს ემყარება, აწმყოს წყებაში კი ზმნური ფუძეა გამოყენებული: ქრის-იქრ-ოლ-ებ-ს-იქრ-ოლ-ა; დის-იდ-ენ-ს-იდ-ინ-ა; წივის-იწივ-ლ-ებ-ს-იწივ-ლ-ა; ბღავის-იბღავ-ლ-ებ-ს-იბღავ-ლ-ა; ჩივის-იჩივ-ლ-ებ-ს-იჩივ-ლ-ა; ყივის-იყივ-ლ-ებ-ს-იყივ-ლ-ა; თრთის-ითრთ-ოლ-ებ-ს-ითრთ-ოლ-ა; ხტის-იხტ-უნ-ებ-ს-იხტ-უნ-ა; ჩხავის-იჩხავ-ლ-ებ-ს-იჩხავ-ლ-ა.

საწყისისეული სუფიქსები ლ, ენ, უნ, ოლ მედიოაქტიურ ფორმებში იმავე ფუძის მოქმედებითიდან მოდის. ა.შანიძე წერს: საწყისისეული სუფიქსები მოდის იმავე მოქმედებითიდან: აკივლებს, აქროლებს, ადენს, ახტუნებს. ამ ფორმების სავარაუდებელი სათავისო იქნება: *აკივლებს, *იქროლებს, *იდენს, *იხტუნებს, [შანიძე, 1953: 488].

აღსანიშნავია, რომ -ილ სუფიქსიანი საწყისის მოქმედებითისაგან მომდინარე ყველა მედიოაქტიური ფორმა არ ავლენს საწყისისეულ სუფიქსს. ”ლ“ არ ჩნდება - ”ილ“ საწყისიან იმ ზმნათა ფორმებში, რომლებიც აწმყოში უთემისნიშნო, მარტივფუძიანი არიან: დუღს-იდუღებს (საწყისი: დუღილი); ქუხს-იქუხებს (საწყისი: ქუხილი); წუხს-იწუხებს (საწყისი: წუხილი). ესეც მედიოაქტიურ ზმნათა უღვლილების ერთ-ერთი თავისებურებაა.

ამრიგად, საშუალო ქართულში მედიოაქტიურ ზმნათა ”ი“ მწკრივის ნიშნის ფორმები არაა იმდენად გავრცელებული, როგორც -ობ სუფიქსიანი, თუმცა მაინც საკმაოდ რაოდენობის ფუძეები დასტურდება.

მედიოაქტიურ ზმნათა განხილვისას განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა იმ ”ი“-თავსართს, რომელიც მყოფადისა და მეორე სერიის მწკრივის ფორმებში გამოვლინდება. ამასთან, ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით მედიოაქტიური ზმნები ძველ ქართულშივე არსებითად ანალოგიურ ვითარებას გვიჩვენებენ. პირველი და მეორე სერიის ფორმათა დაპირისპირება ძველ ქართულშიც ი-პრეფიქსის მიხედვით გვაქვს.

I სერია: **ჰგრძნობნ** ჯმასა ერისა მრავლისასა. კიმ. 1, 235, 12.

II სერია: **იგრძნის** გემოდ იგი მისი. უძგრედ. 73, 2.

I სერია: სამართლიანად **სდრტვნავ**. სწავ. 245, 21.

II სერია: **იდრტუნეს** ღმრთისა. ფს.77, 19.

I სერია: **ვზრუნავ** დაგუმერილთა ზედა ნაშთობთაგან ხეთა მადნარისა. გოდ. იერ.4, 9.

II სერია: რადთა მისებრივე **იზრუნო**. სწავ.135, 7.

I სერია: ნუ **სტირ** ჩემთჳს. შუშ.18, 10.

II სერია: **იტირა** ფრიად. ზარზმ. 116, 20.

ტირის-იტირა ტიპის დაპირისპირებაა საშუალოსა და ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაშიც. მედიოაქტიურ ზმნათა ”ი“-პრეფიქსიან წარმოებასთან დაკავშირებით სპეციალურ ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა: ”შეიძლება ხმოვანი პრეფიქსი ი-თავიდანვე იყო ამ ზმნებში და დაიკარგა“ [ქავთარაძე, 1954: 274]. იმავეს იმეორებს ლ.ნოზაძეც. ის თვლის, რომ ქართული ენის განვითარების უფრო ადრეულ ეტაპზე, ძველისძველ ქართულში ი-პრეფიქსი საზოგადოდ უნდა ეოფილიყო დამახასიათებელი ამგვარ ზმნათა აწმყოს წრის ფორმებისათვისაც. უნდა გეჰქონოდა ერთგვარად ნაწარმოები ზმნური ფორმები დრო-კილოთა ორსავე ჯგუფში. განსხვავება, რომელსაც ადგილი აქვს აწმყოსა და ნამყო ძირითადის წყებაში მედიოაქტიურ ზმნებთან (დრტვინავს-იდრტვინა...) წარმოქმნილი უნდა იყოს ფონეტიკურ ნიადაგზე [ნოზაძე, 1974: 36]. უპრეფიქსო ფორმები აწმყოში შემდეგდროინდელია, მიღებულია პრეფიქსიანი ფორმებისაგან ხმოვნის დაკარგვის შემდეგ: ვაჭრობს ←ი-ვაჭრებს, ნამყო ძირითადი: ი-ვაჭრა—ასკვნის მკვლევარი.

ამ საკითხთან დაკავშირებით ნიშანდობლივია სვანური ენის ლაშხური დიალექტის ჩვენება, სადაც დანარჩენ კილოთაგან რამდენადმე განსხვავებული ვითარებაა: როცა დანაკლისი ფორმების შევსება ხდება იმავე ფუძისაგან ნაწარმოები სათავისო ქცევის ფორმით, ლაშხურის მყოფად უსრულში ფუძეს წინ უძღვის ი- პრეფიქსი, მაგრამ, როგორც ჩანს, იგი ან უნდა ყოფილიყო და დაიკარგა, ანდა ახლა ვითარდება სხვა კილოებთან ინტენსიური კონტაქტის შედეგად. მოქმედებს აქა-იქ წამოსცდებოდათ ხოლმე ი- პრეფიქსიანი ფორმაც [გაგუა, 1970: 227-228].

სხვა შეხედულებით, ქართველურ ენებში შეიძლება ი- ნიშანი გავრცელდეს სხვა გარდაუვალი ზმნების ფუძეებზედაც, განსაკუთრებით ახალ ქართულში. ახალ ქართულ ზმნებს იღბა, იჯდა-ს შეესაბამება ძველი ქართულის ღბა, ჯდა ფორმები. ი- აწმოიანი ზმნები, რომლებსაც ყოველთვის აქვს სათავისო ქცევის ნიშანი ”ი“, არ შეიძლება გაგებული იქნენ როგორც ისეთი უკუქცევითი ზმნები, რომლებიც გარდამავალი ზმნებიდან არიან წარმოშობილი (ვინანი, ვიღწვი, ვიცინი). მიჩნეულია, რომ ამ გარდაუვალი ზმნების სუბიექტური ხასიათი სრულიად აშკარაა და ამის საბუთია მედიალური ფლექსიების მქონე ინდოგერმანულის პარალელები. ის, რომ გარდაუვალი ზმნების ფუძეებზე ი ნიშნის ფართო გავრცელება მხოლოდ მეორად პროცესს წარმოადგენს, უკვე იქიდან არის ცხადი, რომ ქართულ ენაში არც პირველად და არც -ენ-დ სუფიქსებით წარმოებულ პასივებს ი არა აქვთ [შმიდტი, 1972: 304-305].

რენუქაშვილი აღნიშნავს, რომ ძველ ქართულში რამდენიმე საშუალო გვარის ზმნაში ი- პრეფიქსი იშვიათად გამოვლინდება პირველი სერიის ფორმებშიც: ვიგალობდი, იგორვიდეს, ივაჭრობდენ... ეს ზმნები, ჩვეულებრივ, შემთხვევათა აბსოლუტურ უმრავლესობაში უპრეფიქსოდ იხმარებიან. ამგვარი მერყეობა სისტემის ჩამოყალიბების პროცესში არ უნდა იყოს გასაკვირი. იშვიათ შემთხვევაში ი- პრეფიქსის გამოვლენა ამ ზმნებში მედიაქტიური სისტემის ჩამოყალიბების პროცესის მაჩვენებელი უნდა იყოს. ამ პროცესის დროს ი-პრეფიქსი იქაც იჩენს თავს, სადაც მას არაფერი ესაქმება. კერძოდ, I სერიაში. ამასთან გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ შემდგომ, როცა ასპექტის გამოხატვის სისტემა შეიცვალა, ენამ ამგვარი ფორმები მყოფადის წრეში გამოიყენა. ეს უნდა გვიჩვენებდეს, რომ მედიაქტივის სისტემა ასპექტის გამოხატვის ახალ სისტემასთან ერთად ძველ ქართულში ყალიბდებოდა [ენუქაშვილი, 1973: 177-178].

ა.შანიძის აზრით, ნასესხები ფორმების ხმარება X საუკუნიდან დასტურდება [შანიძე, 1953: 498]. მედიაქტივის სისტემის ჩამოყალიბებას რ. ენუქაშვილი ამავე პერიოდს უკავშირებს. მისი აზრით, მედიაქტიური ფორმები წარმოშობით სათავისო ქცევის ფორმებია, რომელთაც არა აქვთ ობიექტი. ის იქვე აღნიშნავს, რომ ეს იმგვარად არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ყველა საშუალო გვარის ზმნის შესაბამის გარდამავალ ზმნას ჰქონდა სათავისო ქცევის ფორმები და ყველა მათ-

განმა დაკარგა, არამედ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს სათავისო ქცევის ფორმები იშვიათად იხმარებოდა და როდესაც ასპექტის გამოხატვის სისტემაში ცვლილებების შედეგად შესაძლებელი გახდა საშუალო გვარის ზმნათა მეორე სერიისა და შემდეგ მყოფადის წრის ფორმათა წარმოება, ენამ სწორედ ნაკლებად დასაქმებული ყალიბი გამოიყენა ამ მიზნით. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის გარემოება, რომ მედიაოქტიური ზმნები მყოფადის წრეში ჩვეულებრივ -ებ თემის ნიშანს წარმოგვიდგენენ. იმ თემის ნიშანს, რომელიც გამოიყენება საშუალო გვარის ზმნათაგან მოქმედებითის წარმოებისას. თუ ეს დაშვება სწორია, მაშინ აღარ იქნება საჭირო ობიექტის დაკარგვის მიზეზთა ძებნა მედიაოქტიური ზმნის ფორმებში [ენუქაშვილი, 1973: 181].

ვფიქრობთ, რომ მედიაოქტიური ფორმები წარმოშობით ობიექტდაკარგული სათავისო ქცევის ფორმებია. თუმცა ი-პრეფიქსის შესახებ მსჯელობა ინიანი ვნებითისა და სათავისო ქცევის ფორმათა გენეზისის საკითხსაც მოიცავს და ამდენად, სცილდება ჩვენი თემის ფარგლებს. ვარაუდის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ი-პრეფიქსი თავიდანვე არ უნდა ყოფილიყო მედიაოქტიურ ზმნათა აწმყოს ფორმებში. თუ ძველ ქართულში სპორადულად გამოვლინდება ის აწმყოს წყებაში, შეიძლება ითქვას, რომ ეს მერყეობა თან სდევს სისტემის ჩამოყალიბებას. საშუალო ქართულში კი, ი-პრეფიქსი აწმყოს ფორმებში არა გვაქვს. თუ იყო და დაიკარგა, მაშინ არ არის ნათელი, რა ფონეტიკურ თუ გრამატიკულ პირობებს უნდა გამოეწვია მისი დაკარგვა. ძველ ქართულშივე ძირითადად დრტვინავს-იდრტვინა წარმოებაა. ასეა საშუალოსა და ახალ ქართულშიც.

სათანადო მასალის ანალიზი ცხადყოფს, რომ საშუალო ქართულში მედიაოქტიურ ზმნათა უღვლილებაში რაიმე არსებითი ხასიათის ცვლილება არ დადასტურდა. ძირითადი განსხვავება სუფიქსებზე მოდის. საშუალო გვარის ზმნათა ფუძის გაფორმება ძველ ქართულში უფრო ნაირგვარი იყო: გვაქვს როგორც მარტივი ფუძის, ისე -ი; -ავ; -ევ; -ოვ; -ებ; -ობ; -ან; -ენ;-ამ სუფიქსებით გაფორმებული ზმნები [ენუქაშვილი, 1973: 139]. ძველი ქართულისაგან განსხვავებით საშუალო ქართულში მედიაოქტიურ ზმნათა ფუძე -ობ; -ებ; -ავ; -ი სუფიქსებით ფორმდება. ასევე გვაქვს მარტივფუძიანი ზმნებიც. თუმცა -ობ სუფიქსი უკვე მედიაოქტიურ ზმნათა ერთ-ერთი ძირითადი მაწარმოებელია. საშუალო ქართულში მარტივფუძიან და -ობ; -ებ; -ავ თემისნიშნიან მედიაოქტიურ ზმნებთან სავრცობიან მწკრივებში ”დ“ სუფიქსი გვხვდება: წვიმდა, წუხდა, ყეფდა, მეფობდა, ხელოვნობდა, მუტრობობდა, მეზღაპრობდა, ღრიალებდა, რონინებდა, დაცანცარებდა, ბრუნევდა, ცურევდა. ხოლო - ”ოდ“ სავრცობი, მხოლოდ ი-სუფიქსიანებთანაა წარმოდგენილი: რბოდა, ქროდა, დიოდა.

Elza Putkaradze

Medioactive verbs with -o suffix in the Middle Georgian

Summary

The Middle Georgian is characterized with this respective mixed process. In transitive verbs with -o suffix are of the oldest formation and the etymology of the -o is the same as the marker of *Kholmeobiti* row (repetitious row). In regard of the Old Georgian a contradicting phenomenon is noticeable too. Suffix -o in the Middle Georgian occurs in the simple form of the Old Georgian: ღორ-ო-ს (compare to the Old Georgian ღორს). Although a form with suffix -o is supposed to be imperative for the Old Georgian. The Middle Georgian fact is supposed to be either a remainder of the old condition or an innovation.

In different with the Old Georgian რბის, ქრის types of verbs which belong to the Middle Georgian in the expansion row lost - o რბოდეს, ქროდეს (compare to the Old Georgian რბიოდა, ქრიოდა, რბიოდეს, ქრიოდეს). Occasionally there are cases with the retained - o in the above mentioned verb form: ვრბიოდე, მორბიოდე. We think that the lose of the suffix - o in the above mentioned expansion row rooted type of verbs should be secondary: ქრ-ო-ოდ-ა → ქრ-ოდ-ა; რბ-ო-ოდ-ა → რბ-ოდ-ა.

Ельза Путкарадзе

Медиактивные глаголы с тематическим показателем о- в среднем грузинском

Р е з ю м е

Непереходные глаголы с суффиксом о- представляют старейшую формацию и по происхождению они являются показателем многократного ряда. Наблюдается и противоположное явление по отношению древнегрузинского. В среднем грузинском о- суффикс появляется в простых формах древнегрузинского: ღორ-ო-ს (сравн. древний ღორს). Хотя суффикс о- имелся в древнегрузинском. Этот факт среднего грузинского является или остатком прешествующей языковой формы или же инновацией.

В отличии от древнегрузинского, в среднем глаголы типа რბის, ქრის теряют о- რბოდეს, ქროდეს (ср. ст. რბიოდა, ქრიოდა, რბიოდეს, ქრიოდეს). Кое-где встречаются случаи, где о- сохранен в отмеченной глагольной форме: ვრბიოდე, მორბიოდე... Думаем, что потеря суффикса о- в отмеченных глагольных типах должно быть вторичным: ქრ-ო-ოდ-ა, ქრ-ოდ-ა; რბ-ო-ოდ-ა, რბ-ოდ-ა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. არჩილი, “გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა, ქართული მწერლობა, ტ. VI, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1989, 879 გვ.
2. ი. ბაგრატიონი (ბატონიშვილი), “კალმასობა”, ქართული მწერლობა, ტ. VIII, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1990, 686 გვ.
3. ი. ბარათაშვილი, “ცხოვრება ანდერძი”, ქართული მწერლობა, ტ. VIII, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1990, 686 გვ.
4. ბერი ეგნატაშვილი, “ახალი ქართლის ცხოვრება”, ქართული მწერლობა, ტ. VI, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1989, 879 გვ.
5. ბ. გაბაშვილი, პოეზია, ქართული მწერლობა, ტ. VIII, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1990, 686 გვ.
6. კ. გაგუა, ერთი ტიპის დრონაკლი ზმნები სვანურში, იკე, XVII, “მეცნიერება”, თბ., 1970, 371 გვ.
7. თ. გამყრელიძე, გ.მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, “მეცნიერება”, თბ., 1965, 511 გვ.
8. დ. გურამიშვილი, “დავითიანი”, ქართული მწერლობა, ტ. VII, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1989, 748 გვ.
9. რ. ენუქაშვილი, საშუალო გვარის საკითხისათვის ქართულში, ქელს, თბ., 1973, №2. 235 გვ.
10. ფ. ერთელიშვილი, ზმნური ფუძეების ფონემატური სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ., 1970, 359 გვ.
11. “ვირსამიანი”, ქართული მწერლობა, ტ. III, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1988, 492 გვ.
12. გ. მაჭავარიანი, უნიშნო ენებითი ქართველურ ენებში, ქესს, I, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბ., 1959, 325 გვ.
13. ლ. ნოზაძე, მედიოაქტივ ზმნათა წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში, იკე, XIX, “მეცნიერება”, თბ., 1974, 320 გვ.
14. ს.ს. ორბელიანი, “სიბრძნე-სიცრუისა”, ქართული მწერლობა, ტ. VII, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1989, 748 გვ.
15. ს.ს. ორბელიანი, “მოგზაურობა ევროპაში”, ქართული მწერლობა, ტ. VII, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1989, 748 გვ.
16. ეკ. ოსიძე, ერთი ტიპის ზმნათა აწმყოს ფუძის აგებულებისათვის ქართულში, ქესს, ტ. III, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბ., 1963, 287 გვ.
17. შ. რუსთაველი, “ვეფხისტყაოსანი”, გამომცემლობა “მერანი”, თბ., 1992, 413 გვ.
18. რუსთაველის მიმბაძველნი, ქართული მწერლობა, ტ. V, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1988, 830 გვ.
19. უცნობი ავტორი, “რუსუდანიანი”, ქართული მწერლობა, ტ. VI, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1989, 879 გვ.
20. უცნობი მთარგმნელი, “მეფეთა საღარო”, ქართული მწერლობა, ტ. V, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1989, 830 გვ.
21. ივ. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბ., 1954, 356 გვ.
22. აკ. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ., 1953, 672 გვ.

23. კ. შმიდტი, ინდოგერმანულის მედიუმი და სათავსო ქცევა ქართულში, მიმოხილველი (სამეცნიერო ბიბლიოგრაფიული კრებული), 6–9, თბ., 1972.
24. ჩახრუხაძე, “თამარიანი”, ქართული მწერლობა, ტ. III, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1988, 492 გვ.
25. არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, II, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბ., 1961, 169 გვ.
26. არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბ., 1936, 508 გვ.
27. ნ. ციციშვილი, “შვიდი მთიები”, ქართული მწერლობა, ტ. V, გამომცემლობა “ნაკადული”, თბ., 1988, 830 გვ.
28. აღ. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბ., 1960, 486 გვ.
29. Г. Климов, Этимологический словарь Картвельских языков, М., 1964, 306 стр.

**სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები
ზანური ტოპონიმების
სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი**

თხზული სახელის შედგენა (კომპოზიცია) ქართულში უმთავრესად ხდება ერთი და იმავე ან სხვადასხვა ფუძის შეერთებით. გეოგრაფიულ სახელთა თხზვა ძირითადად ემორჩილება ისეთივე წესს, როგორიც დამახასიათებელია საზოგადო სახელებისათვის. ჩვეულებრივი წარმოების სახელებთან შედარებით კომპოზიტურ გეოგრაფიულ სახელებში, სადაც მთელი შესიტყვება გვაქვს, უკეთ ჩანს ამა თუ იმ პუნქტის ტერიტორიული დახასიათება, დასახლებისა თუ წარმოშობის სიძველე-სიახლე. ასეთი ტიპის სახელებს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ქართულ ტოპონიმიაში.

თხზულ სახელს (კომპოზიტს) სხვანაირად რთულს უწოდებენ. სახელურფუძიანი თხზული (რთული) ტოპონიმები მიღებულია სიტყვათშეერთებით და შედგება მხოლოდ სახელური კომპონენტებისაგან, გამოხატავს საგანს, კუთვნილებას.

სიტყვათშეერთების ნაშრომში შემდეგი ძირითადი ჯგუფები გამოიყოფა:

I არსებითი სახელი + არსებითი სახელი

არსებობს შეთანხმება სახელსა და სახელს შორის ბრუნვაში. მათანხმებელი, ჩვეულებრივ, არსებითი სახელია (საზღვრული), შეთანხმებული კი ზედსართავი სახელი ან ზედსართავის მნიშვნელობით (მსაზღვრელად) გამოყენებული ნებისმიერი სახელი.

ა) მსაზღვრელ-საზღვრული ორივე სახელობით ბრუნვაშია:

ქოჩი დელე – სოფ. ინწკირვეთი, შუახევის რ-ნი, ბსკიდა, 1959: 167)

ჩამური დელე – დელე (სოფ. კეჭიეთი, ქობულეთის რ-ნი)

ბ) ნათესაობით ბრუნვაში დასმული მსაზღვრელი და ნომინატიური საზღვრული მხოლოდობით რიცხვში:

ბუბგის მეჰელე – უბანი (სოფ. აჭარისწყალი, ხელვაჩაურის რ-ნი)

ოთოლთის დელე – დელე (სოფ. ტაკიძეები, შუახევის რ-ნი)

ონტოფოს დელე – დელე უერთდება სიმონეთელეს (ხელვაჩაურის რ-ნი).

ოჭყვადურის წყარო – წყარო (სოფ. ჩაისუბანი, ქობულეთის რ-ნი)

გ) გვაქვს სიტყვათა ისეთი დაქვემდებარება, როცა ერთი სიტყვა მეორისაგან მოითხოვს იმ ფორმას, რომელიც მას მოცემულ შემთხვევაში არა აქვს, ან საერთოდ არ გააჩნია:

ოხორა (ოხორაშ) დელე – დელე (სოფ. კვატია, ხულოს რ-ნი)
პაპახო (პაპაშ ახო) – სიმინდი, საყანე ადგილი (ოლადაურის ს/ს, შუახევის რ-ნი.)
სინასკურა – დელე, დესვას შენაკადი (სოფ. ბობოყვათი, ქობულეთის რ-ნი).

II. არსებითი სახელი+ზედსართავის სახელი

სახელობით ბრუნვაში დასმული საზღვრული (ფუძეშეკვეცილი) და ასევე ნომინატიური მსაზღვრელი მხოლობით რიცხვში. წყობა პრეპოზიციურია:

კორეჭი – საძოვარი (ოლადაურის ს/ს, შუახევის რ-ნი). შდრ.: რეჭიში გვალა- მთაა სამურზაყანოში (ჭარაია; 1997 : 116)

III. ზედსართავი სახელი+არსებითი სახელი

ტრინკა სერი – ტყე (სოფ. ტბეთი, შუახევის რ-ნი),

ღურჭა დელე – დელე (სოფ. ვაშლოვანი, ხულოს რ-ნი).

ჩვენი ვარაუდით, ტოპონიმთა სემანტიკური კლასიფიკაციისას ანგარიში უნდა გაეწიოს სწორედ ტოპონიმის მნიშვნელობას – რას აღნიშნავს ტოპონიმი. ტოპონიმის მნიშვნელობა ობიექტურ სინამდვილეში არსებულ გეოგრაფიულ ობიექტზე მითითებაში მდგომარეობს. უმეტეს შემთხვევაში იმის ჩვენება, თუ რას აღნიშნავს ტოპონიმი, ნათელყოფს მოტივს, რომელმაც შეაპირობა ამა თუ იმ ტოპონიმის არჩევანი.

ქვემოთ წარმოგიდგენთ სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები ზანური ტოპონიმების სემანტიკურ ანალიზს:

ბუძგის მეჭელე – აჭარისწყალი (ს. მახო, ხელვაჩაურის რ-ნი). „ბურძგ“, როგორც ჩანს, წარმოადგენს „ბარძგ“ ძირის მეგრულ ვარიანტს (ქართ. ბარძგ მეგრ. ბორძგ ბურძგ-), რომელიც გურულში და აჭარულშიც ზანიზმი უნდა იყოს. ბუძგი – ბუსუსი, გინგლი (ჯაგარი – თქმა) (ყიფშიძე, 1994: 204). „ბაძგი“ (გურ.) – ეკლიანი მცენარე, შქერის მსგავსი ეკლისფოთლებიანი ხე (აჭარ.). „ბარძგ“ – (იმერ.) – ეკლიანი მცენარე (დლონტი, 1984: 60). ბუძგი – „პატარა ზღარბი“ (საბა) და „ბუძგურ“ – ეკლით დაბარდული (ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990: 46). რაც შეეხება ამ ტოპონიმის ეტიმოლოგიას, იგი ანთროპონიმულ ტოპონიმად გვესახება და ვინმე „ბუძგი“-ს კუთვნილი ტერიტორია, უბანი შეიძლება ყოფილიყო. შესაძლოა, „ბუძგი“, გადატანითი მნიშვნელობით, ვინმე ჯაგარ (ზღარბისმაგვარ) თმიანი პიროვნების მეტსახელი იყოს, ხოლო ტოპონიმის მეორე ნაწილი (მეჭელე) – უბანს ნიშნავს (აქვს სოფლის მნიშვნელობაც). ლაზურში „მეჭელე“ – თურქულიდან შემოსული ჩანს. მაშასადამე, ტოპონიმი „ბუძგის მეჭელე“ ზანური ანთროპონიმული გეოგრაფიული სახელია.

კორეჭი – საძოვარი (ოლადაურის ს.ს., შუახევის რ-ნი). ადგილობრივი მოსახლეობა ამჟამად მას „გორ“-ს უწოდებს. თავდაპირველ

ლი სახელწოდება თითქმის დავიწყებას ეძლევა. ამ ტოპონიმს თუ კომპოზიტად მივიჩნევთ, მაშინ იგი შეიძლება ასე დაიშალოს: კო-რე-ჭი. „რეჭი“ – პ. ჭარაიას ასე აქვს განმარტებული: „რეჭი“ – რიყე; ქუალონი ადგილი (ჭარაია, 1997: 116, შდრ.: „რეჭიში გვალა“ – მთაა სამურზაყანოში, რომელიც ქვითაა მოფენილი. ცხენის საბაღასო თითქმის სულ არ არის ამ მთაზე, მხოლოდ თხა-ცხვარი შეიძლება მოაძოვონ. ამავე რაიონში ხშირია ქვასთან დაკავშირებული ტოპონიმები. ასე მაგალითად, „კენჭნარა“ – უბანი (მაწვეალთა), „კენჭიანი“ – მთაა ჩირუხში. „კენჭნარი“ – ფერდობი (ტუნაძეები), „კენჭიანი სერი“ – საძოვარი (ხიხაძირი, ხულოს რ-ნი). ჩვენი ვარაუდით, შესაძლოა თავდაპირველად გვქონოდა „გორა რეჭი“, სადაც მოხდა ჰაპლოლოგია, დაიკარგა ბგერები: გორა რეჭი→გორეჭი. ჰაპლოლოგიის კვალი შესამჩნევია, როგორც ქართულში, ასევე მეგრულში. მაგალითად: მთავარანგელოზი→თარანგელოზი→თარანგელო, სუროვანდი→სურანდი, ხელეჩო→ხეჩო, პიჯიშ ოქოსალი→პიშქოსალი (პირსახოცი), ჯინჯი რჩე→ჯირჩე (უცუნა, იხ. ცხადაია, 1998: 105). შემდეგ კი მკვეთრმა „ჭ“-მ დააყრუა მუდერი „გ“ (გ კ ასიმილაცია), რის შედეგადაც მივიღეთ: გორეჭი→კორეჭი. რაც შეეხება ტოპონიმ „კორეჭი“-ს ეტიოლოგიას, საფიქრებელია, რომ აქ ყოფილა გორა ქვებით მოფენილი, ქვიანი მთა (გორი).

ტრინკა სერი – ტყე). ტრინკა" – წიხლია, საქონელი, რომელმაც წიხლეა, წიხლის ქნევა იცის. „ძროხა ტრინკვა, მწრიხლავი რომაა, რძეს დაგიქცევს" (ბსკიდა, საქმე №4, გვ. 92); „ზოგი ძროხა ტრინკაა" (ბსკიდა, საქმე №6, გვ. 145). „ტრინკვა" – (ტრიკა)-ში გამოიყოფა „ტრინკ" ფუძე, რომელიც ლაზური „ტრიკ"-ის ეკვივალენტური უნდა იყოს. ლაზურში „ტრიკი" ნიშნავს წიხლს, ფეხს მენჯის სახსრამდე, ხოლო „ოტრიკუ" (ო-ტრიკ-უ) – წიხლვას, წიხლის ქნევას, „მტრიკუა" (მ-ტრიკ-უ-ა) – წიხლიას. წიხლის მნიშვნელობით „ტრიკ" ფუძე მეგრულში არ გვხვდება, მაგრამ გვაქვს „ტიკუა" || „ტირეუა" – სითხეში ხელის ან ფეხის ჩაკვრა: „ხე (კითი) ქოტირეუ" – ხელი (თითი) ჩაჰკრა (შდრ.: გურ. „ტიკუა" – თავში ჩარტემა, ჟღენტი, 1936: 227). მეგრულში გვაქვს: „ტირკონუა" – უკან მოუხედავად გაქცევა (ყიფშიძე, 1994: 328); „ტირკონი" – სირბილი (თანდილავა, ნარაკიძე, 1986: 103-104). გადატანითი მნიშვნელობით, მუცლიან ადამიანს დაცინვით ეძახიან გატრენკილს, გაბენძილს („უყურე ერთი გატრენკილს, ქალი მუყუყანია"). ორსულ ქალზეც იციან თქმა აგდებით: „გატრენკილია, გაბენძილიაო". „ტრეკა", „გატრენკა" აღნიშნავს აგრეთვე საკვების უზომოდ მიცემას, მიძალებას: „არ უნდა ჭუჭულებს ტრენკა" (ბსკიდა, 1981: 23). სალიტერატურო ქართულსა და მის სხვა დიალექტებში, გარდა აჭარულისა და გურულისა, ფუძე „ტრიკ" არ ჩანს. ეს უკანასკნელი თავისი ფონეტიკური სახესხვაობით (ტრიკ, ტირკ) ზანური წარმომავლობისად უნდა მივიჩნიოთ. აჭარულში (ტრიქანკა) ფუძეში „ნ" განვითარებულია. რაც შეეხება ტოპონიმ „ტრინკა სერ"-ის ეტიოლოგიას, შესაძლოა, ეს სერი (ფერდობი) მარ-

თლაც „გატრენკილი“ გამოზურცული, ამოხერხილი, ამოხნეკილი იყოს. თავად „სერი“-ც მიგვანიშნებს, რომ იგი ერთგვარ შეფერდება-ზეა, ან იქნებ, იგი ანთროპონიმული სახელი „ტრიკა“-დან მომდინარეობდეს (შესაძლებელია თავდაპირველი ლექსიკური მნიშვნელობის გადაწევა), მაშინ ეს ადგილი ვინმე „ტრინკა“-ს კუთვნილი ტერიტორია უნდა ყოფილიყო (შდრ. გვარი ტრიკაძე).

პაპახო – სიმინდი, საყანე ადგილი (ოლადაურის ს.ს., შუახევის რ-ნი). ადგილობრივი ინფორმატორის მიხედვით ფუტკარაძის ცნობით, „ვიღაც ერთი მოხუცი იყო და სიმინდი მოყავდა“. ქართული „პაპ“ – პაპი || „პაპა“, მეგრ „პაპ“ – „პაპ“-უ || „პაპა“, ლაზ. „პაპ“, „პაპული“ (კლიმოვი, 1964: 152; ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990: 246). მეგრულში პაპა მღვდლის, ხუცესის მნიშვნელობით გვხვდება. „პაპა“ – მღვდელი, ხუცესი (ჭარაია, 1997: 122; ყიფშიძე, 1994: 501). უ-პაპური ქიყანა ანუ უმღვდლო ქვეყანა. პაპანწყური || პაპანწყულა (დაქცევა; დანგრევა) – ტბა ან ადგილი არის ხეთაში (ზუგდიდი რ-ნი). „პაპანწყუ“-„პანწყუ“ – ნამეწყური ფერდობი ს. ციხეთსა და ს. საშურღაიოში (ცხადაია, 1998: 106). ლეგენდა მოგვითხრობს: ერთ მღვდელს გლეხები ნადში ეხმარებოდნენ (ნოდი უნდუ). მღვდელმა საღამოს, ჩვეულებისამებრ, უმასპინძლა გლეხებს, მაგრამ ცხერის ნაცვლად მათ ძაღლი შეუწვა. გლეხებმა ყოველგვარი ეჭვის გარეშე შეჭამეს იგი, მაგრამ მღვდელი ასეთი უმსგავსი საქციელისათვის მწარედ დაისაჯა. გლეხების წასვლის შემდეგ მღვდელი მთელი თავისი კარ-მიდამოთი გადაიჩეხა უფსკრულში და იმ ადგილას წარმოიშვა ტბა. ამ შემთხვევის გამო ადგილმა მიიღო სახელწოდება პაპანწყვილი თუ პაპანწყური (მღვდელი დაქცეული) (ყიფშიძე, 1994: 501). აჭარაში (ორთაბათუმში) არის ტოპონიმი „პაპაშლავა“. ადგილობრივი ინფორმატორის ჟუჟუნა ქიქავას ცნობით, ამ ადგილას მორევია (საშიში ადგილია), ხშირი ყოფილა უბედური შემთხვევა (წყალმა იცის ჩახვევა, ჩათრევა). აქვე თამარის ციხის ნანგრევებია დღემდე შემორჩენილი. მსგავსი შინაარსისეული დატვირთვის ტოპონიმები ხშირია აჭარულში, რომელიც დაქცევა, დანგრევა, გაწყდომასთანაა დაკავშირებული: „ოჭყვადური“, „ვერნები“. „სოფლის ზემოთ მთაზე ყოფილა მოზრდილი ტბა, რომელიც „გამსკდარა“, მთაც მოხეთქილა და სოფელი „ტბიყელი“ წაუღეკავს. ამის შემდეგ ამ ადგილს „ვერნები“ (ე. ი. გავერანებული) დარქმევია (თანდილავა, 1978: 2). შუახევის რაიონში დადასტურებულია ტოპონიმები: პაპაჭალა – სახნავი (ტომაშეთი), პაპაყანა – საყანე (ფუშრუკაული, შუახევის რ-ნი, იხ. ქამადაძე, 1992: 126).

რაც შეეხება კომპოზიციის მეორე ნაწილს – ახო, დასავლეთ საქართველოში წარმოებულია ეთნოგრაფიულმა კვლევამ გამოავლინა ახოობის (მიწათმოქმედების უძველესი სისტემის) არაერთი მეთოდი. თოხით მიწათმოქმედება (ახოობა) დასავლეთ საქართველოს მთაგორიან რაიონებს შემორჩათ. ამ რეგიონის მთის სოფლები გამოირჩევა არამარტო მაღალი მდებარეობით, არამედ მთის ფერდობების დიდი

დაქანებით, რელიეფის ძლიერი დასერილობით, მაღალი ტენიანობით. დასავლეთ საქართველოს მთელ რიგ კუთხეებში მცირემიწიანობის გამო გლეხები იძულებულნი იყვნენ სახნავ-სათესად ტყის მიწები გამოეყენებინათ. ტყე გაეჩეხათ, მოეწვათ და ციცაბო ფერდობებზე ეთესათ. ეს იყო ახოს მიწათმოქმედება. 3-4 წლის შემდეგ როგორც კი მიწის ნაყოფიერება დაეცემოდა ძველ ადგილს მიატოვებდნენ და სხვა ადგილზე გააფავდნენ ტყეს. ძველ ნაყანევს კი 15-25 წლის შემდეგ მიუბრუნდებოდნენ (ჩიჯავაძე, 1976: 7-8-9). რაც შეეხება ტოპონიმ „პაპახო“-ს ეტიმოლოგიას, იგი შეიძლება მღვდლის (სახნავ-სათესს) სამიწათმოქმედო ადგილს, ტერიტორიას აღნიშნავდა.

ოთოლთის ღელე | ოთოლთა ღელე – ღელე (სოფ. ტაკიძეებსა და ცივაძეებს შორის). ადგილობრივი ინფორმატორების მიქაელ ბერიძისა და ალექსანდრე ცივაძის ზეპირი გადმოცემით, სოფელ ტაკიძეების ძველი სახელწოდება „ოთოლთა“ ყოფილა, რომელიც უკვე დავიწყებულია და ახლანდელ მოსახლეობას აღარც კი ახსოვს. ოთოლთა – მეგრულში (თოლუა) – სათლელ-ს ნიშნავს (ჭარაია, 1997: 107). გომის მთაზე, შუახევის რაიონში ინფორმატორმა ენვერ ბერიძემ ასეთი ლეგენდაც გვიამბო: „ძველად, თამარის მეფობის დროს, დანდალოს ხიდს აშენებდნენ და ხიდის ასაშენებლად იმ არემარეში შესაფერისი ქვა ვერ იპოვეს და ბოლოს სოფ. ოთოლთადან (ახლ. სოფ. ტაკიძეები) ხელიდან ხელში გადაცემით ჩამოუზიდავთ ქვები, რომლებიც ბუნებრივად თლილი ყოფილა. ოთოლთის ღელეს მიდამოებში დღესაც კი ხიდები ბუნებრივად გათლილი ქვებით არის აგებული.

ონტოფოს ღელე – ღელე უერთდება სიმონეთღელეს (ხელვაჩაურის რ-ნი). ო- ზანური მაწარმოებელია. „ტოფ“- ძირი ლაზურში უკავშირდება თევზის ქვირითობის პერიოდს: ტოფობა – „ქვირითის ყრა“ – ო-ნ-ტოფ-ო – „ადგილი, სადაც თევზი ქვირითს ყრის“. ონტოფო – სოფლის და მდინარის სახელწოდებაა აბაშის რაიონში (გ. თოფური, 1998: 159-162).

ოჭყვადურის წყარო – წყარო ოჭყვადურში (სოფ. ჩაისუბანი, ქობულეთის რ-ნი). ამ ჰიდრონიმის პირველი ნაწილი განხილული გვაქვს ზემოთ (ზანური ტოპონიმების სტრუქტურაში).

ოხორაღელე – ღელე (სოფ. კვატია, ხულოს რ-ნი). ამ ჰიდრონიმის ფუძეა ჭანური „ოხორ“ – სახლი, სამოსახლო. სიტყვასიტყვით გვექნება „სახლის ღელე“, „სამოსახლოს ღელე“.

სინასკურა – ღელე, დეხვას შენაკადი (სოფ. ბობოყვათი, ქობულეთის რ-ნი). სქური || სკური ზანური სიტყვაა, რომელიც, უეჭველია, არც თუ ისე შორეულ წარსულშიც კი ცოცხალ ლექსიკურ ერთეულს წარმოადგენდა. ჯერ ერთი, სამეგრელოში სამ ათეულზე მეტ გეოგრაფიულ სახელში ჩანს იგი; მეორეც, არაიშვიათად დასტურდება სწორედ ზანურის უწინდელი გავრცელების არეალში – ქვ. იმერეთში, გურიაში, აჭარაში. პედაგოგ ომარ ხუხუას აზრით, სკური

იგივეა, რაც სკირი „ნაშობი, დაბადებული“, ე. ი. წყარო, რომელიც მიწიდან იზადება, იშობა; სქუალა – შობა, კვერცხის დადება (ცხადაია, 1999: 100). სკურ || სქურ – აღნიშნავს რუს, წყაროს, პატარა მდინარეს. სკურ || სქურ ძირიანი ჰიდრონიმები უხვად გვხვდება სამეგრელოს ჰიდრონიმიში: სკურდი – მდინარე (ლეძაძამე), სკურდილა – ღელე (ობუჯი), სკურდღალი – ღელე გაჭედილი; სკურე – მდინარე (ნოსირი), სკური – წყარო (აბასთუმანი, ზუგდიდის რ-ნი); სკურჩა – მდინარე (ჩხოროწყუს რ-ნი), ღელე (თაია, ლესიჭინე, ხამისკური) და ა. შ. (ცხადაია, 1999: 101). სკურდილი დასტურდება მაჭახლის ხეობაში, მდინარე (კახიძე, 1966: 118). სკური || სკურის მდინარე – ყოროლის წყლის მარცხენა შენაკადი. ყოროლისწყლის ხეობაში სამ სხვადასხვა მდინარეს ჰქვია სკური (ხელვაჩაურის რ-ნი, სოფ. წინსვლა, აგარა, ქვედა ყოროლისთავი), სკურდაის ღელე – ღელე, მდ. კინტრიშის მარცხენა შენაკადი (სოფ. ქობულეთი), სკურდილა || სკურდილაი – ღელე (სოფ. ხალა, ქობულეთის რ-ნი); სკურქუბა || სკურიქუბა – მდინარე ბარცხანის დასახლებაში (კუკულაძე, 1981: 52).

სინასქური – მდ. ზ. მაზანდარაში იწყება და ჭანისწყალს ერთვის მარჯვნიდან. სკური || სქური აღნიშნავს ტყიან წყაროებიან (ან მდინარიან) ხეობას, ფართო ხევს და, მასაშადამე, გეოგრაფიული, კერძოდ კი – ლანდშაფტურ-ოროგრაფიული ჰიდროგრაფიული ტერმინია. ტოპონიმ სინასკურას პირველი ნაწილი „სინა“ ანთროპონიმული წარმომავლობის უნდა იყოს.

ქონი ღელე – სოფ. ინწკირვეთი, შუახევის რ-ნი, ბსკიდა, 1959: 167).

ქვირითობის დროს თევზები დიდ ჯგუფად ერთიანდებიან და მათი მოძრაობა წყალში განსაკუთრებით შესამჩნევი ხდება. თევზების ასეთ ჯგუფს ან ჯგუფურ მოძრაობას ქონი ეწოდება (მაჭახლის ხეობა), ხოლო ამ პერიოდს – ქონობა. ინფორმატორთა ცნობით, „ქონი“ მდინარის თევზის ერთ-ერთი სახეობაცაა. მდინარის თევზის აღმნიშვნელად „ქონი“ სამეგრელოშიც დასტურდება „ქონო“-ს სახით.

ქვირითობის პერიოდში თევზების ჯგუფის თუ ჯგუფური მოძრაობის მნიშვნელობით აჭარული „ქონი“-ს შესაბამისად მეგრულსა და გურულში გვაქვს ტობი || ტოფი, ხოლო ტობობა || ტობაობა || ტოფობა – ქვირითის დაყრას, ქვირითობის პერიოდს ნიშნავს (ქეგლ, 1960: 6).

ტობი || ტოფი დასავლეთ საქართველოს ზოგ კუთხეში, ისე როგორც აჭარულში „ქონი“, მდინარის თევზის სახელწოდებადც გვხვდება. იონა მეუნარგია პალიასტომის თევზებში ასახელებს ტოფს. ოჩამჩირესთან ერთ პატარა მდინარეს ჰქვია „ოტოფი“, რაც ტოფით მდიდარ მდინარეს ნიშნავს.

ღურჭა ღელე – ღელე (სოფ. ვაშლოვანი, ხულოს რ-ნი). „ღურჭული“ – სმა; „მაღირჭალი“ – მყვირალა, შდრ.: ჭურჭკული, ღირთაფი – ღირთუა – ხმამაღალი ყვირილი (ყიფშიძე, 1994: 354-355), „ღურჭა“ –

მეგრულში ხმაურით რისამე დაღევას ნიშნავს, რ. შეროზიას ზეპირი ინფორმაციით. რაც შეეხება ჰიდრონიმ „ღურჭა დელე“-ს ეტიმოლოგიას, შესაძლოა, ზემოთ აღნიშნულ (დელეში) მდინარეში წყალი ხმაურით (ყვირილით) მიედინებოდა და ხმაურიანი ადგილი იყო. მთიანი რელიეფის მდინარეებისა და მათი მონაკვეთების სახელწოდებებში ჩვეულებრივია ლექსემები, რომლებიც გამოხატავენ წყლის მეტად ან ნაკლებად ჩქარ, ხმაურიან დინებას (გრიალი, გრგვინვა, დგაფუნი, ჩქაფუნი, ჩქეფა, შხეფება, შხუილი, ხუილი, ჩხრიალი, ჩუხჩუხი, ჩანჩქარი, წკანწკარი, კარკარი, რიკრიკი, კურკური (ცხადაია, 1999:111).

ჩამური დელე – დელე (სოფ. კეჭიეთი, ქობულეთის რ-ნი). ამ ჰიდრონიმის შესახებ იხ. ზემოთ „ნაჩამურები“. **ნაჩამურები** – სახნავ-სათესი ადგილი (სოფ. ოლადაური, შუახევის რ-ნი). „ოჩამური“ – ღომის საცხები (მარი, 1910: 75; ჩიქობავა, 1938: 165-166; ჭარაია, 1997: 155; ელიავა, 1997: 345; ყიფშიძე, 1994: 566; ღლონტი, 1984: 644; უდენტ, 1936: 253). ჩამური არ არის მითითებული არც ბ. წერეთლის ზემოიშვრულ ლექსიკონში, არც გ. შარაშიძის გურულ ლექსიკონსა და მ. ალავედის ლექსურ ლექსიკონში, რომელიც 1938 წელსაა გამოქვეყნებული. „უწინ ბევრს ქონდა ჩამური, ვცხეხავდით ღომს, ბრინჯს“ (თანდილა, ნარაიძე, 1986: 105). ჩამური გვხვდება ქვემოაჭარულ კილოკავში, ძირითადად ქობულეთისა და ხელვაჩაურის მკვიდრთა მეტყველებაში. შუახევის რაიონში ეთნოგრაფიულ მუზეუმში დაცულია ხისგან დამზადებული დიდი საცხეხები, რომლებშიც ადგილობრივი მოსახლეობის თქმით, ღომს, ბრინჯს ცხეხავენ. მათ საცხეხებს უწოდებენ და არა ჩამურს, მაგრამ ამავე რაიონში არის ტოპონიმი: „ნაჩამურები“. „ნა-ებ“ და „ნა-ევ“ ფორმანტით ნაწარმოები სახელწოდებები სემანტიკურად ძალზე ახლოსაა ერთმანეთთან, კერძოდ, გამოხატავენ წინა ვითარებას.

სამეგრელოში დასტურდება შემდეგი ტოპონიმები: ქვანამური, ჩამური (ელიავა, 1977: 169-175). ზანური „ონჩამურე“ კანონზომიერი შესატყვისია ქართული „საცემარისა“ (ჩიქობავა, 1938: 166). „ჩამური“ აჭარულ დიალექტში გამოიყოფა შემდეგ ტოპონიმებშიც: სხალჩამურა“ (ჩაქვი, ჩაისუბანი, ბსკიდა, 1985: 49) და ღომიჩამური – სოფლის უბანი, სოფელ ჩაისუბანში, დაბლობი (ბსკიდა, 542: 28).

ანალოგიური წარმოების მაგალითების დასახელება შეიძლება საქართველოს სხვა რეგიონების ტოპონიმიდანაც, მაგ.: „ნა-ფარეხები-ი“ (ლენხუმი), „ნა-ბოვირ-ები-ი“, „ნა-მარნ-ები-ი“, „ნა-სოფლ-ები-ი“, „ნა-ლობი-ები-ი“ (წყალტუბოს რ-ნი).

შენიშნულია, რომ წინა ვითარების სახელების საწარმოებელი -ევ სუფიქსის ნაცვლად გამოყენებული „ებ“ მიმდევობის ფორმებიდან მომდინარეობს. ამის ერთ-ერთ მიზეზად მიჩნეულია ვნებითი გვარის ნამყო დროის „ნა“- პრეფიქსიანი მიმდევობებისა და წინა ვითარების სახელების სემანტიკური სიახლოვე (ზურაბიშვილი თ., ტოპონიმის შესწავლისათვის, 1961, 151).

The Structural- Semantic Analysis of Zanian Toponymy, Formed by the Means of the Word-combination

Summary

In the article it is submitted the structural - semantic analysis of Zanian geographic names formed by the means of the word-combination. In the result of the structural analysis it was determined two events of the word-combination: the grammatical agreement and the adjoining. Concerning sementical analysis there are discussing some of the examples. For example – Budzgis mekhele (Budzgi plot), Trinkaseri, Papakho, Otolta gele (river Otolta),Ontopo gele (river Ontopo), Ochkvaduris tskaro (the spring Ochkvaduri), Okhora gele, Kochi gele, Gurcha gele.

The part of the geographical names are formed by the means of the word-combination of the Zanian origin and the other part-Georgian origin: Kochi gele, Okhora gele, Gurcha gele and so on. There are toponimies of the hybrid formation: Budzgis mekhele, where the first part is of Zanian origin and the second part of Turkish origin(mekhele- district).

Наргиз ахвледiani

**Структурно – семантический анализ занских топонимов,
Образованных способом словосложения**

Резюме

В работе представлен структурно-семантический анализ занских географических имён, образованных способом словосложения. В результате структурного анализа зафиксировано два случая словосложения: согласование и примыкание. Что же касается семантического анализа, то рассматриваются только некоторые из них. Так, например: Будзгис мехеле (Будзгский участок), Тринкасери, Папахо, Отолта геле (речка Отолта), Онтопо геле (речка Онтопо), Очквадурис цкаро (родник Очквадури), Охора геле, Кочи геле, Гурча геле.

Одна часть географических имён, образованных способом словосложения, занского происхождения, другая же – грузинского: **Кочи геле, Охора геле, Гурча геле** и др.

Есть топоним гибридного образования: **Будзгис мехеле**, в котором первая часть занская, а вторая – турецкая («мехеле» - участок).

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დიალექტოლოგიური არქივი, ბათუმი, 1959, 1981, 1985.
2. გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977.
3. გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი (მასალები), თბ., 1997.
4. თ. ზურაბიშვილი, ტოპონიმის შესწავლისათვის, “ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები”, №2, თბ., 1961, გვ.127–159.
5. ზ. თანდილავა, ლეგენდა სოფელ ვერნებზე. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №2, 1978, თბილისი.
6. ზ. თანდილავა, ც. ნარაკიძე, ზანური ლექსიკური სუბსტრატის კვალი აჭარულ დიალექტში. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, №5, ბათ., 1986.
7. გ. თოფურიას, ონტოფოს ეტიმოლოგიისათვის. “ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები”, №7, თბ., 1998, გვ. 159–163.
8. ნ. კახიძე, მაჭახლის ხეობის სამეურნეო ყოფა ტოპონიმის შესახებ, კ. “მაცნე”, №1, თბ., 1966, გვ. 96–119.
9. თ. კუკულაძე, დეხვას ხეობის ტოპონიმის ზოგიერთი საკითხი. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, ბათ., 1981, გვ. 47–55.
10. Март Н.Я., Грамматика чанского языка с хрестоматией и словарем. М., 1910.
11. პ. ფენრიხი, ზ.სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, 1990, თბილისი.
12. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, 1,1990, თბილისი.
13. აღ.დღონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984.
14. ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, 1994, თბილისი.
15. ნ. ჩიჯავაძე, ტერასული მიწათმოქმედება საქართველოში (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი), ბათ., 1976 (111 გვ.).
16. არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938.
17. პ. ცხადაია, მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია, თბ., 1985.
18. პ. ცხადაია, ძიებანი კოლხეთის ტოპონიმიაზე, თბ.,1999.
19. პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1997.

მეფუტკრეობის ლექსიკიდან ლაზურში

მეფუტკრეობას ლაზთა სამეურნეო ყოფაში განსაკუთრებული და მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა. ამაზე მიუთითებენ როგორც უცხოური, ისე ქართული წერილობითი წყაროები.

ტრაპიზონის მიდამოებში ყოფნისას ქსენოფონტეს ყურადღება მიიქცია სკების დიდმა რაოდენობამ, რომელთა თაფლმა გრძნობა წაართვა მის მეომრებს (Ксенофонт, 1951:20).

მოგვეპოვება აგრეთვე პლინიუსის ცნობა ჭანების შესახებ (I ს. ჩ. წ.). ლაზები რომაელებს ხარკს ცვილის სახით უხდიდნენ, რადგანაც თაფლით ვაჭრობას არ აწარმოებდნენ მისი „დამღუპველი თვისებების გამო“ (Латишев, 1949:312).

მეფუტკრეობის ასეთ განვითარებას უძველესი დროიდან დღემდე, ხელი შეუწყო მეტად ხელსაყრელმა პირობებმა: თაფლოვან მცენარეთა სიუხვემ, ადგილობრივი ჯიშის ფუტკრის არაჩვეულებრივმა ნაყოფიერებამ და გამძლეობამ. ამ თვისებათა შორის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ფუტკრის ხორთუმის სიგრძეს.

„ჩქინი ფელი ბუტკუჯის ღენჯგილი გინძე უღუნ, ღენჯგილი გინძე ბუტკუჯი კაი იშინენ. ამა ღენჯგილი გინძე ბუტკუჯი მთელი გურჯისტანის ფენ“ – ჩვენს ადგილობრივ ფუტკარს ხორთუმი გრძელი აქვს, გრძელხორთუმიანი ფუტკარი საუკეთესოდ ითვლება, ეს გრძელხორთუმიანი ფუტკარი მთელ საქართველოში არის“. მოქმედის ეს გადმოცემა იმის მაჩვენებელია, რომ საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსად, ლაზეთშიც გავრცელებული ყოფილა ცნობილი კავკასიური ნაცრისფერი ფუტკარი.

ლაზეთში მეფუტკრეობის სამი ფორმის არსებობა დასტურდება: მ ტ კ უ ი ბ უ ტ კ უ ჯ ი (ტყიური მეფუტკრეობა), რომელსაც მიეკუთვნება კ ა ა შ ი ბ უ ტ კ უ ჯ ი (კლდეზე ბინადარი ფუტკარი) და ნ ჯ ა შ ი კ ო უ ღ ი ს ნ ა ს ქ ი დ უ ნ ბ უ ტ კ უ ჯ ი (ხის ფულუროში მცხოვრები ფუტკარი); გ ვ ე რ დ ა მ ტ კ უ ი ბ უ ტ კ უ ჯ ი (ნახევრად შინაური მეფუტკრეობა); ო ხ ო ი შ ი ბ უ ტ კ უ ჯ ი (სახლის ფუტკარი, შინაური მეფუტკრეობა).

ლაზეთში კლდის ფუტკრის არსებობაზე ცნობას იოსებ ყიფშიძე გვაწვდის (ყიფშიძე, 1937:173). ამ ფუტკრის ნაყოფის მომპოვებლობა ადგილობრივი მოსახლეობისთვის ჩვეულებრივ საქმიანობას წარმოადგენდა, თუმცა იქ მისვლა ძალიან რთული იყო.

თაფლისა და ცვილის მოპოვების მნიშვნელოვან წყაროს ნ ჯ ა შ ი ბ უ ტ კ უ ჯ ი || შ ი რ მ ა ბ უ ტ კ უ ჯ ი - ზე (ხეფუტკარზე) ნადირობა წარმოადგენდა. მაგრამ საქართველოს სხვა კუთხეებისგან განსხვავებით, ლაზეთში ხეფუტკარზე ნადირობა არ გულისხმობდა

ფუტკრის დახოცვას, სკის დაქრობა-დანელებას. ხის გამოფიტულ, გამოშპალ ნაწილში, რასაც ლაზები ნ ა ჯ ა შ ი კ ო უ ღ ი ს ეძახიან, დაიბუდებდა ფუტკარი და იქ აგროვებდა ნაყოფს. გამოჭრიან თაფლით სავსე ფიჭას სპეციალური მოკაუჭებული დანით, რასაც ლაზები კ ო კ ა ნ ც ი -ს ეძახიან, ცოტას დაუტოვებენ ფუტკრებს, რათა შიმშილით არ დაიხოცონ. თუ სურთ მოაშინაურონ ეს ხეფუტკარი, შეიპყრობენ. ხის ფულუროსთან ატეხდნენ ხმაურს, ხმაურით შეშინებული ფუტკრები გამოცვივდებოდნენ ნ ა ნ ა ბ უ ტ კ უ ჯ -თ ა ნ (დედა ფუტკართან) ერთად და ხის ტოტს შემოეხვეოდნენ. თუ შესაძლებელი იყო, ამ ხის ტოტს ფრთხილად მოჭრიდნენ და სადაც ცარიელი სკა ჰქონდათ, იქ ჩამოკიდებდნენ, ან ხის ტოტს მიასხამდნენ წყალს, ტოტის ქვეშ იდგა კალათი და შიგ ჩაცვივდებოდნენ ფუტკრები. თავდახურულ კალათს მიიტანდნენ სკის მახლობლად, თავზე მოადრობდნენ, შემდეგ თანდათან შეეჩვეოდნენ და დედა ფუტკრის თანხლებით სკაში დაბინავდებოდნენ.

ლაზეთში თავს იჩენს მეფუტკრეობის ისეთი ფორმა, რომელიც თავისი ხასიათით ტყიურ მეფუტკრეობას არ მიეკუთვნება და არც შინაურ მეფუტკრეობად შეიძლება ჩაითვალოს. ლაზებს ფუტკრის ბუკები შემოლაგებული აქვთ მაღალი წიფლის მწვერვალებზე. ლიტერატურული წყაროების მონაცემებით, მეფუტკრეობის ეს ფორმა დასტურდება გურიასა და აჭარაშიც. მრავალი მოგზაურის ცნობით, აჭარისა და ლაზეთის მოსახლეობა ფუტკარს ინახავდა ტყეში, მაღალ ხეზე თითქოს იმ მიზნით, რომ თავი დაეხსნა თურქების მიერ ფუტკარზე დადებული გადასახადისგან (რობაქიძე, 1960:75).

ბერძნულ-რომაული წერილობითი წყაროები იმაზეც მიუთითებენ, რომ ლაზეთში შინაური მეფუტკრეობა მძლავრად იყო განვითარებული (ყაუხჩიშვილი, 1936:265).

ფუტკარს აბინავებდნენ კ ა ვ ა ნ ი -ში. კ ა ვ ა ნ ი ო კ ა რ ვ ა ნ ი თავისი ფორმითა და აგებულებით იგივე გურულ-აჭარული ბუკია მთლიანი ხისგან გამონათალი.

კ ა რ ვ ა ნ ი კეთდება წაბლისა და ცაცხვის ხით. შუა ნაწილს გაბურღავენ, ამოიღებენ გულს, ორივე მხარეს გაუკეთებენ თ ა ფ ა -ს. თ ა ფ ა მომრგვალო ფიცარია მორის ორივე მხარის დასაფარავად. წინა თ ა ფ ა -ს უკეთდება ხის სპეციალური საკეტი ხ ე ლ ა დ ი. იმ მხარეს, საიდანაც ფუტკარი უნდა შევიდეს, უკეთებენ სპეციალურ პატარა ხერელებს.

ს კ ა ო მ - ც ქ ა (მარი, 1910:215) თავის ფორმითა და აგებულებით ძალიან ემსგავსება დასავლეთ საქართველოში ფართოდ გავრცელებულ ორნაწილად გ ე ჯ ა -ს (რობაქიძე, 1960:87).

სკა კეთდება ჭ უ ბ უ ი შ ი რ ო კ ი დ ა ნ (წაბლის ხმელი მორიდან). შუაზე გაყოფილ მორს გულს ამოუღებენ, მორის შუაზე გაყოფა ხდება სპეციალური რკინის საჭრელით, რასაც ლაზები ა ნ ც ქ ო - ს ეძახიან. წინა მხარეს უკეთდება ხერელი და იქედან შევა სკაში ფუტკარი. სკას შიგნით აქვს გამყოფი საზღვარი პ ე რ ო ნ ი.

მათრობელა თაფლს დ ე ლ ი თ ო ფ უ ი ს ეძახიან. ამ მათრობელას ხარშავენ და ისე ხმარობენ.

დაფშვნილ სანთელს ხელმეორედ დიდ ქვაბში მოხარშავენ და იქვე გაცივდება.

თაფლი, როგორც კვების ერთ-ერთი არსებითი საშუალება, ლაზთა ყოფაში ფართოდ გამოიყენება.

თაფლს, ლ უ ქ უ ნ ა ს თ ა ნ (სანთელთან) ერთად, სამკურნალო მნიშვნელობაც აქვს.

სანთელს ხმარობდნენ ძაფის გასასანთლაგად, გაბზარული თიხის ჭურჭლის შესაკეთებლად.

სანთლიდან ამზადებდნენ შ ა მ ა ს და ხმარობდნენ სახლის გასანათებლად.

თაფლის სანთელს იყენებდნენ ხეხილის მცნობისას.

ყურის ტკივილის გამაყუჩებელ საშუალებას წარმოადგენს თაფლის სანთელი. გამდნარ თაფლის სანთელში ამოავლებდნენ ჩვარს, გააკეთებდნენ ძაბრსავით, რომლის ვიწრო ბოლოს დაავადებულ ყურში მოათავსებდნენ, ხოლო ფართო ბოლოს ცეცხლს წაუკიდებდნენ. ყურის მკურნალობის ეს ხალხური საშუალება, ლაზეთის მსგავსად, საქართველოს სხვა კუთხეებშიც ფართოდ არის გავრცელებული. იმერეთში წ უ წ უ პ ა -ს სახელწოდებითაა ცნობილი, ხოლო სამეგრელოში – შ ე რ შ ი -ს სახელწოდებით (რობაქიძე, 1960:120).

ლაზური დ უ ნ დ გ ა || დ ი ნ დ გ უ -ს ქართულ შესატყვისობას წარმოადგენს ქართული დინდგელი || დინდგილა, (ქეგლ; 1986:213). ხოლო მეგრულში შეესატყვისება დ ვ ი ნ დ გ ი. ფუძე საერთო ქართველურია, მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ლაზურში, დუნდ-გას პარალელურად დინდგილას აღსანიშნავად ტერმინი ა ყ ვ ა -ც იხმარება.

ბ უ ტ კ უ ჯ ი

1. ბუტკუჯიქ მთელი ფუქიი კობზუფს, ჰამა ჰენკაი შინაფან ცაცხვიში ფუქიი.

2. ეელი ბუტკუჯი მჭიფე ფენ.

3. ეელი ბუტკუჯის დენჯგილი გინძე უდუნ.

4. დენჯგილითენ გადაკიბინს.

5. გეკიბინუშკულე ხოცქუნ.

6. ბუტკუჯი ოხონიშითი იყვენ დო დალიშითი.

7. კაას ბუტკუჯითი ფენ.

8. კაას გამახვეი, ხუტონეი ფეფეს მოლახედუნან ბუტკუჯეფე დო ექ ბინა ქოდოდუმელან, გადისთეი იხმარს ბუტკუჯიქ ექ ნოხვენე თოფუი, ემუშენი-ქი, ექ მეხთიმუ კოჩიშენი ჩეთინი რენ.

9. ჰამა მითხანის უნტუ, ჟურ-სუმ კოჩი უკუიბღეტეს დო ნიტეს, ექონი თოფუი ნოსთონეი იყვეტუ.

10. ნჯას-ნა სქიდუნ ბუტკუჯის შირმა ბუტკუჯი უწუმელან.

11. დაღის ბუტკუჯი ნჯაში კოულის დოხედუნ დო ექ იქიფს თოფუი დეინა ვა აძიას.
12. კომეცადანში, ხეხითენ კოული ქაგამაჭკიუფან, ქაგამიმელან თოფუი, მუს მციქა ნუშქუმელან, გამაჭკიელი დეის თექრა ქონუთუმელან.
13. გაღე ნჯაში ნამ ყასთინა გოკინს ბუტკუჯი ია ყა ქამეჭკიუფან, კალათის ქოდოლოდუმელან, ჟინ ქომოკიფან.
14. ჩეთინი დეის, ყა ვა ნიჭკიეტაში, კალათი ქოგოწოკიდაფან, ქოხოფათხუფან, ნანამუთეფეში ქაგეხთაში მთელი ბუტკუჯეფე ნოყუფან.
15. შერბეთი ილა კალათის უსვაგინონ.
16. მამული დო დადული ბუტკუჯი იყვენ.
17. დადული ბუტკუჯიქ თოფუი იქიფს, მამულის წკაი ოთიფაფან.
18. ბუტკუჯიქ თოფრი იქუმს,
მურიქ წკარი მოიღამს,
ბუტკუჯიქ უბეჯღაში
მურიქ თი ქოდილიღამს.
19. მამული ბუტკუჯის მური უწუმელან.
20. ჰამა არქავეკელე მამული ბუტკუჯის „თუთი ბუტკუჯი“ უწუმელან.
21. მური თოფუი იქიფტაშაქ შინახეფან.
22. თოფუი დიყვაში, თოფუი ვა ჭკომასია დო მური ნოჭკიფან.
23. ბუტკუჯიქ მოთა გამაწილუფს დო ნაშქუმეს.
24. ნანა-ნა ნოხედას ემ დეის ქოგეაკიენან მოთალეფე.
25. წკაი ნობაფან.
26. ეგერ მეჭკიუ იყვენ-ნა, ტოტი მეჭკიუფან, ნიმელან დო სკაკალა ქოდოლუმელან.
27. ნანა ბუტკუჯი ქაგამიყონინა ჩქვა ექ მოთალეფე ვა ნულვან.
28. დიდო-ნა მჭიმას დო გონთა-ნას, მთელი ბირდემ ოკობლეი გამულვან ბუტკუჯეფე დო ემვახთის ენთეფეში ოძიუ კოლაი რენ.
29. ნანა ქოჭოუფან, აღნე სკას ქოდოლოხუნაფან, სუმ დღას აშო იყვენ დო ჩქვა ქოგაგენან, მოთალეფეთი სოთი ვა ულვან.
30. ბუტკუჯი ოკორთეი დენ.
31. გაღენა იჩალიშეფს აი რენ.
32. გაღენი მჩალიშანე ბუტკუჯი დენ, ფუქიი მუქ თიუფს.
33. დოლოხენიქ ფიჭა დო თოფუი იქიფს.
34. ილა ტუცას ყოფს ბუტკუჯიქ.
35. დაა ჰენ წოხლე ფალადა ნცახუფს ბუტკუჯიქ მოლეი ფუქიეფეთენ, ოკულე დოლობუფს თოფუი.
36. ნანა ბუტკუჯი მოსაოჯე. მჩხუ ბუტკუჯი დენ.
37. მურითი დადული ბუტკუჯიშენ მორდელი დენ.
38. ეუზგალი დეის ბუტკუჯი ვა დოხედუნ.
39. სკა ჭუბუიში როკითენ იქიფტეს.
40. როკი ჭუბუიში ხომულა ქიუთული დენ.

41. როკი დაა ქამეხერხუფან სკა-ში ბოიში დო ორთას ოკულე ოკოტკომეტეს.
42. გუი ანცქოთენ ქეშომელან, ჟურ-სუმ დეის ქოდულუდაგუფან ღორმა დო ექოლენ მიშულუნ ბუტკუჯი.
43. ეკულენა ოკოდგან, სუმ კითი მეკაზომეი ბუტკუჯიში სემთი ნაშქუმელან, ბიგათენ პერონი დუხვენუფან.
44. პერონის ექოლე ნაქნა ბუტკუჯი დენ, თოფუი ოწონუ ვა იყვენ, ია ბუტკუჯის გდაიშენი ნუშქვაგინონ, ვა ნუშქვინა კიშიკელე უგდაელი ბუტკუჯი მესქიუნ.
45. ბუტკუჯი კავანისთი მოლოხუნაფტეს.
46. კარვანის არხავეს ღურნეთი უწუმელან, ჰამა ვიწელეფექ ბოგინა.
47. კავანი მურგვალი უოკოტკონუ ნჯაში მორი იენ.
48. ორთა ქაგოშახუფან, ოკულე გუი კაი მსქვაშა ქიშიმელან.
49. ჟურ კელეთი თაფა დუხვენუფან (ექოლე-აქოლე ნეკნასთეი მურგვალი).
50. წოხლენის ხელადა დუხვენუფან დო ქოგულუმენან.
51. ნამუთხანიკელე ბუტკუჯი გოხთასინონ მჭიფე ხუტულაფე დუხვენუფან ბურლითენ.
52. ნამ წანას-ნა კაი ტაონი, კაი ფუქირი ტას დიდო კაი თოფუი იყვენ.
53. თოფუი დელითი იყვენ ეგერ დელიში ფუქიი ჭკომუნა ბუტკუჯიქ.
54. პატი მხოფაფე-ნა ტას წანასთი ბაზი სკაში თოფუი დელი გამულუნ.
55. მაისიში თოფუი ხნე იყვენ დო ჰემ კაითი იშინენ, ემუშენი-ქი მაისის კავალიში ფუქიი იმხორს ბუტკუჯიქ.
56. მაჟვანი თუთაფეში თოფუი უჩასთეი იყვენ, ჭუბუში ფუქიინა კოობუფშენი.
57. თოფუი დოკუთუდა ითქვენ შექეისთეინა იყვას.
58. მენდაწკენან სკას დო კარვანის ფიჭა მუში დოფშა დენნა, დოხაზიუფან კომა.
59. ლაზუტიში კუკუტის ნონწაფან დანხიი დო ემუში კომა ნიმელან სკაში ია კავანიშა სონა თოფუი წონასინონან.
60. ბუტკუჯი ფუტიშენ ნიმტენ.
61. ქოდოსქიდუნ ფალადა მეიდანის.
62. ულუნან კოკანცი - მოკანკულეი ხამი მეხცუს თოფუი ოწონუ-შენი.
63. ფალადა ჭკიუფან დო გამიმელან, ჭკიუფან პერონიშა კადარ, ემუშენი-ქი ფაზლა ქაგუწუდინა, დოწონინა ბუტკუჯი კიშის უგდაელი ქოდოსქიდუნ დო დოხოცქუნ.
64. კარდალას დოლობლაფან ფიჭა დო ოხოიშა ქომუმელან.
65. დოჭინახუფან, ქაგამოჩქუმელან ფალადაშენ თოფუი.
66. ემუს ოხვაქთენ აყვა.
67. აყვა ია მაქვალი დენდა, ზოპონან მოთა გამაწილუშენი.

68. ოკულე ტუათენ, დათი ხასეთენ დონწიუფან.
69. ზამანის თოფუი დიდო ტუ დო ქიუფეფეს შინახეფტეს.
70. თოფუი ნონწიე ლუქუნა თექრა დოგობუფტეს, აი ტუას დონწიუფტეს.
71. ნონწიე თოფუონი ლოყა წყაი, შერბეთისთეი, ლოყა შეეფენა ჭვატეს იხმარტეს.
72. გიბეი ლუქუნა ბაშქა ჭუკის მუქთაფტეს.
73. დოქიატუში ქეშაწკიბტეს.
74. ლუქუნა დო თოფუი ჭამიშენი იხმარტეს.
75. ლუქუნაში შამა დიქიფტეს დო ლამბაში დეინე იხმარტეს.
76. შუათი კაი იყვეტუ.
77. ლუქუნა თოკეფესთი გამუსუმეტეს, კაპეტი იყვასია დო ემუშენი.

ფ უ ტ კ ა რ ი

1. ფუტკარი ყველა ყვაილს აგროვებს, მაგრამ ყველაზე კარგი ცაცხვის ყვაილია.
2. ადგილობრივი ფუტკარი წვრილია.
3. ადგილობრივ ფუტკარს ხორთუმი გრძელი აქვს.
4. ხორთუმით იკბინება.
5. კბენის შემდეგ კვდება.
6. ფუტკარი სახლისაც იქნებოდა და ტყისაც.
7. კლდის ფუტკარიც არის.
8. კლდეზე ნახვრეტიან ადგილებში იბუდებენ ფუტკრები და იქ ბინას იდებენ, საკვებად ხმარობენ ფუტკრები იქ გაკეთებულ თაფლს, იმიტომ რომ იქ მისვლა კაცს უძნელდებოდა.
9. მაგრამ, ვისაც უნდოდა ორი-სამი კაცი შეიკრიბებოდა და წავიდოდნენ, იქაური თაფლი გემრიელი იყო.
10. ხეზე რომ ცხოვრობს ფუტკარს, შირმა ფუტკარს ეძახიან.
11. ტყის ფუტკარი ხის ფულუროში დაიბუდებს და იქ აკეთებს თაფლს, ადგილს როცა ვერ პოულობს.
12. როცა შეამჩნევენ, ხერხით გამოჭრიან იმ ადგილს, გამოიტანენ თაფლს, მას ცოტას დაუტოვებენ, გამოჭრილ ადგილს ისევ მიაფარებენ.
13. გარეთ, ხის რომელ ტოტსაც ახვევია ფუტკარი, იმ ტოტს მოჭრიან, კალათში ჩადებენ, ზემოდან მოახვევენ.
14. ძნელ ადგილას, ტოტი როცა არ მოიჭრება, გოდორს ჩამოკიდებენ, დაფერთხავენ, მათი დედა როცა ჩამოვა, ყველა ფუტკარი თან გაყვება.
15. აუცილებლად უნდა წაუსვა გოდორს შაქრიანი წყალი.
16. მამალი და დედალი ფუტკარი იქნება.
17. დედალი ფუტკარი თაფლს აკეთებს, მამალს წყალს აზიდინებენ.
18. ფუტკარი თაფლს აკეთებს, მამალი ფუტკარი წყალს ზიდავს, დედა ფუტკრის ყვირილზე

- მამალი (ფუტკარი) თავს ჩაღუნავს.
19. მამალ ფუტკარს მური -ს ეძახიან.
 20. მაგრამ არხავეში მამალ ფუტკარს „თუთი ბუტკუჯი“ ჰქვია.
 21. მამალ ფუტკარს თაფლის გაკეთებამდე ინახავენ.
 22. თაფლი როცა გაკეთდება, თაფლი არ შეჭამოსო და დაკლავენ.
 23. ფუტკარი ბარტყს გამოჩეკავს და გაუშვებს.
 24. დედა რომ დაჯდება, იმ ადგილას შემოეხვევიან ბარტყები.
 25. წყალს მიასხამენ.
 26. თუ მოჭრა შესაძლებელი იქნება, ტოტს მოჭრიან, მიიტანებენ და სკასთან დადებენ.
 27. დედა ფუტკარს თუ გამოიყვან, მეტი იქ ბარტყები აღარ მივლენ.
 28. დიდხანს რომ იწვიმოს და გადაიღოს, ყველა ერთად თავმოყრილი ფუტკრები გამოვლენ და იმ დროს იმათი პოვნა ადვილია.
 29. დედას დაიჭერენ, ახალ სკაში ჩახვამენ, სამ დღეს ასე იქნება და მიეჩვევიან, ბარტყებიც სადმე აღარ წავლენ.
 30. ფუტკარი გაყოფილია.
 31. გარეთ რომ მუშაობს ცალკეა, შიდა არის ცალკე.
 32. გარეთა, მუშა ფუტკარი არის, ყვავილს თვითონ ეზიდება.
 33. შიდა ფიჭასა და თაფლს აკეთებს.
 34. აუცილებლად სითბო უყვარს ფუტკარს.
 35. ჯერ, პირველად, ფიჭას აკეთებს ფუტკარი მოტანილი ყვავილებით, მერე ასხამს თაფლს.
 36. დედა ფუტკარი მოყვითალო, მსხვილი ფუტკარია.
 37. მამალი დედალ ფუტკარზე უფრო მოზრდილია.
 38. ქარიან ადგილას ფუტკარი არ ბინადრობს.
 39. სკას წაბლის მორისგან აკეთებდნენ.
 40. როკი წაბლის ხმელი მორი არის.
 41. სკის სიმაღლის მორს ჯერ მოხერხავდნენ და შუაზე შემდეგ გააპობდნენ.
 42. გულს სპეციალური დანით ამოიღებენ, ორ-სამ ადგილას გაუკეთებენ ნახვრეტს და იქედან შედის ფუტკარი.
 43. შემდეგ რომ მიაღვამენ, ფუტკრის მხარეს სამი თითის სიფართის გადაზომილ ადგილს დატოვებენ, ჯოხით საზღვარს გაუკეთებენ.
 44. საზღვრის იქით, სადაც ფუტკარია, თაფლის მოპოვება არ შეიძლება, ის ფუტკარს საკვებისათვის უნდა დაუტოვო, თუ არ დაუტოვებ ზამთრისკენ ფუტკარი გაქრება.
 45. ფუტკარს კარვანი-შიც აბინავენ.
 46. კარვანი-ს არხავეში ღურნესაც ეძახიან, ხოლო ვიწლები ბოგინა -ს.
 47. კარვანი მრგვალი, გაუპოვებელი ხის მორია.
 48. შუა ნაწილს გახვრეტენ, შემდეგ გულს კარგად, ღამაზად ამოიღებენ.
 49. ორივე მხარეს კარივით მრგვალ ფიცარს გაუკეთებენ.

50. წინას ხის საკეტს გაუკეთებენ და ჩაკეტავენ.
51. რომელი მხრიდანაც ფუტკარმა უნდა იაროს, წვრილ ხვრელებს გაუკეთებენ („გამობურღავენ“).
52. რომელ წელსაც კარგი ყვავილი, კარგი დარი იქნება, თაფლიც კარგი იქნება.
53. თაფლი მაწყენარიც იქნება, თუ ფუტკარმა ფელის ყვავილი მიირთვა.
54. ცუდი სიცხეები თუ წავიდა, იმ წელს ზოგიერთი სკის თაფლი მაწყენარი გამოდის.
55. მაისის თაფლი თეთრი იქნება და თანაც კარგ თაფლად ითვლება, იმიტომ, რომ მაისში ცაცხვის ყვავილით იკვებება ფუტკარი.
56. მომდევნო თევების თაფლი მოშავო იქნება, წაბლის ყვავილს რომ აგროვებს, იმიტომ.
57. თაფლი აღომდაო ითქმევა, შაქარივით როცა გახდება.
58. შეხედავენ სკასა და ბუკს, თუ მათი ფიჭა სავსე არის, გაამზადებენ კვამლს.
59. სიმინდის ნაგულას წაუკიდებენ ცეცხლს და მის კვამლს მიიტანებენ სკასთან ან ბუკთან, სადაც თაფლი უნდა ამოიღონ.
60. ფუტკარი კვამლიდან გარბის.
61. დარჩება ფიჭა მოედანზე.
62. აქვთ მოკაკული დანა სპეციალურად თაფლის ამოსადებად.
63. ფიჭას ჭრიან და გამოაქვთ, ჭრიან საზღვრამდე, იმიტომ რომ თუ ზედმეტი გამოართვი, ამოიღე, ფუტკარი ზამთარში მშვიერი დარჩება და დაიღუპება.
64. ქვაბში ჩაყრიან ფიჭას და სახლში მოიტანებენ.
65. დაწურავენ, გამოადენენ ფიჭიდან თაფლს.
66. იმას შეერევა აყვა.
67. აყვა ის კვერცხიან ამბობენ, საიდანაც ბარტყი ფუტკრისა გამოიჩეკება.
68. შემდეგ თაფლს ტომრით, ან მარლით გაწურავენ.
69. ძველად თაფლი ბევრი იყო და ჭურებში ინახავდნენ.
70. თაფლგამოწურულ სანთელს ხელმეორედ მოხარშავენ, ცალკე ტომრით გაწურავენ.
71. გამოწურულ თაფლიან ტკბილ წყალს, შარბათივით, როცა ტკბილეულს გამოაცხობდნენ, ხმარობდნენ.
72. მოხარშულ სანთელს ცალკე ქვაბში გადმოაპირქვავენდნენ.
73. როცა გაცივდებოდა, ამოადრობდნენ.
74. სანთელსა და თაფლს წამლად ხმარობდნენ.
75. სანთლიდან „შამა“ -ს გააკეთებდნენ და ღამის სანაცვლოდ ხმარობდნენ.
76. კარგი სუნიც იქნებოდა.
77. სანთელს ძაფებსაც გამოუსვამდნენ, მაგარი იყოსო და იმიტომ.

Tsiala narakidze

From beekeeping vocabulary in laz dialect

Summary

Beekeeping vocabulary of Laz dialect is presented in this work. Expressions are given in context and examined on the basis of comparable research.

Expressions of beekeeping are reflected in this material.

Циала Наракидзе

Из лексики пчеловодства в лазском диалекте

Резюме

В труде изучена пчеловодческая лексика в лазском диалекте. Термины даны и разъяснены при описании различных процессов отрасли.

Представлены материалы, связанные с пчеловодством.

გ ა მ ო ყ ე ნ ე ბ უ ლ ო ლ ო ტ ე რ ა ტ უ რ ა

1. აღ. რობაქიძე, მეფუტკრეობის ისტორიისათვის, მეცნიერება, თბ., 1960.
2. არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, ტფ., 1938, 509 გვ.
3. Климов, Г.А. Этимологический словарь Картвельских языков М., 1964.
4. Ксенофонт, Анабасис, М.-Л., 1951.
5. Латишев, Известия, Вок, 1949.
6. Марр, Н. Грамматика чанского (лазского) языка, С-П, 1910, 240 с.
7. მ. ვანილიშვილი, ა. თანდილაძე, ღაზეთი, მეცნიერება, თბ., 1964, 169 გვ.
8. ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. III, ტფ., 1936.
9. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, თბ., 1986, 591 გვ.
10. იოს. ყიფშიძე, ჭანეთში მოგზაურობა, „მოამბე“, ტ. I, ტფ., 1937.

ზმნური ფორმების წარმოებასთან დაკავშირებული თავისებურებანი იმერხეულში (II ნაწილი)

იმერხევის ქართულის ზმნაზე საუბრისას მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მოვიშველიოთ დიდი ილია ჭავჭავაძის სიტყვები: „განსაკუთრებული თვისება ჩვენი ენისა, რომელიც, ჩვენი ფიქრით, **ენის წარმატებულობის მომასწავებელია**, ჩვენი **ზმნებია** და ნამეტნავად მისი მართლად და გასაკვირველი ფორმები... **დიდი ღირსება** უნდა იყოს **ენისა**, როცა მრავალფეროვნება ზმნების ფორმებისა შესაძლოდა ჰხდის მოქმედებასა და მდგომარეობას საგნისას ბევრ-გვარი გარემოება გამოთქვას სხვა სიტყვების დაუხმარებლად. არ ვიცით, სხვა რას იტყვის და ჩვენ-კი გვჯერა, რომ ... მრავალ შემთხვევაში გამოყენება **ზმნებისა**, რომელიც **სული და გულია მეტყველებისა**, სიმდიდრეს ენისას უნდა მოასწავებდეს. ზმნების ფორმების სიუხვით ბევრი სხვა ენა წინ ვერ წაუვა ჩვენს ენას... **მეტყველების ღონე და ძლიერება ზმნა** არის... ქართველი უფრო ზმნებით ლაპარაკობს, ზმნებით ჰმეტყველებს, ვიდრე სხვა სიტყვის ნაწილებით. მაგალითად, მოვიყვანთ რუსთაველს, რომლის ფრაზეოლოგია გასაოცარს სიუხვეს ზმნების ხმარებისას წარმოადგენს. დიდ ღირსებად ვუთვლით რუსთაველს, რომ ამ **დედა-ძარღვს ჩვენი მეტყველებისას** ასეთი განიერი გზა და ავლა მისცა და თითქმის არც ერთხელ არ უღალატა“ (ჭავჭავაძე, 1927-1929:93-94).

გაბატონებული ენის (ოსმალურ-თურქულის) ოთხას ორმოცდაათწლიანმა ზემოქმედებამ იმერხევის ქართულში ვერ დაასუსტა „**ენის წარმატებულობის მომასწავებელი**“, „**სული და გული, ღონე და ძლიერება, დედა-ძარღვი ჩვენი მეტყველებისა, დიდი ღირსება ენისა**“ – **ჩვენი ზმნები**. მეტყველების სხვა ნაწილებთან შედარებით, ზმნამ ყველაზე უკეთ შეინარჩუნა თავისთავადობა და დედაენის იერი. იმერხევის ქართული ამიტომაც გვესახება სიცოცხლისუნარიანად და გვჯერა ამ დიალექტის უკვდავებისა.

საუკუნეთა მანძილზე იმერხეველთა ქართულში ზმნური ფორმების წარმოება მშობლიურ ენაში ისტორიულად შემუშავებული, უწყვეტად მიმდინარე, წესებისა და კანონების შესაბამისად ხორციელდებოდა. ამ კილიში თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავებულ სურათს დიალექტიზმებისა და არქაიზმების არსებობა განაპირობებს. მსგავსი თავისებურებანი შეინიშნება ზმნური ფუძეების წარმოებასთან დაკავშირებითაც, რაც გამოიხატება საუღლებელი ზმნების ფორმათა ნაირსახეობაში.

ძველი ქართულის იერი შენარჩუნებული აქვთ საილუსტრაციოდ მოხმობილი ზმნების **პირველი სერიის** ფორმებს. კერძოდ:

როგორც ცნობილია, „ვნებითი გვარის ზმნების გარკვეულ ჯგუფს IX-XI საუკუნეებში –ებ თემის ნიშანი უჩნდება **პირველი სერიის ფორმებში: იყოფის >იყოფების, აღირაცხვის>აღირაცხების, კრთის>კრთების, დაიწუვის>დაიწუების** და მისთ“... (სარჯველაძე, 1984:422). ამ მხრივ ვნებითი გვარის ზმნა დაუახლოვდა მოქმედებითისას (რომელსაც –ებ დაერთვის თემის ნიშნად). „გათანაბრების პროცესი უკვე XII საუკუნეში ჩანს დამთავრებული... სამაგიეროდ, ვნებითი გვარის ზმნამ ერთი თავისებურება განივითარა, რომელიც ძველად უცნობი იყო: აწმყოსა და მყოფადის მწკრივში –ის დაბოლოება (რომელიც ერთად ორ ნიშანს შეიცავს – მწკრივისას და მესამე სუბ. პირისას: **ი–ს**) **ა–დ** გადაიკეთა, ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა... მწკრივის ნიშანი –ი მე-3 პირში თითო-ორი ზმნაშია შემონახული, სახელდობრ ისეთებში, რომლებიც –ებ–ს არ დაირთავენ: **იწვის, ისმის, ითქმის, ერწმის, იძვრის, ელის, მერჩის...** (შანიძე, 1973:443).

იმერხეულში თავსართიანი (ი, ე) ვნებითი აწმყოსა და მყოფადში სუბიექტის მხოლოდითი რიცხვის მესამე პირში წარმოგვიდგებიან ძველი ქართულის ფორმით, –ი მწკრივისა და –ს პირის ნიშნით, ამასთანავე, არ დაირთავენ –ებ თემატურ ნიშანს, ე.ი. გვიჩვენებენ ამ მოვლენის ადრინდელ, IX-XI საუკუნეების ვითარებას:

ინიანი ვნებითის ფორმები აწმყოს მწკრივისა: იბნიდვის, თვალ-წაკრულია ღალიბა (აღბათ); თხილის წკნელი ადვილაი იგრისვის; გაქიბრდა ასლანაი და **იბრიქვის;** ყველამფერი არც **იჭმის** და არც **ითქმის;** ძალიანი (ცხიმიანი) ხამური (ცომი) ყოლაი (ადვილად) **იზილვის;** სხალსა იმდენი ასხია, რომე ტანები **იზნიქვის;** ქალის ასაკი, კაცის მათში (ხელფასი) არ **იკითხვის,** სირცხვილია; ამ ჭალაში კაი ქირმანი **ითიბვის;** ჩუენი ხილი კარგა **იყიდვის;** ამ იერზე (ადგილზე) ერთი არაბა ანჯახ (ძლივს) **იდგმის;** ლელვის ტანები ყოლაი (ადვილად) **იხლიჩვის;** მუხის ფიცარი ზორ **იხრიტვის;** არაბაში ხალხი **იჭყლიტვის;** კიბილები ვერ დოუმაღია სიხარულით, სულა **იკრიჭვის...**

ენიანი ვნებითის ფორმები აწმყოს მწკრივისა: ბაჯალასი ცოდვა იმას **ეკითხვის;** თვალები ზველებურათ აღარ **მეხილვის;** შენ ნენეს თავზე **ეხურვის** ხომ?; ბევრი ფარა **გვეხარჯვის;** ჭკუა აღარ **მეკითხვის;** ჩუენა გურჯისტანი **გვებრალვის;** პაწა ღარჭსა ენა **ებმის;** დედამთილის დანახვა გულზე არ **ეხატვის;** აჭარას გათხეებული ბაჯალა სიზმარში **ეზმანვის;** გზა-შარაში **ეკარგვის** ფარა; ეჭვი **ეპარვის** ამაში; ამას სხვასოდ (სხვანაირი) სახელი არ **ერქმის;** ჰუქუმათსა (მთაერობას) ჩუენზე გონჯი რამე არ **ეთქმის;** ქოთანსა სარქველი არ **ეხურვის;** ბათუმ თქუენი თავი ხისიმათ **მეგულვის;** ბაჯალა (ქალიშვილი) ქორწილამდი **ემაღვის** დანიშნულსა...

მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის ფორმები: დაშლი (მოხუცი) ბებრები **იხოცვიან;** მომკითხავი არვინ **ეყოლვიან;** გონჯი რამეები არ

ეთქიან; ომრი (სიცოცხლე) **ეკარგვიან;** იმდონი სული ერთ სახლში **იჭყლიტვიან...**

მყოფადის ფორმები: მეფეები (ხეხილი) თველზე **მეიკრიფვის;** დაძლა (საზაფხულო ქოხი მთაში) ყაერით **გედეიხურვის;** დო ჩახეში **გეიწურვის;** ხამური (ცომი) გობში **ეიბერვის;** ზამთარში დურმაალ (შეუწყვეტლივ, შეუჩერებლივ) მოსაფირი (სტუმარი) **გეეფოლვის;** შენა ზმიები (ძმები) ღალიბა (აღბათ, მგონია) **გეეფოლვის;** ერთ კაც **ეეფოლვის** შუიდი ჰური (ფერია); ერთ რაცხას **დეგეკითხვიან;** ემეგი ჩუენთან არ **დეგეკარქვიან;** ბათუმიდამ **მოეფლიან** ხისიმებსა (ნათესავენს); **დეიწვიან** სიცხეში...

იმერხეულში თავსართიანი ვნებითები –**ებ** თემის ნიშნის გარეშე, ძველი ქართულის (**იმაღლოდა, დაიმაღლოდა, ირწყვოდა, ირწყვოდეს...** (სარჯველაძე, 1984-423; ბარამიძე, 1976:84) მსგავსად, შეიძლება შეგვხვდეს **სავრცობიან მწრივებშიც:** ავადველი სიცხისკან **იწვოდა;** იმსოჲ (იმნაირი) ყურალი (გვალვა) იყო, რომე ქვაზე კვერცხიც **შეიწვოდა;** რაცადას **იკრიჭოდა** ის ღარჭი (ბიჭი); ნეტავი მალე **შეიწვოდეს;** დილ-დილაი **იბნიდოდა;** საქონელი **ეკარგოდა** ღარჭსა; მოთამაშე სადმე **დეიმაღლოდა;** ქალი კაცსა **ემაღლოდა;** ეს ჭალა წინწინ **ირწყვოდა;** აქა ბაღახი კარქა **ითიბოდა;** თივის ზვინები **იდგმოდა;** ბაირამებზე (დღესასწაულებზე) შერბეთი ბევრი **ისმოდა;** ძველათ ზაფი (ძაფი) ჭახრაკებზე **იძახვოდა;** ტკივილისკან **დეიგრიხოდა** ავადველი; იმასა ენა ზორ (ძალიან) **ებმოდა...**

„ძველ ქართულში ამგვარი ფორმების არსებობა შენიშნა და საინტერესო მასალები მოიხმო ლ.ბარამიძემ. გასაზიარებელია ლ.ბარამიძის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც, –**ებ** თემისნიშნის ფორმების გავრცელება ანალოგიით უნდა აეხსნათ (ბარამიძე, 1976:86). ირკვევა, რომ –**ებ** თემატური სუფიქსით ზოგი ვნებითი გვარის ზმნის ფუძის გართულება საკმაოდ ძველი პროცესია“ (სარჯველაძე, 1984-422),–აღნიშნავდა ენათმეცნიერი ზ.სარჯველაძე. ძველი ქართულის ასეთნაირი ფორმები (**ებ** თემატური ნიშნის გარეშე) დღემდე შემონახულია იმერხეულში. მათი არსებობა შენიშნულია ზემოაღარუელშიც (ნიჟარაძე, 1961:93). ეს ბუნებრივიცაა, რადგან ზემო აჭარის სოფლები უშუალოდ ემეზობლება იმერხევს და, ამასთანავე, ზემოაჭარულსაც ბევრი ძველქართული მოგვცნა აქვს დღემდე შენარჩუნებული.

ზოგიერთი ზმნის პრეფიქსიანი ვნებითის ფორმა პირველი და მეორე სერიის მწრივებში შეცვლილია სუფიქსიანით: **დაგწონდა** ჩუენი თავი? (მოგეწინა); თუ **დაგწონდება**, ღარჩი! (მოგეწონება); ნეტაი **დაწონდა** აქვერობა? (მოეწონა)...

ხდება პირიქითაც: სუფიქსიანი ვნებითის მაგივრად, გვხვდება პრეფიქსიანი (კერძოდ, ენიანი): ჩემი დაი **ეთხუება** (თხოვდება); ქრივი ქალები მალე **გეეთხუებიან** (გათხოვდებიან); აქვერი ბავშვები ადრე

ეთხუებიან (თხოვდებიან); ჩუენი ნენეი ბაბას მემრე **გეეთხუა** (გათხოვდა)...

ჰშია ზმნა თანამედროვე ქართულში აწარმოებს **ღონ-იან** ფორმებს. იმერხეულში კი გავრცელებულია **ენ-იანი** ფორმები: მალმაღე **გვემშევა** (გვეშვიდება); მოსულებსა **მეემშიენ** (მოშვიდათ); **მემემშია** გზაში (მომ-შვიდა)... ამ ზმნის **ღონიანი** ფორმები იმერხეულმა არ იცის.

ძველი ქართულის ფორმებითაა წარმოდგენილი მედიოპასიური ზმნა **სურს** აწმყოს მწკრივში: ჩუენა **გესურია(ნ)** თქუენი ნახვა; მე **მსურია** ბათუმ ჩამოსლა; იმათაც ისე **ჰსურია(ნ)** ... ასევეა ზოგიერთი გარდაუვალი ზმნის აწმყოს მწკრივის ფორმებიც: რატომ არ **სცხენიან** ნეტავი?!; ღარჭებსა ღამეში მარტივი ღარჩომა **ეშინიან**; ზროხებსა **სწყურია** წყალი; ცხერებსა **შიან**; ნეტავი რა **სწადიან**?!; ძალუან **უხარიან** შენი მოსლა...

როგორც სპეციალური ლიტერატურიდანაა ცნობილი, ძველი ქართული ენის ნორმა–**მიხარის, მრცხუნის, მეშინის**... თანდათანობით შეცვალა **იან** დაბოლოებიანმა ფორმებმა აწმყოში. ე.ი. გარდაუვალ ზმნათა ერთმა ჯგუფმა აწმყოს ფორმებში **იან** დაბოლოება მიიღო... „**იან** დაბოლოება ზოგ გარდაუვალ ზმნასთან პირველად ხანმეტ მრავალთავში იჩენს თავს... საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული X-XI საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში“ (სარჯველაძე, 1984:410). „**ენიან**-ი დაბოლოება ჰქონდა ზემოთ დასახელებულ ზმნებს XII-XIX საუკუნეების ქართულ სალიტერატურო ენაში, ამასთან რაც უფრო ადრეული ხანის ტექსტებს განვიხილავთ, მით უფრო მყარი აღმოჩნდება –**ნ** დაბოლოება ამ ზმნებში“ (შინჯიაშვილი, 1972:178).

როგორც ვხედავთ, **იან** დაბოლოება აღნიშნულ გარდაუვალ ზმნებთან საკმაოდ ადრე იჩენს თავს და სწორედ ასეთი წარმოებაა ცოცხალი დღევანდელ იმერხეულში. თანამედროვე ქართულში კი **-ნ**-ს მაგიერად გვხვდება მრავლობითობის აღმნიშვნელი **-თ** ბოლოსართი (უხარიან-უხარიათ)... ვრცლად იხილეთ თემის პირველ ნაწილში **ინვერსიულ ზმნებთან** დაკავშირებით.

თავისებურად იწარმოება **ჯდომა||ჯდუმა** საწყისზე აღმოცენებული მოქმედებითი გვარის ზმნის ფორმები–**იჯდუმლეფს, შეიჯდუმლეფს, შეიჯდუმლა**... ჩემი ცხენი გონჯ ინსანს (ადამიანს) არ **შეიჯდუმლეფს** (შეისვამს): ეს ცხენი ფთხალია (გაუხედნავი), ვინმეს არ **იჯდუმლეფს**; ღარჭი (ბიჭი) **შეიჯდუმლა** (შეისვა) კისერში და წიყყანა; ბაჯალა მიიყვანეს და **დუუჯდუმლეფს** (დაუსევს) იმ ბიჭსა; ნენეი **დუუჯდუმლეფია** სუფრის თავში... ასეთი მაგალითები დადასტურებული აქვს ნ.მარს, რომლებსაც იმოწმებს ენათმეცნიერი ბ.ჯორბენაძე (ჯორბენაძე, 1989:584).

თავისებურებას იჩენს **არს** მეშველი ზმნა აწმყოში, პირველსა და მეორე პირში. არქაიზმებით მდიდარ მაღალმთიანი სოფლების (კოვლევი, ივეთი, აგარა, იფხეული, მანატბა...) მეტყველებასში იგი წარმოჩნდება

ვარი, ხარი ფორმებით: მე შენი ხისიმი (ნათესავი) **ვარი**; მე მეზურნე ნეჯიბი **ვარი**; შენა ვინა **ხარი**, სადღური **ხარი**? სიღამ მოსტელ?; მეაც (მეც) წრეულ მემთეური **ვარი**; მაძლარი **ხარით**, დოხსა (თუ) კიდევ **გშიან?**; ჩტენა მაისის ბოლოს დადლაში **ვარით**...

ვარი, ხარი ძველი ქართულის ფორმებია. „**ვარი, ხარი** ფორმები IX-XI საუკუნეთა ძეგლებში გამოვლინდება: შავ **ვარი** მე. სინ. მრავალ.; დავრდომილ **ხარი** ჩემ თანა... (სარჯველაძე, 1984:409).

-**ი** ხმოვნის ფუნქციისა და წარმომავლობის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს (მარტიროსოვი, იმნაიშვილი, 1956:47). მართებულიად მიგვაჩნია მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც „**ვარ-ი, ხარ-ი** ზმნებში მოცემული -**ი** იმავე წარმოშობისა და ფუნქციისაა, რაც **ქრ-ი-ს, იც-ი-ს, ღუმ-ი-ს** და რიგ სხვა ზმნებში“ (ქავთარაძე, 1954:47) ე.ი. -**ი** არის პერმანსივის (ხოლმეობითის) ფუძის სუფიქსი. პერმანსიული ანუ ხოლმეობითის ფუძე კი ქართული ზმნის უძველესი ფორმაციისა უნდა იყოს (ქავთარაძე, 1964:13; ჩიქობავა, 1943:59,92).

მაშასადამე, -**ი** ფუძის საწარმოებელი უძველესი სუფიქსია, რომელიც შემონახულია ძველ ქართულში მრავლობითი რიცხვის მესამე პირში -**არ-ი-ან**||**არ-ი-ედ** და ამ ზმნის I და II პირის იშვიათად ხმარებულ ფორმებში, როგორიცაა **ვარ-ი, ხარ-ი**. ენათმეცნიერთა აზრით, ისიც ცხადია, რომ **არ-ი-ან** საზოგადოდ უფრო ძველი ფორმაციაა, ვიდრე ამ ზმნის ძველქართული ფორმა **არ-ს**. ამ მოსაზრების თანახმად, მესამე პირის ნიშანი -**არ** ფუძეს მაშინ დართვია (**არ-ს**), როცა ენაში (ან მის რომელსაზე კილოში) -**ი** სუფიქსი დაკარგული იყო მახვილის ძალით (ქავთარაძე, 1954:60; ჭინჭარაული, 1960:16).

ამრიგად, იმერხეულს არქაიზმებით მდიდარი ქართული დიალექტების – ფერეიდნულის, თუშურის, ხევსურულის (ქავთარაძე, 1954:48) – მსგავსად, დღემდე აქვს დაცული ეს უძველესი ზმნური ფორმები. აღსანიშნავია ისიც, რომ ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში დადასტურებული **ვარი, ხარი, არის** (**არის** გამოვლენილია IX-XI საუკუნეთა ხელნაწერებში) ფორმები მიგვანიშნებენ, რომ ცოცხალ ხალხურ მეტყველებაში აწმყოს წარმოება იმთავითვე არ იყო ერთფეროვანი. როგორც ივარაუდება, დიალექტთა ერთ რიგში გვქონდა – **ვარ, ხარ, არს, ვართ, ხართ, არიან**; მეორე რიგის დიალექტები კი წარმოაჩენდნენ ასეთ წარმოებას – **ვარი, ხარი, არის, ვარით, ხარით, არიან**. იმერხეული, სწორედ, ამ რიგს მიჰყვება. ცხადია, ამ ორ დიალექტურ წრეს თავთავისი ფორმები შემოჰქონდა ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაში. ამ ორი სისტემის შერწყმამ მოგვცა თანამედროვე ქართულისათვის დამახასიათებელი ნარევი უღლება: -**ი** გაბატონდა III პირში, I და II პირების ფორმებში კი -**ი** არ გვაქვს“ (სარჯველაძე, 1984:410).

-**ი** ბოლოსართის კანონზომიერ შესატყვისად ზანურში მიჩნეულია ხმოვანი -**ე**: ვ-ორ-ე, ორ-ე, ორ-ე(6).

მწკრივში მონაცვლე ზმნა **ქმნა** (ზმ(ნ)ა||შრომა) იმერხეულში ყველა მწკრივში უცვლელი ფორმითაა წარმოდგენილი: ქალი მადლსა **იქმოდა** (იზამდა); რომ არ მივხმარებოდი, ნეტაი რას **იქმოდა** (იზამდა)?; ამას რომე **იქმოდეს**, დავლოცავთ (იზამდეს); ჩემი ხისიმები ასე არ **იქმენ** (იზამენ); გონჯ საქმესა არ **ვიქ** (ვიქმ||ვიზამ)... **იქმენ**, **იქმოდა** და **იქმოდენ** ფორმები იხმარება ქართლურ კილოში. გვხვდებოდა ძველ ქართულშიაც (შანიძე, 1973:545; ქავთარაძე, 1954:36, 55).

ვშვრები ფორმა არ იცის იმერხეულმა. აწმყოს მწკრივებში იყენებს სხვა ფუძეს, კერძოდ, **გარჯა**→**რჯა**-ს: რას **იჯები** ამდენ ხანს? (რას შვრები); ამას **იჯები** თელი დღეა? (ირჯები→იჯები); ამ საქმეს **ვიჯებით** გამოსულში (ვშვრებით); შარშან ზამთარში **ვიჯებოდი** ნადსა მატყლის სართავში; **რა იქნება** არ **იჯებოდეს** მაგსოჲ (მაგნაირ) გონჯ საქმესა; თქუნაც ამსოჲ (ამნაირად) **იჯებით** მემთევრობასა?...

იმერხეულში გვხვდება ე.წ. **მიმღეობითი ზმნები**, როგორიცაა: **ტკე-ნულობს**, **წყენულობს**, **დონულობს**, **ნატრულობს**, **ცნობილობს**... ასეთი ზმნების გაჩენა სალიტერატურო ენაში ისტორიულად **ასპექტის წარმოების ახალი სისტემის** ჩამოყალიბებას უკავშირდება (შანიძე, 1973:270, 498; მარტიროსოვი, 1954:336; კალანდაძე, 1972:165).

როგორც ცნობილია, „ზმნისწინმა ზმნას მისცა ასპექტი ახალ საფუძველზე... ასპექტის კატეგორიამ აღნიშნა, ასე ვთქვათ, **დიდი მოხვეული ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში** და ამით **გარკვეული მიჯნა დაიდო ძველ ქართულსა და ახალს შორის**“ (შანიძე, 1973:271). ენაში მომხდარი დიდი ცვლილების საფუძველზე, ზმნათა ერთმა ნაწილმა, წარმოშობით აწმყოს ფორმამ, სრულასპექტიანობის გამო, მომავლის გაგება შეიძინა. ასეთმა ზმნებმა აწმყოს წრიდან მყოფადის წრეში გადაინაცვლა. ამის გამო **ამ ზმნების აწმყოს ადგილი** უღვლილების სისტემაში ცარიელი დარჩა. საჭირო გახდა ზმნის უღვლილების სისტემაში არსებული **ცარიელი** ადგილის შევსება. ენამ ამისათვის სხვადასხვა საშუალებას მიმართა. ერთ-ერთ ასეთ საშუალებად ითვლება **მიმღეობითი ზმნების ჩამოყალიბება**. ამ ფორმების საწარმოებლად ენამ გამოიყენა მოცემული ზმნის –**ილ**, –**ულ** **სუფიქსიანი ვნებითი გვარის მიმღეობა**, რომელზედაც –**ობ** თემის ნიშნის დართვით შექმნა ახალი ზმნური ფორმა **აწმყოს მწკრივებისათვის**. მაგ., ნახა –**ნახავს**–**ნახულ-ობ-ს**; **ილოცა**– **ილოცავს**– **ლოცულ-ობ-ს**, **იცნო**–**იცნობს** –**ცნობილ-ობ-ს**...

იმერხეულშიც დასტურდება მსგავსი წარმოების ფორმები, რომელთაც ხშირად უჩვეულო ელფერი დაჰკრავს. მაგ., ჩვენი ხანუმები ამასა **წონულობენ**; ჩუენი ბებერი ფუშსა (მუცელსა) **ტკენულობს**; რამეს ვეღარ **ხტენულობს** (მი-ხვდენა→მი-ხდენა→მი-ხტენა (ვ იკარგება. ხდ→ხტ: **პროგრესული ასიმილაცია**) →**ხტენულობს**–ხვდება, იგებს); ის აღარ **დონულობს** (ინდომებს) წამოსლას; დედამთილი არვის არ **გვხათრულობს**; ჩემ ნათქვამ აღარ **ჯერულობენ**; ზალი (რძალი) ვეღარ

ქეტანულოფს (გეტანულობს→ქეტანულოფს (რეგრესული ასიმილაციით)–გეიტანს); **დაერუდა** (დაერუედა), ვერაფერს **გონილოფს**; ამ შაფათ ქორწილში **ქპაიჯულობ** (გპატიუებ→ქპატიუებ (რეგრესული ასიმილაცია) →ქპაიჯებ (ტ იკარგება)→ქპაიჯებ (ჟ→ჯ)→ქპაიჯ-ულ-ობ: ებ-ს ენაცვლება **ობ**, დაერთვის **ულ**) (ახელედინი, 1949:228; მარტიროსოვი, 112-113); ჩტენ ხისიმებსა, ნათესავეებსა **ენატრულობთ**; ყანაში საქმეში მაღიმაღ **ვსვენულობდით**; ალი ჩაუში ჩემ დედესა (ბაბუას) **ცნობილობდა**; ავადველი უკანიხან (ბოლოს) ტკივილებსა ვეღარ **ტყობილობდა**; ის წყალი ზიმეა (მძიმეა) და **წყენულობდა** მიღლეთსა (ხალხსა); გურჯიჯეს (ქართულს) კარქა **ხტომილობდენ** (ხედებოდნენ); აღარ **ღონულობდენ** ჩტენ ნაქვამსა; თავის სიტყვას **ჩემულობდა**, ჩუენსას არ **ჯერულობდა**; წინწინ ამ ქილისაში **ვლოცვილობდით** (ვლოცულობდით)...

მიმღეობითი ზმნები დღეს ფართოდაა გავრცელებული დიალექტებში ანალოგიისა და უნიფიკაციის წყალობით. მაგრამ ისიც აღსანიშნავია, რომ „ეს ფორმები თანამედროვე ქართულში ვერ დამკვიდრდა (რაც სალიტერატურო ენის როლის ზრდას უნდა მიეწეროს). დღეს მათ არავინ ხმარობს. იშვიათი გამოწკეპის სახით შეიძლება შეგვხვდეს **ცნობილობს, ნატრულობს** ფორმები, ისიც უპირატესად სასაუბრო ან მხატვრული ლიტერატურის ენაში“ (კალანდაძე, 1972:177).

–აგ და –ამ თემისნიშნის ზმნები უწყვეტლის სამივე პირში წარმოდგენილი არიან –ეგ, –ემ ნიშნით. როგორც ცნობილია, „–აგ-იან და –ამ-იან ზმნებში ძველად –ა-ს –ე ცვლიდა პირველსა და მეორე სუბიექტურ პირში, მესამეში კი **ღონის** წინ **ო**– ჩნდებოდა, რომელიც წინმაველ ხმოვანს ამოიღებდა. ახალმა ქართულმა –აგ და –ამ სუფიქსთა ხმარება განაზოგადა, აწყოლან უწყვეტელშიც გადაიტანა და საყოველთაოდ გაატარა“ (შანიძე, 1973:42).

ქართული დიალექტების ერთ ნაწილში კი (მესხურ-ჯავახური, ქართლური, კახური, ზემოიმერული, აჭარული, ხევსურული, მთარაჭული, ფერეიდნული)... უწყვეტლის სამივე პირში –ეგდ, –ემდ წარმოება გვაქვს (ძიძიგური, 1970:140-141; იმნაიშვილი, 1974:205; ძოწენიძე, 1973:261; ნიჭარაძე, 1961:96; მარტიროსოვი, იმნაიშვილი, 1956:87; ჩიქობავა, 1927:211; ბერიძე, 1988:112; თოფურია, 1925:142).

იმერხელშიც ასეთი ვითარებაა. მაგ., **უწყვეტელი**: ქერის წტენსა **ვსტუმდი**; აქვერელებ **იჭირევედა**; ყანას კარგა **რწყევედა**; ჩაქუჩით **ნაყევედენ** კობერსა; თქვენებურები **თიბევედენ** იმ ჭალებსა; ისინი **ხვეწევედენ** გობებსა; ნეჯიბაი ჭიბონ **უკრევედა**; შაღსა წენგოშიც **ღებევედენ**; წყლიან ძერებზე ფირინჯ **თესევედენ**; ბლის ტყავიდან ხოკერსა **გაერევედით**; ფეწზე ქალამნებ **იცტუმდი**, დაგვიწყდა?; ვბოსა ჭალაში **ვაბემდით**; სუფრას ადრე **ღგემდა**; ნადირსა **ჯოცევედენ**; ცხუარსა გაზაფხულზე **ვპარსევედით**; სულსა ყოლაჲ (ადვილად) ვეღარ **ითტუმედა**... ასევეა, საერთოდ, ყველა სავრცობიან მწკრივში. კერძოდ:

მყოფადის ხოლმეობითი: სირსვილი (კანის დაავადება) რომ ამოი-
დოდა სადმე, იმას **ულოცევენ**; თესპაზე (კრიალოსანზე) **აგაცემდი**
სიმღერებ და გამოგიგზავნიდი; ახალ წელწადზე სიმინდ **მოვხარშე-**
დით; საბელით **შეეკოჭედი** ბარგსა; შექერსა შავშეთ **ვიყიდევდი**
(ვეყიდავ-ვიყიდავ ვიყიდევდი); ჩულსა **გადავახურედი** ზემოდა; დილ-
ყის (მცენარეა) დიდვან ფურცლებ შემსიეთ (ქოლგად) **დეხურედი**თ;
ქითაბში **ჩახედედა**; ყართოფ **მოქეპარედა**; ზაფსა **შედებედე**ნ წერ-
ნაქით; შალსა საფიოქროში **დაქსელედე**ნ; ჯამებ წიფელადამ **მოხვე-**
წედენ; მორებსა **გაჩილფედე**ნ (ფიცრებად გამოზომავდნენ); ჭალაში
ბულულებსა (პატარა ზვინებს) **დავდგემდი**თ; თქუნა პურის კაკალსა
ჩამურში **დანაყედი**თ, ბანაყალირსა (როგორც მახსოვს); ამ წვანილსა
უზემდეს, გაგემრიელდება...

აღსანიშნავია ისიც, რომ ძველ ქართულშივე თავს იჩენს უწყვეტ-
ლის სამივე პირში ერთნაირი, **-ევედ, -ემდ** ნიშნიანი, წარმოების მაგა-
ლითები. „X-XV საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში გამოვლინდება
ფაქტები, რომლებიც მოწმობენ, რომ ძველქართულისებური წარმოება
უკვე იშლება... **-ევ** და **-ემ** სუფიქსების გავრცელება ხდება უწყვეტლის
მესამე პირში, აგრეთვე, I კავშირებითისა და უწყვეტლის ხოლმეობი-
თის მესამე პირში. ამდენად **ხდება პარადიგმის გასწორება** (სარჯვე-
ლაძე, 1984:447; ბარამიძე, 1999:71).

ენათმეცნიერ ზ.სარჯველაძის მოსაზრება უსათუოდ გასაზიარებე-
ლია: „ვფიქრობთ, ზოგ დიალექტში X-XI სს-ში **-ავ** თემისნიშნიანი
ზმნა ასე იუღლებოდა: **უწყვეტელი – ვი-ლოც-ევე-დი, ი-ლოც-ევე-დი, ი-**
ლოც-ევე-და, ვი-ლოც-ევე-დი-თ, ი-ლოც-ევე-დი-თ, ი-ლოც-ევე-დეს...“
(სარჯველაძე, 1984:448).

მაშასადამე, დღევანდელ იმერხეულში შემონახულია X-XI
საუკუნეების ქართული ენისათვის დამახასიათებელი ვითარება, როცა
-ავ თემისნიშნიანი ზმნები საგრცობიან მწკრივებში სუბიექტის სამივე
პირში **-ევედ** წარმოებას წარმოაჩენენ.

სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ **-ემ** თემისნიშნიანი
ფორმები სალიტერატურო ენაში მოგვიანებით აისახა, მაგრამ, საფიქ-
რებელია ცოცხალ მეტყველებაში მათ **-ევე-იანი** ფორმების პარალელუ-
რად ეჩინათ თავი.

საგრცობიან მწკრივებში ზმნათა **-ევ** და **-ემ** ვარიანტიანი ფორ-
მები ბატონობს საშუალ ქართულში. ეს წარმოება არის გავრცელე-
ბული აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგ დიალექტშიც. შდრ. თანამედ-
როვე ქართულის **ბარავდა, სვამდა; ბარავდეს, სვამდეს** ტიპის წარმოე-
ბაც პარადიგმის გასწორების შედეგს წარმოადგენს. **-ავ** და **-ამ**
ნიშნები გავრცელდა I სერიის ყველა საგრცობიან მწკრივში“ (სარჯვე-
ლაძე, 1984:449; კიკნაძე, 1961:317-344).

-ავ და **-ამ** სუფიქსიანი ზმნების ძველი ქართულის უწყვეტლის
ფორმების შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვა მოსაზ-

რება არსებობს (ჩიქობავა, 1964:133; ჩიქობავა, 1948-99; კიკნაძე, 1947:318-343). კერძოდ: პირველ-მეორე პირისა და მესამე პირის ფორმებს შორის არსებული განსხვავებული ვითარება მიჩნეულია ან ერთი და იმავე წარმოების სხვადასხვა სახედ და ფონეტიკური ფაქტორის მოქმედებითაა ახსნილი (**ლ.კიკნაძე**), ან კვალიფიცირებულია როგორც ერთმანეთისაგან მორფოლოგიურად განსხვავებული ორი წარმოება (**არნ.ჩიქობავა**): „აქ ორი განსხვავებული წარმოება უნდა გვექონდეს: ერთი –**ევ** სუფიქსიანი, მეორე –**ავ** სუფიქსიანი. ორივე ეს სუფიქსი აწმყოსია, ოღონდ პირველს არაფერი დაერთვის, მეორეს კი –**ი** დაერთვოდა... ნამყო უსრულის საწარმოებელი სუფიქსია –**დ**. ამ სუფიქსის დართვით მივიღებდით ორგვარ ნამყო უსრულს: 1. **გ-ჰ-კითხ-ევ-დ** 2. **გ-ჰ-კითხ-ვი-დ**“ (ჩიქობავა, 1948:99).

უფრო მოგვიანებით ენათმეცნიერმა არნ.ჩიქობავამ გააკეთა ასეთი დასკვნა: „აწმყოს ფუძეში –**ავ** და –**ამ** სუფიქსები **მეორეულია**; მათ ნაცვლად ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაში –**ევ** და –**ემ** სუფიქსები უნდა გვექონოდა: –**ავ** და –**ამ** (ა ხმოვნია) სუფიქსები ძველ ქართულში **მეორეულია**“ (ჩიქობავა, 1964:133). ჩვენთვის ეს თვალსაზრისი უფრო სარწმუნოა.

მაშასადამე, იმერხეული ამ მხრივ ძველი ქართულის სურათს წარმოაჩენს. საზოგადოდ კი უნდა აღინიშნოს, რომ –**ავ**, –**ამ** და –**ევ**, –**ემ** სუფიქსიანი ფორმები ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაში სხვადასხვა დიალექტური წრიდან შემოსულ ენობრივ მასალას უნდა წარმოადგენდეს. იმერხევის ძველ კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრებში–**ბერთის, ოპიზის, შატბერდის, ხანძთის ტაძრებში**–შექმნილ ძველ წერილობით ძეგლებს საუკუნეთა განმავლობაში ცხადია, –**ევდ**, –**ემდ** სუფიქსიანი წარმოების ზმნური ფორმები შეჰქონდათ ხოლმე ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაში. ამრიგად, ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ფორმირებაში აქტიურად მონაწილეობდა ტოლკლარჯული ქართულენობრივი სამყარო, რადგან IX-XII საუკუნეებში ძირითადად აქ იქმნებოდა ძველი ქართული მწერლობის შედევრები.

Shushana Putkaradze

**Verb Formation Peculiarities in Imerkhevi Dialect
(Part two)**

If we observe the language of Imerkhevi from the point of language peculiarities, we could see Georgian language belongs to the language families which are very long lasting and bearable. It should be mentioned that the close relation between Georgian and Turkish languages in Imerkhevi during four centuries, did nothing to change verbal system of Georgian Language. There are no non-Georgian elements in Imerkhevi Georgian language. So, we can conclude that Imerkhevi Georgian Language remained its Georgian natural peculiarities.

The forms of verbs are mostly archaic and most of them are included in the first group of verb categories, which is called “series’ in Georgian grammar.

Шушана Путкарадзе

**ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМ
В ИМЕРХЕВСКОМ ДИАЛЕКТЕ
(часть вторая)**

Наблюдения над имерхевской грузинской речью (Турецкая Республика, Артвинский вилайет) показывают, что грузинский язык относится к той группе языков мира, которая известна своей устойчивостью.

Более чем четырёхвековые каждодневные контакты с турецким языком не смогли создать чужеродной (негрузинской) лингвистической картины в глагольной системе имерхевской речи.

По сравнению с находящимися в сходных условиях ингилойскими (Азербайджан) и ферейданскими (Иран) диалектами, имерхевская грузинская речь лучше сохранила свою независимость и национальную самобытность.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ჭავჭავაძე ი., თხზულებანი, სრული კრებული ათ ტომად, ტომი V, გამოცემული პავლე ინგოროვას და აღ. აბაშელის რედაქციით, თბილისი, 1927-1929 წ.წ.
2. სარჯველაძე ზ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984;
3. შანიძე ა., ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1973;

4. **ბარამიძე ლ.**, ენებიოთი გვარის ზმნათა აწმყოს დაბოლოებისათვის ძველ ქართულში: თსუ, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 19, თბ., 1976;
5. **ნიჟარაძე შ.**, ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ბათ., 1975;
6. **შინჯიაშვილი მ., ეშინიან თუ ეშინია?** ურჩევნიან თუ ურჩევნია? ჰქვიან თუ ჰქვია?: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, თბ., 1972;
7. **ჯორბენაძე ბ.**, ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1989;
8. **მარტიროსოვი არ., იმნაიშვილი გრ.**, ქართული ენის კახური დიალექტი, თბ., 1956;
9. **ქავთარაძე ი.**, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბ., 1954;
10. **ჩიქობავა არნ.**, პერმანსიის („ხოლმეობითის“) ისტორიული ადგილისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, IV, თბ., 1943;
11. **ჭინჭარაული აღ.**, ხევსურულის თავისებურებანი, თბ., 1960;
12. **მარტიროსოვი არ.**, საერო მწერლობის ძეგლების ფონეტიკური თავისებურებანი: იკე, VI, თბ., 1954;
13. **კალანდაძე ვ., გებულობს, ღებულობს** ტიპის ზმნები თანამედროვე ქართულში: ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, I, თბ., 1972;
14. **ახვლედიანი გ.**, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, I, 1949;
15. **ძიძიგური შ.**, ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, თბ., 1970;
16. **იმნაიშვილი გრ.**, ქართული დიალექტი, თბ., 1974;
17. **ძოწენიძე ჯ.**, ზემოიძერული კილოკავი, თბ., 1973;
18. **ჩიქობავა არნ.**, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, ტუმ, ტ.7, ტფ., 1927;
19. **ბერიძე გრ.**, ქართული ენის ჯავახური კილო, თბ., 1988;
20. **თოფურია ვ.**, ქართული „არილი“, ტფ., 1925;
21. **ბარამიძე მ.**, ზოსიძეს სწავლაჲ ქართული თარგმანები, გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და ლექსიკონი დაურთო მაია ბარამიძემ, I, თბ., 1999;
22. **კიკნაძე ლ.**, უწყვეტლის ხოლმეობითის მწკრივი ძველ ქართულში: თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ტ.7, 1961;
23. **ჩიქობავა არნ.**, აწმყოს ფუძის წარმოქმნის ისტორიისათვის: 1. „ავ“, „ამ“ და „ემ“, „ევ“ სუფიქსთა ისტორიული ურთიერთობა, იკე, ტ.14, თბ., 1964;
24. **ჩიქობავა არნ.**, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბ., 1948;
25. **კიკნაძე ლ.**, პირველი სერიის მწკრივთა წარმოებასთან დაკავშირებული საკითხები, თსუ შრომები, 30-31, თბ., 1947;

თინა შიოშვილი

“ქართული ღარჩა მისი სახელი”

(გ. ყიფიანის პატრიოტული ლირიკა)

1951 წელს პარიზში დაისტამბა ქართველი ემიგრანტი პოეტის – გიორგი ყიფიანის ლექსების წიგნი “გიორგი ყიფიანი, რჩეული შაირების კრებული, გრ. რობაქიძის წინასიტყვაობით”¹. კრებულში შემაჯავლი ლექსები თემატურ ციკლებშია განაწილებული: “პორტრეტები უცხოეთის ჩარჩოებიდან”, “შაირები პოეზიის დღიურიდან”, “სურათები საქართველოს ღამეებიდან” და ა. შ. 164 გვერდიანი კრებულის ყოველი სტრიქონი სამშობლოს სიყვარულითა და მასზე ოცნებით სუნთქავს, მისი უმთავრესი პათოსი ემიგრაციაში მყოფი ქართული გენის გაუსაძლისი ტკივილი და მშობელი მიწისადმი ტრფიალებაა.

ქართული სიტყვის უბადლო ოსტატი გრიგოლ რობაქიძე კრებულის წინასიტყვაობაში ხაზგასმით მიანიშნებდა გიორგი ყიფიანის პოეზიის ლაიტმოტივზე: “თითქმის ყოველი შაირი გიორგი ყიფიანისა ამოდრავებულია ტკივილით სამშობლოს მოწყვეტილისა. ავტორი დაშორებულია მშობელ მიწას ყმაწვილობისას. ეს კიდევ უფრო ამძაფრებს მის ტკივილს და თანაც კიდევ უფრო აღრმავებს მის სიყვარულს სამშობლოსადმი. კითხულობ მის შაირებს და გგონია, თითქოს იგი “აქედან” წვდებოდეს მშობელ წიაღს “იქ”, რომ შეაესოს გემება მადლით სავსე ნაყოფთა დედულისა და მამულისა. წვდება კიდევ, ნატვრით წარმოსახული მას ხორცსხმულ სინამდვილედ ეკვლინება. ასეთია მშქმედი ძალა სიყვარულის, საკუთრივ ღრმა ტკივილით აღვივებულის”.

უდიდესი სულიერი ტკივილებით გაჯერებულ ლექსში “ლოცვა უცხოეთიდან” პოეტი ღვთისმშობელს შეახსენებს მისი წილხვედრი ქვეყნის სისხლისფერ წარსულს, ლანგ-თემურების, შაჰ-აბასებისა თუ

¹ აღნიშნულ კრებულს 1996 წელს მივაკვლიე თურქეთის რესპუბლიკაში, სტამბულში, ქართველ კათოლიკეთა მონასტრის ბიბლიოთეკაში. ჩემთვის ცნობილი იყო 1991 წელს გამომცემლობა “მეცნიერების” მიერ რუბრიკით “ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა” გამოცემული I ტომის (“დაბრუნება”) ბოლოს დართული ცნობა, რომლის თანხმადაც, ამ რუბრიკით გამოსაცემ ავტორთა სიაში მეცხრე ნომრად მოიაზრებოდა გიორგი ყიფიანი. სამწუხაროდ, რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია, გ. ყიფიანის ლექსები ჩვენში დღემდე არ დასტამბულა. 1998 წელს ჟ. “ლიტერატურულ აჭარაში” (№5, გვ. 39-41) გამოვაქვეყნე რამდენიმე ლექსი პარიზული კრებულიდან გრიგოლ რობაქიძის წინასიტყვაობით. ქართული ემიგრანტული პოეზიის ამ საინტერესო წარმომადგენლის წიგნს კი, ბუნებრივია, ქართული მეოთხედი კვლავაც დიდი ინტერესით ელის.

სხვა დაუძინებელ მტერთა სისასტიკეს და, ამასთანავე, თანდართულ წითელ ჭირს და ევედრება, კვლავაც მოხედოს, რათა არ მოესწროს საქართველოს უქართველებოდ; თავად კი მზად არის, უდრტვინველად შეხედეს ყველაზე დიდ სასჯელს – აღესრულოს უცხოეთში:

შენ გინახავს ეს ქვეყანა
სისხლისფერი მრავალ წლიდან
გრიგალებში ბედისწერა,
უხსოვარი პირველ ხნიდან.
შენ გინახავს ლანგ-თემური,
შაჰაბასის ბასრი ხმალი,
სელჯუკები და სკვითები,
მიწა, სისხლზე გადამხმარი.

.....
დღე, აქ მოგვკვდეს უცხო ღეშში,
გვედრები, მეუფეო,
ნუ მომასწრებ სიცოცხლეში
საქართველოს უქართველოდ!

სიერმიდან სამშობლოს წიაღს მოწყვეტილი შემოქმედის ნოსტალგიითა და ტკივილით გაჯერებულ ღექსთა შორის ერთ-ერთი გამორჩეულია ღექსი “ზამთარი”. პოეტს ენატრება მშობელი ქვეყანა, მისი ტყეები, მთები, ველები, მდინარეები... ეს მონატრება ძლიერი და გაუსაძლისია და კულმინაციას აღწევს ქართული ყინვის მონატრებაშიც; პოეტს აგონდება ქათქათა თოვლში მინაბული ქართული სოფელი, თეთრფარაჯიანი მთები რომ ამოსდგომია ერთგულ დარაჯად, და დიდებულად ხატავს მის ვერბალურ პეიზაჟს:

დაგუნდულ-გუნდების დაღლილი მკლავები,
ყინვების ნალესი, დაკიდულ ხანჯლებად,
სოფლისა დარაჯად მთები თეთრფარაჯა,
ფორაჯა ფერებით ქოხები გაჯრილი...

ღექსებს “ზამთარი” და “გივი ყიფიანს” მაღალი შეფასება მისცა გრიგოლ რობაქიძემ და გამოთქვა რწმენა, მოვა დრო და ეს ორი ღექსი ქართული პოეზიის ანთოლოგიას დაამშვენებსო: “ავტორს უფრო ემარჯვება ის, რასაც ფრანგნი “image Visuele“-ს უწოდებენ. სამაგალითოა ამ მხრით შაირი “ზამთარი”. მარტოდ მარტო ეს სახე რად ღირს: “მხრებთეთრა არწივი, კლდეების ნაწილი”. “ზამთარი”, “გივი ყიფიანთან” ერთად, სანიმუშოდ შევა ოდესმე ქართული პოეზიის ანთოლოგიაში”.

მშობელი ქვეყნისადმი უნაზესი სიყვარული და მოძალებული ნოსტალგია გიორგი ყიფიანის ლირიკულ გმირს ბოლომდე შეურიგებელს ხდის ბოლშევიკური ანექსიისადმი; მის შემოქმედებაში ძალზე ხშირად არის გამოთქმული სიძულვილი წითელი ქვეყნისადმი; ვერც შემოქმედის აღმაფრენას აპურებს წითელი ფერი, რადგანაც პოეტის სამშობლოს დამპყრობი კომუნისტური რუსეთის სიმბოლოდ აღიქმება. უცხოეთიდან კი ეს განცდა უფრო ძალუმი ყოფილა; ღექსში “ლოცვა

უცხოეთიდან” გიორგი ყიფიანი საუბრობს ახალი დროის წითელ შაჰ-აბასზე, ღვთისმშობლის წილხვედრ ქვეყანას რომ ემუქრება წაღვეკით:

ბედმა ისიც არ იკმარა.
დაამსხვრია ჯვარი ვაზის.
ღვთისმშობლის ხვედრს ემუქრება
წითელი ქვეყნის შაჰ-აბაზი.

უცხოეთის ცის ქვეშ მყოფი გულანთებული პატრიოტი პოეტისათვის რუსეთი “წითელი ჯოჯოხეთია”, აბუდითი თებერვლის ღამის ტრაგედია კი – “ჯოჯოხეთის პირველი დრამა”, უღვთოდ დაჭრილსა და დაჩეხილ ქართულ მიწაზე რომ გათამაშდა:

წითელ ჯოჯოხეთს მოაქვს ზღვა და მიაქვს ხმელეთი,
მონების გლოვა ამღელვარებს დაღლილ სამყაროს,
თებერვლის ღამე, ტკივილებით ამონახეთქი,
დაჩეხილ მიწის ჭრილობებში დაეძებს ნაყოფს.

წითელი ფერი ამოღებულია გ. ყიფიანის მსოფლგაგების სპექტრიდან; მშვენიერ ლირიკულ ლექსში “გიჟს მეძახიან” იგი წერს:

გიჟს მეძახიან, რომ მეშინია,
წითელი ფერის გარეთ და შიგნით...

წითელი ჯოჯოხეთისადმი ბოლომდე შეურიგებელი დარჩა ჩვენი ემიგრანტული მწერლობა და მისი ერთ-ერთი ღირსეული წარმომადგენელი – გიორგი ყიფიანი. აბუდითი თებერვლის ტკივილიანი თემა მისი პატრიოტული ლირიკის მუდმივი თანამდევია. უსათაურო ლექსში (“...შენი სახელით დავიბადეთ...”) პოეტი უდიდესი სიფაქიზით იხსენებს თავისუფალი, დამოუკიდებელი საქართველოს ხანმოკლე დღეებს, როცა “წინ მიგვიძლოდა მზე და მთვარე ბავშვის ღიმილით” და “მწვანე ფერები მიწის მკერდში იშლიდა ფესვებს”, მაგრამ, სამწუხაროდ, მწვანე და სასტიკმა რეალობამ მკაცრი განაჩენი გამოუტანა ქართულ სულს, “ყინვის კაცის“ მსახვრალმა ხელმა დააზრო ყოველივე და თებერვლის ყვავილებიც უღვთოდ გადაგვითელა. სამშობლოს სახელით დაბადებულთა და წითელი ჯოჯოხეთით ფრთებშეკვეცილთა ამბოხია ეს მშვენიერი ლექსიც:

შენი სახელით დავიბადეთ ჩვენ ამა ქვეყნად,
წინ მიგვიძლოდა მზე და მთვარე ბავშვის ღიმილით.
აღბათ შენ იყავ ჩვენი მოღვმის პირველი დედა,
სულს რომ ამბოხებს უხილავი გულისტკივილი.
იისფერ დილას, მთის მწვერვალებს და მის სიცვლქეს
ათამაშებდა ნაძვის ტყეთა ფოთოლთ შრიადი.
მწვანე ფერები მიწის მკერდში იშლიდა ფესვებს
და გაზაფხული, ყვავილებში პირმომცინარი.
სუყველას გვერტვა მშვენიერი შენი სახელი,
სუყველას გვერგო ტკივილების მწარე იარა,
სიცოცხლის გზაზე ყინვის კაცმა შეგვაველო ხელი
და ყვავილებზე თებერვალმა გადაიარა.

ყინვის კაცი – წითელი ჯოჯოხეთის ერთ-ერთი შემოქმედი და შემდეგ, სამი ათეული წლის მანძილზე, მის ბელადად აღიარებული იოსებ სტალინი ემიგრანტი პოეტის ლექსის ადრესატიც გახდა. ლექსში “სტალინი” (ციკლიდან - “პორტრეტები უცხოეთის ჩარჩოებიდან”) გიორგი ყიფიანი სტალინს უწოდებს წითელი ქვეყნის უღმობელსა და მრისხანე ღმერთს, რომელიც, სამწუხაროდ, ქართული გვარისა იყო; რომელმაც საკუთარ მშობელს ხელ-ფეხი შეუბორკა და მთელ პლანეტას ემუქრება “წითელი მეხით”. ლექსში კობა-სტალინი მოხსენიებულია ეპითეტებით: “ლეგენდა”, “ფოლადი”, “გაუხრელი”, “რკინა და რვალი”, სხეულში ბოროტი ჯინი რომ ჩასახლებია, რომლის შეუპოვრობა და მიზანმიმართულობა სამშობლოს კეთილდღეობას არ მოხმარებია. ჯერ კიდევ “დიდი ბელადის” სიცოცხლეში დაწერილ ამ ლექსში ავტორი მას “რომანოვების შთამომავლად” მოიხსენიებს, რაც, ჩვენი დრმა რწმენით, სტალინის, როგორც კრემლის სიმბოლოს, რუსული სულისკვეთების მმართველის წარმოსახენად დასჭირდა. სხვა მხრივ გაუგებარი რჩება მისი აღქმა რომანოვების შთამომავლად, რადგანაც წითელმა ურჩხულებმა არც რომანოვთა დინასტიას დააყარეს სიკეთე. ვფიქრობთ, გიორგი ყიფიანის ლექსი “სტალინი” და მასში გადმოცემული პათოსი სრული გამოძახილია არამარტო ქართული ემიგრაციის სულისკვეთებისა, არამედ – “წითელ ზონაში” დარჩენილი ქართველობისაც, რომელთაც, სამწუხაროდ, პირში წყალი ჰქონდათ დაგუბებული, რადგანაც თავის დროზე ვინც ხმა ამოიღო, “შეუბორკეს ხელი და ფეხი”; გიორგი ყიფიანმა კი მიგნებულად გაახმოვანა პატრიოტ ქართველ ემიგრანტთა თუ შორს მყოფ თავჩაქინდრულ თანამემამულეთა სათქმელი და შექმნა “წითელი ჯოჯოხეთის” შემოქმედის სრულყოფილი პორტრეტი, რომელმაც კრემლის “ტაძარში” ერთა ყმობა გამოჰყედა და დააკანონა, ხოლო კოჯრის მთაზე თამარის ჯვარი გადაამსხვრია:

შენ ლეგენდა ხარ, გრიგალებში გაუგონარი,
პოლიუსებზე დაბჯენილი მაგარი ჩექმით,
მსოფლიო ტახტზე აყვანილი ქართული გვარი,
წითელი ქვეყნის უღმობელი, მრისხანე ღმერთი!
შემოგსევია სურვილები, სისხლით ნაზარდი,
დაჭრილ სამყაროს აბარბაცებ რკინის მახვილით,
ნგრევას დაჰყურებს ყუმბარებით ცა განაბზარი
და დგას დროშები, მკვლელებივით თავებდახრილი.
საკუთარ მშობელს შეუბორკე ხელი და ფეხი,
კრემლის ტაძარში გამოკვეთე შენ ერთა ყმობა.
დადლილ პლანეტას ემუქრები წითელი მეხით,
რომ სისხლისდენით წააწერო სახელი – “კობა”.
ჯიუტი ჯინი მკერდით მოგაქვს როგორც აბჯარი,
დარჩი ფოლადი, გაუხრელი, რკინა და რვალი.
კოჯორის მთაზე გადატეხე თამარის ჯვარი,
რომ რომანოვთა ყოფილიყავ შთამომავალი.

მდიდარი ისტორიული წარსულის მქონე მის დაჭრილ-დაჩეხილ ქვეყანაში წითელი ქარიშხალი რომ მიჰინვარებდა, ორმაგ სიფხიზლესა და პასუხისმგებლობას აკისრებდა დღემუდამ სამშობლო ქვეყანაზე მოფიქრალ ქართულ ემიგრაციას; ერთ მუშტად შეკრულები, ერთმანეთს ამხნეებდნენ, რადგან იცოდნენ, “ბოროტი საქმე ყოველი მოკლეა, მით ოხერია”. ამიტომაც მოძღვრავდნენ შვილებსა და შვილიშვილებს, მუდამ ნედლი და გაუხუნარი ყოფილიყო მათთვის იდეა სამშობლო ქვეყნისა. ამ თვალსაზრისით ძალზე საინტერესოა გიორგი ყიფიანის ლექსი “გივი ყიფიანს”, რომელსაც გრიგოლ რობაქიძემ უწოდა “ანდერძი მამისა შვილისადმი” და, როგორც აღვნიშნეთ, ქართული პოეზიის ანთოლოგიაში შესატან ნიმუშადაც მიიჩნია. თავად სამშობლოს სიშორის უღრმესი ტკივილებით გარემოცულმა, შენიშნა, რომ გიორგი ყიფიანის პოეზიაში დიდი ტკივილია გადამალული: “ერთი ტკივილი სუნთქავს კიდევ მის შაირებში: ტკივილი მალული, რადგან ინტიმური. ეს ტკივილიც იმგვარადვეა შესრულებული, როგორც – პირველი, თუმცა მეტი სინაზით. გასაგებია, თუ რად. ორ ტკივილთა ერთი-მეორეში ჩაქსოვას წარმოუშვია ნამდვილი ღირიული შედეგრი “გივი ყიფიანი, ანდერძი მამისა შვილისადმი”.

სამშობლო ქვეყანას დანატრებული პოეტი უცხოეთში დაბადებულ ვაჟს უბარებს:

თუ ჩემს სიცოცხლეს, დარდზე ანაგებს
ელის სამარე უცხო მხარეში,
ასე უამბე მეგობარ ფრანგებს
ბედის იდუმალ სიმწუხარეში –
შენ მამა გყავდა გზადაკარგული,
მხოლოდ სიყვარულს ეძებდა ქვეყნად,
შემოადამდა უცხო მხარეში,
როგორც ფოთოლი, წაიღო სეტყვამ.
უსიყვარულოდ ის გარდიცვალა,
დედის წერილი ჩაყვა უბეში.
უცხო ბინაში დიდხანს იცადა,
მისთვის სამშობლო იყო ნუგეში.
ქართველი დარჩა მისი სახელი
და ყიფიანი გერქვა შენ გვარად,
ბევრი ვაების იყო მნახველი,
ამიტომ არეინ არ შეიყვარა.

.....
შვილო, ეგ თხოვნა ისე შეგერგოს,
როგორც სიცოცხლე, ვარდზე რხეული.
ქართული ძუძუ არ გიწოვია,
მაინც სისხლი ხარ ჩვენი სხეულის.

გიორგი ყიფიანის პატრიოტული ღირიკის გამორჩეული ადრესატია 1918-1922 წლების ქართული ეროვნული მოძრაობის ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი, უბადლო მამულიშვილი ქაიხოსრო (ქაქუცა) ჩოლოყაშვი-

ლი. ლექსში “ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი” პოეტი უდიდესი სიყვარულით მიმართავს ქართველ ვაჟკაცს და “პატარა ქვეყნის დიდ რაინდს” უწოდებს; გ. ყიფიანი გახაზავს, რომ საქართველოს არ უდგას ბედნიერი დღეები, ქართულ სიწმინდეს ვეშაპი დაპატრონებია და თამარის უწმინდეს ბაღში ტაძარი იწვის, მაგრამ ქაქუცას სახელი მარადიულია ყველა ჭეშმარიტი ქართველისათვის, სიტყვა ქაქუცა განთიადის თანამდევია:

თამარის ბაღში ტაძარი იწვის,
ვეშაპს წმინდანი დაუძლევია.
შენი სახელი სამშობლო მიწის
გაუტეხელი ოქროს ხმალია!

.....
მიდის დღეები, ბრძოლით ნარხევი,
ცეცხლის ქარები ქალაქს ჩაუცვამს,
კავკასიონზე შენი სახელი
სისხლით ნაქსოვი სიტყვა “ქაქუცა”.

.....
დღეს სინამდვილე სინჯავს იარაღს
და განთიადი შენს სახელს ელის.

გიორგი ყიფიანმა მშვენიერი სტრიქონები უძღვნა ქართული სიტყვის აღიარებულ დიდოსტატს, მასავით ემიგრაციაში მყოფ უბადლო პატრიოტს გრიგოლ რობაქიძეს. ლექსში “გრიგოლ რობაქიძეს” პოეტი თავისი ლექსის ადრესატს “პარნასის ელჩს”, ქართველთათვის ევროპის კარების გამხსნელს უწოდებს; აქვე ამხნევენს კიდეც, შეახსენებს, რომ მის სათაყვანებელ ერს უყვარს იგი. ამ გამხსნელება-შეძახილს მაშინ, ალბათ, დიდი ადამიანური მისია ენიჭებოდა, რადგან საყოველთაოდ იყო ცნობილი, როგორ შერისხეს გასაბჭოებულ-გაწითლებულ საქართველოში თხემით ტერფამდე ქართველი და მშობელი მიწის ტრფიალი გრიგოლ რობაქიძე:

ვინა თქვა, ბედკრულს ერი არ გწყალობს,
შაირებს შეკრულს მაგარ თქმებიდან.
როს ფიროსმანის ფესვებით შემეკულს
ვაჟა გიღიმის მაღალ მთებიდან.

როგორც კრებულს წამძღვარებული გრიგოლ რობაქიძის წინა-სიტყვაობიდან ირკვევა, გრიგოლ ყიფიანს ეს ლექსი თავდაპირველად დაუბეჭდავს ჟურნალში “ბედი ქართლისა”. ამ ფაქტის გამო გრიგოლ რობაქიძეს დაუწერია პატარა წერილი გიორგი ყიფიანის პოეზიაზე და ჟურნალის რედაქტორისათვის – კალისტრატე სალიასთვის გაუგზავნია. “ჩემი აზრი გიორგი ყიფიანის პოეზიის შესახებ მე უკვე გამოთქმული მქონდა მოკლედ ბარათში “ბედი ქართლისა”-ს რედაქტორის, კალე სალიას მიმართ, როცა ამ კრებულში ჩემდამი მიძღვნილი შაირი წავიკითხე”, – წერს გრიგოლ რობაქიძე.

სამშობლოს მონატრებით პირთამდეა სავსე გიორგი ყიფიანის ლექსების ციკლი “სურათები საქართველოს ღამეებიდან”. აი, ერთ-

ერთი, მართლაც, შედეგური ამ ციკლიდან – ლექსი “სურათი”, რომლის პოეტური ღირსების შესამკობად გრიგოლ რობაქიძემ ბრძანა: “ქალ-წულური სიწრფელე გზებისა და ნაგზების ჩვილი გულის ფეთქვით აცხოველება.. აი, სახასიათო გიორგი ყიფიანისა, როგორც ღირიკოსის. აქედან: ნარნარი მოქროლვით განფენა აღქმულის”:

ათოვს და ათრობს
იისფერ ღამეს
თეთრი პეპლების
უსულო ფრენა,
სიჩუმის ზღაპარს
ყურს უგდებს მთვარე,
მთვარე პირბადე
და აღმაცერა.
რომელი მზეა
თვით პოეზია,
არ უნდა გრძნობა,
არ უნდა სიტყვა.
მთის მწვერვალებზე
ღრუბლები ზიან
როგორც იდუმალ
სიჩუმის კითხვა.

გიორგი ყიფიანის პატრიოტული ღირიკა ქართული ეროვნული პოეზიის სისხლხორცეული ნაწილია. სამშობლოსაგან შორს ყოფნა პოეტისათვის, ისე როგორც მისი დიდი წინაპრის – დავით გურამიშვილისათვის, სრულებითაც არ ნიშნავს მშობლიური წიაღიდან მოწყვეტას; იგი ერთგულია მრავალსაუკუნოვანი ქართული მწერლობის ტრადიციებისა და, ამავე დროს, აქტიურად ეხმაურება თანადროულ ქართულ სინამდვილეს. ამ თვალსაზრისითაც გ. ყიფიანის პოეზია ქართული მწერლობის ორგანული ნაწილია, ხოლო პატრიოტული ხასიათის ლექსები – ჩვენი გმირი წინაპრების სულიერებით გაუღენთილი და ტკივილიანი აწმყოთი გაჯერებული პოეტის სულის ამოძახილია, ავბედითი თებერვლის სუსხით მოცედილი ყვავილების ექოა.

1986 წელს პარიზული ჟურნალი “ჩვენი დროშა” (ავტორი “ღ. ფ.”, გვ. 98) გიორგი ყიფიანის გარდაცვალების მწუხარე ამბავს რომ ამცნობდა ქართულ ემიგრაციას, საგანგებოდ მიუთითებდა მის გამორჩეულ პატრიოტიზმზე: “ტუხიას” (ასე ეძახდნენ გ. ყიფიანს შინაურობაში – თ. შ.) ღირიკული პოეტური ფერადოვანი შემოქმედება ჩვენი ხალხის უდიდეს გმირობას და პატრიოტიზმს უმღეროდა და გამოხატავდა ჩვენი ტანჯული ერის ამაღლებულ მამულიშვილობას და გვაგრძნობინებდა სამშობლოს სანუკვარი სიყვარულის ფასს. ის ღრმად ჩასწვდა ჩვენი ერის ტრადედიას და თვითველ თავის ლექსით ხორცს ასხამდა ქართველი ერის პატრიოტულ მამა-პაპათა სისხლით მორწყულ ფესვებს, მას უფლიდა და ანედლებდა...”

დღეს ჩვენს ქვეყანას კვლავაც სტკივა წითელი რუსეთის მემკვიდრეთაგან მიყენებული ჭრილობები, მაგრამ, გვჯერა, რომ დაგვიდგება ნათელი დღეები, “ტყის შრიალით შემკრთალი ბარტყი” (“ორი ობოლი”) აუცილებლად მოეთბობა დედის უბეს და გიორგი ყიფიანის შემოქმედება კუთვნილ ადგილს დაიმკვიდრებს მრავალსაუკუნოვანი ქართული მწერლობის ისტორიაში, რადგანაც, როგორც თავად ბრძანა, “ქართული დარჩა მისი სახელი”.

Tina Shioshvili

**His name remained Georgian one
On Giorgi Kipiani Patriotic Lyrics**

Resume

Each line of Giorgi Kipiani's (Georgian poet-emigrant) creative work is full of love to Georgia and hate of the “Red Hell”.

Giorgi Kipiani's poetry is full of the native motives in the book of selected poems, published in Paris in 1951, being the indivisible part of centuries-old Georgian heritage.

Тина Шишвили

**□Грузинским осталось его имя□
(Патриотическая лирика Георгия Кипиани)**

РЕЗЮМЕ

Каждая строка творчества грузинского поэта-эмигранта Георгия Кипиани наполнена любовью к Грузии и непримиримостью к «красному аду».

Родной тематикой пропитана поэзия Г. Кипиани в книге избранных стихотворений изданной в Париже, в 1951 году и она неотъемлемая часть многовековой грузинской письменности.

გამოყენებული წყარო:

1. გიორგი ყიფიანი, რჩეული შაირების კრებული, გრ რობაქიძის წინასიტყვაობით, პარიზი, 1951.

საგინგლო-გამოსაჯავრებელი ლექს-სიმღერები აჭარის ფოლკლორში

საბავშვო ფოლკლორმა განვითარების მეტად გრძელი გზა განვლო, სანამ იგი ჩამოყალიბებულ სახეს მიიღებდა. ბავშვებს ყველაფერი არ აინტერესებთ და უინტერესო ნიმუშებს არც იმახსოვრებენ. მათში ცოცხლობს ის, რაც მათ ინტერესებს, გემოვნებას შეეფერება.

ქართული საბავშვო პოეზია ქვეყანარებად იყოფა. თვითეული უანრი ტერმინების მიხედვითაც იყოფა. ამის შესახებ იხილეთ ჩვენი ნაშრომი (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება, XIII, 2008, 3–9).

ამჯერად განვიხილავთ საგინგლო და გამოსაჯავრებელ ლექსებს, რომელიც „ბავშვების ფიქრისა და განცდის პირდაპირი გამოხატულებაა“ (ფ.ზანდუკელი, 1977:18). იგი მოზრდილთა რეპერტუარიდან მომდინარეობს, მაგრამ ჩვენამდე მოღწეული ნიმუშები იმდენად ბავშვურია, რომ ჭირს მათი მოზრდილთა მსოფლმხედველობასთან, ინტერესებთან დაკავშირება. „პატარებმა აქცენტი რითმებზე გადაიტანეს და მათთვის ნაცნობი და მიზანში ამოღებული სახელების გარითმვით ქართული ხალხური საბავშვო შემოქმედების საინტერესო რეპერტუარი შეადგინეს“ (ფ.ზანდუკელი, 1977:19). საგინგლო-გამოსაჯავრებელი ლექსებისათვის დამახასიათებელია სხარტი, მსუბუქი რითმა, რითმისადმი ბავშვების განსაკუთრებული სიყვარული და მიდრეკილება საყოველთაოდ არის ცნობილი.

როგორც საბავშვო ხალხური პოეზიის ამ ქვეყანრის ნიმუშთა სახელწოდებიდან ჩანს, მათი ძირითადი ფუნქცია მოწინააღმდეგის გამოწვევა, გაღიზიანება, დაცინვა-გამოჯავრებაა. გამოსაჯავრებელი ლექსების აღნიშნულ ფუნქციაზე, თვით ბავშვებიც მიუთითებენ: „როცა ძალიან გვინდა გავაჯავროთ ვინმე ბავშვი, თამაშის დროს ასე ვეუბნებით ხოლმე:

– აბა?

–ასი კილო ბამბა“.

აღნიშნული ნიმუშის შესრულების წინა პირობაა, რომ მოწინააღმდეგეს როგორმე ათქმევინოს სიტყვა „აბა“, რომელსაც შემდეგ გართმული ტექსტი „ასი კილო ბამბა“ (ან სხვა ტექსტი) მოსდევს პასუხად.

საგინგლო-გამოსაჯავრებელი ნიმუშებისათვის დამახასიათებელია კუმულაციური სახის ლექსების ციკლი, რომელიც საქართველოს ყველა კუთხეშია გავრცელებული. ამგვარი ფოლკლორული ნაწარმოებებისათვის დამახასიათებელია სიტყვის რიტმული, ჯაჭვისებური განვითარება. კუმულაციური ლექსები მოზარდთა ფოლკლორული რეპერტუარის აქტიური ნაწილია. აჭარელი ბავშვებისაგან შეკრებილი ნიმუშები შედარებით ნაკლებად არის ცნობილი:

- ამელამ ჩემი ნადი ხარ,
 - სად დამაწვენ?
 - ღობითა.
 - რას მაჭმევ?
 - ღორითა.
 - ამელამ ჩემი ნადი ხარ.
 - სად დამაწვენ?
 - თავნითა.
 - რას მაჭმევ?
 - თავვითა.
 - ამელამ ჩემი ნადი ხარ,
 - სად დამაწვენ?
 - ხიდი თავ,
 - რას მაჭმევ?
 - ვირითავ.
 - ამელამ ჩემი ნადი ხარ,
 - სად დამაწვენ?
 - ყავრი თავ,
 - რას მაჭმევ?
 - ყავი თავს.
- ან: - ჩემი ყველი-ჭადი ჰა წევდა?

- კატამ შეჭამა.
- კატა ჰა წევდა?
- ხიდზე გეძარა.
- ხიდი ჰა წევდა?
- წყალმა შეიღო.
- წყალი ჰა წევდა?
- მზემ დააშრო.
- მზე ჰა წევდა?
- გორას ამიეფარა.
- გორა ჰა წევდა?
- ხარმა დახრა.
- ხარი ჰა წევდა?
- დანამ დაკლა.
- დანა ჰა წევდა?
- უსტას აქ.
- უსტა ჰა წევდა?
- სახში.

სიუჟეტის ამგვარი განვითარება ბავშვისაგან მოითხოვს გონებრივ სისხარტესა და მოქნილობას, სწრაფი რეაგირების უნარს, ლოგიკურ

აზროვნებას. ლექსების ფორმა დიალოგიურია, „მსგავსი ნიმუშები კი ითვლება უძველესი პოეზიის მიერ ნაანდერძევ ამებეურ ფორმად“ (სიხარულიძე, 1938:12)

საგინგლაო-გამოსაჯავრებელი კუმულაციური ნაწარმოებებისათვის იუმორისტული ტონია დამახასიათებელი. ამის ნათელი დადასტურებაა ზემოთ მოტანილი პირველი ნიმუში: მოქმედება სტუმარ-მასპინძელს შორის მიმდინარეობს... მასპინძელი სასაცილოდ იგდებს სტუმარს.

მიუხედავად იმისა, რომ დღეს ანალოგიური ხასიათის ლექსები საბავშვო ფოლკლორის კუთვნილებად ითვლება, საფიქრებელია, რომ „საგინგლაო და გამოსაჯავრებელი ლექს-სიმღერები სათავეებს მოზრდილთა შემოქმედებაში პოულობს“ (ზანდუკელი, 1977:18). ამ მოსაზრებას ისიც ადასტურებს, რომ აჭარაში მსგავსი ნიმუშები უფროსი ასაკის მოქმედთა რეპერტუარისთვისაცაა დამახასიათებელი.

გამოსაჯავრებელი ნიმუშების ერთ ნაწილს აშკარად ეტყობა, რომ ისინი ბავშვების შექმნილია, ამის დასტურია ერთი ლექსი:

მეტიც ხარ და ბრეტიც ხარ,

გაწურული ყველიც ხარ (ბსკიფა, საქმე 134:99).

ზოგიერთ ლექსში დაცინვა-გამოჯავრების კონკრეტული ადრესაც წარმოჩნდება:

ტირრი, ლაალეო,

საქათმეში შეპარულა,

ჩვენი ცელქი ლეო,

წითელ მამალს ეფერება!

შენ გენაცვალეო,

ტირრი, ლაალეო! (ბსკიფა, საქმე 134:99).

ანალოგიური ხასიათის ნიმუშებში ხშირად ვხვდებით ფიზიკური ნაკლის, ხასიათისა და ქცევის მხილებას:

გავაგორვე ლეგენი,

რა ყოფილხარ, რეგენი!

ან იქვე: გავაგორვე ფახრაჯად

რა ყოფილხარ, ყარაჯად (ბსკიფა, საქმე 142:35).

გამოსაჯავრებლად ზოგჯერ ფიზიკური ნაკლიც ფიგურირებს:

ის პაწად დარჩენილა,

ომეროდლის ატატად ,

ოზოვ, რა მაგრათ ყვირი,

ჩაგაყარე ვატატად (ბსკიფა, საქმე 134:115).

ზოგჯერ გაღიზიანებული მოწინააღმდეგე გარდა სიტყვიერი გამოჯავრებისა, ცდილობს პრაქტიკულადაც დაჯახნოს მოპირდაპირე მხარე:

ჰე მოლი, ჰე მოლი,

დასცხეთ თოხი,

ჰე მოლი, ჰე მოლი,

შიგიწვავთ კრუხი,

ჰე მოლი, ჰე მოლი (ბსკიფა, საქმე 203:32).

საგინგლაო-გამოსაჯავრებელი ლექსები ზოგჯერ სცილდება მსუბუქ დაცინვას და უსიამოვნო, შეურაცხყოფელი ტონით გაღიზიანებაში გადადის:

თედო პაპას ასე უთხარ:

გადივარცხნოს ქოჩორი,

ვირის ძებნა რაღათ უნდა,

მაგერ ეზრდება ჩოჩორი (ბსკიფა, საქმე 203:32).

საგინგლაო ლექსებში ხშირად ხაზგასმულია საყოფიერო დეტალები, ისეთი რომელიც სამარცხვინოა და დაცინვის ობიექტად ხდის მოზარდს:

თაროზე მაქ კილოიანი.

რა ყოფილხარ-ტილიანი! (ბსკიფა, საქმე 146:77).

გაკილვისა და დაცინვის ობიექტი ხდება მოზარდი, რომელიც არ იცავს პირად ჰიგიენას:

თაროზე მაქ ქინძური,

რა ყოფილხარ ბინძური (ბსკიფა, საქმე 146:79).

ბავშვების ყურადღების თემა ხდება სიზარმაცე, გონებაჩლუნგობა, ისეთი გასაკიცხი და დასაგმობი თვისებები, როგორიცაა ქურდობა, უსაქციელობა და სხვ.

გავაგორვე ლეგენი,

რატომ გამოე რეგენი (ბსკიფა, საქმე 146:72).

ან: გავაგორვე ქული

რატომ გამოე ქურდი (ბსკიფა, საქმე 146:72).

ან: გავაგორვე კეცი,

რატომ გამოე ხეცი(ბსკიფა, საქმე 146:72).

როგორც მკვლევარი ფ.ზანდუკელი აღნიშნავს, მსგავსი გამოჯავრება ხშირად ერთმანეთს უსიამოვნო ლანძღვა-შელახვით მთავრდება. ამის გამო ანალოგიური ტიპის ნაწარმოებები არაერთხელ გამხდარა კრიტიკის საგანი. მართლაც, ზოგიერთი გამოსაჯავრებელი ტექსტი აღმზრდელობითი თვალსაზრისითაც საჩოთიროა და მთლად მისაღები არ არის, მაგრამ მსგავს ნიმუშებში ხომ უარყოფითი თვისებებია გაკიცხული, რომელთა მინიშნება და აღიარება ერთ-ერთი აღმზრდელობითი საშუალებაა.

ამიტომაც დღესაც განაგრძობს არსებობას ხალხური შემოქმედების აღნიშნული ნაწილი. ამასთან, დღესაც იქმნება ახალ-ახალი ნაწარმოებები, რომლებიც სწრაფად ექცევიან ფოლკლორული ბრუნვაში და თავის ადგილს იმკვიდრებენ მოზარდთა რეპერტუარში.

საბავშვო ნაწარმოებების ერთი ნაწილი თვით იძლევა უსიამოვნო მოვლენისა თუ ფაქტის პასუხს, რასაც დიდი აღმზრდელობითი მნიშვნელობაც გააჩნია. მოზარდები ეცნობიან უსიამოვნების მიზეზებსა და სავარაუდებელია, რომ ისინი ეცდებიან აღარ გაიმეორონ მსგავსი საქციელი. მაგალითად:

– ანაგ, წელი,
მოვდა თველი,
– რატომ ჭამე გუთლელი? (ბსკიფა, საქმე 146:84).

უცილობლად უნდა აღინიშნოს, რომ ბავშვთა შემოქმედებაში გადმოინაცვლა სხვადასხვა ჟანრებიდან ნაწარმოებებმა, რომელთაც სხვა გააზრება და ფუნქცია ჰქონდა, ამჟამად კი მხოლოდ საგინგლო–გამოსაჯავრებელი ლექსებია. მაგალითად:

ასკილ კუკუ ჟინჟილა,
მე ყანაში მეძინა.
ქურთის გოგომ გამეარა.
ჟინჟლის ქუდი ეხურა.

– აი ქუდი ვისია?
– ჩემ და ჩემი ძმისია.
– შენი ძმაჲ სად არის?
– ეგერ მივა ჭალაში.

ჭალა ეკლიანია,
მუხა ცეცხლიანია (ბსკიფა, საქმე 142:69).
მოტანილი ნიშუშის სხვა ვარიანტია:

ასკინკილა, კინკილა.
მე ყანაში მეძინა.
ჩამეარა ქურთის გოგომ,
თავზე ქუდი ეხურა.

– მაი ქუდი ვისია?
ჩემ და ჩემი ძმისია.
– შენი ძმები სად არიან
– იგერი მიდმა ჭალაში

ჭალა არი ეკლიანი,
ბუხარია ძეწკვიანი (ბსკიფა, საქმე 146:82).

ხალხური მეღეკსე ყურადღებას აქცევს ბავშვის ხასიათს. ზოგი ბავშვი თავიდანვე მიდრეკილია უმიზეზო ტირილისაკენ, რაც ირგვლივ მყოფთათვის მომაბეზრებელია, ასეთი და მის მიმართ ასეთ გამოსაჯავრებელ ლექსს იყენებს:

მტირაღასა ბანი,
ასი ჯამი ფხალი,
შეაგდეს საღორეში,
დაუკეტეს კარი,
ისიც ღორმა შეუჭამა,
დარჩა ხახამშრალი (ბსკიფა, საქმე 142:5).

ნაწარმოები მეტად პოპულარულია საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში.

მეღეკსეებს ყურადღების გარეშე არ დარჩენიათ ბავშვებისათვის ეგზომ დამახასიათებელი ბუტიაობა ეს თვისებაც გაკილულია:

ბუტია, ბუტია, ბუტანტპუქა,

ჩოხა ფრეწია ფანდრუკა (ბსკიფა, საქმე 142:5).

„საგინგლო და გამოსაჯავრებელი ლექსების ერთი ნაწილი სიტყვათა თამაშზეა აგებული. მათი დანიშნულებაა ბავშვის შეპარვით მოტყუება და სასაცილოდ აგდება” (ფ.ზანდუკელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 20).

ასეთი ნაწარმოებები დიალოგური ფორმისაა და აუცილებლად პასუხს მოითხოვს. პასუხის გაცემისას უნდა მოტყუდეს მოწინააღმდეგე.

ბავშვებს შორის საკმაოდ პოპულარულია ქალის რომელიმე სახელის მოწინააღმდეგისათვის მოტყუებით თქმევინება:

- ქალის სახელს ვერ გათქმევინებ?
- ვერა.
- ვერა ქალის სახელია (ბსკიფა, საქმე 146:50).

ასევე სიტყვათა თამაშით შექმნილია ნაწარმოებები, რომელშიც ცხოველები ფიგურირებენ:

- ცხენის სახელს ვერ გათქმევინებ?
- ვერა.
- იმაშია...
- რაში (ბსკიფა, საქმე 146:50).

მსგავსი ნიმუშების შესრულებისას ორნი მონაწილეობენ და ხშირ შემთხვევაში მათ მსმენელნიც ჰყავთ, რომლებიც გაფაციცებით ადევნებენ თვალყურს მოპაექრეთ. როდესაც დამწყები მიაღწევს მიზანს და სასურველ პასუხს მიიღებს, სწვევტს სიტყვაობას და ყველანი სასაცილო მდგომარეობაში მყოფს დასცინიან.

განხილული ჯგუფის ნაწარმოებების მსგავსია იმ ლექსების ციკლი, რომლისთვისაც დამახასიათებელია სიუჟეტის ჯაჭვისებური განვითარება კითხვა-მიგების ფორმით. საილუსტრაციოდ საკმაოდ საკართველოს საბავშვო ფოლკლორში ძალზე პოპულარული „ყიყლიყო მამალო”.

ყიყლიყო, მამალო.

ოქროს ბიბილოვანო,

- რა გაცვია?
- წაღა-წუღა,
- ვინ გიკერავს?
- ხარაზი მყავს.
- რომ მოგიკედეს?
- კი შეგკერავ მე (ბსკიფა, საქმე 146:78).

თანამედროვე პერიოდში შექმნილი გამოსაჯავრებელი ნაწარმოებები ზოგჯერ ორენოვანია, რაც სოციალურ-პოლიტიკური ვითარებითაც არის გამოწვეული. ორენოვნება, რა თქმა უნდა, ღირსებას უკარგავს ლექსს, სამაგიეროდ ბავშვებს საკმაოდ ამხიარულებს და ახალისებს.

ახორი კარი გავადე,

გამოვარდა ბურვაკი,
მამაშენსაც ბევრი ყავს
შენთანაღ ღურაკი (ბსკიფა, საქმე 146:78).

ერთი შეხედვით, ზოგიერთი გამოსაჯავრებელი ლექსი შაირს ემსგავსება და თითქოს გაშაირების ჟანრს მეტად განეკუთვნება, მაგრამ ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა შესრულების ფორმასა და ტრადიციას გააჩნია. განხილული ნიმუშები სწორედ გამოსაჯავრებლის ფორმით სრულდება, არ მოითხოვს მოპაექრეთა არსებობასა და პასუხებს.

საბავშვო პოეზიის განხილული ჟანრის ლექსების ნაწილი არ გამოირჩევა მაღალი მხატვრულობით, მწირია მხატვრული ხერხების სახეობანი, მცირე რაოდენობით გვხვდება ეპითეტები, შედარებით მეტია მხატვრული შედარებები.

ხალხურ ნაწარმოებთა რითმულობას ხელს უწყობს რეფრენთა და მისამდერების ოსტატურად გამოყენება. რეფრენებად გვხვდება „ლალე“, „ტირრი-ტირრი“, „ჰე მოლი, მოლი“ და სხვ.

ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ფოლკლორული ჟანრები გადამუშავების პროცესებს განიცდიან. ერთნი ქრებიან ან რომელიმე ჟანრს შეერწყმიან, მეორენი დროის შესაბამისად წარმოიშობიან; იცვლება ბავშვთა ინტერესები ცალკეულ ჟანრთა მიმართ. მოზარდებს, რაოდენ სასიხარულო არ უნდა იყოს, გააჩნიათ უდიდესი ფოლკლორული მარაგი.

სიტყვების ახსნა:

ახორი – ბოსელი
თავანი – სახლის ჭერი
ლეგენი – ტაშტი
უსტა – ხის მოხელე
ფახრაჯა – საოჯახო ჭურჭელი (თუჯის ქვაბი)
ყარაჯა – ძალიან შავი

Eter Zoidze

Children 's stupidity in Georgian Folklore

Summary

One sub-group of Georgian Folklore written for children is mocking poems and songs.

The main function of this sub-group is to provoke, irritate and mock opponent. For this certain work is typical cycle of culminational poetry.

We can see the part of this kind of mocking poetry in the juvenile piece of work as well as in the poetry written for the younger people.

Rhymer pays attention to the negative qualities such as laziness; stupidity; thieving and criticizes them.

For this kind of mocking poems and songs is typical comparatively few stylistic devices.

Этер Зоидзе

Поддевни в детских стихах и песнях

Резюме

Одна из частей детского жанра-это стихи и песни.

Главная функция детского жанра-это раздражение, насмешки и издевки над противником, для данных произведений характерна кулуляция цикла стихотворений, частушки и др.

Стихи и песни такого стиля берут начало во взрослой поэзии, часть из них встречается в юношеской. Поэты высмеивали лень, глупость, воровство и другие отрицательные пороки.

Такого типа стихи и песни бедны художественными приемами.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ზანდუკელი ფიქრია, ქართული საბავშვო ფოლკლორის საკითხები, თბილისი, 1977; ზოიძე ეთერ, აჭარული საბავშვო პოეზიის საკითხები. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება, XIII, ბათუმი, 2008.
2. ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორული არქივი (ბსკიფა), საქმე 134, 142, 146, 203.
3. სიხარულიძე ქს., ქართული საბავშვო ფოლკლორი, თბილისი, 1938.

მუჰაჯირთა ნადური სიმღერები

აჭარულ შრომის სიმღერებს შორის განსაკუთრებული ადგილი ნადურ სიმღერებს უჭირავს, რომლებიც ძირითადად სიმინდის თოხნის სამუშაოებთან იყო დაკავშირებული. მიწათმოქმედებაში დაწინაურებულ ჩვენს წინაპრებს მატერიალური კულტურიდან კოლხური თოხი, ცული და უძველესი ქართული სახენელი იარაღი გააჩნდა, ხოლო სულიერ კულტურას ოთხხმიანი ნადური ამშვენებდა, როგორც შრომის სიმღერების მსოფლიო მნიშვნელობის შედეგად (ხალხური, 1969: 11).

საქართველოში შრომაში კოლექტიური დახმარება, ნადი, როგორც ჩანს, უძველესი დროიდან ყოფილა გავრცელებული. ნადი – მუშაკნი შეყრილნი (საბა, 1966). ნადში მომუშავეთა რიცხვი დიდი იყო. მას კი შეთანხმებული მუშაობა სჭირდებოდა. ძნელად თუ გაუგებს ვინმე იმ შინაგან კონტაქტსა და ჰარმონიას, რომელიც არსებობს სიმღერასა და შრომის პროცესს შორის.

ნადური ლექს-სიმღერები ჟანრობრივ მრავალფეროვნებასთან ერთად გამოირჩევიან არქაულობითა და მრავალხმიანობით (ოთხხმიანობით). ნადური სიმღერები აჭარაში თითქმის ყველგან ყოფილა გავრცელებული (ინაიშვილი, 1961: 8).

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ნადური ლექს-სიმღერები წარმოშობის თვალსაზრისით ერთ-ერთი უადრესია შრომის ლექს-სიმღერების სხვა ციკლებს შორის (ჩიქოვანი, 1956: 225-228; ოქროშიძე, 1956: 10).

აჭარული ნადური სიმღერები უძველეს ქართულ სიმღერათა ჯგუფს მიეკუთვნება. ეს სიმღერები საუკუნეთა განმავლობაში თანდათან იხვეწებოდა, მუსიკალურად მდიდრდებოდა, ყალიბდებოდა გარკვეულ ციკლად და თითოეულ სიმღერას შესაბამისი სატექსტო მასალა უჩნდებოდა (ხალხური, 1969: 11).

ნადური სიმღერების სიმრავლე და მისი ციკლური ხასიათი ქობულეთის რაიონის კინტრიშსა და ჩოლოქს შორის სოფლებშია დაცული. მეცნიერები ნადური სიმღერების არსებობას ამ მონაკვეთში ძირძველი მოსახლეობის სამეურნეო საქმიანობას უკავშირებენ. ქობულეთური ნადური სიმღერების კვლევა დაკავშირებულია ტრადიციული “მუსიკალური ოჯახის” წევრის, ამავე დროს ამ სიმღერების საუკეთესო შემსრულებლის, ჯემალ ნოღაიდელის სახელთან. ნადური სიმღერების შესრულებით ქობულეთის რაიონის სოფლებიდან გურიის მოსაზღვრე სოფლები გამოირჩევა, სადაც, ხალხის გადმოცემით, 32 სიმღერა შესრულდებოდა ნადზე და თითოეულს თავისი ლექსი ჰქონდა (ნოღაიდელი, 1971: 70).

ქობულეთში ნადური, ყანური სიმღერების მეტი წილი ოთხ ხმაზე სრულდება, რაც ჯერჯერობით საქართველოს სხვა კუთხეებში დადასტურებული არ ყოფილა. ეს კი ქართველი ხალხის უძველეს მაღალ მუსიკალურ კულტურაზე მეტყველებს (ნოლაიდელი, 1971: 67). ნადური სიმღერების მეტად მდიდარი და მრავალფეროვანი რეპერტუარი შეუმუშავებიათ ქობულეთის მხარეში. მასპინძელი დაინტერესებული იყო – კარგი მომღერლების მოწვევით წაეხალისებინა ნადის შრომა და მეტი ეფექტი მიეღო. აღსანიშნავია, რომ ნადური სიმღერების ტექსტები და ამ სიმღერების ხიბლი დღესაც შემორჩენილია “თურქეთის საქართველოში,” მუჰაჯირებთან. დრომ, მუსულმანურმა გარემოცვამ, ნადური ლექსებისა და სიმღერების ხასიათი ვერ შეცვალა.

რუსეთ-თურქეთის (1877-1878 წ.წ.) ომის შემდეგ გამუსლიმანებული ქართული მოსახლეობა, ჩვენი მიწის დიდი შვილები, აიძულეს აყრილიყვნენ და სრულიად უცხო გარემოში, თურქეთის ტერიტორიაზე სამუდამოდ დაედოთ ბინა. ეს იყო “დიდი გადასახლება,” მუჰაჯირობა - ეროვნული ტრაგედია ქართველთა ისტორიაში. მუჰაჯირობის გამო ძირძველი ქართული მხარეები დაცარიელდა, მათ შორის “ქობულეთის ქვეყანაც.” 1879 წლის გასახლების შემდეგ ქობულეთში ორი ათასი მცხოვრებიდან ხუთასამდე დარჩა, ხოლო მახლობელი სოფლები სრულიად გავერანდა და გაპარტახდა. თურქეთში მუჰაჯირად წასულები მალე ნოსტალგიამ შეიპყრო. ენატრებოდნენ თავისიანები, მშობლიური მიწა-წყალი: “დიდნენედ იტყოდა: ფახირები ჩუუმარხიან, გვევალთ და ვნახავთ... იგი ჩამეიტრებდა: იქ რუმე ჩევდო, ჩემს ნასახლებს ყველას მიაგნეფო”... მაგრამ ვაი, რომ არ აუხდათ ოცნება. უცხო მიწაზე სამუდამოდ დაიდეს ბინა: გოგითიებმა, კაკაღაძეებმა, ცეცხლაძეებმა, გოხიძეებმა, ჯინჭარაძეებმა, ხახუტაიშვილებმა, ტაკიძეებმა, ხინიკაძეებმა, ინაიშვილებმა, შავიშვილებმა, ნოლაიდელებმა და ა.შ. მათ “წყავი და წყალი უძებნიან. აქანად მოვდენ და დაჟდენ... გამორიგებულათ გააკეთეს პაწად საქართველო.” ქობულეთელ მუჰაჯირთა შთამომავლები დღესაც ცხოვრობენ: გირესუნში, ფაცაში, ორდუში, ფერშემბეში, უნიეში, სამსუნსა და სინოპში. სწორედ მათთან შესვედრის ბედნიერება და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ფოლკლორულ-დიალექტოლოგიური მასალების მოპოვების საშუალება მოგვეცა ჩვენ, მე და პროფესორ შუშანა ფუტყარაძეს, გასული წლის ზაფხულში. ქალაქ ფაცის მიმდებარე სოფლებში ექვსი დღე დავყავით. ასე გვეგონა ქობულეთის სოფლებში ვიყავით. მოსახლეობის დიდი ნაწილი კარგად ფლობს ქართულ ენას - მათთვის უძვირფასეს საუნჯეს. ძირითადად, ქართულია მათი ტრადიციულ-ყოფითი კულტურა. ქართველ მუჰაჯირებს სამშობლოდან თან წაუღიათ ტრადიციები, მეტყველება, ფოლკლორი. უცხო მიწაზე შექმნილ “პატარა საქართველოში” კი დღესაც ცდილობენ შეინარჩუნონ საერთოქართული ზნე-ჩვეულება. სამხრეთ საქართველოს ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის შესასწავლად დამატებით მნიშვნელოვანი წყაროა მუჰაჯირთა ტრადიციების, ყოფის გამოწველივით შესწავლა.

აღსანიშნავია, რომ ქობულეთელ მუჰაჯირთა შთამომავლებს ჯერ კიდევ ახსოვთ ის ტრადიცია, რასაც ნადში ურთიერთდახმარება ჰქვია, ახსოვთ ნადური სიმღერებიც, რის გარეშეც ეს ურთიერთდახმარება ვერ წარმოედგინათ. ეს ხსოვნა აკავშირებს მათ შორეულ სამშობლოსთან, მემღეპეთთან. 89 წლის ფაცელი საბაჰათინ გოქსუ (გოგიტიძე) სიამოვნებით მოგვიყვა ნადის მრავალრიცხოვნებასა და თოხნასთან ხმაშეწყობილ მუშაობაზე, მოგვიყვა და ჩვენს თვალწინ გაცოცხლდა საუკუნის წინანდელი ქობულეთური ნადური: “ნადზე წვედოლით, ნადური სიმღერები იყო სიმინდის მარგლაზე, ახმედა ბაუეაძე იყო, იუნუს ცეხლაძე იყივლებდა. “ჩემ ბაბუაის გაყივლებას არ მოვსწრია. სოფელში პირველი კაცი იყო. სამ ხმაში იყო სიმღერა. ასი - ასორმოზდაათი კაცი იქნებოდა. მარგლიან თუ კონცერტს აკეთებენ ვერ მიხტები.” თუმცა ბატონ საბაჰათინს ძალიან სწყდება გული, რომ: “ახლა აღარც ნადია და აღარც ნადური სიმღერა.”

როგორც ცნობილია (ქართული, 1960: 205), ნადურში შედის არქაული ლექსიკისა და მელოდიის ტექსტები, ნადურის სახით ჩვენამდე მოუღწევია ფორმის თვალსაზრისით მნიშვნელოვან უსიტყვო გაბმულ შეძახილებს. ამ შეძახილების სიძველეზე თავადაც მსჯელობენ მუჰაჯირთა შთამომავლები: “უუ ლილი ლალო, უუ ლილი უულალო... გაყივლება ძველისძველია”(საბაჰათინ გოგიტიძე, ფაცა, 89 წლის).

დადგენილია ცნობილი მითოლოგიური ლექსის “ზეცას ეველ” განსაკუთრებული ადგილი და დანიშნულება ნადურში. იგი გამოიყენებოდა სიმღერის დასკვნით ნაწილში. რადგან ლექსი მითოლოგიური ხასიათისაა, მისი ნადურში გამოყენება ამ სიმღერების არქაულობაზე უნდა მიუთითებდეს. როგორც შ. ძიძიგური ვარაუდობს, თავდაპირველად ნადურებს გააჩნდა მითოლოგიური, საკულტო სიტყვები ან გამოთქმები, რომლებიც დროთა ვითარებაში დაიკარგა და მხოლოდ მისამღერ ჰანგებში ჩანს (ძიძიგური, 1960: 200). მთვარის კულტი აჭარაში, მსგავსად საქართველოს სხვა კუთხეებისა, ფრიად გავრცელებული ყოფილა. აჭარელთა რწმენაში დაცული იყო მთვარისადმი პატივისცემის რიტუალი – “კოცნის გაგზავნა” ახალი მთვარის პირველი დანახვისას, “რის შემდეგ მკერდზე დაიხედავდნენ და მთვარეს სიკეთეს და ბედნიერებას გამოსთხოვდნენ.” მუჰაჯირების მეხსიერებას ამ ლექსის მხოლოდ ფრაგმენტი შემორჩა, რომელიც ბატონმა საბაჰათინმა სიმღერით შეგვისრულა:

ზეცას ევდოთ, ზეცა ვნახოთ,
მარსკლავებსაც დევვნახოთ,
ბზემა კაცი მომიგზავნა,
მაქ თუ იყავ რატმარ მოდი, რატმარ მნახე,
აწე მუალ აწე გნახავ,
ნანინაი ნაა...

როგორც ცნობილია, ნადურ, ყანურ სიმღერებში ოთხი ხმა მონაწილეობს: მთქმელი (იგივე მომღერალი, დამწყები ან ამყვანი), გამყივანე (წერილის მთქმელი ან მოკრიმანჭულე), შემხმობარი და ბანი. ყურად-

ლების ღირსია ის ფაქტი, რომ “შეხმობა,” როგორც ხმა, მხოლოდ ნადურ სიმღერებში გამოიყენება, სხვაგან არსად ცნობილი არაა (ნოლაიდელი, 1971: 67). ფაცელი ჯემალ ცეცხლაძე იხსენებს: “ჩემი ბაბუაი გუუყივლებდა ნადში, სიმღერა იყო გაყივლება:

ეგერ მიღმა ეწრის ფაცხა,
ნეტაი ვიყო შენი რაცხა...”

78 წლის უმიან შავიშვილი იხსენებს: “ნადი მოსთქმიდა, შეხმობილი იყო, შუუხმობდენ. ერი სოფელი ერკენ, მიერე-მიერეკენ. იმ ნადში მეც ვიყავი. რაამეთლი (თურქ. ცხონებული) მემედ ბუძიაი იყო ცეხლაძე, ერთქვანებს ეტყოდენ, სიტყვას შააგდებდენ ერთქვანებს. ბაუჯოდლი ახმედ ბუძიაი მოსთქმიდა, ლექსი იცოდა”.

სიმღერას იწყებდა მთქმელი, მას შეუერთდებოდა გამყივანი ანუ გადამძახებელი და მაღალი, ომახიანი ხმით უყიოდა, უძახოდა, უხმობდა სხვებს, მოუწოდებდა ამხანაგებს. სხვები ბანს ეუბნებოდნენ. ბანს შემხმობარსაც ეძახიან. შემხმობი- შემხმელელებს, ცეცხლში ხმელი საწვავის შემკეთებელს ნიშნავს, ცეცხლის ამგზნებელს (ნოლაიდელი, 1971: 77). ფაცაში მცხოვრებ ქობულეთელ მუჰაჯირებს ნადური სიმღერის ტექსტების მხოლოდ ფრაგმენტები ახსოვთ. როგორც ჯემალ ნოლაიდელი ვარაუდობს, ნადური “გორდელა” საკუთარ სახელს გორდელას ან გურიაში ცნობილ გვარ გორდელაძეს შეიძლება უკავშირდებოდეს, ან შეიძლება გეოგრაფიული სახელი იყოს (ნოლაიდელი, 1971: 92). ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალაში ეს სიტყვა მხოლოდ მისამღერში ჩანს:

ნადირაძეს ნადი უნდა,
გადიარა სადილობა,
გორდელა, გორდელააა...

. . .

ჩიტი ჩიტსა მახზაკუნსა,
შემოვკარი ხელკოდალი,
მიამტრიე თავ-ბარკალი,
მისი გვერდის დაჩეხაზე,
ორი ცული შემომაკლდა,
ორვე იგი ოთურაიო,
ნანინაი ნაი დაა...

ცნობილია, რომ შრომის პოეზიაში ხაზგასმულია სოციალური ამბები, ურთიერთობა მაღალ და დაბალ კლასებს შორის. ნადურ სიმღერაში “ვიყავ ქალი აზნაური” დაპირისპირებულია გლეხკაცი და აზნაური, მაგრამ ქალი უარზეა, არ სურს გლეხზე გათხოვება. გლეხი მას გაიტაცებს. გზაში გაიმართება მათ შორის დიალოგი. გლეხი ქალს ცხრა მთას გადაატარებს ზურგით, მეთექვსმეტე დასვამს. კაცი ვერაფრით ითანხმებს ქალს. ბოლოს ჩააგდებს მდინარეში და დაახრჩობს... ფაცაში ამ სიმღერის მხოლოდ ფრაგმენტი ჩავიწერეთ:

ვიყავ ქალი აზნაური,
გლეხმა კაცმა მითხუა,

დღეს მითხუა, ხვალ მიყვარ,
ნანინაა, ნანაა და...

ნადურ სიმღერაში მისამღერ ტექსტს - ლექსს მხოლოდ მომღერალი დამწელები - მთქმელი ამბობს. არც გამყივანე, არც შემხმობარი, არც ბანი სიტყვებით არ მღერიან. მომღერალიც პირველ მუხლს აგრეთვე უსიტყვოდ მღერის, მას მარტო ჩაყოლის დროს უხდება ლექსის მიმღერება. ნადურში მომღერალი და გამყივანე ერთსა და იმავე დროს მღერიან. ხმის შეწყობა უტექსტოა (ნოლაიდელი, 1971: 74). ნადისა და ნადში სიმღერის ამ საუცხოო პროცესს აღწერს ფაცელი ჯემალ ცეცხლაძე: “ნადში ერ თავში მყივარი იყო დანარჩენი ხმას მისცემდენ. ფუტათ წვილებდენ ყანას. იმფრათ სიმღერები იქნებოდა, დეისვენებდი. ჩემი იუსუფ დედეი ხმას მისცემდა. არ შეიშლებოდა არვის”.

ნადური ლექსების დიდი უმრავლესობა საყოფაცხოვრებო მოტივებს შეიცავს. “ასე დაამღერებდენ ყანაში:

არაბაჯი ბაში არის,
ორი ბიჭი ჩვენში არის, იმას ქება რაღათ უნდა,
ყოფილა ახალ მოზდაში,
ვოი ვოი და ჰოი ჰოი და, აბა დელა, ჰოი ჰოი და...
მისმა წითელმა ხარმა უღალატა ნიქსარ გზაში,
ძალიან კაი დამართა, ჩამეყვანა სახში,
ვოი ვოი და ჰოი ჰოი და, აბა დელა, ჰოი ჰოი და...
ორშაფათ დილა გათენდა, წეიყვანა ქალაქში,
არიკაცმა არ შეხედა, ხორცი არ ხონდა ფხარში.
სამშაფათსა დილასა მე ქი მივდოდი ყანაში,
ხორცები რუმ დევნახე, ჭკუა დემებნია თავში,
ცხრაი წონა ბაყვის ხორცი მე კი გავაგზანე სახში.
ვოი ვოი და ჰოი ჰოი და, აბა დელა, ჰოი ჰოი და...
ცხრაი ჭვირთი შეშა უნდოდა მის ერ კაპჭანს მოხარჩვაში,
რაციხანს რუმ მეიხარჩა, ზეიდან დავამღერე რაში:

ვოი ვოი და ჰოი ჰოი და, აბა დელა, ჰოი ჰოი და... (ავნი მესხიძე, სოფელი კაბახტარი, 67 წლის)”.

ნადურ ლექს-სიმღერებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს სატრფიალო ლირიკას. ყანის თოხნაში სამღერალ ბევრ ლექსში შრომა და ტრფიალება ორგანულადაა ერთმანეთთან შერწყმული. სოფელ დუაიერში მცხოვრები სამი მეგრელიშვილი სიამოვნებით მოგვიყვანა ურთიერთდახმარების უსასყიდლო პრინციპზე დამყარებული კოლექტივის შესახებ და შეეცადა აღედგინა ნადური სიმღერის ტექსტი, რომელსაც “ნადში იმღერებდეს.” მან გვიმღერა და დროდადრო შემხმობარის როლიც შეასრულა:

ჰე, ჰე დაა, ჰოო ჰო დაა,
მიყვეთ მოყვეთ,
ჰო, ჰო, ჰოი და,
გედევხედე ფენჯერზე,
ძროხა იყო ბახჩაშიო...

ჰე, ჰე დაა, ჰოო ჰო დაა,
 მიყვეთ მოყვეთ,
 ჰე, ჰე დაა, ჰოო ჰო დაა,
 ენდო მენდო,
 ჰე, ჰე დაა, ჰოო ჰო დაა,
 რაფერ გენდო.
 ჰაი ჰაი და ნინა ნინაი,
 ჩაბრაშტო რანჭკი-რუნჭკი,
 გოგებო, რაფერ დამჭვი,
 ოი, ოი და, მიყვეთ, მოყვეთ...
 ვარელის კოთხოვ, დატუალდი, იქით, აქეთ მოტუალდი,
 შუუხტი და ხენიფე ნინანაი ნაი,
 ნინანაი იაერუმ ნინანაი, ნაი.
 შუუხტი და ხენიფე შეგშენდება,
 ღამაზი კაბა დაგშენდება (სამი მეგრელიშვილი, სოფ. დუაიერი, 56 წლის).

როგორც ვხედავთ, ოსმალობამ ვერ შესძლო სრულად წარეხოცა ქართული სული. ჩვენ მიერ “თურქეთის საქართველოში” ჩაწერილი მასალა მნიშვნელოვანია მრავალმხრივ. მისი გაცნობა გვაფიქრებინებს, რომ ძიება ამ მიმართულებით მომავალშიც უნდა გაგრძელდეს. მასალების შეგროვებას დიდი მნიშვნელობა აქვს იმიტომ, რომ საქართველოს დაუბრუნდეს ავბედობის ჟამს ნებისთი თუ უნებლიეთ “გატანილი” ფოლკლორის ნიმუშები.

Shushana Putkaradze
Mzia Khakhutaishvili

Naduri songs of Muhajirs

Summary

Among Adjarian Naduri songs, the special place takes Adjarian labour songs, which mainly, was connected to hoeing the corn.

Naduri songs with the diversity of genre is distinguished for its poliphonic (many voiced).

Research work of “Kobuleteri Naduri” songs is connected to the name of Jemal Noghaideli. In Kobuleti, the most share of Naduri, cornfield songs, are fulfilled in four voice, which has not been confirmed yet in other parts of Georgia.

Texts of Naduri songs are reserved and can be find with the Muhajirs from Kobuleti living in the Republic of Turkey.

**Шушана Футкарадзе
Мзия Хахутаишвили**

Песни «Надури» мухаджиров

Резюме

Среди аджарских трудовых песен особое место занимают песни «Надури», которые в основном пели при полевых кукурузных работах. Народные песни вместе жанровыми разнообразиями отличаются древностью и многоголосием.

Самый богатый и разнообразный репертуар песни «Надури» созданы в Кобулеті. Исследование кобулетской «Надури» связано с именем Джемала Ногаидели.

Большая часть песен «Надури» исполняется в четыре голоса, что пока в других регионах Грузии не намечаются.

Тексты песни «Надури» и сегодня помнят мухаджиры в республике Турция.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული. თბ., 1966
2. აჭარის ხალხური პოზია, ტ. I, თბ., 1969
3. მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, თბ., 1956
4. თ. ოქროშიძე, ნადური ლექს-სიმღერები, ლიტერატურული ძიებანი, ტ. 10, თბ., 1956
5. ჯ. ნოღაიდელი, ნარკვევები და ჩანაწერები, წიგნი I, ბათ., 1971
6. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული მუსიკალური ისტორიის ძირითადი საკითხები, თბ., 1938
7. შ. ძიძიგური, საენათმეცნიერო საუბრები, თბ., 1960
8. შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათ., 1993 ინაიშვილი, ჯ. ნოღაიდელი, გრ. ჩხიკვაძე, მასალები აჭარული მუსიკალური ფოლკლორიდან, თბ., 1961
9. ჯ. ნოღაიდელი, ეთნოგრაფიული ნარკვევი აჭარელთა ყოფა-ცხოვრებიდან, თბ., 1935
10. ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, ტ. I, თბ., 1960

რძის სიმბოლიკის საპიოხი დიდი წარღვნის ლეგენდის აჯარულ ვარიანტში

დიდი წარღვნის ლეგენდის ყველა აჯარული ვარიანტის თანახმად, დედაბერი კაცობრიობის გადამრჩენი გემის ოსტატებს რძით აპურებს: „ეს დედაბერი პატივს სცემდა ოსტატებს: ყოველ დღე, ძროხას რომ მოწველიდა, რძეს მიუტანდა“, – გვაუწყებს ზენითური ლეგენდა (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება, 1990, 96). სხვა ვარიანტებითაც კეთილი დედაბერი ერთგულად ემსახურება გემის მშენებელ ოსტატებს (უსტიებს), უზიდავს ერთადერთი მარჩენალი ძროხის რძეს.

რძე, თავისი თეთრი ფერისა და გემოს წყალობით, ხშირად სიმბოლირდება ღმერთების საკვებთან და „უმწიკვლო მსხვერპლთან“. მას ხშირად უკავშირებენ მთვარესაც. ძველინდური კოსმოგონიური მითით, სამყარო წარმოიღვინებოდა რძის ოკეანედ (Бидерманн, 1996: 171). ძველევგვიტური მხატვრობით ქაღალდმერთი ისიდა ფარაონს თავისი რძით კვებას, რაც ზოგიერთი უძველესი ხალხის (და მათ შორის ქართველების) რწმენა-წარმოდგენებით შვილობილობის (შვილად აყვანის) რიტუალს განასახიერებს.

„ბიბლიის“ მიხედვით, „აღთქმული მიწა“, ანუ ქანაანი, იმითაც იყო ღირსშესანიშნავი, რომ იქ „...ღვარად მოედინება თაფლი და რძე...“ (გამოსვლა, 3, 8).

ცნობილია, რომ უძველესი დროიდან რძეს საკრალური დანიშნულება ჰქონდა და გამწმენდ რიტუალებში გამოიყენებოდა. (Бидерманн, 1996: 171)

შუამდინარული მითოლოგიის თანახმად, მეფეთა არჩევის ტექსტებში ხასგასმით არის მინიშნებული „წმინდა რძით გამოკვების“ აუცილებლობაზე.

ნინხურსანგა, იგივე „მთის დედოფალი“ – შუმერთა დიდი დედა („მრავალთა შვილთა დედა“) – თავისი წმინდა რძით კვებას ეანათუჲმას (კიკნაძე, 1979:196-197). როგორც პროფ. ზურაბ კიკნაძემ მიუთითა, ლუგადად, ანუ მეფედ კურთხევის რიტუალში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი „საფეხურია ქაღალდმერთის მიერ ძუძუს წოვება... ამ აქტს მითოსური სინამდვილისაკენ მიყვავართ. ლუგალი ღვთაებრივ ბო-სელში იბადება – ეს არის მისი მეორედ შობა... და აქ ფური ნინხურსანგა აწოვებს მას ღვთაებრივ რძეს, რისი წყალობითაც ადამიანის ორგანიზმში განსაკუთრებული მაღლი ჩაიდვრება“, რაც „ბედის დასაზღვრაშიც“ გამოიხატება... ამგვარი რძის სმა უფლისწულების პრივილეგიაა. სამეფო ოჯახის მემკვიდრე ქაღალდმერთთა რძეს ეწაფება;

ეს ქაღალმერთები კი ფურის სახით არიან წარმოდგენილნი; ისინი არ შობენ, მაგრამ მათი ძუძუს წოვა კი აუცილებელია:

ცოლს მოიყვან, ო, ქერეთ,
ცოლს მოიყვან შენს სახლში,
ქაღალს შემოიყვან შენს დარბაზში,
შვიდ ვაჟიშვილს დაგიბადებს...
გიშობს ყრმაწულს, ძაცაბს,
შესვამს რძეს ქაღალმერთ აშერათისას,
მოსწოვს ძუძუს ქაღალმერთ ანათისას

(კიკნაძე, 1979: 196-197)

აღსანიშნავია, რომ ქართული ფოლკლორული ტრადიციის მიხედვით, მეფე ერეკლეც ირმის ძუძუთაა გაზრდილი:

ბატონიშვილ ერეკლესა
ირმის ძუძუ უწოვნია,
წყალი უსვამს ალგეთისა,
თრიალეთზე უძოვნია,
დაკარგულა საჩაღეში,
მონადირეს უპოვნია.

(ქართული ხალხური სიტყვიერება, 1970:248)

როგორც თავის დროზე პროფ. ქსენია სიხარულიძემ მიანიშნა (სიხარულიძე ქს., 1949, 199), ეს მოტივი ლაშა გიორგის ციკლის საისტორიო ზეპირსიტყვიერებაში გვხვდება და იგი უკავშირდება თამარ მეფის ციკლის ლეგენდებს, რომელთა მიხედვითაც თამარის მიტოვებულ პირმშოს ტყეში ირემი აწოვებს ძუძუს (ხალხური სიბრძნე, 1964: 98-99; Хаханашвили, 1895: 285); ამგვარი მოტივი გვხვდება ქართულ ხალხურ საზღაპრო ეპოსშიც („ირმისა“, „უშვილო ხელმწიფის ზღაპარი“, „ოქროსქორიანი ქალ-ვაჟის ზღაპარი“ და სხვა). როგორც აღვნიშნეთ, ეს მოტივი უმეტესად სამეფო დინასტიასთან არის დაკავშირებული, რასაც ჯონ ფრეზერი ხაზგასმით მიუთითებდა (Фрезер, 1931:253). მკვლევარი თინა შიოშვილი, განიხილავს რა თამარის ციკლის ლეგენდებში ირმის რძით უფლისწულის გამოკვების მოტივის გენეზისს, მიანიშნებს, რომ ამგვარი მოტივის შემოტანას თამარის ციკლის ზეპირსიტყვიერებაში „უაღრესად მყარი ზნეობრივი საფუძველიც აქვს. ხალხს სურდა, ბოლომდე დაეჯერებინა თავისი სათაყვანებელი მეფის უბიწოება და ღმერთთან წილნაყარობა“ (შიოშვილი, 2004: 339). აქვე ისიც უნდა გავიხსენოთ, რომ ცნობილმა რუსმა ფოლკლორისტმა ალ. ვესელოვსკიმ გამოთქვა მოსაზრება იმის თაობაზე, თითქოს მზისაგან თამარის განაყოფიერების მოტივი მექანიკურად იყოს შესული თამარ მეფის პოეტურ სახეში (Веселовский, 1898: 6). პროფ. ქს. სიხარულიძემ თავის დროზე გააკრიტიკა ალ. ვესელოვსკის ეს მოსაზრება და აღნიშნა, რომ „საისტორიო ნაწარმოებთა მთქმელების მიერ ამ მოტივის გამოყენების საბაბი თამარის მემკვიდრის სახელწოდებაც (ლაშა – ბრწყინვალე) იქნებოდა.“ ლეგენ-

დაში „ლაშა-გიორგის დაბადება“ ტექში მიტოვებულ თამარის პირმშოს „ღმერთმა ერთი ირემი მიუწინა, რომელიც ყმაწვილს ძუძუს აწოვებდა და ზრდიდა“. ხალხის გადმოცემით, ამაზეა გამოთქმული ლექსი:

ბაგრატიონთ გვარის კაცსა
ირმის ძუძუ უწოვნია,
ჭალაში გადაგდებული
მონადირეს უპოვნია.

ამიტომაც არის, რომ, ხალხის რწმენით, ბაგრატიონები ირმის ხორცს არ ჭამენ (შიოშვილი, 2004: 341).

მზის სხივისაგან თამარ მეფის განაყოფიერების მოტივი რომ მოქმედთა მიერ შემთხვევით არ არის შეტანილი თამარის ციკლის ლეგენდებში და მარტოოდენ ლაშა-გიორგის სახელით არ აიხსნება, ისიც ადასტურებს, რომ მზე და რძე მეგრულში ერთი და იმავე სახელებითაა წარმოდგენილი („ბუა“), ხევესურები კი რძეს „მზის ცვარს“ უწოდებენ. ამდენად, მზის, როგორც უზენაესი ღვთაების ერთ-ერთი მითოსური არქეტიპია რძე, „რომელიც ქალური ბუნების არსებათა შვილიერება-ნაყოფიერების ატრიბუტია“ (ბარდაველიძე, 1941: 21). როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეს მოტივი ნიშანდობლივია ქართული ხალხური საზღაპრო ეპოსისთვისაც: მზის ნიშნით აღბეჭდილი (ოქროს-ქოჩრიანი) გმირები თხის ან ირმის რძით იზრდებიან და, როგორც მკვლევარმა ბელა მოსიამ აღნიშნა, „მზის ნაწილი მზისავე სახით, რძით ივსება და იზრდება“ (მოსია, 2006: 124).

საგულისხმოა ის ფაქტიც, რომ ერთ ძველევგვიპტურ ბარელიეფზე გამოსახულია ღვთაებრივი ფურის ცურს დაწაფებული ფარაონი (კიკნაძე, 1979: 187).

რძის სიმბოლიკასთან დაკავშირებით საინტერესოა ქართული ხალხური ბალადა „ია მთაზედა“. მთაში სანადიროდ მყოფი სიძე, რომელმაც ირემი მოკლა, სიმამრს შემოაკვდება. ქალიშვილი, რომელსაც მამამ შეატყობინა ეს ტრაგიკური ამბავი, წყევლის მოხუცებულს. ბალადის კახურ ვარიანტში ნათქვამია:

შენ, მამაჩემოვო, დარბაისელოვო,
ასემც მომკვდარხარო, ვერ მაისვენოვო.
მამე ცულ-წალდიო, გზა გავიკაფოვო;
მამე სანთელიო, გზა გავინათლოვო;
მამე საკმელიო, გზა გავირკვიოვო;
ეგებ მოვნახო სისხლის წვეთიო,
ეგებ გავრეცხო ირმის რძითაო...

(ქართული ხალხური პოეზია, 1978: 343)

თედო რაზიკაშვილის მიერ ფშავში ჩაწერილ ვარიანტში კი მიცვალებულის პერანგის რძეში გარეცხვაზეა საუბარი:

... უნდა მივიდე ღვეჭა-გლეჯითა,
უნდა დავრეცხო ტანისამოსი
ირმისა რძითა (ქართული ხალხური პოეზია, 1978: 343).

ბაღაღის მთიულურ ვარიანტში ქალს სურს, მიცვალებულის პერანგი ირმის რქეში გარეცხოს:

... მომე სანთელი – გზა გავინათო.
გაეხადო სისხლიანი პერანგი,
გავრეცხო ირმის რქეშია,
გავფინო ოქროს ღობეზე,
გავაშრო ნიაგ-წვრილითა,
ჩაეცვა ხვევნა-კოცნითა.

(ქართული ხალხური პოეზია, 1978: 343)

ბაღაღის მრავალრიცხოვან ვარიანტებში ყველგან ხაზგასმით არის მინიშნებული, რომ სისხლის წვეთი თუ სისხლიანი ტანსაცმელი ირმის რქით უნდა გაირეცხოს. რატომ მაინცდამაინც რქით (ამ შემთხვევაში-ირმის რქით)? ამ პრობლემით თავის დროზე დაინტერესდა პროფ. ელენე ვირსალაძე. ფუნდამენტურ ნაშრომში „ქართული სამონადირო ეპოსი“ მან დაწვრილებით განიხილა ეს არქაული ბაღადა და თავისი მოსაზრებაც გამოთქვა (ვირსალაძე, 1964: 103-110). სისხლიანი ატრიბუტიკისა თუ სისხლის წვეთის რქით ჩამობანვის მოტივზე მსჯელობისას ელ. ვირსალაძე განიხილავს მკვლევარ გიორგი კალანდაძის ვარაუდს, რომელიც მან გამოთქვა თავის მონოგრაფიაში „ქართული ხალხური ბაღადა“, რაც შემდეგში მდგომარეობს: გ. კალანდაძე სვამს საკითხს: „სისხლიანი პერანგის ირმის რქეში გარეცხვა ან სისხლის წვეთის ირმის რქით გადარეცხვა ხომ არ ნიშნავს ნადირობის ღვთაების წინაშე სასიძოს მიერ ჩადენილი ცოდვისაგან განწმენდას? თუ ეს ასეა, უნდა ვიფიქროთ, რომ ბაღადა „ია მთაზედა“ თავისი წარმოშობითა და საწესო-რიტუალური დანიშნულებით უძველეს ქართულ ხალხურ სიმღერებსაც უკავშირდება“ (კალანდაძე, 1957: 97-98).

ბაღაღის აღნიშნული ნაწილის ამგვარი ინტერპრეტაციის თაობაზე პროფ. ელ. ვირსალაძემ აღნიშნა, რომ გ. კალანდაძის „ვარაუდი ამ ბაღაღის („ია მთაზედა“ – გ.მ.) საერთო ხასიათზე უდაოდ სწორია, მხოლოდ ირმის რქეში პერანგის გარეცხვას სხვა ახსნა უნდა ჰქონდეს, ვიდრე ვაჟის ჩადენილი ცოდვებისაგან განწმენდა (ვირსალაძე, 1964: 106). ამ „სხვა“ ახსნისათვის მას მოაქვს მაგალითი ერთ-ერთი სვანური თქმულებიდან, რომლის მიხედვითაც მონადირის დედამ ღამით მის შვილთან მწოლიარე დაღის თმები ირმის რქეში გაბანა, რის შემდეგაც დაღის ჯადოსნური ძალა დაეკარგა და მონადირის დედის მსახური გახდა. აქვეა მითითებული სამეგრელოში „ტყაში მაფას“ შესახებ გავრცელებული თქმულება-გადმოცემებიც, რომელთა თანახმადაც მონადირის დედა ასევე ძროხის (შავი ძროხის) რქით გაბანს მის შვილთან ბედელში მწოლიარე ტყაში-მაფას თმებს, რაც მონადირეს მის ოჯახს დაუბრუნებს. ამ საერთო – ქართული მაგალითების გახსენებით ელ. ვირსალაძე სვამს კითხვას: „ხომ არ არის ის იდუმალი ძალა, რომელიც იწვევს ამ უბედურებას, ღუპავს მონადირეს და მის სხეულსაც არ ანებებს მოკვდავ სატრფოს, იგივე ნადირთ ან წყლის პატრონი“? (ვირსალაძე, 1964: 106)

ჩვენი აზრით, სავესებით სწორი ბრძანდებოდა ქალბატონი ელენე ვირსალაძე, როცა მონადირის ტრაგიკულ სიკვდილში ნადირთპატრონის ხელი დაინახა. ვფიქრობთ, იმავეს ამტკიცებდა უფრო ადრე მკვლევარი გ. კალანდაძე, რომელიც მიუთითებდა, რომ ამ ბაღადაში მონადირის მიერ მოკლული ირემი „ჩვეულებრივი ირემი არ არის“, ისევე როგორც ოქროსრქიანი ირემი ბაღადაში „ამირან და ძმანი მისნი“, როგორც ორფრთიანი თხა ბაღადაში „დალი კლდეში მშობიარობს“ (კალანდაძე, 1957: 97-98). ის ფაქტი, რომ სასიძო სწორედ იმიტომ ისჯება, რომ მან მოკლა საღმრთო ცხოველი (ამ შემთხვევაში ირემი), გ. კალანდაძისეული გაგებითაც ასეა: სასიძოს სჯის ნადირთპატრონი. ოღონდაც ელ. ვირსალაძე ფიქრობს, რომ აქ ნადირთ ბატონის შურისძიება გამოწვეულია იმით, რომ მონადირემ დალთან „წოლა“ არ ისურვა. პატივცემულ მკვლევარს მაგალითად მოაქვს სვანეთში, სოფ. მუჩალში, დაფიქსირებული დიალოგური ლექსის „დალი“ ბოლო ნაწილი:

– შენთან წოლას მე ვერ გაკადრებ,
ცხრა ცალი ჯიხვი მომეცი! –
გამოუყვანა ცხრა ცალი ჯიხვი,
ერთი ოქროს რქიანი გაურია.
მონადირემ ოქროს რქიანს დაუმიზნა,
იმან ტყვია არ მიიკარა,
მონადირეს შეუბრუნა შუბლში,
მონადირე მეფისა გააგორა (ვირსალაძე, 1964: 107).

ამ ნაწევებიდანაც ჩანს, რომ მონადირე მოკრძალებულია ქალღმერთის მიმართ და ბუნებრივ არჩევანს აკეთებს; არჩევანის უფლება კი მას თვით ნადირთ გამრიგემ მიანიჭა. სრული ტექსტის ანალიზით ირკვევა, რომ მეფის მონადირემ დალს დიდი სამსახური გაუწია – მოკლა მგელი, რომელმაც დალის ახალშობილი ბავშვი მოიტაცა და ჩვილი დედას დაუბრუნა. შვილის გადამრჩენს დალი სამ არჩევანს აძლევს: ყოველდღიურად თითო შუნი, სექტემბრის თვეში ცხრა ჯიხვი ან მასთან წოლა:

სამ არჩევანს ამას მივცემთ:
ერჩიოს და ყოველდღე
შუნს მივსცემთ,
ის თუ არა და სექტემბერში
ცხრა ცალ ჯიხვს მივსცემთ,
ის თუ არა და – ჩემთან წოლა (ვირსალაძე, 1964: 210).

დალთან წოლაზე, ანუ მის მიჯნურობაზე, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მეფის მონადირემ მოკრძალებული უარი განაცხადა („...ვერ გაკადრებო“) და არჩევანი ჯიხვზე გააკეთა, რისი უფლებაც, როგორც ბაღადა გვაუწყებს, მას დალმა მიანიჭა. მაშ, რატომ იდუპება მონადირე? ჩვენი ღრმა რწმენით, მხოლოდ იმიტომ, რომ მან სამიზნედ აირჩია ოქროსრქიანი ირემი, იგივე დალის ჰიპოსტასი, გამოიჩინა სიხარბე და, ალბათ, ტაბუც დაარღვია: მას ხომ წელიწადის გარკვეულ

დროს (სექტემბერში) ეძლეოდა ნადირთა პატრონისაგან ცხრა ჯიხვი! ამდენად, ვფიქრობთ, მონადირის დასჯის საბაბი არ უნდა ყოფილიყო დალთან „წოლაზე“ უარის თქმა, როგორც ეს პროფ. ელენე ვირსალაძემ მიიჩნია; მეფის მონადირის დალუპის მიზეზი, როგორც აღვნიშნეთ, მის მიერ ღვთაებრივი ირმის მოკვლაა, რაც საანალიზო ბაღადაშიც გაცხადდა („სტყორცნა სასიძომ, მოკლა ირემი“), რაზედაც მიანიშნებდა მკვლევარი გ. კალანდაძე. ჩვენი აზრით, ვერც პროფ. ელ. ვირსალაძის მიერ მოხმობილი სვანური ლექსი („დალი“) გამოდგება იმის დასტურად, რომ მონადირე დალის სიყვარულის გამო ისჯება და ვერც დანიური საგმირო ბაღადა, რომელიც იმავე მოტივს შეიცავს, რადგანაც სხვა ქართული ხალხური ბაღადებითა თუ მითოლოგიური თქმულება-გადმოცემებითაც იგივე დასტურდება (ცანავა, 1970: 15-17; შიოშვილი, 1987: 93); სხვათა შორის, გ. კალანდაძე ანალოგიური მაგალითების მოხმობისას („დალი“, იგივე „დალი კლდეში მშობიარობს“) ოქროსრქიანი ჯიხვის მოკვლაზეც მიუთითებდა. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ბაღადაში „ია მთაზედა“ რძის (რძით სისხლის წვეთისა და სისხლიანი სამოსის გარეცხვა) სიმბოლიკას ისეთივე დატვირთვა აქვს, როგორიც ყველა სხვა უძველესი ხალხების რწმენა-წარმოდგენებშია დადასტურებული: იგი ღმერთების საკვებია, წმინდა სითხეა, რომელსაც ცოდვებისაგან განწმენდა ევალება და, ამავე დროს, „უმწიკვლო მსხვერპლია“, რომელიც ჯადოსნურ ძალას ხსნის. ვფიქრობთ, ამ ღვთაებრივი სითხის ბოლო ფუნქციაზეა მიანიშნება, როცა ბაღადაში „ია მთაზედა“ გამწარებული საპატარძლო მამას წვევლის და თხოულობს რძეს, რათა საქმროს ჭრილობა ჩამოიბანოს და მისი სისხლიანი ტანსაცმელიც გარეცხოს.

ჩვენი აზრით, საგსებით სწორად მიანიშნებს პროფ. ელენე ვირსალაძე, რომ, ბაღადის მიხედვით, მონადირის გვამს სახლში ვერ მიიტანენ, რომ იგი „ეკუთვნოდა არა დალუპულის მოკვდავ სატრფოს, არამედ – დალს“ (ვირსალაძე, 1964: 108). სწორედ ამიტომაც ესაჭიროება „მოკვდავ სატრფოს“ რძე, რათა ეს „უმწიკვლო მსხვერპლი“ გამოიყენოს დალუპული მონადირის ცოდვების ჩამოსაბანად და მისი ცხედრის „დასახსნელად.“ აკი თავად პროფ. ელ. ვირსალაძეც მიუთითებს, რომ „ირმის რძე, ერთის მხრივ, დალის ძალის საწინააღმდეგო საშუალებაა.“ ამდენად, ირმის რძით მობანვა, როგორც თავის დროზე მკვლევარმა გ. კალანდაძემ მიანიშნა, ჩვენი აზრითაც უნდა ნიშნავდეს სასიძოს მიერ ჩადენილი ცოდვების გაუსწებოვნებას.

ამ პრობლემასთან, და, ამავე დროს, მზისა და რძის იდენტურ არქეტიპულ – სიცოცხლის მიმნიჭებელ – ფუნქციასთან დაკავშირებით ძალზე საინტერესოა ქართული ხალხური ზღაპრები: სვანური საზღაპრო ეპოსის გმირი სოსლანი კლავს გრძნეულ ასულებს და შემდეგ მათსავე სისხლში ამოაველებს მათ ცხვირსახოცებს, ჩარეცხავს რძეში და ამ სითხეს დახოცილ გრძნეულებს ასმევს, რითაც მათ სიცოცხლე უბრუნდებათ (სვანური ზღაპრები, 1991: 211). როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მსგავს რწმენა-წარმოდგენასთან გვაქვს საქმე ქართულ

ხალხურ ბალადაში „სიძე სიმამრი“, რომლის თანახმადაც, სიმამრის ისრით განგმირული ქმრის შველას ბალადის გმირი ქალი აპირებს სისხლის წვეთითა და ირმის რძით:

– ეგებ მოვნახოვო
სისხლის წვეთით,
ეგებ გავრეცხოვო
ირმის რძითაო,
ეგებ გავაშროვო

ნიაგ-ქართაო (უმიკაშვილი პ., 1964: 211).

შუამდინარეული მითოსის თანახმად, „მწყემსი გარდუვალად იღუპება არა შემთხვევით და არც ხანდაზმული ასაკის გამო... მისი სიცოცხლე ხანმოკლეა, რადგან ხანმოკლეა თავად პირუტყვის ნაყოფიერების პერიოდი.“ ღუმუზი – შინაური საქონლის მწყემსი – იღუპება იმიტომაც, რომ წყდება „რძის ცხოველმყოფელი ძალა“ (კიკნაძე ზ., 1979: 228). ბედი ღუმუზს ურუქში მიიყვანს და თავშესაფრის ნაცვლად აღსასრულს ჰპოვებს. მიზეზი მისი სიკვდილისა ასეა მოტივირებული:

ნაღები, რომელიც (მსხვერპლად) იღვრებოდა,
აღარ არის,
რძე, რომელიც ისმებოდა,
აღარ არის,
ფარეხი, რომელიც აშენდა,
აღარ არის,
გარეკილია ცხვარი,
აღარ არის (კიკნაძე ზ., 1979: 246).

როგორც პროფესორი ზურაბ კიკნაძე ასკვნის, ფარეხი, ანუ ბოსელი ის ადგილია, სადაც იბადება როგორც მითოსური, ისე ყოფითი არსება; ბოსელი იგივე საშოა, რომლის წიაღიდანაც გამოდიოდა ჯოგი და იბადებოდნენ ადამიანები, მათ შორის – მეფეები, რომლებიც იქვე წოდნენ ღვთაებრივი ფურის ციქნებს, საიდანაც მათში „ჭეშმარიტი რძის“ მაღლი იღვრებოდა. ე.ი. ბოსელი კოსმოსური საშოს სიმბოლურ ხატად წარმოიდგინება. ეს ის საკრალური წიაღია, სადაც ხდება „ლუგალის ფორმაცია, ანუ კაცის ლუგალად შობა (მეორედ დაბადება კაცისა)“ (კიკნაძე, 1979: 184).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დიდი წარღვნის ლეგენდის ყველა აჭარული ვარიანტი ერთხმად მიუთითებს, რომ დედაბერი ძროხის რძით აპურებს გემის მშენებლებს. ჩვენი აზრით, ეს აქტიც საკრალური დანიშნულებისაა; ძროხის რძით გემის მშენებელთა დაპურება, შესაძლებელია, მითოსური ეპოქისდროინდელი ინიციაციის ჩვენამდე მერთალად მოღწეული დეტალი იყოს; გემი, რომელსაც ეს ოსტატები აშენებენ, იგივე საშოა, რომლისგანაც ხელახლა უნდა იშვას კაცობრიობა და ამიტომაც ღვთაებრივი რძით უნდა განიწმინდოს; (კიკნაძე, 1989: 23)

სწორედ ამგვარი დანიშნულებისაა ლეგენდისეული დედაბრის ძროხის რძე, რომელსაც, ჩვენი აზრით, გემის მშენებელი (შემქმნელი)

ოსტატების ცოდვებისაგან განწმენდა ევალებოდა, რათა მათ მიერ აგებული ხომალდი დედის საშოსავით შეუბილწავი ყოფილიყო, განთავისუფლებულიყო ყლველგვარი მიწიერი ცოდვებისაგან; რათა წარდგენის შემდგომი სოცუმი, რომელიც ფაქტობრივად კაცობრიობის ხელახალ შობას განასახიერებს, წმინდა და უბიწო დაბადებულიყო ამ ახალი საკრალური წიაღიდან.

Giorgi Makharashvili

Question of the symbol of milk in adjarian variant big flood

Summary

The Known that with oldest time beside milk was sacred importance, and it was used in ritual of the defogging. Not accidentally that on adjarian variant big flood, old woman feeds the milk of the builders of the ark-rescuer. On our opinion, the milk of the cow of the storied old woman must clean the builders (the creators) of the ark from sin that nave, built by them, was immaculate, as bosom full-grown, was dispensed from all terrestrial sin; socium formed after flood, which actual has signified the regeneration a mankind, it was revived clean and immaculate, from its new sacred of the base.

გიორგი მახარაშვილი

Вопрос символики молока в аджарском варианте большого потоп

Резюме

Известно, что с древнейших времен у молока было сакральное значение, и оно использовалось в ритуале очищения. Не случайно, что по аджарскому варианту большого потоп, старушка кормит молоком строителей ковчега-спасителя. По нашему мнению, молоко коровы легендарной старушки должно очистить строителей (создателей) ковчега от грехов, чтобы корабль, построенный ими, был непорочным, как лоно матери, освободилось от всех земных грехов; т.е. социум, образовавшийся после потоп, который фактический ознаменовал перерождение человечества, оно возродилось чистым и непорочным, из своей новой сакральной основы.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ბიბლია, საქართველოს საპატრიარქო, თბ., 1989.
2. გ. ბარდაველიძე, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, (ღვთაება ბარბაღ-ბარბარ), თბ., 1941.
3. ელ. ვირსალაძე, ქართული სამონადირეო ეპოსი, თბ., 1964.
4. თსუფა №11 211, 12 085.
5. გ. კალანდაძე, ქართული ხალხური ბალადა, თბ., 1957.
6. ზ. კიკნაძე, საუბრები ბიბლიაზე, თბ., 1989.
7. ზ. კიკნაძე, შუამდინარული მითოლოგია, თბ., 1979.
8. ბ. მოსია, ქართული ფოლკლორის სახისმეტყველება, თბ., 2006.
9. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება, ტ. X, ბათ., 1990.
10. სვანური ზღაპრები, გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო უზა ცინდელიანმა, თბ., 1991.
11. ქს. სიხარულიძე, ქართული ხალხური საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება, თბ., 1949.
12. პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, I, თბ., 1964.
13. ქართული ხალხური სიტყვიერება, ქრესტომათია, შეადგინა, შესავალი წერილი, განმარტებითი ბარათები და შენიშვნები დაურთო ქს. სიხარულიძემ, თბ., 1970.
14. ქართული ხალხური პოეზია, ტ. VI, თბ., 1978.
15. ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, ტ. I, თბ., 1961.
16. თ. შიოშვილი, თამარ მეფის ციკლის საისტორიო ზეპირსიტყვიერების ზნეობრივი მრწამსი, - ქართული ფოლკლორის ზნეობრივი სამყარო, წიგნი II, ბთ., 2004.
17. თ. შიოშვილი, თედო სახოკიას ფოლკლორისტული მოღვაწეობა, ბათ., 1987.
18. აპ. ცანავა, ქართული ზეპირსიტყვიერების საკითხები, თბ., 1970.
19. ხალხური სიბრძნე, ტ. III, თბ., 1964.
20. Бидерманн Ганс, Энциклопедия символов, М., 1996.
21. А. Н. Веселовский, Царица Тамара в народной легенде и у Лермонтова, - «Кавказ», 1898.
22. Дж. Фрезер, Фолклор в ветхом завете, 1931.
23. Ал. Хаханашвили, Очерки по истории грузинской словесности, II, М., 1895.

ნოდარ კახიძე

ძველი საქართველოს ხელოსნობის მკვლევარი

*(პროფესორ შოთა მესხიას დაბადების 90 წლისთავის გამო)**

პროფესორ შოთა მესხიას მეცნიერული კვლევა-ძიების ძირითადი სფერო იყო ფეოდალური საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური ისტორიისა და სხვა პრობლემები. ეკონომიკური პრობლემებიდან მან საფუძვლიანად შეისწავლა V-XII საუკუნეების საქართველოს ხელოსნობა, ხელოსანთა ამქრული ორგანიზაციები, რითაც მნიშვნელოვნად გაამდიდრა ჩვენი ცოდნა ხელოსნობის ადგილისა და როლის შესახებ ფეოდალური საქართველოს ყოფა-ცხოვრებაში. კვლევის შედეგები საფუძვლად დაედო მის საკანდიდატო დისერტაციას „ხელოსნობა ძველ საქართველოში (V-XII სს)“, რომელიც დაიცვა 1942 წლის 15 დეკემბერს პროფესორების – სიმონ ყაუხჩიშვილისა და ვარლამ დონდუას ოპონენტობით. საკანდიდატო ნაშრომს მაღალი შეფასება მიეცა. დისერტაციის საკითხები ამავე სახელწოდებით შესულია მისი შრომების სამტომეულის პირველ ტომში, რომელიც 1982 წელს თბილისში გამოიცა.

წინამდებარე სტატიაში პროფესორ შოთა მესხიას დედაწლზე ძველი საქართველოს ხელოსნობის შესწავლაში დასახელებული ნაშრომის მიხედვით გვეჩვენა საუბარი.

შ.მესხია V-XII საუკუნეების საქართველოს ხელოსნობის დახასიათებისას მოკლედ მიმოიხილავს წინამორბედ ისტორიკოსთა დამსახურებას ფეოდალური ხანის საქართველოს ხელოსნობის შესწავლაში და ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ მათ ნაშრომებში სათანადოდ ვერ აისახა ძველი საქართველოს ხელოსნობის საკითხები. მას მხედველობაში ჰყავდა ის ავტორები (ა.ეგიაზაროვი, შ.ჩხეტია, ალ.ფირცხაღაიშვილი, გ.გამყრელიძე და სხვ.), რომლებიც ძირითადად XVIII-XIX საუკუნეების საქართველო-კავკასიის ხელოსნობის შესწავლით იფარგლებოდნენ და წინა საუკუნეების საქართველოს ხელოსნობის საკითხების მხოლოდ ზოგადი მიმოხილვით კმაყოფილდებოდნენ. შ.მესხია განსაკუთრებით მიაწინაშე ივ.ჯავახიშვილის დედაწლზე, რომელმაც პირველმა მოგვცა ძველი საქართველოს ხელოსნობის დახასიათება

* ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს და მსოფლიო ისტორიის დეპარტამენტის სამეცნიერო სესიაზე (2006 წლის 28 აპრილი) წაკითხული მოხსენების შინაარსი.

ძველი ქართული წერილობითი წყაროებისა და სხვა მონაცემების საფუძველზე, რომლებიც პირველად მისი „საქართველოს ეკონომიური ისტორიის“ პირველ (1907) და ნაწილობრივ „ქართული სამართლის ისტორიის“ მესამე წიგნში (1928) დაიბეჭდა. საკითხის სისრულით შესწავლა კი მას არ დასცალდა. აქვე შ.მესხია ყურადღებას ამახვილებდა ს.ჯანაშიასა და ნ.ბერძენიშვილის მოსაზრებათა მნიშვნელობაზე ძველი საქართველოს ხელოსნობის საკითხების შესწავლაში (მესხია, 1982: 11).

ერთი სიტყვით, ძველი საქართველოს ხელოსნობის ისტორიის საკითხები შედარებით სრულყოფილი შესწავლის საგანი შ.მესხიამდე არ ყოფილა. მისი დასახელებული ნაშრომიც ამ დიდი მეცნიერული ხარვეზის შევსებასა და გამოსწორებას ისახავდა მიზნად. იგი წერდა: „ძველ საქართველოში ხელოსნობის დარგებისა და ხელოსანთა შესახებ პირდაპირი მასალების უქონლობისა და აგრეთვე ამ საკითხის სავსებით შეუსწავლევლობის გამო, იძულებული ვიყავი პირდაპირი წყაროებით მესარგებლა და როგორც ქართული ორიგინალური, ასევე ნათარგმნი მარტიროლოგიური ძეგლები ამ თვალსაზრისით დამეშუშავენინა“ (მესხია, 1982: 11). ამ ნაშრომში მკვლევარმა ნათელი მოჰფინა ძველი ქართული ხელოსნობის ისტორიის ბევრ, მანამდე ნაკლებად ან სრულიად ახალ საკითხს.

შ.მესხიამ ძველი ქართული წყაროებისა და სხვა მონაცემების საფუძველზე შედარებით სრულყოფილად შეისწავლა V-XII საუკუნეების საქართველოში გავრცელებული ხელოსნობის ყველა ის დარგი, რომლებიც საერთოდ იყო ცნობილი შუა საუკუნეებში. ამით მან აჩვენა, რომ შუა საუკუნეების საქართველო ხელოსნობის სფეროშიც არაფრით არ ჩამოუვარდებოდა სხვა ქვეყნებს.

ხელოსნობის დარგების შესწავლას მკვლევარი იწვევს ხელოსნობისა და ხელობის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიის დახასიათებით. შემდეგ იგი მიმოიხილავს ხელოსნობის სხვა დარგებს, რომლებიც მის მიერ შემდეგნაირადაა სახელდებული: მაშენებელნი და ავეჯის მკეთებელნი, ჭურჭელთა მოქმედნი, მქსოველნი და მკერვალნი, მჭედელნი (რკინისა და რვალისა, ძვირფას ლითონთა), მწიგნობრობასთან, ხაბაზობასთან, მენელსაცხებლობასთან ანუ ნელსურნელოვან ნივთიერებათა დამზადებასთან დაკავშირებული ხელობანი, ხელოსანთა სოციალური მდგომარეობისა და ამქრული ხელოსნობის საკითხები. ამ უკანასკნელს მკვლევარმა ცალკე ნაშრომი მიუძღვნა.

ხელოსნობისა და ხელობის ყველა ჩამოთვლილი დარგების დახასიათებისას მკვლევარი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს შესაბამისი ტერმინების განხილვა-გაშიფვრას. მან გაარკვია, რომ ხელობისა და ხელოსნობის აღმნიშვნელი ტერმინები შედარებით გვიან გვხვდება. ამასთან, ეს ტერმინები ძველ ქართულ წერილობით წყაროებში სხვანაირად იყო გააზრებული და თვით ხელოსნობის აღმნიშვნელად უფრო სხვა ტერმინი იხმარებოდა. აქედან გამომდინარე, შ.მესხია დაადგენს, რომ ძველ ქართულ წერილობით წყაროებში ხელოსანი თავდაპირველად „ხუროდ“ იწოდებოდა, შემდეგ „პელოვნად“ და „პელოსნად“;

რომელსაც მოგვიანებით ზოგჯერ ენაცვლება ირანული წარმოშობის „ოსტატი“ (მესხია, 1982: 22-23). ჩამოთვლილ ტერმინთაგან მკვლევარი ფართოდ მიმოიხილავს „ხუროს“ და აქედან მიღებულ „ხითხუროს“, „ქვითხუროს“, „რკინით ხუროს“, „კირითხუროს“, „ხუროთმოძღვარს“. ძველი ქართული წყაროები იმის გარკვევის შესაძლებლობასაც იძლევა, რომ „ხურო“ თუ „ხურონი“ თავდაპირველად ხითხურობას, ხის სამშენებლო ხელოსნობას ანუ „ძელთხურობას“ უკავშირდება და შემდეგ იქცა იგი სხვა დარგების (ქვითხურობა, რკინითხურობა, კირითხურობა) ხელოსნური საქმიანობის აღმნიშვნელად. ამასთან ერთად, მკვლევარი შენიშნავს, რომ ხუროს მნიშვნელობა მოგვიანებით შეიზღუდა და მხოლოდ მაშენებელ ხელოსანთა აღმნიშვნელად იქცა. VIII საუკუნიდან კი „ქვითხუროს“ პარალელურად სომხური წარმომავლობის „გალატოზი“ (იგივე „კალატოზი“) მკვიდრდება, რომელიც X საუკუნიდან სხვადასხვა წერილობით წყაროებსა და ეპიგრაფიკულ ძეგლებში ხშირად მოიხსენიება (მესხია 1982: 31). ივ.ჯავახიშვილის აზრით კი, „გალატოზი“ აგურის მშენებლობასთან დაკავშირებული ტერმინია და IX საუკუნის ძეგლებში გვხვდება (ჯავახიშვილი ივ. 1946, 138). მიუხედავად ამისა, „ქვითხუროს“, ისევე როგორც „ხუროს“ და სხვა ტერმინებს, თავდაპირველი მნიშვნელობა არ დაუკარგავთ და ისინი დღევანდლამდე შემორჩა ხის თუ ქვის ოსტატის აღმნიშვნელ ტერმინებად. ეს ფაქტი იმაზე მიუთითებს, რომ არაქართული ტერმინები დამკვიდრების შემთხვევაში საბოლოოდ ვერ დევნის ადგილობრივ ქართულ ნიადაგზე შექმნილ ტერმინებს (კახიძე, 1988: 35).

სხვადასხვა ქართულ წერილობით წყაროში დაცული მონაცემების მიხედვით, შ. მესხია სამშენებლო ხელოსნობის პროცესის აღმნიშვნელი ბევრი სხვა ტერმინისა და ცალკეულ ხელოსანთა საქმიანობის დახასიათებასაც იძლევა. ყველაზე მრავალფეროვნად გამოიყურება ქვის საეკლესიო-სამონასტრო და საერო ნაგებობათა ტერმინოლოგია („ქვის კაფა“, „ქვის აღმოსდა“, „ქვის გათლა“, „ქვის მთლელი“, „ქვის შეკაზმვა“, „ქვიშისა და ღორღის შთასხმა“, „შთასხმა კირისა“, „ქვის ქვაზე დასმა“, „აღშენებაი“, „მაშენებელნი“, „მუშაკნი“, „შენების განსრულება“ და ა.შ.).

შ.მესხიამ საფუძვლიანად შეისწავლა ძველი სამშენებლო-სახელოსნო და საბრძოლო იარაღები და მათი ძველი სახელწოდებანი, სამშენებლო მასალის ტრანსპორტირებასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგია და ტრანსპორტის სახეობები. როგორც ირკვევა, ძველ ქართულში და შესაბამისად, მაშინდელ საღაპარაკო ლექსიკაში, სამშენებლო იარაღების აღმნიშვნელად იხმარებოდა „ჭურჭელი“, საბრძოლო იარაღების გამოსახატავად კი - „საჭურველნი“. მაგალითად, „ჭურჭელთან“ დაკავშირებით მას მოაქვს ტერმინი XIII საუკუნის ცნობილი ქართველი მწერლისა და მოაზროვნის აბუსერისძე ტბელის (იგი წარმოშობით ზემო აჭარის სოფელ თხილვანადან იყო) საისტორიო თხზულებიდან, სადაც დახასიათებულია „ჭურჭელნი ქვის სათლელნი“, რომელიც „ხურო-გალატოზის“ ბასილის სამშენებლო საქმიანობას უკავშირდება.

ასეთ ქვის სათლელ ჭურჭელს თვით ბასილი ამზადებდა, მაგრამ ამისათვის მას რკინა ოპიზიდან (კლარჯეთი) უნდა მოეტანა და თავისი ხელით გამოეჭედა „რკინისა ჭურჭელნი ქვის სათლელნი“ (მესხია, 1982: 47). ეს სხვა მხრივაც საინტერესო ფაქტია - ქვითხურო ბასილი „რკინის ხურობასაც“ ყოფილა დაუფლებული, ანუ მას სხვა ხელოსნური ცოდნაც გააჩნდა, რაც ნიშანდობლივი მოვლენა ჩანს პროფესიონალი ხელოსნისათვის. ეს ცოდნა მემკვიდრეობით გადაეცემოდა თაობიდან თაობას (კახიძე, 1988: 39; 1980: 49). ასეთი პროფესიონალი ხელოსნები კი მრავლად იყვნენ ძველ საქართველოში, რისი მაგალითებიც მოტანილია შ.მესხიას ნაშრომში.

შ.მესხია ვრცლად მიმოიხილავს საერთოდ მჭედლობასთან, და კერძოდ – რკინისა და ოქრომჭედლობასთან დაკავშირებულ ტერმინოლოგიას, ხელოსნობის ამ დარგების განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ქართველი ხალხის ცხოვრებაში. მჭედელს ძველ ქართულში „კვერით ხუროი“ ეწოდებოდა და ამ ტერმინის ქვეშ ადრევე მოიაზრებოდა როგორც რკინის, ასევე რვალისა და ოქროს მჭედლნი (მესხია, 1982: 47). ამ უკანასკნელში კი იგულისხმებიან არა მარტო ოქროს ნივთების, არამედ ვერცხლისა და ძვირფასი ქვების დამმუშავებლებიც. ისინი მო-ოქროვილ, ანუ „ოქროცურვებულ“, „ოქროს ცვრით“ შემკობილ ნივთებს აკეთებდნენ. ოქრომჭედლები იყვნენ არა მარტო ერისკაცები, არამედ სასულიერო პირებიც. ამასთან, ოქრომჭედლები უმთავრესად დაკვეთით მომუშავე ხელოსნები იყვნენ. მათ მიერ დამზადებული ნაკეთობანი თავისი სიმშვენიერით არაფრით ჩამოუვარდებოდა ბიზანტიურს. უფრო მეტიც, ზოგიერთი მათგანი მსოფლიო ხელოვნების საგანძურში მნიშვნელოვან ადგილს იმკვიდრებს. შ.მესხია აქვე იმოწმებს შ.ამირანაშვილის ნაშრომს „ბექა ოპიზარი“, რომლის მიხედვით XII საუკუნის საქართველოში ქართული ოქრომჭედლობის სამი სკოლა არსებობდა - ოპიზის, ტბეთის და გელათის (მესხია, 1982: 118). ქართული ოქრომჭედლობის ბრწყინვალე წარმომადგენლები იყვნენ ბექა და ბეშქენ ოპიზარები.

ხელოსნობის დასახელებული დარგების პარალელურად შ.მესხიამ საგანგებოდ შეისწავლა ხელოსანთა სოციალური მდგომარეობისა და ამქრული წყობის საკითხები ძველ საქართველოში და საგულისხმო მოსაზრებებიც წამოაყენა.

მან დაადგინა, რომ V-XII საუკუნეებში ხელოსანთა უმრავლესობა საპატრონქმო ურთიერთობაში, ანუ არათავისუფალ მდგომარეობაში იმყოფებოდა როგორც ყმა, ნაწილსაც თავისუფალი ხელოსნის სტატუსი გააჩნდა. მკვლევარი ორივე შემთხვევაში თავის მოსაზრებებს კონკრეტული მაგალითებით ადასტურებს. ყმა ხელოსნები, რომლებიც „საფასის გარეშე“ შრომობდნენ, ჰყავდათ მთავრებსა და აზნაურებს, მონასტრებს. ისინი მრავლად იყვნენ სამეფო კარზეც. ეკლესია-მონასტრებს მსახური თუ შეწირული ხელოსნებიც ჰყავდა (მესხია, 1949).

თავისუფალ ხელოსანთა სტატუსის დახასიათებისას შ.მესხია ეყრდნობა ი.ჯავახიშვილის მოსაზრებებს, რომლის მიხედვით XII საუკუნეზე ადრეც იყვნენ ისეთი ხელოსნები, რომლებიც თავიანთი

ხელობით და პირადი შრომით ირჩენდნენ თავს. ეს ხელოსანთა ის კატეგორია იყო, რომელთა წარმომადგენლები საქართველოს ერთი კუთხიდან მეორეში დადიოდნენ სამუშაოს საძებნელად, რასაც აბუსერისძე ტბელის საისტორიო თხზულების მიხედვით „უცხოებაში მუშაობა“ ანუ „მოსარეწლად სიარული“ ერქვა. შ.მესხია ასეთ თავისუფალ ანუ მოგზაურ ხელოსანთა რიგებში სხვებთან ერთად ასახელებს შუა საუკუნეების ცნობილ ხელოსანს ბასილს (მესხია, 1982: 175), რომელიც აბუსერისძე ტბელის ცნობით, მოსარეწლად დადიოდა ანუ „უცხოებაში მუშაობას“ ეწეოდა ისეთ შორეულ ქვეყანაში, როგორიც იყო სომხეთი. ბასილი ეკლესიებს აშენებდა. მას სამი ეკლესია აუშენებია - წმინდა გიორგის სახელობის ორი ეკლესია აჭარაში და ერთი მის ფარგლებს გარეთ (ტბელ აბუსერისძე, 1981: 27). შ.მესხიას აზრით, ბასილი რომ თავისუფალი ხელოსანი არ ყოფილიყო, იგი სარჩოს საშოვნელად უცხოეთში სიარულს ვერ შეძლებდა. ასეთი ხელოსნები უცხოეთში სამუშაოდ წლობით რჩებოდნენ. საწინააღმდეგო აზრისა იყო აბუსერისძე ტბელის საისტორიო თხზულების პირველი გამომცემელი და კომენტატორი ღ.მუსხელიშვილი. მას ბასილი, როგორც ღარიბი აჭარელი გლეხი-ხელოსანი, აბუსერისძეთა ყმად მიაჩნდა (ტბელ აბუსერისძე, 1941: 12). მკვლევართა ერთი ნაწილი არ იზიარებს ამ მოსაზრებას და ისინი შ.მესხიას მსგავსად, ბასილს თავისუფალ ხელოსნად მიიჩნევენ (მელიქიშვილი 1973: 75-76; რატიანი, 1979: 35; კახიძე, 1986: 58).

შ.მესხია თავისუფალ ხელოსნად მოიაზრებდა აგრეთვე მიქელ გალატოზს, რომელიც ოპიზიდან, ანუ კლარჯეთიდან იყო. იგი მარტვილში წასულა და აქაური ეკლესიის ეკვდერი აუშენებია, რაც ეკლესიის წარწერიდან ჩანს (მკვლევარი იმოწმებს ე.თაყაიშვილის ცნობას). თუმცა შ.მესხია უფრო ვარაუდს გამოთქვამდა, როდესაც წერდა: „საფიქრებელია, რომ გალატოზი მიქელიც ბასილის მსგავსად ოპიზიდან მარტვილს წასულიყოს „მოსარეწლად რაისამე“ (მესხია, 1982: 117).

როგორც ხელოსანთა, ისე სხვა პროფესიის წარმომადგენელთა საშოვარზე ანუ „მოსარეწლად“ წასვლა შუა საუკუნეებში ერთობ გავრცელებული მოვლენა იყო და მას, როგორც ნ.ბერძენიშვილი წერდა, თავისუფალი მწარმოებელი ფენიდან ანუ „მდაბიო მოღაშქრეთა“ წრიდან გამოსულნი მიმართავდნენ. ესენი იყვნენ ხუროები, გალატოზები, მევენახეები და სხვა დარგის მუშები, რომლებიც ეძებდნენ სამუშაოს „მოსარეწლად რაისამე ღონედ სიგლახაკისა თვისისა“ (ბერძენიშვილი, 1969: 56).

ამგვარად, ძველ საქართველოში ზოგი ხელოსანი სათანადო უფლებებით სარგებლობდა და ისინი გლეხთა წოდებასთან შედარებით უფლებრივად მაღლა მაღლა იდგნენ.

პროფ. შ.მესხია ამქრული ხელოსნობის საკითხსაც შეეხო და თავისი მოსაზრებებიც წამოაყენა. იგი უარყოფს საისტორიო ლიტერატურაში (აჰქესტჰაუზენი, ე.ვეიდენბაუმი, ნ.დუნკელ-ველინგი და სხვ.) გამოთქმულ შეხედულებას, რომლის მიხედვით საქართველოში ამქრუ-

ლი ხელოსნობისა და ამქრული ორგანიზაციების გაჩენა არაბებისა და ირანელების გავლენას უკავშირდება. დასახელებული მკვლევრები თავიანთ მოსაზრებებს იმით ხსნიდნენ, რომ საქართველოშიც იყო დამკვიდრებული ირანულიდან და არაბულიდან შემოსული ტერმინები „ამქარი“ და „ასნაფი“. თუმცა, როგორც შ.მესხია წერდა, „ამქარიც“ ძველი არ არის და საქართველოში მანამდე ხელოსანთა გაერთიანების აღმნიშვნელად სხვა ტერმინი უნდა არსებულებო (მესხია, 1982: 117). ასეთ ტერმინად მას მიაჩნდა „ორტალი“, რომელიც პირველად XIII საუკუნიდან იხსენიება რკონის ცნობილ სიგელში. მართალია, ეს ტერმინიც „თათრული სიტყვაა“ და სავაჭრო ამხანაგობის მონაწილეს ნიშნავს (ი.ჯავახიშვილის განმარტება), მაგრამ ორტალებში ვაჭრებთან ერთად ხელოსნებიც ერთიანდებოდნენ (მესხია, 1982: 197-198). ამასთან ერთად, შ.მესხია დასძენდა, რომ ამქრობის წარმოშობის მიზეზები თვით საქართველოს შინაგან წყობაში უნდა არსებულებო. ამის შესახებ მიუთითებდნენ ადრე ი.ჯავახიშვილი და ს.ჯანაშია. ისინი წერდნენ, რომ მართალია, X-XII საუკუნეების საქართველოში ამქრობის არსებობაზე პირდაპირი მითითებები არ მოგვეპოვება, მაგრამ მათი არსებობა საფიქრებელია. დასასრულ, შ.მესხიას დასკვნა ასეთია: „საქალაქო ცხოვრების წინსვლა, თავისუფალ ხელოსანთა თავმოყრა ქალაქში და თავისუფალი ხელოსნური შრომის კონკურენცია, ხელოსნური წარმოების ზრდა და ამდენად მისწრაფება ასოციაციისაკენ, ქმნიდნენ იმ პირობებს. რომლებიც ხელს უწყობდნენ ამქრული წყობის წარმოშობას საქართველოში“ (მესხია, 1982: 196).

პროფესორმა შ.მესხიამ თავისი გამოკვლევებით მნიშვნელოვნად გააძლიერა V-XII საუკუნეების საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის შესწავლა იმ ნაწილში, რომელსაც ხელოსნობა ეწოდება.

Nodar Kakhidze

Professor Shota Meskhia – an investigator of old Georgian handicraft

Summary

The well-known Georgian historian professor Shota Meskhia (1916-1972) was the first to study in details the Georgian handicraft of the V-VII centuries on the base of old Georgian sources. He investigated all branches of handicraft of Georgia in the above mentioned period. These branches became generally known in the medieval world. Sh. Meskhia demonstrated that Georgia was not behind the leading countries of the medieval Europe. The scientist paid a great attention to the issues of making and sale of handicraft articles, social status of tradesmen, trade terminology, together with the questions of handicraft origin.

The historian greatly participated in studying the economical history of Georgia of the V-VII centuries.

ნოდარ Кахидзе

Профессор Шота Месхиа - исследователь древнегрузинского ремесла

Резюме

Известный грузинский историк проф. Шота Месхиа (1916-1972) был первым, который на основе древнегрузинских источников детально изучил грузинское ремесло V-XII веков. Он исследовал все отрасли ремесла Грузии указанного периода, которые вообще были известны в средневековом мире. Он доказал, что Грузия ни чем не отставала в сфере ремесла от других тогдашних передовых стран в средневековой Европе. Ученый, наряду с вопросами происхождения ремесла, большое внимание уделял вопросам изготовления и сбыта ремесленных изделий, социального статуса ремесленников, ремесленной терминологии.

Историк внес большой вклад в изучении экономической истории Грузии V-XII веков.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აბუსერისძე ტბელი. ბოლოკ-ბასილის მშენებლობა შუარტყალში და აბუსერისძეთა საგვარეულო მატიაწე (1233 წლის ტექსტი). გამოსაცემად მოამზადა ლ.მუსხელიშვილმა. თბილისი, 1941, გვ. 12.
2. ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები. VI, თბილისი, 1969, გვ. 56.
3. კახიძე ნ. ქვის დამუშავება დასავლეთ საქართველოში ძველი წერილობითი წყაროების შუქზე. - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა. VIII. თბილისი, 1980, გვ. 49.
4. კახიძე ნ. მოგზაური ხელოსნები. - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა. XII. თბილისი, 1986, გვ. 58.
5. კახიძე ნ. შუა საუკუნეების ხელოსნობის ისტორიიდან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა. XV. თბილისი, 1988, გვ. 35.
6. კახიძე ნ. ქვითხურო ბასილი -შუა საუკუნეების ოსტატი. - „საისტორიო მაცნე“. №7, ბათუმი, 1998.
7. მეღიჭიშვილი გ. ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და საქართველოში ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების ზოგიერთი საკითხი. თბილისი, 1973, გვ. 75-76.
8. მესხია შ. ხელოსნური წარმოებისა და შრომის ორგანიზაციის საკითხისათვის X-XII საუკუნეების ქართულ მონასტრებში. - „მომომხილველი“, I, თბილისი, 1949.
9. მესხია შ. ხელოსნობა ძველ საქართველოში (V-XII სს). - საისტორიო ძიებანი. ტ. I. თბილისი, 1982, გვ. 9-10.

10. **მესხია შ.** ხელოსნური და საეკონომიკური ორგანიზაციები გვიანფეოდალური ხანის საქართველოს ქალაქებში. - საისტორიო ძიებანი. ტ. II, თბილისი, 1983.
11. **რატიანი პ.** ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები. აბუსერისძე ტბელის მოთხრობა როგორც საისტორიო წყარო. – ჟურნ. „მნათობი“, №11, თბილისი, 1979, გვ. 35.
12. **ტბელ აბუსერისძე.** ცხოვრება ქვეთხუროისა ბასილისა. გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი.სიხარულიძემ. ბათუმი, 1981, გვ. 27.
13. **ჯავახიშვილი ივ.** მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის. I. მშენებლობის ხელოვნება საქართველოში. თბილისი, 1946, გვ. 138.

საწესო სანახობათა არქეტიპები აჭარაში

საწესო სანახობათა არქეტიპები საქართველოს ეთნოგრაფიულ ყოფაში საწესწევლებო მაგიური დრამის სახითაა შემორჩენილი. ესაა სანახობითი პლასტებით დატვირთული მაგიურ-სამეურნეო ხასიათის ცერემონიალი, რომელიც გარკვეულ რწმენებს ეფუძნება. იგი, ძირითადად, რომელიმე ღვთაებას ეძღვნება და ეს ღვთაება, როგორც პერსონაჟი, ხშირად მონაწილეობს მისტერიებში. საკულტო-საწესწევლებო ქმედებები დრამატულ-თეატრალურ სანახობათა წინა საფეხურს წარმოადგენს. დღეს ისინი განთავისუფლებული არიან საკულტო შინაარსისაგან და გართობა-თამაშობების სახით არიან შემორჩენილი. ასეთი მაგიური ხელოვნების ნიმუშებს მიეკუთვნება “მიბადვითი თამაშობანი, მითოლოგიური შინაარსის განსახიერება, ყოფითი სცენების განსახიერება და სხვ.” (კოტეტიშვილი, 1967:365-366).

აჭარაში შემორჩენილია ხალხურ რწმენებზე აღმოცენებული გასართობი სანახობა დათვობია. “დათვობია” ბაირამის ან სხვა დღესასწაულის დროს სრულდებოდა. იგი თამაშის სახითაა შემორჩენილი და წარმოდგენილია სიტყვიერი და ფიზიკური პაექრობის სახით დათვსა და თამაშის სხვა მონაწილეებს (მთავარი, მსაჯული ან მეფე, თხები) შორის (ნოღაიდელი, 1971:143).

დათვობია რამდენიმე ნიშნით (პერსონაჟთა იდენტურობა, მოთამაშეთა გუნდებად დაყოფა, პერსონაჟების ქამრით ცემა) მსგავსებას ავლენს ბუნების ძალთა გამოღვიძებისადმი მიძღვნილ ბერიკაობა-ყვენობის ტიპის დღესასწაულებთან. უპირველეს ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს დღესასწაულის სახელწოდება. ზოგან ბერიკაობა-ყვენობა დათვობის ან დათვბერიკულის სახელითაც მოიხსენება, რადგან ზოგჯერ ბერიკას “დათოს” “დათუნას” ეძახდნენ. იგი მოკვდავი და აღდგენადი ღვთაებაა (სურგულაძე, 1980:42). დათვს იგივე ფუნქციები აკისრია, რაც ბერიკას. ზოგჯერ დათვის ნიღბით წარმოსახავდნენ თავბერიკას ერწო-თიანეთში. ხევსურულ ქორწილში თამაში სცოდნიათ, რომელსაც “დათუნობას” ეძახდნენ (რუსაძე, 1981:38). დათვობია დიდ მსგავსებას ავლენს “მელია ტულეფიასთანაც”, რომლის სიუჟეტური ქარგა დათვობიას ანალოგიურია (ჯავახიშვილი, 1951:70).

დათვობიას მთავარი პერსონაჟებია დათვი და თხა. დათვი, გაზაფხულზე ზამთრის ღრმა ძილიდან გამოღვიძებული ცხოველი, გაღვიძებული, გაცოცხლებული ბუნების, ნაყოფიერების ძალების სიმბოლოდ გვევლინება და მისი ჩართვა ბუნების ძალთა აღორძინებისადმი მიძღვნილ რიტუალში ჩვეულებრივი მოვლენაა. დათვი, რომელიც განასახიერებს გამოღვიძებულ ბუნებას, ხშირად მონაწილეობს „საქართველოს სხვა კუთხეებისა და მსოფლიოს სხვა ხალხების ანალოგიურ

საგაზაფხულო კარნავალებში. რაც შეეხება თხას ან თხის ტყავში გადაცმულ პერსონაჟებს, ისინი ბერიკაობის ერთ-ერთი მთავარი მონაწილენი არიან და განიხილებიან, როგორც ბუნების აღორძინებისა და ნაყოფიერების ძალის მატარებელი ზოომორფული სიმბოლოები“ (რუხაძე, 1955:181).

XIX საუკუნის 50-იან წლებში ყველიერობას თბილისში იმართებოდა საფერხულო სანახაობა “დათო”. დათვად შენიღბული ბერია ქალთა ფერხულში ჩადგებოდა და წარმოდგენდა პანტომიმურ სანახაობას, რომელიც მისნური საწესო ქმედების გადმონაშთი უნდა ყოფილიყო (ჯანელიძე, 1983:26). დათვობია საწესწვეულებო დრამის საწყის საფეხურს შეიძლება მივაკუთვნოთ. ამ ეტაპზე დრამაში წარმოდგენა მიჰყავთ ცხოველებისა და ფრინველების ნიღბებით აღჭურვილ ან მათ განმასახიერებელ ადამიანებს (ჭელიძე, 1987:278).

“ცხოველთა თეატრის”, “მხეცთა სანახობის”, “ცხოველთა ნიღბების” ქართული ტრადიციების შესახებ მეტად მნიშვნელოვანი ცნობები შემოინახა მე-17 საუკუნის ძეგლმა “სიბილიანი”, რომელშიც, როგორც კეკელიძე მიიჩნევს, მოცემულია უძველეს კულტებთან დაკავშირებული სანახობები. მათ შორის გაწვრთნილი ცხოველების წარმოდგენა - “დათვთა კომედია” და ცხოველთა ნიღბებით სცენაზე გამოსული ადამიანების სახიობა, რომელთაგან ერთ-ერთი “დათვშიდა ზის” (კეკელიძე, 1945:155-157). დათვობიაში აშკარად იკვეთება ხალხური საკულტო დრამის ნიშნები: სინკრეტული თავისებურებანი, დიალოგი, სათქმელის გასცენიურების ტენდენცია (ჩიქოვანი, 1946:355).

აჭარის ეთნოგრაფიულმა ყოფამ შემოინახა ხალხური დრამის მეორე შესანიშნავი ნიმუში “აქლემის შეკაზმვა”, რომელიც აჭარაში “აქლემის მოკაზმვის” სახელითაც იყო ცნობილი. ეს გართობა-თამაშობა შუამთობის დღესასწაულის შემადგენელ ნაწილს წარმოდგენდა და ყველზე უკეთ სხალთის ხეობის სოფლების მცხოვრებთა მეხსიერებამ შემოინახა (თანდილავა, 1980:37). “აქლემის შეკაზმვა” კარდაკარ ჩამოვლით სრულდებოდა. ხისგან გამოთლილი “აქლემის” თავსა და ტანს მხრებზე დაიდებდა ოთხი კაცი, რომლებიც “აქლემის ფეხებს” წარმოადგენდნენ. მათ ისე შენიღბავდნენ ტყავებით, რომ ეს მოწყობილობა აქლემს დამსგავსებოდა. ამ “აქლემზე” შესვამდნენ ძველმანებში გამოწყობილ მხედარს, რომელსაც იაილებში კარდაკარ დაატარებდნენ. “აქლემს” თან დაყვებოდა დამკერვლებისა და მოცეკვავეების მთელი ამაღა. მხედარი ოხუნჯობდა, ხალხს ამხიარულებდა. მემთევრის ეზოში მისულები “აქლემს აცეკვებდნენ” და ძღვენს ითხოვდნენ. მემთევარს გამოჰქონდა პური, ყველი, სხვა საკვები აქლემის საჩუქრად. მხედარი აქლემს ჯოხის მეშვეობით “პირს დააღებინებდა”. მემთევარი ძღვენს პირში ჩაუდებდა აქლემს, რომელიც კმაყოფილების ნიშნად “აცეკვდებოდა”. მხლებლებიც აჰყვებოდნენ აქლემის ცეკვას. ასე დადიოდნენ ეზო-ეზო და აგროვებდნენ სანოვაგეს, რომელსაც ბოლოს ერთად შეექცეოდნენ. (თანდილავა, 1980:36).

“აქლემის შეკაზმვის” ანალოგიური თამაშობების - “აქლემაცობისა” და “ცხენკაცობის” არსებობას ქართველთა ტრადიციულ ყოფაში ადასტურებს წერილობითი წყაროებიც. იოანე ბაგრატიონი ასე აღწერს “აქლემაცობას”: ფარდაებს შეკრავდნენ და ქვეშ ორი კაცი შეუდგებოდა. მათი თავები აქლემის ორ კუზს გამოხატავდა. “ესენი ზურნადაფსა ზედა უცხოდ თამაშობდნენ და გაქცევაში ემსგავსებოდნენ აქლემსა”. მისივე ცნობით აქლემაცობას “ასნაფის ხალხი” ანუ ხელოსანთა ამქარი აწყობდა (იოანე ბატონიშვილი, 1936:213).

აქლემაცობა იყო ბერიკაობის შემადგენელი თამაშობა მესხეთში. ადიგენის რაონის სოფელ უდეში ჩაწერილი მასალით იგი ბერობანას დროს სრულდებოდა. მსგავსი ჩვეულება დაფიქსირებულია რაჭაშიც ცხენკაცობის თამაშის სახით. აქ კარდაკარ დაატარებენ ხისგან გაკეთებულ ცხენს. მისი თანმხლებნი ოჯახის პატრონებისგან საციქველად (გასამრჯელოდ) იღებდნენ ყველსა და კვერცხს (ჯანელიძე, 1983:50-51).

“აქლემის შეკაზმვაც” წარმოადგენდა გარკვეულ პანტომიმურ სანახაობას, რომელიც მისნური საწესო ქმედების გადმონაშთი უნდა ყოფილიყო (ჯანელიძე, 1983:26). “აქლემის შეკაზმვა” ორგანულ კავშირს ავლენს ბუნების ძალთა აღორძინების უძველეს ხალხურ დღესასწაულთან ბერიკაობა-ყვენობასთან, რომლისთვისაც, ასევე, დამახასიათებელია ნიღბოსანი ბერიკების სიარული კარდაკარ, ოჯახის დალოცვა, ბარაქიანობა-მოსავლიანობის სურვილების გამომხატველი საწესო სიმღერების შესრულება, სურსათის შეგროვება (რუხაძე, 1999). შინაარსობრივი და ფუნქციონალური მსგავსების მიხედვით, ვფიქრობთ, ბერიკაობა-ყვენობის არსებობის კვალი აჭარაში, გარდა სხვა რიტუალებისა, “აქლემის შეკაზმვაშიცაა” შემონახული და იგი უნდა იყოს აჭარაში ბუნების ძალთა აღორძინების უძველესი მისტერიის გადმონაშთი.

როგორც აღწერილი გართობა-თამაშობებიდან ჩანს, ისინი წარმოადგენდნენ საწესო ქმედებათა არქეტიპებს, რომლებიც მაგიური რიტუალის იმ საფეხურს განეკუთვნება, როცა რიტუალის მონაწილენი ღვთაებრივ ცხოველებს განასახიერებდნენ ან ამ ცხოველთა ნიღბებით იკაზმებოდნენ. რწმენა-წარმოდგენათა განვითარების ეს საფეხური ასახულია მატერიალური კულტურის ძეგლებშიც - თრიალეთის ვერცხლის თასის ცხოველის ნიღბიან პერსონაჟთა კომპოზიცია უძველეს საკულტო მისტერიას გამოხატავს (ამირანაშვილი, 1944:189).

აჭარაში შემორჩენილი ხალხური დრამის ნიმუშებიდან აღსანიშნავია საწესო ფერხული “ოჰო ნანო”, რომელიც ნაყოფიერების ღვთაების კულტთან დაკავშირებული რიტუალის ანარეკლს უნდა წარმოადგენდეს (ინაიშვილი, ნოღაიდელი, ჩხიკვაძე, 1961:5). ა.მ.სხალაძე, მას საკვებით კანონზომიერად მიიჩნევს სვანური “მელია ტუღეფიას” აჭარულ ნაირსახეობად (მსხალაძე, 1964:93).

“ოჰო ნანო” ფერხულის სახით შესრულებული სახუმარო ცეკვაა. მას ამ ეტაპზე დაკარგული აქვს თავისი თავდაპირველი ფუნქციონალური დანიშნულება და ქორწილსა და ნადში “უკვე დაღლილი ხალ-

ხის მოსაფხიზლებლად და გასამხიარულებლად სრულდება” (ახვლედიანი, 1970:14). მაგრამ მისი ჩაღრმავებული კვლევა საშუალებას იძლევა იგი მივიჩნიოთ უძველესი წარმოშობის ფერხულად, რომელიც სტრუქტურულად გუნდისა და კორიფეს დიალოგზეა აგებული. ხიხადირული “ოჰო ნანო” შემდეგნაირად სრულდება: კორიფე შეძახილით “გავადვიდოთ!” რიგრიგობით ურტყამს ჯოხს და აღვიძებს რიტუალის ფერხულის მონაწილე 9-11 კაცს. ჯოხის დარტყმას თითოეული მონაწილე ხვდება შეძახილით “ოჰო”, რასაც მოჰყვება კორიფეს პასუხი - “ნანო”. გაღვიძებული მონაწილეები ჩააბამენ ფერხულს და კორიფეს გარშემო კრავენ წრეს. კორიფე წრის შიგნით ექცევა და ჯოხს ურტყამს მოფერხულებს. მათ შორის იმართება დიალოგი. ფერხულის მსვლელობისას გუნდი ჯერ მიჰყვება წინამძღოლს, მელის კუდივით იგრისება, მიუხე-მოუხევეს, წრეს კრავს, შემდეგ წრე იშლება და კორიფე ჯოხით მიერეკება მეფერხულებს (მაკარაძე, 2002:304-305).

ძეგლის არქიტექტონიკაზე დაკვირვებით პროფ. ე.მაკარაძე მიიჩნევს, რომ “ოჰო ნანო” სინკრეტული ხასიათის უძველესი საწესწევულებო რიტუალური მოქმედებაა, რომელშიც ხელოვნების დარგების დიფერენციაცია ჯერ კიდევ არ არის დასრულებული და იგი წარმოადგენს ქორეოგრაფიული დრამის ნიმუშს (მაკარაძე, 2002:305), რადგან მასში “სიმღერასთან და სიტყვებთან რიტმული მოძრაობა-გარდასახვების შეთანწყობით ხდება სიუჟეტური ამბის გრძნობადი გასაგნება” (ჭელიძე, 1987:236-237).

ე.მაკარაძე ვერბალური ტექსტისა და რიტუალური რეკვიზიტის (ჯოხი) ანალიზის საფუძველზე “ოჰო ნანო”-ს ნადირობის ტრადიციასთან დაკავშირებულ საწესო ქმედებად მიიჩნევს და თვლის რომ, მითოლოგიური ჯოხი (წკებლა), რომელსაც კორიფე რიტუალში იყენებს, წარმოადგენს ნადირთღვთების კუთვნილი საკრალური საგნის - მათრახის ვარიანტულ სახესხვაობას, რომლის მეშვეობითაც, ქართულ მითოლოგიაში არსებული სიუჟეტების თანახმად (ვირსალაძე, 1964:33), ნადირთღვთება აცოცხლებს შეჭმული ნადირის ძელებს. ე.მაკარაძე ასკვნის, რომ “ოჰო ნანოში” ჯოხი, რომელიც ხელთ უპყრია კორიფეს, სწორედ ამ მაგიური ძალის მატარებელი უნდა იყოს: კორიფე ჯოხის დარტყმით აღვიძებს/აცოცხლებს მოფერხულებს. ამის საფუძველზე იგი ვარაუდობს, რომ საანალიზო ძეგლს საფუძველად უდევს ნადირობასთან დაკავშირებული მითოსური საფანელი (მაკარაძე, 2002:309). შესაძლოა, “ოჰო ნანო”-ს გარკვეულ პარალელები მოეძებნება ნადირობის საწესო ქმედებებთან, მაგრამ იგი თავისი არსით, შესრულების წესებით, რიტუალური ატრიბუტიკით (წკებლა, ჯოხი ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში ნაყოფიერების კულტთან დაკავშირებულ ითიფალურ ელემენტად, ნაყოფიერების ღვთაების ფალიკურ ნიშნად განიხილება) უფრო მეტად სემანტიკურ ერთობას ავლენს ქართულ ეთნოგრაფიულ ეოფაში საკმაოდ კარგად ცნობილ ისეთ რიტუალებთან, როგორიცაა “მელია ტულეფია”, “ბერიკაობა-ყეენობა” და სხვა ნაყოფიერების კულტთან დაკავშირებული უძველესი საწესო დრამები (ჯავახიშვილი,

1951:70; ჯანელიძე, 1983:397; რუხაძე, 1999:9; ბრეგაძე, 1980:48; სურგულაძე, 1989:32; ონიანი, 1969:70 და სხვ.).

ზემოთაღწერილი ფერხულის - “ოჰო ნანო”-ს მსგავსად, აჭარის ეთნოგრაფიულმა ყოფამ შემოგვინახა საწესჩვეულებო ხასიათის ცეკვა “ფადიკო”, რომელიც წარმოადგენს საქართველოს სხვა კუთხეებში “ბერიკაობასთან” დაკავშირებულ იმ უძველესი ხასიათის ცეკვის ერთ-ერთ სახეს, რომელიც დიონისესა და დემეტრეს კულტთან დაკავშირებულ თამაშობებსაც წააგავს (გვარამაძე, 1957:54).

აჭარაში ფართოდ გავრცელებული ცეკვა “ფადიკო” ბერიკაობის აჭარულ ნაირსახეობას წარმოადგენს. რიტუალის მუსიკალურ თანხლებად ზემოაჭარაში იყენებდნენ ყოლსამას ნაირსახეობას - “ქოჩეგურს”, ამიტომაც აჭარის ზოგიერთ სოფელში (სხალთა, მართი, დიოკნისი, რიყეთი) რიტუალსაც “ფადიკო-ქოჩეგურს” უწოდებდნენ.

“ფადიკო” ერთგვარი ცეკვა-თამაშია, რომელშიც ექვსი კაცი და ერთი ქალი მონაწილეობს. ქალის როლს კაცი ასრულებს. მას ქალის სამოსს ჩააცმევენ და ცალკე ოთახში გაიყვანენ. ეს პერსონაჟია სწორედ ფადიკო. “ფადიკოს” შესრულების სხვადასხვა ვარიანტია ცნობილი აჭარაში, მაგრამ მისი სიუჟეტური ქარგა და აზრობრივი დატვირთვა ყველგან ერთნაირია (ნოღაიდელი, 1971:53; ჩხაიძე, 1961:68; მსხალაძე, 1964:48) და მასში თავს იჩენს საკულტო დრამის არაერთი მომენტი (პერსონაჟები, როლებიანი თამაში, მოქმედებათა ინსცენირება, სიუჟეტის განვითარება). გადმოცემით, ამ თამაშს აწყობენ ქორწილში, ღამის თორმეტ საათზე. მაგრამ “ფადიკო”, გარდა ქორწილისა, სრულდებოდა შუამთობაზეც, რომელიც თავდაპირველად სამეურნეო დოვლათის, ნაყოფიერების, სიუხვის, შვილიერება-გამრავლებისათვის გამართული რელიგიურ-საკულტო ხასიათის დღესასწაული იყო (თანდილავა, 1980:39). ფადიკოსათვის დამახასიათებელია გარკვეული ფადიკური მოქმედებები და უწმაწური სიტყვებით დატვირთული დიალოგები, რასაც წმინდა მაგიური დანიშნულება ჰქონდა და ნაყოფიერების ღვთაების გულის მოგებას და ნაყოფიერების გამომწვევ ძალთა გაძლიერებას ისახავდა მიზნად. დ.ჯანელიძის მოსაზრებით “ფადიკო”-ს ელემენტებს უშუალო პარალელები მოეძებნება სვანურ “მურყვამობა-კვირიაობასთან” და ისიც შვილიერების მფარველი ღვთაების სადიდებელი მისტერიის ნაშთია (ჯანელიძე, 1983:109-110).

“ფადიკო” დღეისათვის აჭარაში ცეკვის სახეობადაა შემორჩენილი და განხილული. როგორც მთქმელები აღნიშნავენ, იგი “სამასხარო ცეკვაა, სამობაა”. ტერმინი “სამა” (აქედან ზმნა: სამობს, ისამა, ისამებს), აჭარულ დიალექტში ცეკვის აღმნიშვნელი ზოგადი სახელია. ამდენად, აჭარული “ფადიკო” დღეს ქორწილსა და ღვინში შესასრულებელ ცეკვად, გასართობ სანახაობად ქცეულა, მაგრამ მასში ნაყოფიერების ღვთაებისადმი მიძღვნილი დღესასწაულების (ბერიკაობა-ყვენობა, მურყვამობა-კვირიაობა) იდენტური ელემენტების არსებობა (ფუნქციონალურად მსგავსი პერსონაჟები, საკრალური ქორწინებისა და სქესთა ურთიერთობის იმიტაცია, პრედენტენტთა ორთაბრძოლა, ფადი-

კოს გატაცება, “მეფის” მიძინება-გაღვიძება და სხვ.) ადასტურებს, რომ “ფადიკო” აჭარაში გადმონაშთული სახით შემორჩენილი საწესო დრამის, უძველესი მისტიკის გადმონაშთი უნდა იყოს, რომელიც ქართველი ხალხის წარმართულ რწმენა-წარმოდგენებს ასახავს.

საწესო სანახაობათა არქეტიპების გართობა-თამაშობების სახით შემორჩენა განპირობებულია როგორც ყოფის ისტორიული ტრანსფორმაციით, ასევე ქართველი ხალხის რელიგიური რწმენის განვითარებით. ქრისტიანული ეკლესია კრძალავდა ხალხურ საკულტო სანახაობებს. ეკლესიამ მთავრდებოდა მათე საუკუნის დასასრულს გადმოქართულა იოანე მმარხველის “კანონი შეცოდებულთანი” და მცირე სჯულის კანონი მეექვსე კრებისა”, რომლებშიც განქიქებულია წარმართული დღესასწაულები, ხოლო “დათვთა მემღერნზე” ნათქვამია “როკვანი დედათანი ნუდარმცა იქნებიან და რომელნი იგი დათვთა მემღერნი ვლენ საგნებლად მრავლთა” (რუხაძე, 1949:31).

ეკლესიის მიერ მსგავს “სახიობათა” აკრძალვის შესახებ ცნობა დაცულია გიორგი ამარტოლის “ხრონოგრაფის” ქართულ თარგმანში “ქართლის ცხოვრებაში” (ეკუხიშივილი, 1920:13-14). დავითის ისტორიკოსის ცნობით, საქართველოში გავრცელებული ყოფილა სახიობანი და ღმრთის განმარისხებელი “საეშმაკონი”, რომელთაც მეფე კრძალავდა. აღნიშნული წეს-ჩვეულება აკრძალული იყო რუის-ურბნისის “ძეგლის წერიტაც” (“ქართლის ცხოვრება”, 1942:226).

ამგვარად, აჭარაში თამაშებისა და გართობა-სანახაობების სახით შემონახული “დათვობია”, “აქლემის შეკაზმვა”, “ოპო ნანო” და “ფადიკო” საწესო ქმედებათა არქეტიპებს წარმოადგენს. მათში რელიგიურად გათვალისწინებული საწესწვეულებო მაგიური დრამის ძირითადი შტრიხები: სამოქმედო არეალი - შესრულების ადგილი (სცენა), დრამის მოქმედი პირები, რომლებიც ახორციელებენ გარდასახვას, ე.წ. “სხვად-ქცევას”, დიალოგური ფორმით ტექსტის შესრულება, მოქმედების თანმიმდევრობა გარკვეული სურათების სახით, ცალკეული კომპოზიციური მომენტები (დასაწყისი, მოქმედების განვითარება, კულმინაცია, ფინალი). ამ ელემენტების არსებობა აჭარის ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემონახულ გართობა-თამაშობებსა და ფერხულებში მიუთითებს, რომ ისინი განეკუთვნებიან ბუნების ძალთა აღორძინების, შვილიერებისა და ნაყოფიერებისადმი მიძღვნილ “ქართულ წარმართულ დღესასწაულებს, რომლებიც დღეს უკვე გასართობ სანახაობად არის გადაქცეული” (ამირანაშვილი, 1944:189-190).

Tamila Lomtadze

Archetypes of Religious Performances in Adjara

Summary

The habitual performances, based on the folk beliefs, are still preserved in Adjara. At first they seemed to be the examples of cult drama. The miming games, scenes of mythological character, different common performances, and others may be considered as the samples of magic art. The ethnographic life of Adjara has kept such archetypes of habitual performances as “Camel Saddling”, “Datvobia”, “Padiko”, and “Ohio Nano”.

Cult and habitual activities perform the first stage of dramatically-theatrical performances. Nowadays they are free from the meaning of cult rituals and have the entertaining character. In spite of great transformation, you can obviously notice the religious nature and the connection with certain cults.

Тамила Ломтатидзе

Архетипы обрядовых зрелищ в Аджарии

Резюме

Этнографический быт Аджарии сохранил в себе архетипы обрядовых зрелищ - «Датвобиа», «Аклемиш шеказмва», обрядовых танцев «Фадико» и «Огой нано». Они основаны на народном веровании и являются действиями обрядово-ритуального характера олицетворяющими собой разные сцены мифологического содержания.

Культово-обрядовое и ритуальное действие - это пример изначальной культовой драмы, нижняя ступень театрального зрелища. Сегодня они свободны от магической нагрузки и сохранились лишь в развлекательно-игровом виде. Однако, несмотря на сильную трансформацию, в них явно прослеживается обрядовое назначение и связь с некоторыми культами.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. შ. ამირანაშვილი, წარმართული მისტიკები და ანტიკური თეატრი საქართველოში, მნათობი, №1, “ლიტერატურა და ხელოვნება”, თბ., 1944, გვ. 187-192.
2. ა. ახვლედიანი, აჭარის საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება, ბათუმი, “საბჭოთა აჭარა”, 1970.
3. ნ. ბრეგაძე, ბერიკაობის ისტორიის შესწავლისათვის, მაცნე, №1, “მეცნიერება”, თბ., 1980, გვ. 47-65.

4. ლ. გვარამაძე, ქართული ხალხური ქორეოგრაფია, “განათლება”, თბ., 1957.
5. ელ. ვირსალაძე, ქართული ხალხური სამონადირეო ეპოსი, “მეცნიერება”, თბ., 1964.
6. ზ. თანდილავა, შუამთობის ტრადიციები და ფოლკლორი, “მეცნიერება”, თბ., 1980.
7. ა. ინაიშვილი, ჯ. ნოღაიდელი, გრ. ჩხიკვაძე, მასალები აჭარული მუსიკალური ფოლკლორიდან, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბ., 1961.
8. იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, სახელგამი, თბ., 1936.
9. კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, სახელგამი, თბ., 1945.
10. ვ. კოტეტიშვილი, რჩეული ნაწერები, II, “მეცნიერება”, თბ., 1967.
11. ე. მაკარაძე, ხიხიაძირული “ოპოი ნანო”, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო კვლევითი ცენტრის კრებული, II, “ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი”, ბათუმი, 2002.
12. აღ. მსხალაძე, აჭარის საოჯახო საწესწევულებო პოეზია, “საბჭოთა აჭარა”, ბათუმი, 1964.
13. ჯ. ნოღაიდელი, ნარკვევები და ჩანაწერები, “საბჭოთა აჭარა”, ბათუმი, 1971.
14. ჯ. ონიანი, სვანური მურყვამობა-კვირიაობა, მაცნე, №3, “მეცნიერება”, თბ., 1969 გვ. 63-79.
15. ტრ. რუხაძე, ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია, “ლიტერატურა და ხელოვნება”, თბ., 1949.
16. ჯ. რუხაძე, ბუნების ძალთა აღორძინების ხალხური დღესასწაული საქართველოში, “მეცნიერება”, თბ., 1999.
17. ჯ. რუხაძე, სოფლის მეურნეობასთან დაკავშირებული ქართული საწესწო ნიღბები, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, “მეცნიერება”, თბ., 1955, გვ. 181-198.
18. ჯ. რუხაძე, მემინდვრეობისა და აგრარული კულტების ზოგიერთი საკითხის შესახებ ერწო-თიანეთში, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XX, “მეცნიერება”, თბ., 1981, გვ. 31-40.
19. ირ. სურგულაძე, ერთი საქორწინო წესის მითოსური და სოციალური ბუნებისათვის, მაცნე, №1, “მეცნიერება”, თბ., 1980, გვ. 30-49.
20. “ქართლის ცხოვრება”, ანა დედოფლისეული ნუსხა, სყაუხნიშვილის რედაქციით, სახელგამი, თბ., 1942.
21. ს. ყაუხნიშვილი, ხრონოგარფი გიორგი მონაზონისაი, საქართველოს სახელმწიფო გამომცემლობა, ტფ., 1920.
22. ჯ. ჩხაიძე, შრომის პოეზიის ძირითადი სახეები აჭარის ზეპირ-სიტყვიერებაში, “საბჭოთა აჭარა”, ბათუმი, 1961.
23. მ. ჩიქოვანი, ქართული ფოლკლორი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბ., 1946.
24. გ. ჭელიძე, ქართული ხალხური დრამა, “მეცნიერება”, თბ., 1987.
25. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი I, “მეცნიერება”, თბ., 1951.
26. დ. ჯანელიძე, ქართული თეატრის სათავეებთან, “განათლება”, თბ., 1983.

ოსლამი აჭარაში 1878-1921 წლებში¹

ნაშრომში ასახულია რუსეთის იმპერიის პერიოდში აჭარაში ისლამის მდგომარეობა და რელიგიური მმართველობის თავისებურებანი, რაზეც მნიშვნელოვან გავლენას კავკასიის რეგიონში მიმდინარე პროცესები ახდენდნენ.

რუსეთის მმართველობის პერიოდი აჭარაში იწყება 1878 წლიდან სან-სტეფანოს ხელშეკრულების საფუძველზე. 1878 წლის ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებით ყოფილი ბათუმის ოლქი, მისი პორტი და მიმდებარე ტერიტორია რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა (სურგულაძე... 1996). ბერლინის კონგრესის შეთანხმებითა და 1879 წლის კონსტანტინოპოლის ტრაქტატით დადგინდა ადგილობრივი მოსახლეობის ემიგრაციის პირობებიც, რასაც მოჰყვა მუჰაჯირობა. მისი ოფიციალური ვადები 1879 წლის 3 თებერვლიდან 1882 წლის 3 თებერვლამდე განისაზღვრა. არაოფიციალურად გადასახლება XIX საუკუნის 80-იანი წლების ბოლომდე გაგრძელდა, ფაქტობრივად 1886 წლამდე, როცა რუსეთმა ჩაკეტა საზღვარი თურქეთთან (მეგრელიძე 1964; სიჭინავა 1958: 100-102; ბარამიძე 1999: 41-77; ჯანიაშვილი...). მუჰაჯირობის რამდენიმე მიზეზთა შორის ერთ-ერთი მოსახლეობისათვის რელიგიურ-კულტურული ფასეულობების შეზღუდვის საშიშროება იყო. როგორც მეკლევრები მიუთითებენ (მეგრელიძე 1964; ბარამიძე 1999: 41-77 და სხვა), მუჰაჯირობის გამომწვევ მიზეზებს შორის დიდ როლს თამაშობდა სხვადასხვა ჯგუფის მიერ წარმოებული ანტირუსული აგიტაცია, მისი არსი მდგომარეობდა იმაში, რომ ახალი ხელისუფლება პირდაპირ და დაუფარავად შეზღუდავდა მოსახლეობის რელიგიურ უფლებებს, შეურაცხყოფდა მათ გრძნობებს, დაუწესებდა სხვადასხვა შეზღუდვას და ა.შ. რა თქმა უნდა, ამგვარი აგიტაციის ერთ-ერთი მიზანი რეგიონის დესტაბილიზაცია იყო, რაც საბოლოო ჯამში პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სხვა სახის პრობლემებს წარმოქმნიდა. თუმცა ასევე არ გამოირიცხება რეგიონიდან მოსახლეობის მიგრაციის შეგნებული ხელშეწყობა, რაც შედიოდა როგორც ოსმალური, ისე რუსული მხარის ინტერესებში. ოსმალური მხარე დაინტერესებული

¹ სტატია მომზადებულია პროექტის „საქართველოს მუსლიმური თემი თანამედროვეობის კონტექსტში (ისტორიული, ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული, სოციო-ფსიქოლოგიური, კულტუროლოგიური და სტატისტიკური ანალიზი)“ ფარგლებში. აღნიშნული პროექტი ხორციელდება სსიპ – ქართველოლოგიის, ჰუმანიტარული და სოციალური მეცნიერებების ფონდში (რუსთაველის ფონდი) მოპოვებული გრანტის მეშვეობით (გრანტი № 07-614-1-140). წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი აზრი ეკუთვნის ავტორს და შესაძლოა არ ასახავდეს სსიპ – ქართველოლოგიის, ჰუმანიტარული და სოციალური მეცნიერებების ფონდის (რუსთაველის ფონდი) შეხედულებებს.

იყო მიეზიდა ერთმორწმუნე და შრომისმოყვარე მოსახლეობა, რაც მათით დასახლებული რეგიონების სამეურნეო გაჯანსაღებას შეუწყო- და ხელს და დადებითად აისახებოდა ოსმალეთის შიდა მდგომარეობაზე. რუსეთის იმპერია, თავის მხრივ, დაინტერესებული იყო მოსახლურ რეგიონებში შედარებით უფრო ლოიალური და იმპერიის ერთგული ხალხის მომრავლებისათვის შეეწყო ხელი, რაც იმპერიის სასაზღვრო თავდაცვისუნარიანობის თვალსაზრისით მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენდა. მეორეს მხრივ, მოსახლეობის უკმაყოფილებას და მის შედეგად გამოიწვეულ მიგრაციას ხელს უწყობდა ახალი ხელისუფლების მიერ დაშვებული შეცდომები, რაც ადგილობრივი მოსახლეობის სამართლიან უკმაყოფილებას იწვევდა (მესხი 2000: 161-175; მეგრელიძე 1964: 9-40; ბარამიძე 1999: 100-102 და სხვები). საყურადღებოა რუსი სამხედრო ისტორიკოსი ვ. ლისოვსკის აზრი. იგი აჭარის დახასიათებისას აღნიშნავს, რომ მუჰაჯირობა-გადასახლების შემდეგ მოსახლეობამ ერთგვარად ამოისუნთქა, რადგან დაიცალა და განთავისუფლდა ტერიტორიები, მაშინ როცა მანამდე მცირემიწინაობის გამო ისინი ვერ პოულობდნენ საქმეს და ყაჩაღობით იყვნენ დაკავებული, რაც რუსული იმპერიული პოლიტიკის თავისებურებად უნდა მივიჩნიოთ (Лисовский 1887: 88). ემიგრაციის ასეთი ახსნა ადგილობრივი სპეციფიკის არასრულყოფილი ცოდნით იყო გამოწვეული, თუმცა ასევე არ უნდა გამოვრიცხოთ ავტორზე იმპერიული პოლიტიკის ზეგავლენაც (სიორიძე 2002: 151-158). მოსახლეობა იმის შიშით, რომ შემდგომში მსგავსი ინციდენტები და შეზღუდვები სარწმუნოებასაც შეეხებოდა, შეუდგა საკუთარი ქონების სასწრაფოდ გაყიდვას და გადასახლდა ოსმალეთში.

საინტერესოა ამ პერიოდის დემოგრაფიულ მონაცემები. 1892 წლის აღწერით, აჭარაში აღრიცხული იყო 154 სოფელი (ქვემო აჭარაში 72, ზემო აჭარაში 82 სოფელი). ქართველი მოსახლეობის უმრავლესობა მუსლიმი იყო (სანიკიძე 1999: 12). ამ აღწერის მიხედვით ადგილობრივი მოსახლეობის რაოდენობა დაახლოებით 50.000 აღწევდა, მაგრამ მუჰაჯირობის გავლენით ეს რიცხვი მნიშვნელოვნად შემცირდა, და ზოგიერთი მონაცემით 10.000-მდე დაიწია. 1872 წელს ჯ. პალგრევი გვაწვდის ბუნდოვან მონაცემებს ბათუმში მცხოვრები მოსახლეობის შესახებ. მისი ცნობებით ქალაქში 4.500 მუსლიმი, 120 სომეხი, 350 ბერძენი ცხოვრობდა. ასევე იყვნენ ქართველები, ჩერქეზები, აფხაზები, თურქები, ზანგები (Пальгрев 1882: 115-116). 1878 წელს ქალაქ ბათუმის მოსახლეობის რაოდენობა 3.000-მდე შემცირდა. მაგრამ მოგვიანებით, ახალმოსახლეთა ხარჯზე იგი გაიზარდა და 1880 წელს 3.500 სულს შეადგენდა. 1882 წლის 19 მარტის ერთდღიანი აღწერის მიხედვით ქალაქ ბათუმის მოსახლეობა აღწევდა 8.671 მცხოვრებს. სარწმუნოების მიხედვით ეს რაოდენობა ასე ნაწილდებოდა: მართმადიდებელი – 3.158, სომეხ-გრიგორიანელი - 436, სომეხ-კათოლიკე - 316, კათოლიკე - 176, მუსლიმი – 1.281, იუდეველი – 179 (სიჭინავა 1958: 115). 1897 წლის 28 იანვრის რუსეთის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის მიხედვით ბა-

თუმში ცხოვრობდა 28.508 მცხოვრები. მათგან სარწმუნოების მიხედვით იყო: მართლმადიდებელი - 15.495, სომეხ-გრიგორიანელი - 6.150, სომეხ-კათოლიკე - 662, მუსლიმი - 3.156, იუდეველი - 1.179 (სიჭინავა 1958: 115). 6. დერჟავინის ცნობით, 1903 წლისათვის ბათუმის ოლქში სულ 144.322 მცხოვრები იყო (Батумъ... 1906: 16). ბათუმის მოსახლეობა 1882 წლის აღწერით იყო 8.671 მოსახლე, 1889 - 12.000, ხოლო 1890 წლის აღრიცხვით - 18.123, 1897 წელს - 28.512 მოსახლე (Батумъ... 1906: 24). სარწმუნოების მიხედვით მოსახლეობის შემადგენლობა შემდეგი იყო: მართლმადიდებლები - 20.475; სტარობრიადელები - 172; კათოლიკეები - 1.610; პროტესტანტები - 472; სხვა ქრისტიანები - 15.182; სომეხ-გრიგორიანელები - 14.085; მუსლიმები - 105.278; იუდეველები - 1.182 (Батумъ... 1906: 17). სტატისტიკური მონაცემებით ჩანს, რომ მოსახლეობის მატება ძირითადად შემოსული, არამუსლიმი მოსახლეობის ხარჯზე ხდებოდა. ამის წინაპირობას რეგიონის ეკონომიკური დაწინაურების კარგი პერსპექტივები, წარმოების განვითარება განაპირობებდა. მაგრამ მეორეს მხრივ მუსლიმი მოსახლეობის წილი თანდათან მცირდებოდა.

1878 წელს ბათუმში სამი ჯამე ფუნქციონირებდა - აზიზიე, მუფთიე და ორთაჯამე. ოსმალეთა ბატონობის პერიოდში აჭარის თითქმის ყველა სოფელში იყო მეჩეთი და უმრავლესობასთან მოქმედებდა მედრესე, ხოლო პატარა სოფლებში მარტო მედრესეები არსებობდა. 1861 წელს სულთანმა აბდულ აზიზმა (1861-1876 წლები) ბათუმში მეჩეთის ასაშენებლად სავაყუფო მიწა გამოყო და აქ არსებულ მეჩეთსაც აზიზიეს მეჩეთი ეწოდა. ეს მეჩეთი ძირითადად თურქი მუსლიმებისათვის იყო გათვლილი, ხოლო დანარჩენი 2 მეჩეთი ქართველ მუსლიმებს ემსახურებოდა (სანიკიძე 1999: 15). აღსანიშნავია, რომ იმ პერიოდისათვის ბათუმში 4 დასახლებული უბანი იყო: აზიზიე, ახმედიე, ნურიე და მუფტიე, რომელთა დასახელებაც, როგორც ვხედავთ, მეჩეთებს უკავშირდებოდა (სიჭინავა 1958: 106). რელიგია რუსული ადმინისტრაციისათვის საყურადღებო თემა იყო. ამასთან დაკავშირებით მოვიყვანო ერთ ცნობას: 1879 წელს ქალაქ ბათუმის უფროსმა მიმართა მიწათმოქვობის სამმართველოს ქალაქგარეთ ქრისტიანული, ებრაული და მუსლიმური სასაფლაოს მოწყობაზე. მიმართვა არ დაკმაყოფილებულა (Батумъ... 1906: 544). 1881 წელს ეს პრობლემა ისევ დადგა დღის წესრიგში. მიუხედავად იმისა, რომ ეს საკითხი არ გადაწყდა, ადგილობრივ დონეზე ადმინისტრაცია ყურადღებით ეკიდებოდა რელიგიურ თავისებურებას.

ადმინისტრაციული თვალსაზრისით, რეგიონის მართვაში რუსეთმა გარკვეული ცვლილებები შეიტანა. ტ. სტეფანოვის ცნობით, პორტო-ფრანკოსთან დაკავშირებით ბათუმის მართვაში ჯერ შემოღებული იყო სამხედრო გუბერნატორის თანამდებობა, რომელსაც ართვინის მხარეც ექვემდებარებოდა. 1883 წლის 12 ივნისიდან სამხედრო გუბერნატორობა გაუქმდა და ბათუმის ოლქი გაიყო ორ - ბათუმისა და ართვინის ოკრუგებად. 1903 წლის 1 ივლისამდე ბათუმს ხელმძღვანელობდა

ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის თანაშემწე. 1886 წლის 5 ივლისიდან დაიხურა პორტო-ფრნაკო და დაიწყო რეფორმები. 1888 წლიდან ბათუმის მმართველობას დაემატა ქალაქის დუმა (Батумъ... 1906: 487). 1903 წლის 1 ივლისიდან ბათუმი გამოეყო ქუთაისის გუბერნიას და ჩამოყალიბდა ბათუმის ოლქი საგანგებო სამხედრო გუბერნატორის ხელმძღვანელობით (Батумъ... 1906: 105, 108-109). თ. სახოკიას ცნობით, შვერთების შემდეგ აჭარა გაიყო ზემო და ქვემო საბოქაულოებად, ცენტრებით ხულოსა და ქედაში. აქ უფროსებად პირველ ხანებში ადგილობრივი პირები იყვნენ: ხულოში ალ. ბერიძე, ქედაში თუფალობეგ შერვაშიძე. 1896 წლისათვის მათ ეს თანამდებობები დატოვეს. ადმინისტრაციაში თითო თანაშემწე-საქმისმწარმოებელი და თარჯიმან-მწერალი ჰყავდათ. ადგილზე უფროსებად ძირითადად სამხედრო გავლილი პირები ინიშნებოდნენ. მათ დაქვემდებარებაში იყო ადგილობრივი პირებისაგან შემდგარი 12 ჩაფარი (სახოკია 1950: 158).

რუსეთის იმპერიის დაქვემდებარებაში აჭარის შესვლის შემდეგ შარიათისა და ადათზე დაფუძნებული სასამართლო სისტემა რუსეთის იმპერიამ ერთხანს უცვლელად დატოვა და მხოლოდ უმაღლესი, ანუ სახელმწიფო ინტერესების სფეროში შემაჯავლი საქმეები გადასცა სახელმწიფო სასამართლოებს. ვ. ლისოვსკი მიუთითებდა, რომ ზოგადი სამართალწარმოებით აჭარა ექვემდებარებოდა ბათუმის ოლქის მოსამართლეს, რომელიც თავის მხრივ ემორჩილებოდა ქუთაისის ოკრუგის მოსამართლეს. სოფლის დონეზე სასამართლოს წარმოდგენდა სოფლის უხუცესთა საბჭო – იმამი და მეჯლისის წევრები. აქ არჩევდნენ ადგილობრივი მნიშვნელობის საკითებს. შემდგომ დონეს უბნის სახალხო სასამართლო კმნიდა, რომლის სათავეში იდგა ყადი (სასულიერო მოსამართლე). მას გუბერნატორი ნიშნავდა (ეს განისაზღვრებოდა სასულიერო სამმართველოს დებულებით) მას ემსახურებოდა 3 პირი, რომლებსაც ადგილობრივი მოსახლეობა ირჩევდა. უბნის სახალხო სასამართლოები ექვემდებარებოდნენ ოკრუგის სახალხო სასამართლოს, რომელიც ასეთივე შემადგენლობისა იყო. ამ სასამართლოებში ასამართლებდნენ მხოლოდ მნიშვნელოვანი სისხლის სამართლის დანაშაულის (ძარცვა, ყაჩაღობა, მკვლელობა, ხელისუფლების საწინააღმდეგო მოქმედება, ფოსტაზე თედასხმა, ტელეგრაფის გაფუჭება) შემთხვევაში. დანარჩენი საქმეები სახალხო სასამართლოს კომპეტენცია იყო. საქმის გარჩევა ხდებოდა სიტყვიერად. ამასთან, ისეთი საკითხები, როგორიცაა მუსლიმთა ქონება, ქორწინება, საოჯახო სამართალი წყდებოდა ყადის მიერ შარიათისა და იმპერიის კანონების შესაბამისად. მას ადასტურებდა სასამართლოს თავმჯდომარე. ადათთან და ჩვეულებით სამართალთან დაკავშირებულ საქმეებს არჩევდნენ ადგილობრივ სასამართლოში მისი მთელი შემადგენლობით. დადგენილებას ხმათა უმრავლესობით დებულებდნენ. საკითხის განხილვაში არ მონაწილეობდა სასამართლოს თავმჯდომარე, თუმცა აკონტროლებდა სასჯელის აღსრულებას (Лисовский 1887: 48-49; სახოკია 1950: 158-160;

Батумъ... 1906: 465).

უცვლელი დარჩა წინანდელი გადასახადები, მაგრამ ისინი რუსული მმართველობის სპეციფიკას მიესადაგა. მნიშვნელოვანი სარგებელი ამ გადასახადებით მოსახლეობას არ მიუღია (Лисовский 1887: 49). სოფლის იერსახესა და სტრუქტურასც პრინციპული ცვლილება არ განუცდიო. სოფელი ისევ დასახლებების ერთიანობას წარმოადგენდა, რომელსაც ცენტრში აუცილებლად მეჩეთი ჰქონდა (Лисовский 1887: 79, 82).

რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მუსლიმების მდგომარეობა და ორგანიზაცია მკაფიოდ იყო განსაზღვრული. იმპერატორის მიერ 1872 წელს ხელმოწერილი დებულების („Положение объ управленіи Закавказскаго мусульманскаго духовенства“) მიხედვით სამუსლიმანო გაერთიანების სტრუქტურა და მუშაობის პრინციპები ამიერკავკასიის რეგიონში სრულად იყო განსაზღვრული. ამ დოკუმენტით, ცალკე-ცალკე იქმნებოდა შიიტებისა და სუნიტების სამმართველოები, განისაზღვრებოდა იმპერიის პოლიტიკა ახლადშემოერთებული ამიერკავკასიის მუსლიმების მიმართ. ფაქტიურად რუსეთის იმპერია ამ პერიოდისათვის მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მუსლიმურ სამყაროსთან. მის ტერიტორიაზე მრავლად სახლობდნენ მუსლიმები. მათი მრავალრიცხოვნებისა და ერთმანეთთან თანამშრომლობის აუცილებლობის შედეგად ეკატერინე მეორემ 1788 წლის 22 სექტემბერს შექმნა „უფის სასულიერო მაჰმადიანური კანონის გაერთიანება“ („Уфимское Духовное Магометанского закона Собрание“; 1796 წლიდან უფას ორენბურგი ეწოდა) სამუსლიმანო სამმართველო ცენტრი იყო უფაში. იმპერიისათვის მუსლიმებთან ურთიერთობის საწყის ეტაპზე საჭირო იყო მათი საფუძვლიანი შესწავლა (Смирнов 1954: 28-54). XVIII საუკუნის ბოლოდან რუსეთის სახელმწიფო პოლიტიკა მიმართული იყო კონკრეტული ინტერესების განსახორციელებლად, კერძოდ, ამ პოლიტიკის მიზანი იყო საკუთარ ტერიტორიაზე მუსლიმთა კეთილგანწყობის მოპოვება, სახელმწიფო ინტერესების გავრცელება აღმოსავლეთში. ამ მიზნით შემუშავებული ორგანიზაციული სტრუქტურა შემდგომშიც აქტიურად გამოიყენებოდა, მათ შორის, ამიერკავკასიის სამუსლიმანო გაერთიანების შექმნისას (აქ და ქვემოთ - В память... 1892). ამიერკავკასიის სამუსლიმანო გაერთიანების დებულების მიხედვით სუნიტი სასულიერო (უმაღლესი და ადგილობრივი) პირები ახორციელებდნენ, როგორც სასულიერო საქმიანობას, ასევე ადმინისტრაციული წესით ასრულებდნენ მთავრობის კანონებსა და განკარგულებებს. ამაზე კონტროლს, სასწავლო დაწესებულებებთან ერთად, ახორციელებდნენ გუბერნატორები და ადგილობრივი ხელმძღვანელები. უმაღლეს კონტროლს ახორციელებდა კავკასიის მთავარმართებელი.

სუნიტური სასულიერო სამმართველო მდებარეობდა თბილისში. სტრუქტურულად მუფთსა და სასულიერო სამმართველოს ექვემდებარებოდნენ ყადები და საგუბერნიო სამმართველოები, რომლებიც თავის

მხრივ აკონტროლებდნენ ადგილობრივ სასამართლოებს, სამმართველოებს, სამლოცველოებსა და სასწავლებლებს. ამასთან, როგორც ცენტრალურ, ისე ადგილობრივ დონეზე შემუშავებული იყო საქმისწარმოების წესები (მორწმუნეების აღრიცხვა, ქორწინებისა და გარდაცვალების აქტები, საგანმანათლებლო საკითხები და ა.შ.). ამ მხრივ საყურადღებო დემოგრაფიული ცნობებია დაცული თ. სახოკიას ნაშრომში. ის შეეხება დაბადებას, ქორწინებას და გარდაცვალებას. 1894 წლისათვის ზემო აჭარაში დაიბადა 299, დაქორწინდა 36, ხოლო გარდაიცვალა 144, ქვემო აჭარაში 1895 წლისათვის დაიბადა 266, ჯვარი დაიწერა 28 კაცმა, გარდაიცვალა 111. ეს ცნობა საყურადღებოა იმ მხრივ, რომ ამ პერიოდში აღრიცხვები დებულების შესაბამისად ხდებოდა (მანამდე ასეთი სტატისტიკა ფაქტიურად უცნობი იყო) (სახოკია 1950: 161-163). დებულებით განსაზღვრული სტრუქტურა კუთრებდა რელიგიური რიტუალებისა და წესების შესრულებას, ნებადართული რელიგიური სწავლების გაგრძელებას, სახელმწიფო დადგენილებებისა და განკარგულებების განხორციელებას, რასაც იმპერატორი იმპერიის წინაშე დადებული ფიცით ადასტურებდა. დებულება მოიცავდა სამეურნეო და ფინანსურ მხარეებსაც, რითაც განსაზღვრული იყო ყველა თანამდევი ხარჯის დაფარვა. დებულება სასულიერო პირის თანამდებობის დასაკავებლად ითვალისწინებდა სპეციალური პირობების არსებობასაც (განათლება, მოქალაქეობა და ა.შ.). იმავედროულად მოსამსახურეები ოჯახის წევრებთან ერთად თავისუფლებოდნენ გადასახადებისაგან, ვალდებულებებისაგან, სასჯელის ცალკეული ფორმებისაგან, ფინანსდებოდა მივლინებები. 20 წლის ნამსახურეობის ან ფიზიკური დაზიანების მიღების შემთხვევაში პირი თავისუფლდებოდა გადასახადებისაგან, ცალკეული ვალდებულებებისაგან და სასჯელის სხვადასხვა ფორმიდან. უმაღლესი რანგის სასულიერო პირების შვილებს ენიჭებოდათ აზნაურის ან საპატიო მოქალაქის უფლებები (Положение... 1872). მუსლიმურ სამყაროსთან ურთიერთობის პოლიტიკის ერთ-ერთ გამოხატულებას წარმოადგენდა წესდება მაჰმადიანური მეჩეთების მშენებლობის შესახებ. იგი ითვალისწინებდა სამლოცველოს გახსნას ყველა დასახლებულ პუნქტში, სადაც 200 მუსლიმი ცხოვრობდა (Саидбаев 1984: 121-122). ამ გარემოებითაც უნდა აიხსნას აჭარაში სამლოცველოების რიცხვის მნიშვნელოვანი ზრდა 1878 წლიდან.

ამასთან ერთად ისიც აღსანიშნავია, რომ სამეფო ხელისუფლება მნიშვნელოვნად ზღუდავდა მუსლიმთა თავისუფლებას, რაც ვაყუფების რაოდენობის შემცირებაში გამოიხატა. ეს შეეხო, როგორც აზიზიეს სავაყუფო მიწებს, ისე სხვებსაც. ამ პერიოდში აზიზიეს მეჩეთის მიწები (268 ნაკვეთი, ანუ 9 დესეტინა და 2034 საჟენი) გადაეცა კერძო პირებს მეჩეთისათვის გარკვეული გადასახადის გადახდის პირობით (აცსა, ფ. ი-81, ან.1 ს.1. ფ. 73-87).

რუსეთის ხელისუფლება მიწის შესყიდვის ან ჩამორთმევის მიზნით

შეეცადა გაერკვია სავაყუფო მიწის კუთვნილება მეჩეთის მიმართ. მმართველობის საერთო პრინციპების შესაბამისად ხელისუფლება ვაყუფებს, როგორც მიწათსარგებლობის კატეგორიას, განსხვავებულად უყურებდა. ამ მხრივ საყურადღებოა მიწათმოწყობასთან დაკავშირებული ორი დოკუმენტი. პირველი შეეხებოდა 1888 წლის ქალაქ ბათუმსა და ქუთაისის გუბერნიაში ართვინისა და ბათუმის ოკრუგებში მიწის-მფლობელობის საკითხს (სსცსა, ფ. 229, ან. 1, ს. 1297, ფ. 2-8) განსაზღვრა ბათუმის, ერგეს და ხულოს მეჩეთების ვაყუფების საკითხს. ამ პროექტით ბათუმის აზიზიეს მეჩეთის ვაყუფები უნდა გადასულიყო ქალაქ ბათუმის ხაზინის სარგებლობაში, ხოლო მეჩეთისა და სასულიერო პირების ხარჯი ქალაქის შემოსავლებიდან ანაზღაურდებოდა. ერგეს და ხულოს მეჩეთების ვაყუფებიც ხაზინაზე უნდა გადაცემულიყო, რომელთა შემოსავლებიდან ხაზინას ოსმალეთის პერიოდში არსებული შემოსავლის ოდენობის თანხა უნდა გადაეხადა მეჩეთებისათვის. დანარჩენი მეჩეთების ვაყუფები კი რჩებოდა ძველ მდგომარეობაში, ხოლო ლალა-ფაშას მეჩეთის ვაყუფები, როგორც სხვა სახელმწიფოში არსებული მეჩეთის – უქმდებოდა ხაზინის სასარგებლოდ. მეორე დოკუმენტია 1889 წლის დებულება, რომელიც ყარსის ოლქისა და ქუთაისის გუბერნიის, ართვინისა და ბათუმის ოკრუგების საზოგადოებრივ მმართველობასა და მიწათმოწყობის საკითხებს არეგულირებდა (სსცსა, ფ. 12, ან. 10, ს. 2026, ფ. 1-11), მეჩეთებისა და სასწავლებლების განკარგულებაში რჩებოდა ვაყუფების ის ნაწილი, რომელშიც შენობები იყო აგებული. ხოლო დანარჩენი ვაყუფი მათ უნდა გამოეყენებინათ.

აღნიშნული დოკუმენტების გარდა, მეჩეთებისა და სავაყუფი კაპიტალის მმართველობა დგინდებოდა ამიერკავკასიის სუნიტური სასულიერო სამმართველოს დებულების საფუძველზეც. ეს საკითხი ბათუმში საკმაოდ ხანგრძლივ პერიოდში იყო განხილვის საგანი, ცალკეული შემთხვევებში კი მას დუმაც განიხილავდა. კერძოდ, 1900 წლის 11-14 თებერვლის სხოლმაზე აღინიშნა, რომ აზიზიეს უბანში სავაყუფო მიწების განკარგვისა და დატვირთვის უფლებას არ გაცემდნენ. თუმცა გადაწყვეტილება ვერ მიიღეს (აცსა, ფ. ი-7, ან.1, ს. 338, ფ. 8-9). ეს საკითხი იმდენად საყურადღებო იყო თვით თურქეთისათვისაც, რომ მისი გარკვევა და მოწესრიგება პეტერბურგში თურქეთის ელჩმა რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროში გაგზავნილი წერილით მოითხოვა (აცსა, ფ. ი-6, ან.1, ს.238, ფ. 38). ამ მიზნით, ბათუმის ადგილობრივმა ორგანოებმა საჭიროდ ჩათვალეს საკითხის სრული შესწავლა რაც აისახა შესაბამის დოკუმენტში სავაყუფო მიწების შესახებ (აცსა, ფ. ი-6, ან.1, ს.238, ფ. 38). ბათუმის სამხედრო გუბერნატორმა 1879 წლის დადგენილებით საჭიროდ მიიჩნია ვაყუფების ქალაქის ქონებად გამოცხადება თუმცა, ეს საკითხიც ვერ გადაწყდა. მოგვიანებით, როგორც აღვნიშნეთ, მათგან პოლიციამ მცირე ნაკვეთები გამოუყო ცალკეულ პირებს. ქონება დაიბეგრა ქალაქის სასარგებლოდ.

პოლიცია მეჩეთს 1888 წლამდე უხდიდა 612 მანეთს, როცა ეს საკითხი ბათუმის საქალაქო საზოგადოებრივ მმართველობას გადაეცა, 1891 წელს მან შემოსავალ-გასავლის სხვაობის გამო თვითნებურად შეწყვიტა გადახდა. ფინანსური და ტექნიკური საკითხების გარკვევის შემდეგ, ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის თაოსნობით შექმნილმა კომისიამ 1912 წელს დაადგინა აზიზიეს მეჩეთის გაუქმება და მისი ქონების გადაცემა სახელმწიფოსათვის და ყველა პრობლემის შესაბამისად დარეგულირდება (ბარამიძე 2004: 40-43).

მეჩეთს ჩამოერთვა ასევე ბათუმის მედრესე და მასთან დაკავშირებული მიწები, რომელზეც შემდეგ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ინიციატივით ბათუმის პირველი ქართული სკოლა აშენდა (ნიორაძე 1958: 83-90). ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ისწავლებოდა თუ არა სკოლაში ისლამი. გ. ნიორაძე მიუთითებდა, რომ რადგანაც სკოლაში ადგილობრივი მუსლიმები სწავლობდნენ, სკოლაში უნდა დაემატებინათ მუსლიმანური სარწმუნოების შესწავლაც, რომლის მასწავლებლად ადგილობრივი მოლა ანუ მასწავლებელი უნდა ყოფილიყო მიწვეული. სკოლაში ასევე ისწავლებოდა „თათრული ენა და მაჰმადის რჯული“ (ნიორაძე 1958: 13, 42-43). ამ პერიოდში საგანმანათლებლო სისტემამ მთელი რიგი ცვლილებები განიცადა, თუმცა სასწავლებლის რაოდენობით ძირითადად მუსლიმური სკოლები ჭარბობდნენ. ნ. დერჟავინის ცნობით 1906 წლისათვის 119 მეჩეთთან არსებობდა სასწავლებლი, სადაც 4000 ბავშვი სწავლობდა. სოფლად მათ გარდა მოქმედებდა 6 საერო სასწავლებელი, სადაც 273 პირი სწავლობდა. ამას გარდა ბათუმის ოლქში სულ მოქმედებდა 28 სასწავლებელი, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი აგებული იყო ადგილობრივი ადმინისტრაციის მიერ (Батымъ... 1906: 17). ამიერკავკასიაში ისლამური საგანმანათლებლო სისტემის ორგანიზაციის მიზნით რუსეთის იმპერიამ თბილისში სუნიტებისათვის და შიიტებისათვის სპეციალური მოსამზადებელი სასულიერო სასწავლებელიც გაიხსნა (ანდრიაშვილი 1984: 41; ბაინდურაშვილი 2008: 50).

იმპერიული ხელისუფლება საჭიროების შემთხვევაში, თუ ეს მის ინტერესებში შედიოდა, ადმინისტრაციული ხასიათის სასჯელით ითხოვდა მუსლიმურ წეს-ჩვეულებებისა და რიტუალების შესრულებას (Саидбаев 1984: 121-122). მეჩეთების მშენებლობის შესახებ წესდების მიღებით იმპერიული ხელისუფლება ერთის მხრივ ხელს უწყობდა მუსლიმური თემების საქმიანობას, ხოლო მეორეს მხრივ, კიდევ უფრო ზრდიდა გავლენას მათზე. გ. სანიკიძის ცნობით აჭარაში ამ დროს 400-მდე მეჩეთი აიგო (სანიკიძე 1999: 15). ამ პოლიტიკის გაგრძელებას წარმოადგენდა ყაზანში არსებული სპეციალური მუსლიმური სტამბა, სადაც იბეჭდებოდა შესაბამისი ლიტერატურა; ამ კონტექსტში წარიმართა შესაბამისი საქმიანობაც, მათ შორის სამეცნიერო, რომლის მიზანი იყო როგორც ძირითადი ინფორმაციული ბაზის შექმნა, ისე ყურანის თარგმნა და გამოცემა, ასევე სხვა სასულიერო წიგნების

გამოცემა (სუნნის ცალკეული ვარიანტები, შარიათის სხვადასხვა გამოცემა და ა.შ.) (Климович 1962: 94-95). რუსეთის იმპერიაში, რ. ანდრიაშვილის ცნობებზე დაყრდნობით, რელიგიური პოლიტიკა განხორციელდა სასულიერო სამმართველოს შექმნით, სასულიერო პირების ადგილზე მომზადების ორგანიზაციით და მუსლიმურ ქვეყნებში სასულიერო წოდების მისაღებად წასვლის აღკვეთით (ანდრიაშვილი 1984: 40).

ამ ცვლილებების ფონზე 1887 წლისათვის ვ. ლისოვსკი მხარის პოლიტიკურ სიტუაციას შემდეგნაირად აღწერდა: „მხარის მართვისათვის ჩვენს მიერ შერჩეული პოლიტიკური სისტემა გამოირჩევა სირბილით: ისლამი, რომელზეც ჩვენი თავდასხმის ასე ეშინოდათ ადგილობრივებს, ხელუხლებელი დარჩა; მოსახლეობის განიარაღებაში განსაკუთრებული გადახრები არ შეინიშნება. პირიქით ამას მოსახლეობა ნდობით ეკიდება. ბათუმის ოკრუგის ცალკეული ნაწილის ხელმძღვანელებად ადგილობრივები არიან არჩეული; საერთო სამხედრო სამსახური, რომელიც ვ. ლისოვსკის სიტყვებით რელიგიურ პრობლემებზე მეტად აშინებდათ, მათ ჯერ კიდევ არ შეხებიან; ადგილობრივებს მიეცათ განსაკუთრებული სახალხო სასამართლო, რომელშიც ისინი სამართალწარმოებას საკუთარი კანონებისა და ჩვეულებების შესაბამისად აწარმოებდნენ თანატომელებთან და ერთმორწმუნეებთან ერთად. გადასახადებზე შემოდებულია შეზღუდვები, რომელიც არაა მიიმე“ (Лисовский 1887: 70). მაგრამ, ამავედროულად რუსეთის იმპერიის მიმართ, გარდა იმისა, რომ ვლინდებოდა მისი „მზრუნველობა“ რელიგიისადმი, ადგილი ჰქონდა ანტირუსული შეხედულებების განვითარებას, მრავალი ხელშემწყობი ფაქტორი განაპირობებდა. იმპერიული ხელისუფლების მმართველობამ გამოიწვია ტრადიციული ყოფისა და სავაჭრო-ეკონომიკური პრინციპების რღვევა და ცვლა. ახალი ადმინისტრაცია აშკარა ანტიქართული განწყობით ხასიათდებოდა, რომლის მიზანიც ადგილობრივი მოსახლეობის სხვა ეთნიკური ჯგუფებით ჩანაცვლება იყო. ამ პროცესს თან სდევდა ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ შეზღუდვები. 1878 წელს აჭარაში ჩამოყალიბდა „შურისმაძიებელთა“ სახელით ცნობილი ტერორისტული ორგანიზაცია, რომელსაც თურქები და ინგლისელები აფინანსებდნენ. მათი მიზანი რუსული ხელისუფლების დისკრედიტაცია, დაშინება და განადგურება იყო (მეგრელიძე 1964: 16-17). ამას დაერთო 1885 წელს რუსული ეკლესიის აგება ბათუმში. 1889 წელს გურია-სამეგრელოს ეპარქიასთან დაარსდა „სამისიონერო განყოფილება“, რომელსაც სათავეში „განსაკუთრებული კომიტეტი“ ჩაუყენეს. განყოფილების მიზანი ქრისტიანობის პროპაგანდა იყო. კომიტეტმა გაატარა რამდენიმე ღონისძიება, მათ შორის ხულოში ეკლესიის აგებაზეც იზრუნა, თუმცა მისი საქმიანობა წარუმატებელი დარჩა (Обзор... 1910: 37-42, 145-148).

გართულებული საგარეო და საშინაო მდგომარეობის შედეგად, აჭარაში გააქტიურდა რელიგიური ნიშნით მოქმედი სხვადასხვა ორგანიზაცია (ოსმალოვილური, პანისლამური და სხვა). შექმნილ სიტუა-

ციაში პროქართული ძალების ინიციატივით 1917 წლის თებერვალში ბათუმის მეჩეთში მოეწყო ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენელთა კრება და დაფუძნდა „ქართველ მუსლიმანთა კომიტეტი“. კომიტეტმა მიზნად დაისახა ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შექმნისა და ერთიანობის იდეის განმტკიცება (მესხია 1997: 8-9). იმავე წლის აგვისტოში კომიტეტმა მოიწვია ბათუმის ოლქის ყრილობა. ყრილობის სხდომები მიმდინარეობდა აზიზიეს მეჩეთში. ბათუმის მოწინავე საზოგადოება ამ ღონისძიებას დიდი ინტერესით შეხვდა. ბევრმა მოისურვა სხდომებზე დასწრება. ამიტომ შემდგომში სხდომები გადატანილი იქნა ბათუმის თვითმმართველობის სხდომათა დარბაზში (მესხია 1997: 10). როგორც ვხედავთ, მეჩეთს ამ პერიოდში მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ფუნქცია ეკისრებოდა. 1917 წლის შემოდგომაზე ორგანიზაციამ შექმნა „ბათუმის ოლქის მუსლიმანთა საქველმოქმედო საზოგადოება“, რომლის მიზანი ეთნო-რელიგიური ხასიათის სირთულეების მოგვარება იყო. საზოგადოებაში შედიოდნენ სასულიერო პირებიც. მოგვიანებით, როცა ეს ოლქი ოსმალეთმა დაიკავა (ოლქის ქვეშევრდომობის საკითხი 1918 წლის 3 მარტის ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების IV მუხლის მიხედვით რეფერენდუმით უნდა გადაწყვეტილიყო) კომიტეტმა დაიწყო მათ წინააღმდეგ ბრძოლა, რასაც დაპატიმრებები მოჰყვა. კომიტეტი იძულებით გადადის თბილისში, სადაც 1918 წლის 15 მაისს შეიქმნა „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი“ (მესხია 1997: 18). გაზეთ „სამუსლიმანო საქართველოს“ (დაარსდა 1919 წლის 11 იანვარს) მეშვეობით კომიტეტმა დიდი როლი შეასრულა აჭარაში ეროვნულობისა და რელიგიურობის ცნებების გამოიწვევაში, პატრიოტული სულისკვეთების გაღვივებასა და ეროვნული ინტერესების დაცვაში.

1918 წლის მუდროსის ზავით ოსმალეთმა დატოვა სამხრეთ-დასავლეთ კავკასია, თუმცა იმავე წლის 22 დეკემბრიდან ბათუმი ინგლისის ჯარებმა დაიკავეს (მესხია 1997: 40-48). 1918 წლიდან ბათუმის ოლქში მანამდე მოქმედი „ისლამის კომიტეტის“ ბაზაზე შეიქმნა პროთურქული ორიენტაციის პარტია „სედაი მილეტი“ (ხალხის ხმა), რომელიც აერთიანებდა საშუალო ფენას, მათ შორის სასულიერო პირებსაც. მისი მიზანი რელიგიის საფუძველზე ანტიქართული ძალების გაძლიერება და შესაბამისი პროცესების განვითარება იყო. ამ მიზნით ის პოლიტიკურ-ტერორისტულ ღონისძიებებსაც მიმართავდა. პარტია განსაკუთრებული გავლენით სარგებლობდა მთის სოფლებში. მისი ბეჭდვითი ორგანო იყო „სედაი მილეტი“ (მესხია 1997: 90).

ამრიგად, რუსეთის მმართველობის პერიოდში აჭარის ისლამურ რელიგიურ ცხოვრებაში გარკვეული ცვლილებებით აისახა. იმპერიული ხელისუფლება ერთი მხრივ მნიშვნელოვანწილად ზრუნავდა მუსლიმებზე, რისი ერთი მიზეზი, რა თქმა უნდა, მორწმუნეთა და მათ ხელმძღვანელთა კეთილგანწყობის მოპოვება იყო, მეორეს მხრივ, ხელისუფლებას ამ საკმაოდ მრავალრიცხოვან და გავლენიან მუსლიმური ორგანიზაციაზე გავლენა და კონტროლი სურდა. ეს კიდევაც გან-

ხორციელდა სასულიერო სამმართველოს შექმნით, სასულიერო პირების ადგილზე მომზადების ორგანიზაციით და მუსლიმურ ქვეყნებში სასულიერო წოდების მისაღებად წასვლის აღკვეთით. რუსეთის მმართველობას ნეგატიური პროცესებიც მოჰყვა. კერძოდ, ამ პერიოდს უკავშირდება მუჰაჯირობის მეტად მძიმე და მტკივნეული პროცესი. მუჰაჯირობის ერთ-ერთ მიზეზად მოსახლეობისადმი უყურადღებო და მოკიდებულება და ამის კვალობაზე რელიგიური შეხედულებების შეურაცხყოფის საფრთხე იყო, რასაც, თავის მხრივ, აქტიური ანტირუსულ აგიტაციაც უწყობდა ხელს. რუსეთის შემადგენლობაში საქართველოს ისტორიული პროვინციის – აჭარის შესვლას მოჰყვა ოპოზიციურად განწყობილი ძალების გამოსვლები და ცალკეული მებრძოლი ჯგუფების წარმოქმნა.

Ruslan Baramidze

Islam in Adjara (1878-1921)

Summary

In 1878, Adjara become reintegrated into Georgia, that, in turn, is under the Russian Empire. That very year marks one of the important moment in the history of Islam in this region. During this period it was in the interests of the Tsar of Russia to show tolerance towards Muslims in order to maintain relations with believers and religious figures. Officially, the goal was to ‘care’ for Muslims, although it was clear that the good relations were needed to take firm control over the religious aspects, thus reducing the influence of the clerics. In 1872, a regulation was established governing the Sunnit and Shia affairs for this very purposed to gaining control over the issues. The number of Muslims receiving religious education abroad was limited in order to inhibit the development of the educated religious elite locally. This regulation covered issues such as weddings, funerals and other religious activities and ceremonies. As for the construction and rehabilitation of mosques, the rules allowed the construction of numerous religious building. However, the regulations limited the activity of the mosques, particularly when it came to finances. The taxes system of the Ottomans was left untouched while the court management again functioned based on the Sharia laws. The reintegration of Ajara into Georgia was accompanied by major immigration of its population. Muhajirs left Ajara with varying intensivity up until the end of the XIX century and this process could be exampled by religious factors as well. One of the reasons the Muhajirs felt insecure in Ajara was the attacks on their religious beliefs.

Руслан Барамидзе

Ислам в Аджарии в 1878-1921 годы

Резюме

С 1878 года Аджария в составе Российской империи возвращается в состав Грузии. С этого периода в истории распространения ислама в Аджарии начинается важный период - период Российской империи, в интересы которой были хорошие взаимоотношения и сотрудничество с мусульманами, благорасположение к государству и императору верующих и духовных лидеров. Данная забота при этом подразумевала контроль и подчинение государству многочисленного и влиятельного духовенства. С этой целью в 1872 году особым положением было основано духовное управление для закавказских мусульман - шиитов и суннитов. Положение приводило в единую систему деятельность мусульман во благо империи, для чего ограничивалось получение духовного образования за границей и поддерживало обучение духовенства на месте. Положение также подразумевало внедрение контролируемой системы управления, с фиксацией рождения, брака и похорон верующих. На основе другого документа - устава о строительстве мусульманских мечетей, в регионе было построено, или отремонтировано большое количество культовых и образовательных зданий. Хотя параллельно было ограничено независимая хозяйственно-финансовая деятельность мечетей и медресе, что привело к упразднению большинства вакфов, хотя власти в Аджарии оставили без изменения налоговую систему существующую при Османской империи. Делопроизводство в судах низшего уровня также мало изменилось и осталось на основе шариата. Параллельно с этим, возвращение Аджарии в состав Грузии, по разным причинам, привело к активному переселению населения - Мухаджирству. Мухаджирство с разной интенсивностью продолжилось до конца XIX века. Этот процесс частично был связан и с религиозным фактором. Исследователи одним из причин мухаджирства считают опасения населения в оскорблении их религиозных чувств и взглядов. Также по разным причинам в этот период в Аджарии имелись случаи выступления недовольных или оппозиционных сил.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ანდრიაშვილი რ., ისლამის დოგმატიკა და სოციალური მოძღვრება, თბილისი, 1984;
2. ბაინდურაშვილი ხ., ისლამი და მუსლიმები XIX საუკუნის თბილისში (სტაგნაციის პერიოდი), – ნოდარ შენგელია, 75, თბილისი, 2008;
3. ბარამიძე ი., საადგილმამულო ურთიერთობათა ისტორიიდან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, ბათუმი, 1999;
4. ბარამიძე ი., ბათუმის აზიზიებს მეჩეთის სავაყუფო მიწების საკითხისათვის, – საისტორიო მაცნე (შრომების კრებული), XIII, ბათუმი, 2004;

5. მეგრელიძე შ., აჭარის წარსულიდან (მუჰაჯირობა 1878-1882 წწ.), თბილისი, 1964;
6. მესხი ს., წერილები აჭარაზე, შეადგინა, კომენტარები, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო რ.სურმანიძემ, ბათუმი, 2000;
7. მესხია ე., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, ბათუმი, 1997;
8. ნიორაძე გ., პირველი ქართული სკოლა ბათუმში, თბილისი, 1958;
9. სანიკიძე გ., ისლამი და მუსლიმები თანამედროვე საქართველოში, თბილისი, 1999;
10. სახოკია თ., მოგზაურობანი (გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი), თბილისი, 1950;
11. სიორიძე მ., ცარიზმის დემოგრაფიული პოლიტიკა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 1879-1917, – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, IV, ბათუმი, 2002;
12. სიჭინავა ვ., ბათუმის ისტორიიდან (რუსეთთან შეერთება და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება 1878-1907 წლებში), ბათუმი, 1958;
13. სურგულაძე აბ., სიორიძე მ., პორტო-ფრანკო ბათუმში, ბათუმი, 1996;
14. Батумъ и его окрестности, Батумъ, 1906;
15. Климович Л., Ислам (очерки), Москва, 1962;
16. Лисовский В., Чорохский край (военно-статистический очеркъ), Тифлисъ, 1887
17. Обзоръ дѣятельности общества возстановления православнаго христіанства на Кавказе за 1860-1910 гг. Тифлисъ, 1910;
18. Отчет консула Пальгрева за лето 1872 г., ИКОИРГО, т. VII, Тифлисъ, 1882;
19. Положение объ управленіи Закавказскаго мусульманскаго духовенства Суннитскоаго ученія, от 5-го апрелья 1872 года;
20. Саидбаев Т., Ислам и общество (Опыт историко-социологического исследования), Москва, 1984;
21. Смирнов Н., Очерк истории изучения ислама в СССР, Москва, 1954;
22. ჯანიაშვილი ლ., სამცხე-ჯავახეთის ეთნოდემოგრაფიული ტრანსფორმაციის ისტორიულ-პოლიტიკური და ეთნოლოგიური ასპექტები XIX საუკუნეში, <http://srcic.iatp.ge/lavrenti>;
23. В память столетия Оренбургскаго Магометанскаго Духовнаго Собранія, учрежденнаго в г.Уфе, СПб., 1892 - <http://www.bashedu.ru>;
24. აცსა, ფ. ი-6, აბ.1, ს.238, ფ.38;
25. აცსა, ფ. ი-7, აბ.1, ს. 338. ფ. 8-9;
26. აცსა, ფ. ი-81, აბ.1 ს.1. ფ. 73-87;
27. სსცსა, ფ. 12, აბ. 10, ს. 2026, ფ. 1-11;
28. სსცსა, ფ. 229, აბ. 1, ს. 1297, ფ. 2-8.

მალხაზ სიორიძე

**ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია და
საქართველოს სუვერენიტეტის საკითხი
ვზროვის საერთაშორისო ორგანიზაციებში
XX ს. დასაწყისში**

სსრ კავშირის დაშლის წინა პერიოდიდან დაწყებული, უკანასკნელ ოცწლეულში, საზოგადოებაში გაძლიერდა ინტერესი საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლის ისტორიისადმი. ამ პრობლემის გამოწვევლივით შესწავლისათვის ფრიად მნიშვნელოვანია XX ს. დასაწყისის და პირველი მსოფლიო ომის წინა პერიოდის როგორც საქართველოში მიმდინარე, ისე ემიგრაციაში გაშლილი ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიის გამოკვლევა. ჩვენც სწორედ ამ უკანასკნელ პრობლემას შევეხებით და შევეცდებით ვაჩვენოთ, თუ როგორ ცდილობდა ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია აქტიურად დაესვა საქართველოს სუვერენიტეტის აღდგენის საკითხი მსოფლიო საზოგადოებრიობის წინაშე იმ დროს მოქმედი საერთაშორისო ორგანიზაციების, კონგრესებისა და კონფერენციების მეშვეობით.

XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე ქართველმა პოლიტიკოსებმა, რომელთა მოღვაწეობის ასპარეზი სცილდებოდა ლიბერალურ მეთოდებს და უპირატესობას რევოლუციურ ბრძოლას ანიჭებდნენ, დევნის გამო სამშობლო დატოვეს და ემიგრაციაში წავიდნენ, ძირითადად ევროპის ქვეყნებში. ემიგრანტთა კონცენტრაცია განსაკუთრებით უნევეაში იგრძნობოდა.* ქართული ემიგრაცია პოლიტიკურად არაერთგვაროვანი იყო: თავდაპირველად ანარქისტები სჭარბობდნენ, შემდეგ, სოციალ-დემოკრატები, სოციალისტ-რევოლუციონერები (ესერები) და ბოლოს – ეროვნული მიმართულების სოციალისტ-ფედერალისტები და ნაციონალ-დემოკრატები.

ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ამ ჭრელი სპექტრიდან პირველი მსოფლიო ომის წინ გამოიკვეთა ეროვნულ-მოღვაწეთა პლეადა „დამოუკიდებლობის ჯგუფის“ სახელწოდებით, რომელმაც ამოცანად დაისახა საქართველოს სრული სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა. სხვათა შორის, მისი ძირითადი ბირთვი ჯერ კიდევ საქართველოში ჩამოყალიბდა XX საუკუნის დამდეგს. მასში ერთიანდებოდნენ: იაკობ გოგებაშვილი, ფილიპე გოგიჩაიშვილი, სვიმონ ყიფიანი,

ალექსანდრე ყიფშიძე, მიხეილ წერეთელი, გიორგი გვაზავა, მიხეილ ჯავახიშვილი, პეტრე სურგულაძე, ვალერიან გუნია, ნიკო ლორთქიფანიძე და სხვები. მათი ორგანო იყო „ერი“, რომელიც ცენზურისაგან დევნის გამო სხვადასხვა სახელით გამოდიოდა და გაბედულად მოითხოვდა საქართველოს სუვერენიტეტის აღდგენას.

მიხეილ (მიხაკო) წერეთლის ცნობით, ქართველი ნაციონალისტები დიდ დევნას განიცდიდნენ. ამიტომ, თბილისის სათავადაზნაურო გიმნაზიის მასწავლებელი, ეროვნულ-დემოკრატი პეტრე სურგულაძე 1910 წელს გადასახლდა ქენევაში, სადაც ძმებ გიორგი და ლეო კერესელიძეებთან, მათ ნათესავ ნესტორ მაღალაშვილთან ერთად განაახლა „დამოუკიდებლობის ჯგუფის“ საქმიანობა.

ქენევის ჯგუფს დაუკავშირდა მიხეილ წერეთელი, რომელიც 1911-1914 წლებში ქ. ჰაიდელბერგში მოღვაწეობდა. ბერლინიდან კავშირი დაამყარა გიორგი მაჩაბელმა, რომელიც მსოფლიო ომის წინ ბელგიაში გადასახლდა და იქედან თანამშრომლობდა ქენევის ჯგუფთან (კსა-ლია, 1962:16-17). ლონდონიდან ჯგუფს დაუკავშირდა ვარლამ ჩერქეზიშვილი. სწორედ ეს ჯგუფი პეტრე სურგულაძის თავმჯდომარეობით შემდეგ გახდა „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ დამფუძნებელი ბირთვი.

ქენევის „დამოუკიდებლობის ჯგუფი“ გახდა ქართული ემიგრანტული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ევროპული ცენტრი. 1913 წელს ჯგუფის წევრებმა საკუთარი სახსრებით ქენევაში დააარსეს „პატარა ქართული სტამბა“ და დაიწყეს ჟურნალ „თავისუფალი საქართველოს“ გამოცემა. მისი პირველი ნომერი ქართველებს მოუწოდებდა გაერთიანებისა და საქართველოს თავისუფლებისათვის ბრძოლისაკენ. ჟურნ. „თავისუფალი საქართველოს“ შემდეგ ნომერში დაიწყო სახელმწიფოს არსის შესახებ თეორიული საკითხების წარმოჩენა. იგი დაუპირისპირდა ამ საკითხზე მარქსისტულ შეხედულებას, რომლის მიხედვითაც სახელმწიფო არის პრივილეგირებული კლასების იარაღი ხალხზე ბატონობის შესანარჩუნებლად. ჟურნალის თვალსაზრისით კი სახელმწიფო იყო ერის არსებობის და განვითარების ქვაკუთხედი (ალ. ბენდიანიშვილი, 1980:199-201).

„თავისუფალი საქართველოს“ ჯგუფის მოწოდებებმა სათანადო გავლენა მოახდინა ინტელიგენციაზე, თვით სოციალისტ-ფედერალისტებზეც. მოქმედების პროგრამის შესამუშავებლად რუსეთის უნივერსიტეტების ქართველმა სტუდენტებმა კონფერენციის მოწვევაც კი გადაწყვიტეს, მაგრამ ეს გამჟღავნდა და ორგანიზატორები დააპატიმრეს. ამის შემდეგ რუსეთში მოღვაწე ფედერალისტები შემოიფარგლნენ ლეგალური მუშაობით და თავიანთი იდეების მოზომილი პროპაგანდა განაგრძეს საქართველოში გამომავალი გაზეთებით („ერი“, „იმერეთი“, „სახალხო გაზეთი“, „სახალხო ფურცელი“, „ზაკავკასკაია რენ“, „ზაკავკაზიე“). ისინი ამხელდნენ და გმობდნენ მიწის უცხოელებზე გაყიდვის ფაქტებს, ილაშქრებდნენ კოლონიზაციის წინააღმდეგ, ასაბუთებდნენ დედაენაზე სწავლების აუცილებლობას, მოითხოვდნენ ეკლე-

სიის ავტოკეფალიის აღდგენას და ა.შ. ყოველივე ამით გარკვეულ-წილად ხელი შეუწევს ქართველი ხალხის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი თვითშეგნების შემდგომ ამაღლებას (იქვე:202).

ქენევაში პეტრე სურგულაძის ჩასვლამდე, ადრინდელ ქართველ ემიგრანტებს უკვე ჩატარებული ჰქონდათ მნიშვნელოვანი ეროვნული სამუშაოები. მათ შორის აღსანიშნავია ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის უძველესი წარმომადგენელი, რუსული და მსოფლიო ანარქიზმის თვალსაჩინო მოღვაწე და თეორიტიკოსი ვარლამ ჩერქეზიშვილი (1846-1925). მიუხედავად იმისა, რომ ანარქისტულ-კოსმოპოლიტიკური მოძღვრება არ აღიარებდა „სამშობლოს“ ცნებას, ვ. ჩერქეზიშვილი ბოლომდე „დარჩა შეურყეველი ეროვნული სულის მოღვაწედ, ქართული საქმის მოჭირნახულედ და მონაწილედ“ (დ. შველიძე).

ვ. ჩერქეზიშვილმა 1876 წელს რუსულ-ემიგრანტულ და ევროპულ პრესაში განგაში ატეხა აჯანყებული სვანეთის დასაცავად. XIX საუკუნის დამლევს საქართველოშიც ჩამოვიდა ფარულად და მალე ევროპას მოეფინა მისი „წერილი საქართველოს შესახებ“. მასში დასაბუთებული იყო ქართველი ხალხის სამართლებრივი უფლება ებრძოლა ავტონომიისათვის, რაც მას ეკუთვნოდა რუსეთის მიერ დარღვეული გეორგიევსკის ტრაქტატით.

ვარლამ ჩერქეზიშვილმა გაზ. „ივერიის“ მეშვეობით 1894 წელს პირველად გააცნო ჩვენს საზოგადოებას ქართულ ენას დაწაფებული და მისი მწერლობის თარგმნას შეჭიდებული ინგლისელი ქალიშვილი მარჯორი უორდროპი, რამაც უდავოდ მოახდინა სათანადო ზემოქმედება ქართველთა ეროვნული თავმოყვარეობის შემდგომ გამოღვიძებაზე.

1905 წლის რევოლუციის დაწყებისთანავე ვ. ჩერქეზიშვილმა სამშობლოს მოაშურა და მხურვალედ იცავდა ავტონომიის იდეას მიტინგებსა და ხალხმრავალ კრებებზე, ღეჭიციების დროს. „უცნაური იყო, - წერს გ. ლასხიშვილი, - რომ ეს უკიდურესი სოციალისტი საქართველოს დამოუკიდებლობის ან ავტონომიის საკითხს „იცავდა არა საერთო სამართლიანობის“ მიხედვით, არა სოციალისტური თვალსაზრისით, არამედ ქართველი ერის ისტორიული უფლებით. ყოველთვის კამათში წინ აყენებდა ჩვენი მეფეების ტრაქტატებს რუსეთის თვითმპყრობელებთან“ (გ. ლასხიშვილი, 1934:243).

1905-1906 წლების ზამთარში მეფის ჯარებმა რევოლუციური საქმიანობისათვის ააოხრა გურია-იმერეთი. ვ. ჩერქეზიშვილმა ფეხზე დააყენა ევროპის მოწინავე საზოგადოება. ღონდონში ქართველთა დამხმარე საზოგადოებაც კი შედგა, რომლის წარმომადგენელი ქ-ნი დრაიჰორსტი 1906 წლის ნოემბერში თბილისშიც ჩამოვიდა და თან ჩამოიტანა პირველი ათასი მანეთი დარბეულთა დასახმარებლად. საქართველოში ჩამოსულან ინგლისელი და ამერიკელი კორესპონდენტები (გ. შარაძე, 1993:115).

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ვ. ჩერქეზიშვილის თანამშრომლობა ჰააგის საერთაშორისო კონფერენციის მუდმივმოქმედ ტრიბუ-

ნალთან. 1907 წელს, ვ. ჩერქეზიშვილის მეშვეობით ჰააგის მე-2 საერთაშორისო კონფერენციას** წარუდგინეს თბილისში შედგენილი „საქართველოს ხალხის მემორანდუმი“, რომელშიც დასაბუთებული იყო მისი ავტონომიური თვითმმართველობის მოთხოვნის სამართლიანობა.

ქართველთა მემორანდუმის ფრანგულ-ინგლისური თარგმანი კონფერენციის გახსნის დღეს დაურიგდა მის ორასამდე დელეგატს. ამაში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის ვ. ჩერქეზიშვილის მეგობარს, ჰააგის სამშვიდობო კონფერენციის მუდმივმოქმედი ტრიბუნალის წევრს, ბრიუსელის უნივერსიტეტის საერთაშორისო სამართლის პროფესორს ერნესტ ნისს. ქართველთა პეტიცია კონფერენციის ოქმშიც შეიტანეს, რამაც უხერხულობები შეუქმნა რუსეთის დელეგაციას. თუმცა რამდენადაც სხდომათა დღის წესრიგი ადრე იყო შემუშავებული, მონაწილე სახელმწიფოთა შორის წინასწარი შეთანხმებით, ამდენად იქ ქართველთა „მემორანდუმზე“ არ უმსჯელიათ და არც რაიმე რეზოლუცია გამოუტანიათ.

ამის მიუხედავად, მემორანდუმის მოხვედრას ჰააგის კონფერენციაზე ჰქონდა სამომავლო მნიშვნელობა. იგი იყო გამომხატველი, ერთი მხრივ, ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის სიცოცხლისუნარიანობისა და, მეორე მხრივ, მისი ეროვნული უფლების აღიარებისა. მემორანდუმი დაიბეჭდა ევროპისა და ამერიკის გაზეთებში, რითაც „ქართულ საკითხს“ ფაქტობრივად მიეცა საერთაშორისო ჟღერადობა. ამის შემდეგ 1910 და 1913 წლებში ჩატარებულ დამონებულ ერთა კონგრესებზე უპრობლემოდ დაუშვეს ქართველი პოლიტიკური ემიგრანტები. მათი მოხსენებები და სიტყვები დაიბეჭდა კიდევ ამ კონგრესთა ანგარიშებში (გ. შარაძე, წ. 3, 1993:115-116).

ვ. ჩერქეზიშვილი ეროვნული უფლებებისათვის ბრძოლაში ყოველგვარი საშუალებების მომხრე იყო. მას, როგორც ბუნებით ანარქისტს, პარლამენტიც კი ბურჟუაზიული ეპოქის „ყველაზე უსინდისო დაწესებულებად და დიდ სავაჭრო ბირჟად“ მიაჩნდა, „სადაც ხალხს ჰყიდიან, სადაც თვალთმაქცობენ და ქვეყანას ატყუებენ“. ამის მიუხედავად, რუსეთის პირველი რევოლუციის დამარცხების შემდეგაც კი მოუწოდებდა სოციალისტ-ფედერალისტებს – უარი ეთქვათ არჩევნებისათვის ბოიკოტის ტაქტიკაზე და სათათბიროს ტრიბუნა გამოეყენებინათ საქართველოს ავტონომიის უფლების ლეგალური პროპაგანდისათვის (გ. ლასხიშვილი, 1934 : 253-254).

1913 წელს ხელისუფლებამ გადაწყვიტა გორის ჩრდილოეთ მხარეს, ტირიფონას ნაყოფიერ დაბლობებზე სამხედრო პოლიგონის მოწყობა, რასაც შედეგად უნდა მოჰყოლოდა 40 ათასი ქართველი მიწათმოქმედის აყრა. ამის წინააღმდეგ ხმა აღიმალდა ჟურნ. „კლდე“, ხოლო საზღვარგარეთ ემიგრანტებმა და გამორჩევით ვარლამ ჩერქეზიშვილმა თავისი ინგლისელი მეგობრების მეშვეობით, სათანადო „პეტიცია“ გაიტანა დიდი ბრიტანეთის სამშვიდობო საზოგადოების ლივერპულის კონგრესზე, სადაც ერთხმად მიიღეს საწინააღმდეგო რეზოლუცია და

აცნობეს რუსეთის მთავრობას. ამის შემდეგ „გორის პოლიგონზე“ ლაპარაკი შეწყდა (ლ. სანიკიძე, 1989 : 226-229).

ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის თვალსაჩინო ფიგურა და დაუღალავი ეროვნული მოღვაწე იყო მსოფლიო მასშტაბის ისტორიკოსი მიხაკო (მიხეილ) წერეთელი (1878-1965)². თავიდან ისიც ანარქიზმმა გაიტაცა, რისთვისაც კიევის უნივერსიტეტი მიატოვა და ლონდონს მიაშურა, სადაც დაუახლოვდა ვარლამ ჩერქეზიშვილს. 1903 წლიდან აქტიურად თანამშრომლობდა ა. ჯორჯაძის „საქართველოში“. 1905 წლის რევოლუციის დაწყების შემდეგ სამშობლოში დაბრუნდა, ი. ჭავჭავაძის მკვლელობამ მასზე ძლიერ იმოქმედა. ფაქტობრივად, აქედან გამოეთხოვა ანარქიზმს და წმინდა ეროვნულ ნიადაგზე დადგა.

1910 წელს მ. წერეთელი კვლავ ევროპაშია ექვთიმე თაყაიშვილის რჩევით, ისტორიული მეცნიერების დასაუფლებლად. დაიწყო ასირიოლოგიის შესწავლა ჯერ ლონდონში, შემდეგ ლაიპციგში და დაასრულა ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტში. ამავდროულად, მას ინტენსიური მიმოწერა ჰქონდა ივ. ჯავახიშვილთან და იყო მისი ნიჭის ღირსეული დამფასებელი. მანვე თარგმნა და 1912 წელს ინგლისურ სამეცნიერო ჟურნალში გამოაქვეყნა ივ. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიის“ პირველი ტომის (1908 წ., გამოცემა) მესამე თავი – ქართველთა წარმართობის შესახებ.

მეცნიერული მუშაობის პარალელურად, მ.წერეთელი აქტიურად ჩაება პოლიტიკურ საქმიანობაში. გახდა წევრი პეტრე სურგულაძის მიერ 1910 წელს დაარსებული ქართველ სეპარატისტთა ჯგუფისა, ხოლო შემდეგ – საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტისაც. ევროპაში ესწრებოდა აგრეთვე მცირე და დაჩაგრულ ერთა ყრილობებს ჰააგაში, ლონდონსა და ლოზანაში.

ქართული ეროვნულ-პოლიტიკური ემიგრაციის თვალსაჩინო წარმომადგენელი იყო ლეო კერესელიძე (1880-1944). 1904 წლიდან ისიც უცხოეთშია. მ. წერეთლის რწმუნებით, ლ. კერესელიძე სხვა ქართველ ახალგაზრდებთან ერთად იყო იარაღით დატვირთულ გემ „სირიუსზე“, რომელიც გ. დეკანოზიშვილის მცდელობით 1905 წლის ნოემბერში მოადგა საქართველოს ნაპირს. მის შემდეგ სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიის დავალებით, ლეო გმირულად იბრძოდა ყველგან, სადაც ჭირდა (გ.შარაძე, წ.3, 1993:132-133). საარქივო ცნობით: „ლ. კერესელიძე იყო ერთი მონაწილეთაგანი 1906 წელს დუშეთის ხაზინის გაძარცვისა, რომელიც მოაწყო საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიამ. ამის შემდეგ ლ. კერესელიძე გაიქცა საზღვარგარეთ, შვეიცარიაში“ (სცსსა, ფ.13, აღ.27, ს.5413, ფურც.6). მალე მას იქ შეუერთდნენ ძმა გიორგი და მათი ნათესავი ნესტორ მაღალაშვილი. მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ ლ. კერესელიძე ხდება „საქართველოს დამოუკიდებ-

ლობის კომიტეტის“ სამხედრო ნაწილის - „ქართული ლეგიონის“ დამაარსებელი და ხელმძღვანელი (მ.სიორიძე, 1998 : 64-89).

ლ. კერესელიძეს, ბევრ სხვა ემიგრანტივით, დრო ფუჭად არ დაუკარგავს. 1910 წელს მან ბრწყინვალედ დაამთავრა ქენევის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი. მისმა სადიპლომო ნაშრომმა „საქართველოს დამოუკიდებლობის მოსპობა და მისი რუსეთთან შეერთება“ დიდად დააინტერესა ქენეველი კოლეგები. უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭოს გადაწყვეტილებით, 30 წლის ლეო კერესელიძე, კავკასიის მკვიდრთაგან პირველად, დაინიშნა ქენევის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის სახელმწიფო სამართლის კათედრის პრივატ-დოცენტად.

ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის რადიკალურ-ეროვნული ფრთის გაერთიანების სულისჩამდგმელი იყო თბილისის ქართული სათავადაზნაურო გიმნაზიის ყოფილი მასწავლებელი პეტრე სურგულაძე (1877-1931). თავდაპირველად ის მარქსიზმმა გაიტაცა, მაგრამ 1905 წლის რევოლუციის დამარცხების შემდეგ ეროვნულ პოზიციებზე დადგა. შემოიკრიბა პატრიოტი მოღვაწეები და ლეგალურ ტრიბუნად აქცია გაზ. „ერი“. მთავრობამ იგი დახურა, ხოლო დევნილმა პ. სურგულაძემ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, 1910 წელს ქენევას მიაშურა. იქ შექმნა „დამოუკიდებლობის ჯგუფი“, მოაწყო „პატარა ქართული სტამბა“ და 1913 წლის იანვარში გამოსცა ჟურნ. „თავისუფალი საქართველოს“ პირველი ნომერი, რომელშიც ბრძოლის მიზნად გამოცხადდა „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა“.

ამის შემდეგ, სხვადასხვა ხელშემშლელი გარემოების გამო, ჟურნალის გამოცემა მთელი წლით შეწყდა. 1914 წელს, მსოფლიო ომის დაწყებამდე, მოესწრო მხოლოდ რამდენიმე ნომრის გამოშვება. ჟურნალი თავდაპირველ კურსს ადგა. მათში გაკრიტიკებული იყო სოციალ-დემოკრატების კულტურულ-აგტონომიური და ფედერალისტების ეროვნულ-ტერიტორიული აგტონომიების მოთხოვნა. ხაზგასმული იყო, რომ ერის არსებობისა და მისი პროგრესული განვითარებისათვის აუცილებელი იყო დამოუკიდებელი სახელმწიფო (რ. გრძელიძე, 1995:10-12).

ქართული ემიგრანტული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ქენევის ცენტრის მოწყობის პარალელურად, პ. სურგულაძე, ამავე მიზნით, აქტიურად იღვწოდა სტამბოლშიც და ფაქტობრივად იყო მათი საქმიანობის კოორდინატორი. მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ, თანამებრძოლებმა პ. სურგულაძე აღიარეს “საქართველოს დამოუკიდებლობის ეროვნული კომიტეტის” თავმჯდომარედაც.

პ. სურგულაძის დამოუკიდებლობის ქენევის ჯგუფის წევრებისათვის აშკარა იყო, რომ მოახლოებული სამხედრო შეტაკების ეპიცენტრი იქნებოდა ევროპა და იქვე გადაწყდებოდა მომავალი მსოფლიოს რუკაც. ამიტომ ყოველნაირად ცდილობდნენ საამისოდ ყოფილიყვნენ მზად და მეტი აქტიურობით დაესვათ ქართული საკითხი ევროპის საზოგადოებრიობის წინაშე, აღედრათ მათში ინტერესი საქართველო-

სადმი და ამით მყარ საფუძველზე დაეყენებინათ მისი სახელმწიფოებრიობის აღდგენის იდეა.

საქართველოს სუვერენიტეტის საკითხის საერთაშორისო ასპარეზზე დასმის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია არჩილ ჯორჯაძის წვლილი. რუსეთის პოლიტიკური დაზვერვის ცნობით: „1912 წელს ქართველ ფედერალისტთა ლიდერის არჩილ ჯორჯაძის ინიციატივით და ცნობილი ემიგრანტის მიხეილ წერეთლის თანამშრომლობით, ფედერალისტთა წრიდან გამოიყო მოღვაწეთა ჯგუფი, რომელმაც დაირქვა „საქართველოს ხელშეკრულების უფლებათა დამცველი კავშირი“ (იგივე „ქართველი ხალხის უფლებების დამცველი კავშირი“). მან მიზნად დაისახა საქართველოს პოლიტიკური თავისუფლების მიღწევა“ (სცსსა, ფ.13, აღ.27, ს.5412, ფურც.18-19).***

„კავშირის“ სახელთან არის დაკავშირებული ახალი „მემორანდუმი ჰააგის კონფერენციისათვის“. ქუთაისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოში არსებული მასალების მიხედვით, ეს მემორანდუმი შეადგინეს 1912 წლის დამდეგს და 1913 წლის დამდეგს ა. ჯორჯაძის საერთო ხელმძღვანელობით. მის შექმნაში მონაწილეობდნენ ფედერალისტების პარტიის ცენტრალური ორგანოს, გაზ. „სახალხო ფურცლის“ თანამშრომლები არჩილ ჯაჯანაშვილი და გერონტი ქიქოძე. აგრეთვე ივანე (კიტა) აბაშიძე, პეტრე სურგულაძე, მიხეილ წერეთელი და სხვ. ჰააგის კონფერენციის დელეგატებად აირჩიეს ევროპული ენების მცოდნე მ. წერეთელი და ვ. ჩერქეზიშვილი.

ჟანდარმერიის ხელთ არსებული მასალებით: „ეს მემორანდუმი არ იქნა წარდგენილი კონფერენციაზე (თუ რა მიზეზით აღნიშნული არ არის-ავტ.), მაგრამ ზემოთ დასახელებულმა დელეგატებმა დასავლეთ ევროპის სხვადასხვა ქალაქებში მოასწრეს ორგანიზება რიგი მიტინგებისა, რომლებზეც სცადეს ევროპის პოლიტიკური მოღვაწეებისათვის გაეცნოთ თავიანთი პროექტი, ამასთან, მემორანდუმის სხვადასხვა პუნქტებს აძლევდნენ უფრო დაწვრილებით განმარტებას.

მემორანდუმი, შემოწმებული ცნობებით, მთლიანად დაიბეჭდა ნაციონალისტების ორგანოში კონსტანტინოპოლში, მაგრამ თვითონ საქართველოში მის შინაარსს გაცნობილია მხოლოდ ინტელიგენციის არცთუ ისე დიდი ჯგუფი, იმდენად, რამდენადაც მემორანდუმმა გავრცელება ვერ ჰპოვა“.

მემორანდუმში მოცემულია საქართველოს მოკლე ისტორია, გადმოგვცემს ქართველი მეფეების რუსეთის იმპერატორებთან მოლაპარაკებების მთელ ისტორიას, მოჰყავს ხელშეკრულებების ტექსტები, გაფორმებული იმპერატორ პავლესა და ალექსანდრე I-თან, ალექსანდრე I-ის მანიფესტი საქართველოს მიერთების შესახებ და ა.შ. (სცსსა, ფ.13, აღ.27, ს.5412, ფურც.18-19).

„მემორანდუმის მეორე ნაწილში, რომლის სათაურია „საქართველოში რუსეთის მფლობელობის 100 წელი“, - ნათქვამია შემდეგ დოკუმენტში, - მოთხრობილია ერთი მხრივ ქართველი ხალხის ლოიალობის შესახებ და მოყვანილია (შესაბამისი) მაგალითები, ხოლო

მეორეს მხრივ დაწვრილებითაა აღნიშნული უამრავი მაგალითი (ცარიზმის) მხრივ ქართველი ხალხის უფლებების დარღვევისა: ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის მოსპობა (დაწვრილებითაა აღწერილი ქუთათელი და გაენათელი ეპისკოპოსების სამწუხარო ბედი), ქართული ენის დევნა სკოლებიდან, სასამართლოებიდან და სხვა ადმინისტრაციული ორგანოებიდან, მთავრობის საგადასახლებო პოლიტიკა, რუსეთის მთავრობის საერთო რუსიფიკატორული პოლიტიკა, საქართველოში რევოლუციური მოძრაობის ჩახშობის ისტორია, რომელიც, მემორანდუმის მიხედვით, გამოირჩეოდა განსაკუთრებული სისასტიკით და ა.შ.

მემორანდუმის დასკვნით ნაწილში ჩამოყალიბებულია მიმართვა ევროპის სახელმწიფოებისადმი და გამოთქმულია პროტესტი რუსეთის მთავრობის მიერ ქართველი ხალხის ავტონომიური უფლებების დარღვევის გამო, აქვე გამოთქმულია თხოვნა დახმარებისა ავტონომიის აღდგენის საქმეში“ (იქვე, ფურც.19).

საარქივო ფონდებში აგრეთვე მივაკვლიეთ „საქართველოს ხელშეკრულების უფლებათა დამცველი კავშირის“ ვრცელ მოწოდებას სათაურით – „ქართველი ერის უფლებანი“ (იხ. იქვე, ფურც.2-4), რომელშიც ძირითადად იგივე პრინციპებია გადმოცემული, რაც ზემოაღნიშნულ „მემორანდუმში“, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ ეს მოწოდება ქართველი ხალხისათვის და საქართველოში გასავრცელებლად იყო განკუთვნილი. მოწოდება შედგენილი უნდა იყოს ჯერ კიდევ ომის დაწყებამდე, 1914 წლის მაის-ივნისში.

„ქართველებო, - ნათქვამია მოწოდების შესავალში, - ჩვენი სამშობლო განადგურებულია, ჩვენი მიწა-წყალი, ჩვენი ისტორიული საუნჯეები წარყვნილია, ჩვენი ხალხი, რომელიც ოცი საუკუნის განმავლობაში გმირულად, იარაღით ხელში იცავდა ეროვნულ დამოუკიდებლობას, დღეს იარაღაყრილია, როგორც დაპყრობილი მონა“ ...

მოწოდების ავტორები მოითხოვდნენ საქართველოს იმ უფლებების აღდგენას, რასაც იმპერატორი პავლე I კპირდებოდა 1801 წლის 18 იანვრის მანიფესტით. ესენია: 1. სრული ავტონომიური შინაური მმართველობა, 2. ეკლესიის ავტოკეფალია, 3. სამართალი ქართულ ენაზე ვახტანგ VI-ის კანონებით, 4. სამხედრო ბეგარა ქართულ ერს უნდა მოეხადა ეროვნული სამხედრო სისტემის მიხედვით, ქართული ტანისამოსით, 5. ქართულ ფულზე ერთის მხრივ ამოტვიფრული უნდა ყოფილიყო რუსეთის იმპერატორი, ხოლო მეორეს მხრივ ქართული ღერბი და სხვ. იქვე არის მოწოდება ქართველი ხალხისადმი, რათა მათ აემადლებინათ ხმა საქართველოს უფლებების დასაცავად.

„უთხარით ხელშეკრულებაში აღქმულ ჩვენს უფლებათა შესახებ პირდაპირ და საჯაროდ რუსის მთავრობის ყოველ წარმომადგენელს, სამხედრო პირი იქნება იგი, სასულიერო თუ სამოქალაქო. დაე, გაიგოს რუსეთის საზოგადოებამ და რუსეთის ხალხმა, რომ რუსეთის მიერ საქართველოსთან შეკრული საერთაშორისო პირობანი ვერაგულად არიან დარღვეული მათი მთავრობისაგან.

უთხარით ყველას, რომ საქართველო ქართველებს ეკუთვნის, რომ ყველა მიწები საქართველოსანი მოხმარებული უნდა იყვნენ უმიწაწყლობით შევიწროებული ქართველებისათვის, რომ ყოველწლიური რვა მილიონი გადასახადი, რომელიც საქართველოს აწევს ქედზე, უნდა მოხმარდეს ქართველი ერის საჭიროებათა, თანახმად საქართველოს ამორჩეული მთავრობის დადგენილებისა; რომ ქართველებმა სამხედრო ბეგარა უნდა მოიხადონ თავიანთ სამშობლოში, რომ სამართალი და მართვა-გამგეობა უნდა სწარმოებდეს ქართულ ენაზედ, რომ სახალხო განათლება უმდაბლესი, საშუალო და უმაღლესი უნდა სწარმოებდეს ქართულ ენაზე, რომ ფული უნდა იბეჭდებოდეს ქართული. ყოველივე ესე, თანამემამულენო, არის უფლება ჩვენი, აღთქმული ხელშეკრულებაში, რომელიც დადებული იყო რუსეთის და საქართველოს ხელმწიფეთა შორის, საქართველოს რუსეთთან შეერთების დროსა და ყველა ქართველის მოვალეობა არის დაიცვას ეს უფლებანი საქართველოსა. უფლებათა აღმნიშვნელი ხელშეკრულებანი, დეკლარაციანი ხალხთა დამოუკიდებლობისა, საუკუნეთა განმავლობაში არიან შეუწყველი საფუძველნი თავისუფლებისა, ყველა კულტურულ სახელმწიფოთათვის (ამდენად) საქართველოს ხელშეკრულება რუსეთთან არის ქარტია ჩვენს უფლებათა. მისი დაცვა – ჩვენი უწმინდესი მოვალეობაა. მისი ნამდვილი და სწორი აღსრულების მოთხოვნა – ჩვენი ხელშეუხებელი უფლებაა.

მაშ, დავიცვათ ჩვენი ეროვნული ქარტია! ნუ გაცვლით მას რაღაც მცირეუფლებიან ერობაზე, ნურც რომელიმე „ნაჩუქარ“ თვითმმართველობაზე. დავაარსოთ საზოგადოებანი და კავშირნი „საქართველოს ხელშეკრულების მიერ მონიჭებულ უფლებათა“ დასაცვლად. ვილაპარაკოთ, ვწეროთ და ვბეჭდოთ ჩვენს უფლებათა შესახებ ყველა ევროპულ ენაზედ და განვაცხადოთ საქვეყნოდ, რომ ჩვენი უფლებანი უარყოფილნი არიან. დავავალოთ ჩვენს წარმომადგენლებს რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროში და სახელმწიფო საბჭოში, რომ მათ პირდაპირ მოსთხოვონ რუსეთის კანონმდებლებს, მინისტრებს და რუსეთის ეკლესიის სინოდს სწორი და ნამდვილი აღსრულება 1801 წლის საქართველოს და რუსეთის ხელშეკრულებისა. მივცეთ წინადადება თავად-აზნაურობას გამოიტანოს გადაწყვეტილებანი სათავადაზნაურო კრებაზე ხელშეკრულების აღსრულების შესახებ, წარუდგინონ მის წარმომადგენელთა ხელით ეს გადაწყვეტილება რუსეთის იმპერატორს და მის მინისტრებს. ამის უფლება აქვს თავადაზნაურობას, ეს მისი მოვალეობაა სამშობლოსა და ერის წინაშე“ – ასეთია მოკლედ ამ მოწოდების შინაარსი.

აღსანიშნავია, რომ ამ პერიოდში ემიგრანტი ქართველები, გარდა წმინდა ეროვნულ-პოლიტიკური საქმიანობისა, ცდილობდნენ აგრეთვე ევროპის საზოგადოებისათვის სხვა მხრივაც წარედგინათ მათთვის ნაკლებად ცნობილი უძველესი კულტურის მქონე ქვეყანა და დაეინტერესებინათ მისით. 1913 წლის დასაწყისში ქ. ბრიუსელის (ბელგია) საერთაშორისო მუზეუმთან გაიხსნა ქართული განყოფილება,

რომელსაც ხელმძღვანელობდა ბარბარე ყიფიანი (სცსსა, ფ.13, აღ.27, ს.5433, ფურც.1-2). იმავე წლის I მარტს ის ქ. ქენევაში გიორგი კერესელიძეს აუწყებდა ამ მნიშვნელოვანი ფაქტის შესახებ და აღნიშნავდა: განყოფილების მიზანია „ვაჩვენოთ ევროპას, თუ როგორია როლი საქართველოს მთელის ქვეყნის საეკონომიო ცხოვრებაში, თუ რა წილი გვიდევს ქართველებს ცივილიზაციის წინსვლა-განვითარებაში, თუ რა ურთიერთობა გვაქვს სხვა ხალხებთან ...

განყოფილებაში იქმნება წიგნთსაცავი სადროგამოშვებითო გამოცემათა და თხზულებათა, რომელნიც შეეხებიან საქართველოს საზოგადოთ” (იქვე,ფურც.3).

ამრიგად, ქართულმა ეროვნულ-პოლიტიკურმა ემიგრაციამ მთელი ძალისხმევა მიმართა, რათა დასაბუთებულად და აქტიურად დაესვა საქართველოს სუვერენიტეტის აღდგენის აუცილებლობის საკითხი ევროპის საზოგადოების წინაშე. შეიძლება ითქვას, რომ მათ ამ ღონისძიებებით გარკვეული სამომავლო საფუძვლები შეუმზადეს ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას და საერთაშორისო ასპარეზზე მის ცნობას.

შენიშვნები:

*. XIX საუკუნის 60-70-იანი წლებიდან ქენევა იყო ევროპაში უმაღლესი განათლების მოსურნე ქართველი ახალგაზრდების მიზიდულობის ცენტრი. 1905 წლის რევოლუციის დამარცხების შემდეგ ქენევა გახდა აგრეთვე „რევოლუციური ემიგრაციის ცენტრი“, რის გამოც იქ „ბლომად იყვნენ ქართველებიც“. ამ უკანასკნელთაგან მხოლოდ ერთი სწავლობდა უნივერსიტეტში, „დანარჩენები პოლიტიკურ ემიგრაციას ეკუთვნოდნენ, ნამდვილს ან მოჩვენებითს. მათი საქმიანობა საკმაოდ გაურკვეველი იყო“ (ა. ჯანელიძე, 1988:78).

** პააგის I საერთაშორისო კონფერენცია ჩატარდა 1899 წელს. მასში მონაწილეობდა 27 წამყვანი სახელმწიფო. აქ შეიქმნა მუდმივმოქმედი საერთაშორისო ტრიბუნალი, რომელიც საქმიანობდა ომის წარმოების საერთაშორისო ნორმების შემუშავებისა და შეიარაღების ცალკეული სახეობების შეზღუდვის საკითხებზეც. 1907 წელს შეიკრიბა პააგის II კონფერენცია, რომელშიც მონაწილეობდა 44 სახელმწიფო, იქ მიღებული 13 კონვენციიდან (საერთაშორისო შეტაკებების მშვიდობიანი მოწესრიგების, ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ვადების გასანადგურებლად ძალის გამოყენების შეზღუდვის, სამხედრო მოქმედებათა დაწყების, ომის შემთხვევაში ნეიტრალური სახელმწიფოების და პირების უფლება-მოვალეობების და სხვ. შესახებ) ზოგიერთი დღესაც მოქმედია.

*** „კავშირისათვის“ საერთო-ეროვნული ხასიათის მისაცემად, მისმა ორგანიზატორებმა მიმართეს ქართველი სოციალ-დემოკრატების ლიდერ ნ. ჟორდანიას. თბილისში გამართულმა პარტიულმა თათბირმა უარყო მათი შემოთავაზება. ჟანდარმერიის ცნობით, უარის მიზეზად თათბირზე ითქვა, რომ ქართველი სოციალ-დემოკრატები თავს თვლიდნენ რუსეთის ამავე პარტიის ნაწილად. ამდენად, ისინი მხარს ვერ დაუჭერდნენ ცალკეული ხალხების ვიწროეროვნულ ინტერესებს, რაც გამოიწვევდა რუსეთის საერთო-დემოკრატიული მოძრაობის გათიშვას (სცსსა, ფ. 13, ან. 27, ს.5412, ფურც.18).

Malkhaz Sioridze

Georgian Political Emigration and the Question of Sovereignty of Georgia at the European International Organizations in the Beginning of the XX Century

Summary

After the revolution of 1905- 1907 the Georgian revolutionists of national direction, which were under the persecution by the government went into emigration. V. Cherkezishvili, M. Tsereteli, I. Kereselidze, P. Surguladze and other political emigrants in Europe many times put the question of the restoration of the sovereignty of Georgia before different international conferences and social – political organizations, specifically on the Hague conference (1907 and 1912), at the permanently acting tribunal of the Hague conference, on the congress of the enslaved nations (1910 and 1913) and on the Liverpool conference of the peaceful society of Great Britain and so on.

With such activity Georgian political emigration prepared the foundation for the restoration of the Georgian state and its international recognition in future.

Малхаз Сиоридзе

Грузинская политическая эмиграция и вопрос суверенитета Грузии в Европейских международных организациях в начале двадцатого столетия

Резюме

После революции 1905 – 1907 годов, преследуемые правительством революционеры национального направления отправились в эмиграцию. В. Черкезишвили, М. Церетели, Л. Кереселидзе, П. Сургуладзе и другие политэмигранты в Европе не раз ставили вопрос о восстановлении суверенитета Грузии перед различными международными общественно – политическими организациями и конференциями, в частности на Гаагской конференции (1907 и 1912 годы) на постояннодействующем трибунале Гаагской конференции, на конгрессе поработанных наций (1910 и 1913 годы) и на Ливерпульском конгрессе мирного общества Великобритании (1913) и т. д.

Такой деятельностью грузинская политическая эмиграция подготовила некоторую почву на будущее для восстановления грузинской государственности и ее международного признания.

წყაროები და ლიტერატურა:

1. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი (ტექსტ-ში შემოკლ. იხ. სცსსა), ფონდი № 13, აღწ. 27, საქმეები № № 5412, 5413, 5433.
2. აღ. ბენდიანიშვილი, ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წლებში, თბ., 1980.
3. რ. გრძელიძე, საქართველოს დამოუკიდებლობის ეროვნული კომიტეტი (1914-01918 წწ.), თბ., 1995.
4. გ. ლასხიშვილი, მემუარები (1885-1915), ტფ., 1934.
5. კ. სალია, საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი პირველი მსოფლიო ომის დროს, ჟურნ. “ბედი ქართლისა”, №39-40, პარიზი, 1962.
6. ლ. სანიკიძე, მესამე დასის საქართველო, ნაკვ. 1, თბ., 1989.
7. მ. სიორიძე, საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი (1914-1918), ბათ., 1998.
8. გ. შარაძე, უცხოეთის ცის ქვეშ, წ. 3, თბ., 1993.
9. დ. შველიძე, ქართველნი ვინ იყო ვარლამ ჩერქეზიშვილი, თბ., 2001.
10. აღ. ჯანელიძე, მოგონებები, თბ., 1988.

ნიკო ბერძენიშვილის „გულუბრყვილო პატრიოტი“ და ლაზეთის პრობლემა

ბატონი ნიკო ბერძენიშვილი ქართული ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი ფუძემდებელია. სამწუხაროდ, მოღვაწეობა მას რთულ პერიოდში, იდეოლოგიური ზეწოლის ქვეშ მოუხდა. ცნობილი ფაქტია, რომ უშუალოდ სტალინმა, სახელმწიფოებრივი მოსაზრებებიდან გამომდინარე, პირადად მიუთითა მეცნიერს, როგორი კუთხით გაეშუქებინა საქართველოს ისტორიის ძირითადი საკითხები. ასეთი გარემოს მიუხედავად, დაუღალავმა მკვლევარმა უდავოდ ღირსეული წვლილი შეიტანა ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარების საქმეში. მეცნიერულ კეთილსინდისიერებასთან ერთად აქ თავისი სიტყვა თქვა ყმაწვილობიდანვე ღრმად გამჭვდარმა პატრიოტულმა სულისკვეთებამაც. სწორედ ამ გრძნობის შედეგი იყო ის, რომ ბატონი ნიკო თავისი კალმით სრულიად ახალგაზრდა ჩაება ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლაში (საისტორიო მეცნიერების ერთ-ერთი მიზანი ხომ ესეც არის).

„მომავალმა ისტორიკოსმა კალამი პირველად სიტყვაკაზმულ მწერლობაში სცადა და საკმაოდ წარმატებითაც“ [ი. სიხარულიძე, 1989: 12]. მის ადრეულ მხატვრულ-პუბლიცისტურ ნაწარმოებებში თავისებური ასახვა პოვა იმდროინდელ საქართველოში არსებულმა არაჯანსაღმა სოციალ-პოლიტიკურმა ვითარებამ. გვსურს თქვენი ყურადღება მივაპყროთ ერთ-ერთ ასეთ ნაწარმოებს, პატარა საგაზეთო მოთხრობას, რომელიც საკმაოდ მწვავე პრობლემატურ საკითხებს ეძღვნება.

მოთხრობა, სათაურით „გულუბრყვილო პატრიოტი“, „ბათუმის გაზეთის“ 1913 წლის მე-80 ნომერში დაიბეჭდა. უკავია 4-გვერდიანი გაზეთის მე-2 და მე-3 გვერდების სარდაფი (ქვედა ნახევარი). აქედან, მე-2 გვერდის სარდაფი მთლიანად (ანუ 6 სვეტი) და მე-3 გვერდის სარდაფის მხოლოდ 1 სვეტი. გაზეთი გამოვიდა კვირას, 3 ნოემბერს.

მოთხრობა გამოქვეყნებულია „ანგინის“ ფსევდონიმით. პროფ. ი. სიხარულიძის განმარტებით, „ანგინი“ სამი ბათუმელი მეგობრის – ანტონ ბაკურაძის, გიორგი ხეჩინაშვილისა და ნიკო ბერძენიშვილის – საკუთარ სახელთა პირველი მარცვლების შეერთებითაა მიღებული [ი. სიხარულიძე, 1989: 13]. ისინი ნიკოს გიმნაზიელი მეგობრები იყვნენ, ნიკოსავით სამშობლოზე შეყვარებულები და მის ბედზე მოფიქრალნი. შემდგომში ანტონ ბაკურაძე ბრწყინვალე მათემატიკოსი დადგა. გიორგი ხეჩინაშვილს კი, რომელმაც მედიცინა აირჩია ცხოვრების ასპარეზად, მისი კაიკაცობითა და პროფესიონალიზმით აღტაცებული ილია რურუა „ბათუმელ ექიმთა ჭეშმარიტ პატრიარქს“ უწოდებს და

დასძენს, რომ მისი ოჯახი პროფესიონალ ექიმთა ტრადიციულ ოჯახად ჩამოყალიბდა – ექიმი იყო ბატონი გიორგის მეუღლე, მათსავე გზას დაადგა ორივე შვილი, გაბრიელი და ლევანი, რომლებმაც თავისი ცხოვრება ასევე ექიმ მეუღლეებს დაუკაფშირეს და „როდესაც ამ დიდებულ ოჯახში პირველი შვილიშვილი გაჩნდა, მას აკვანშივე ექიმის პროფესია დაანათლესო“ [ი. რურუა, 1980: 67].

მოთხრობის გამოქვეყნების დროისათვის ნიკო ბათუმში არალეგალურად ცხოვრობდა, ვინაიდან 1909 წელს აქტიური ანტისამთავრობო მოქმედებებისათვის გიმნაზიიდანაც გარიცხეს და ბათუმში ცხოვრებაც აუკრძალეს. მეგობართა რჩევით, იგი უნებართოდ დაბრუნდა ქალაქში და ბიძის – ექვთიმე ბერძენიშვილის ოჯახში დაიდო ბინა [მ. ღუმბაძე, 1978: 14].

ნიკოს მოწინავე საზოგადოებაში ტრიალი არ შეუწყვეტია. იმ ხანებში იგი ხშირად დადიოდა თავისი ერთ-ერთი მეგობრის, ფარნავაზის მამის, ლევან მჭედლიშვილის ოჯახში, სადაც ნიკოს მეგობარი ახალგაზრდები და ბათუმის ინტელიგენციის წარმომადგენლები იკრიბებოდნენ. აქ თითქმის ყოველ საღამოს იმართებოდა სჯა-ბაასი პოლიტიკურ ვითარებაზე, ხელოვნებასა და ახლად გამოსულ ლიტერატურაზე.

„ეს ოჯახი იყო ჩემი ზოგადი განათლების უნივერსიტეტი, – იგონებს ნ. ბერძენიშვილი, – ოჯახის დიასახლისი, ლევან მჭედლიშვილის ქვრივი, გრაცია, გრიშა ბიძიას და იყო. ის ჩინებულად იცნობდა ქართულ და რუსულ მწერლობას, ბევრი რამ ახსოვდა ილია ჭავჭავაძის, ეგნატე ნინოშვილისა და ალექსანდრე ყაზბეგის შესახებ. ბათუმში ჩამოსვლისას ეს მოღვაწეები თურმე ლევან მჭედლიშვილის ოჯახის ხშირი სტუმრები იყვნენ“ [მ. ღუმბაძე, 1978: 14].

მჭედლიშვილების ოჯახში „ნიკოსავით ხშირი სტუმრები იყვნენ გიორგი ხეჩინაშვილი და ანტონ ბაკურაძე“ [მ. ღუმბაძე, 1978: 14].

ადვილი შესაძლებელია სწორედ ამ ოჯახში დაიბადა აღნიშნული მოთხრობის დაწერის იდეა და ორიგინალური ფსევდონიმიც – ანგინი – აქ იშვა.

აღსანიშნავია, რომ მოთხრობა „გულუბრყვილო პატრიოტი“ იმდენად გაჯერებულია მტკივნეული ეროვნული და სოციალ-პოლიტიკური პრობლემებით, ი. სიხარულიძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „თუ არა ვინმე გავლენიანი პირის რეკომენდაცია, მისი დაბეჭდვა არ მოხერხდებოდა.“

ასეთ პიროვნებად ნიკოს „ბათუმის გაზეთის“ გამომცემელი, აქტიური საზოგადო მოღვაწე ალ. ჭელიძე მოეწვინა. საქმე იმაშია, რომ ნიკოს ბიძა, ექვთიმე, შეძლებული და საქმიანი კაცი იყო, იჯარით ჰქონდა აღებული სასტუმრო „ორიენტალი“ და თავისი საქმიანობიდან გამომდინარე ნაცნობ-მეგობართა დიდი წრეც გააჩნდა. პროფ. ფრ. სიხარულიძის გადმოცემით ექვთიმეს ოჯახში ხშირად იყრიდა თავს ბათუმის ინტელიგენციის ნაღები საზოგადოება და ალ. ჭელიძესთან ნიკოს დაახლოებაც აქ მომხდარა.

ერთი სიტყვით, მოთხრობა დაიბეჭდა. გავეცნოთ მის მოკლე შინაარსს, ხოლო შემდეგ უფრო დავწვილებით შევეცხოთ მასში დასმულ ზოგიერთ საკითხს.

მოთხრობა იწყება მშვენიერი ენით აღწერილი ბუნების სურათის გადმოცემით. ამ ლამაზი მხატვრული პასაჟის შემდეგ მოქმედება გადადის ნოვოროსიისკისაკენ მიმავალ გემზე, სადაც სხვადასხვა საზრუნავით შეპყრობილი ათასი ჯურის ხალხია თავმოყრილი. მოთხრობაში შემოდის მთავარი პერსონაჟი პეტრე, თავის ბედკრულ ქვეყანაზე ფიქრით გულატკივებული ახალგაზრდა კაცი. მის ყურადღებას მიიპყრობს გემბანზე მოკალათებული რამდენიმე ახალგაზრდა, რომელთაგანაც ერთი ჩონგურზე უკრავდა, მეორე მთელი გრძნობით მღეროდა, დანარჩენები კი სულგანაბული უსმენდნენ. პეტრე მათთან მივა. ისინი ლაზები აღმოჩნდებიან. მათთან შეხვედრით გახარებული და გულაჩუყებული პეტრე შეეცდება აუხსნას და გაახსენოს ლაზებს, რომ ისინი ქართველები არიან, დედა-სამშობლოს მკერდს მოგლეჯილი, მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურის ღვიძლი შვილები. მისდა სამწუხაროდ, თავისი საზრუნავით შეპყრობილი და მძიმე ცხოვრებისაგან თავმოებზრებული ლაზები მისი სულის ტკივილს ვერ ჩაწვდებიან და მის აღტკინებასაც ცივად შეხვდებიან. ამ დროს პეტრეს ვიდაც „ქალაქელი“ ქართველი ახალგაზრდა მიუახლოვდება და გამოელაპარაკება. „ქალაქელი“ ნოვოროსიისკში საშოვარზე მიმავალ კაცად გააცნობს თავს პეტრეს, რომელიც გაჭირვებამ აიძულა სამშობლო მიეტოვებინა და სარჩო უცხო მხარეში ეძია. ახლა ამაზე აუკვნესდება პეტრეს გული, რომ ქართველები საქართველოდან გარბიან და მათ ადგილს სხვები ეპატრონებიან. „არ ვვარგივართო,“ – ამოიკვნესებს და ქართველთა ბედუკუდმართობაზე გაუბამს საუბარს „ქალაქელს.“ მერე როცა შეიტყობს, „ქალაქელი“ მცირე ფულით წამოსულა ამხელა გზაზე, მაშინვე გადაწყვეტს თავისი მოკრძალებული სახსრებიდან რაღაც მაინც გაუნაწილოს, მიუხედავად იმისა, რომ თავადაც უმნიშვნელო თანხა აქვს და ისიც უცხო მხარეში მიდის. აქ აღმოჩნდება, რომ პეტრეს ფული დაუკარგავს, რომელიც, როგორც შემდეგ გაირკვევა, „ქალაქელს“ ამოურთმევია მისთვის, როცა იგი მთელი შთაგონებით ქართველთა ბრწყინვალე წარსულსა და სავალალო აწმყოზე მოუთხოვრობდა ირგვლივ მყოფთ. „ქალაქელს,“ რომელიც ჩვეულებრივი ქურდბაცაცა აღმოჩნდება, გემის პერსონალი ატუსაღებს, პეტრე კი საშინელ სულიერ მდგომარეობაში ჩავარდნილი დარჩება.

დაახლოებით ასეთია მოთხრობის მოკლე შინაარსი, რომელშიც ძნელია მთელი სისრულით გადმოვცეთ ავტორისეული ხედვა და სულისკვეთება.

ჩაუვდრმავედეთ ზოგიერთ საკითხს.

ძნელი მისახვედრი არ არის, რომ ახალგაზრდა პატრიოტის, პეტრეს პროტოტიპი თავად ავტორია, მისი სახით კი ყველა ის, ვისშიც ცხოვრების სიავკარგეს პატრიოტული შემართება ვერ ჩაუკლავს და პირადულ საზრუნავს ზოგადეროვნული იდეალები ვერ დაუთრგუნავს.

ასე რომ, ტკივილითა და ცრემლით შეზავებული სიტყვები, რასაც პეტრე ქადაგებს გემბანზე, 22 წლის ნიკო ბერძენიშვილის ნააზრევ-ნაფიქრალი და გულისნადები იყო.

პირველი, რაც თვალში გვხვდება მოთხრობის დასაწყისშივე, არის ლაზების პრობლემა.

ლაზები, ჭანები... ძველ ხალიბთა და კოლხთა მრავალრიცხოვანი, ჯიშიერი შთამომავლობა, რომელთა ნიჭი და შემართება, მცირე გამონაკლისის გარდა, აღარ ხმარდება ქართული სახელმწიფოებრიობის განვითარებასა და განმტკიცებას.

როგორც ცნობილია, ოსმალთა იმპერიის ფარგლებში მოქცეული ლაზები იმთავითვე იდეოლოგიური ზეწოლისა და ასიმილაციური პოლიტიკის წნეხის ქვეშ მოექცნენ. საუკუნეების მანძილზე გატარებული ასეთმა პოლიტიკამ თავისი შედეგი გამოიღო: ლაზთა დიდმა ნაწილმა მამაპაპისეული რელიგია დაუტოვა და ისლამზე გადავიდა, რომელთაგან ბევრმა სრული ასიმილაციაც განიცადა და გათურქდა. არც ის არის საიდუმლო, რომ იყო და არის ცდები მაჰმადიან ლაზებთან მიმართებაში საერთოდ ამოვარდეს ხმარებიდან ეთნონიმი „ლაზი“.

ეროვნული თვალსაზრისით უკეთესი ხვედრი არც ქრისტიანობაშენარჩუნებულ ლაზებს ხვდათ წილად. 1476 წელს მეჰმედ II-ის მიერ გამოცემული „კანუნ-ნამეს“ მიხედვით, ოსმალთა იმპერიაში მცხოვრები ყველა მართლმადიდებელი ქრისტიანი მოინათლა ბერძნად და დაუმორჩილდა კონსტანტინეპოლის ბერძენ პატრიარქს. მართლმადიდებლობაში დარჩენილ ლაზებს ბერძნები დაერქვათ.

შექმნილი ვითარება პერსპექტივაში შესანიშნავად გამოიყენა ბერძნულმა მხარემ.

„საბერძნეთის მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ მნიშვნელოვნად გაიზარდა ბერძნული ეკლესიის როლი და გავლენა პონტოში, ასევე თვალსაჩინოდ გაძლიერდა ბერძნული ენა და ყველა მართლმადიდებელი ქრისტიანის ბერძნული ეროვნებისადმი კუთვნილების იდეა“ [წ. ბაწაში, 1988: 45]. ლაზეთ-ჭანეთში „იხსნებოდა უამრავი ახალი სკოლა, სადაც ბერძენი მასწავლებლები, გამოგზავნილი საბერძნეთიდან ან ათენში განათლება-მიღებული, ტვინს უჭედავდნენ ადგილობრივ მართლმადიდებელ ქრისტიანებს პანელინიზმის იდეებით“ [წ. ბაწაში, 1988: 46], უნერგავდნენ მათ, რომ ისინი არიან ბერძნები და მხოლოდ და მხოლოდ ბერძნები. საინტერესოა, რომ საბოლოოდ ქრისტიანმა ლაზებმა უფრო მეტად დაკარგეს ეროვნული თვითმყოფადობა, ვიდრე გამაჰმადიანებულებმა.

ასე რომ, ლაზები, „ჩვენი საბრალო ქართველები“ (პეტრეს სიტყვებია), ბევრისათვის გადაიქცა მადისამშლელ ლუკმად. სახელმწიფოებრიობაწართმეული ქართველების მხრიდან ეფექტური საპასუხო იარაღის უქონლობამ ასეთი ვითარება საშიშ ტენდენციად გადააქცია.

ერთიანი ქართული ეროვნული ცნობიერების წინააღმდეგ მიმართული პოლიტიკა მაღალ დონეზე იდგა და ღღესაც ღგას ნებისმიერი

სისტემის (მეფის, საბჭოთა, ფედერაციული) რუსეთშიც. ყოველთვის იყო და არის მცდელობა ქართველი ერის კუთხეებად გათიშვისა და ისეთი ილუზიის შექმნისა, რომ ლაზები, მეგრელები, სვანები, ინგილოები, მესხები, აჭარლები, თუშ-ფშა-ხევსურები და სხვა ქართულ კუთხეთა წარმომადგენლები ქართველები კი არა, დამოუკიდებელი ხალხებია და ქართველები (საინტერესოა, ვინაა ეს ქართველები) ტყუილად იჩემებენ მათ ქართველობას [ვ. ითონიშვილი, 1990].

ასეთ ვითარებაში ახალგაზრდა ნიკოს მოთხრობის გმირის, პეტრეს სიტყვები, მიმართული ლაზებისადმი – „თქვენ ქართველები ხართ, როგორც მე, თქვენ ჩვენი ძმები ხართ“ – არის გამოწვევა, მიმართული ერთდროულად რამდენიმე სახელმწიფოს მძლავრი იდეოლოგიური მანქანის წინააღმდეგ.

ნ. ბერძენიშვილს შესანიშნავად აქვს დატყერილი მომენტის სიმძაფრე და მიგნებულად შერჩეული ფრაზებით საოცრად ამადელვებლად გადმოგვცემს ლაზების წინ მდგარი პეტრეს სულიერ განწყობილებას:

„ესენი ხომ მეგრელები იყვნენ – ჭანები! როგორ უყვარდა პეტრეს ამ წუთში ისინი! ის მზად იყო მოხვეოდა თითოეულს, როგორც დაკარგულ და ეხლა ნახულ ძმას. „მოგვაშორეს, სჯული შეუცვალეს, ეცადნენ გაერყვნათ, მაგრამ ბუნებას ვინ ძლევს, ხედავთ, ტიპიური ქართველებია,“ – ამბობდა აღტაცებული პეტრე თავისთვის.“

შემდგომ მოვლენებს ნიკო ძალიან საინტერესოდ წარმართავს. ნაცვლად იმისა, რომ ლაზებიც აღტაცებაში მოსულიყვნენ, ისინი ისე შეხედავენ პეტრეს, როგორც არანორმალურს. თითქოს ამ ხალხის მესხიერებიდან მთლიანად გამქრალიყოს ხსოვნა მათი ქართველობისა. არადა ფაქტია, რომ რაღაც ფორმით სამშობლოს მოწყვეტილ ლაზებში დღესაც არსებობს ზოგადქართული ცნობიერება. შეიძლება გაუცხოების ასეთ მკვეთრ გამოხატვას რაღაც მოსაზრება ედო საფუძვლად. იქნებ ავტორს სურდა მკითხველის ყურადღება გაემახვილებინა ლაზთა პრობლემაზე, მიენიშნებინა მისთვის, რომ თუ არ გააქტიურდებოდა ქართული საზოგადოებრიობა, რაიმეს არ იღონებდა ლაზებში მინაწლული ეროვნული ცნობიერების გასაღვივებლად, მისი სამუდამო გაქრობა იყო მოსალოდნელი.

პეტრე, რომელიც ავტორის სულისკვეთებას გამოხატავს, ცდილობს აღადგინოს სულიერი კავშირი ლაზებსა და სხვა ქართველებს შორის. იგი ვერ შეაკრთო ლაზების ცივმა დახვედრამ და კვლავ ღამობს ჩააგონოს მათ, „რომ ისინი ქართველებია, გურჯებია, რომ სჯულის გამოცვლა არაფერს არ ნიშნავს, რომ ეხლა საჭიროა მათთვის ძველი სამშობლო მოიგონონ, რომ ეხლა საჭიროა ქართულ კულტურას დაეწაფონ.“ ფაქტობრივად, ეს სამოქმედო პროგრამაა, რომლითაც უნდა განხორციელებულიყო ლაზებში ეროვნული სულის აღორძინება, ხოლო „ექსტაზში მოსული ორატორის“ ქადაგებაზე ლაზების პასუხი – „შენ ვიღაცა ხარ, რაებს ბოდავ, მთერალი ხომ არა ხარო?“ – გაფრთხილებაა ქართული საზოგადოებისა, რომ შემდგომი უმოქმე-

დობა საშიშია, რომ შემდეგ შეიძლება ყველაფერი დაგვიანებული დარჩეს და საბოლოოდ დაიკარგოს ჩვენი ერის ღვიძლი ნაწილი.

მივეყვით მოთხრობის სიუჟეტს.

ლაზთა არაადეკვატური რეაქციით გულნატკენი პეტრეს გვერდით აღმოჩნდება „ერთი ახალგაზრდა ბლუზით, ფართე კახური შარვლით და ქუსლწათელილი ჩუსტებით გამოწყობილი.“ იგი „ქალაქელ“ ქართველად გაეცნობა პეტრეს და მცირე გასაუბრების შემდეგ, მიანიშნებს რა ლაზებზე, შეეკითხება:

– „რას ებაასებოდი ამ თათრებს?“

აი კიდევ ერთი კატასტროფული პრობლემა, დამშლელი ერთიანი ეროვნული ცნობიერებისა. ქრისტიანი ქართველი ვეღარ ცნობს თავის სისხლსა და ხორცს, თათარი ჰგონია და მისი ქართველობა ვერ დაუჯერებია.

მართლაც ძლიერი ფსიქოლოგიური მომენტია. ერთ მხარეს „ოსმალის საქართველოს“ წარმომადგენლები – გამაჰმადიანებული ლაზები დგანან, მეორე მხარეს რუსეთის იმპერიის ფარგლებში მოქცეული საქართველოს მკვიდრი, „ქალაქელი“ ქრისტიანი ქართველი და მათ ერთმანეთი ვერ უცვნიათ, თავიანთი თავი ერთი ეროვნული სხეულის ნაწილებად ვერ წარმოუდგენიათ. პეტრე კი, რომლის სულიერი და გონებრივი სამყარო მაღალი ეროვნული იდეალებით იკვებება, ჩამდგარა მათ შორის და ხიდად ქცევას ღამობს.

– „განა ესენი თათრებია?“ – ნაღვლიანად ეპასუხება „ქალაქელს“ პეტრე, – „ესენი, როგორც შენ, როგორც მე – ქართველებია. ესენი ჭანებია, სადაც ძველად ქართული კულტურა, ქრისტეს სჯული, ჩვენი ენა ჰყვოდა.“

მარტო „ქალაქელ“ ახალგაზრდას კი არა, მთელ ქვეყანას შესტირის პეტრე მომავალი ისტორიკოსის სათქმელსა და გულისტკივილს, მაგრამ ორივე მხარე კვლავ უგრძნობი რჩება მისი „მხურვალე ქადაგებისადმი.“ ესეც ზემოთ აღნიშნული ჩანაფიქრის გაგრძელებაა – ავტორს სურს კიდევ ერთხელ შეაფხიზლოს მკითხველი და მოქმედებისაკენ უბიძგოს მას.

მოთხრობაში სხვა საკითხებიც არის წამოჭრილი. მაგ. სოციალურად შეჭირვებული ქართველების საქართველოდან იძულებითი ემიგრაციისა და მათ ადგილზე უცხო ეთნიკური ელემენტის დამკვიდრების პრობლემა და სხვ. საინტერესოა მოთხრობის დასასრულიც. როგორც აღვნიშნეთ, პეტრე გაქურდული აღმოჩნდება თანამოსაუბრისაგან. ეს ირონიული მინიშნებაა იმაზე, თუ რა ბედი ელით მოუწესრიგებელ და მიზანდაკარგულ ქვეყანაში „გულუბრყვილო პატრიოტებს.“

ფიქრობთ, დაგვეთანხმებით, რომ 22 წლის კვალობაზე ავტორი შესანიშნავად ერკვევა მრავალ საჭირბოროტო საკითხში და სათანადოდ რეაგირებს მათზე. აღსანიშნავია, რომ მოთხრობა მხატვრული თვალსაზრისითაც სასიამოვნო შთაბეჭდილებას სტოვებს, რაც ნათლად მიუთითებს ნ. ბერძენიშვილის მწერლურ ნიჭზე.

ამრიგად, „გულუბრყვილო პატრიოტი“ სხვადასხვა მწვავე პრობლემისადმი მიძღვნილი მცირე ზომის, მაგრამ ფრიად აქტუალური, მხატვრულ-იდეოლოგიური ხასიათის ნაწარმოებია. ძირითადი აქცენტი მაინც ღაზთა ეროვნული იდენტიფიკაციის საკითხზე, მათ პრობლემებზეა გამახვილებული. ჩანს, მომავალ ისტორიკოსს თანდაყოლილი პროფესიული აღლო გააჩნდა და ზუსტად აგნებდა საჭირო თემას.

ღაზები მართლაც განსაკუთრებული თემაა. დღეისათვის შემორჩენილი ქართული ეთნოგრაფიული ჯგუფებიდან მათ ყველაზე ხანგრძლივად მოუხდათ ყოფნა ერთიანი ქართული პოლიტიკური სივრცის მიღმა. შესაბამისად, ყურადღებაც სათანადო დონის ესაჭიროებათ. მით უმეტეს აუცილებელია ეს დღეს, როცა პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად მსოფლიოში სულ უფრო აქტიურად იყენებენ იდეოლოგიური და საინფორმაციო ზემოქმედების საშუალებებს, დახვეწილი ტექნოლოგიებით ამუშავებენ ადამიანთა გონებას და სასურველი მიმართულებით წარმართავენ მას. ქართულ რეალობაშიც ხშირად ჰქონია და აქვს ადგილი აღნიშნული საშუალებებით ერთიან ეროვნულ ცნობიერებაზე არაკეთილმოსურნეთა მხრიდან იერიშის მოტანის შემთხვევებს. შევეხოთ ამ საკითხს ღაზების მაგალითზე.

ისტორიიდან კარგად არის ცნობილი და ზემოთ ჩვენც მოკლედ მივეუთითეთ აღნიშნული კუთხით თურქ-ბერძენთა ქმედებებზე ღაზების მიმართ. ამიტომ ამ საკითხზე აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. ამჯერად თქვენი ყურადღება გვსურს მივაპყროთ სომხური საზოგადოების ზოგიერთი წარმომადგენლის მცდელობაზე, ეჭვქვეშ დააყენოს ღაზებისა და ღაზეთის ქართული სამყაროსადმი კუთვნილების უტყუარობა.

უკანაენელ ხანებში საკმაოდ გაიზარდა სომხური საზოგადოების დაინტერესება ჰემშილებით. ამ სახელით გამაჰმადიანებულ სომეხთა სუბეთნიკურ ჯგუფს მოიხსენიებენ, რომელიც ისტორიული ღაზეთ-ჭანეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სექტორში ჩამოყალიბდა მშობლიური მიწებიდან მტრის მოძალების გამო ლტოლვილი სომეხების მიერ. მეკლევარ წ. ბაწაშის აზრით, მის ფორმირებაში თავისი წვლილი ღაზურ-ქართულმა ელემენტმაც შეიტანა და არცთუ ისე მცირე [წ. ბაწაში, 1988: 58-60]. გამაჰმადიანებამდე ჰემშილებს ამშენები ერქვათ მთავარი ქალაქის – ამამშენის მიხედვით. ამშენთა ერთმა ნაწილმა ქრისტიანობა შეინარჩუნა და დღესაც ამ სახელით იწოდება. სწორედ ამ ხალხზე მსჯელობისას ზოგიერთი სომეხი ავტორი იგნორირებას უკეთებს ისტორიულ ჰემშარიტებას და ვითარებას ღაზეთთან მიმართებაში, რომ იტყვიან, მრუდე სარკეში წარმოაჩენს. მაგალითისათვის მოვიტანთ მცირე ამონარიდს ინტერნეტში განთავსებული ერთ-ერთი საიტიდან.

არტურ უსტიანი, პოლიტიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი (სტილი დაცულია):

„ხალდეები (ამშენები) – მცირე აზიის უძველესი ეთნიკონი. იგი ცნობილია ძვ. წ. აღ. VIII-VI სს.-ის ურარტუელი (ხალიტუ), ასირიული

და სპარსული წყაროებით. ხალდები (ამშენები) ბიზანტიაში მოიაზრებოდნენ როგორც ბერძენთაგან განსხვავებული ეთნიკური ჯგუფი. ხალდი-მეომრები იცავდნენ ტრაპეზუნდს სამხრეთიდან და თავს ესხმოდნენ სელჩუკთა ჯარს XIII საუკუნის დასაწყისში. ხალდების უმრავლესობა მართლმადიდებელი სომეხი-ქალკედონიკი იყო...

ამრიგად, ამშენი სომხები ხალდეელების (ხალიბების) შთამომავლები არიან ბალას (ბალუ, პალა) ტომიდან. ძვ. წ. აღ. VIII-V სს.-ში კიმერიელთა მოწოლის გამო ისინი აიყარნენ ძველი ადგილებიდან და განსახლდნენ ქალაქების – ორდუსა და გერასუნის მიდამოებსა და ჭოროხის აუზის აღმოსავლეთ ნაწილში. მეორე ნაწილი სიუნიკის სამხრეთით განსახლდა. ტრადიციული საცხოვრებელი რაიონი განფენილი იყო ტრაპეზუნტიდან აჭარამდე და ჯავახეთამდე მისი ჩათვლით“[Устьян А. Р., 2009: 1-2].

სხვა საიტზე ამშენი-ჰემშილი სომხების განსახლების არეალი ისტორიული სომხეთის მიწებად არის სახელდებული [<http://forum.hayastan.com/index.php?showtopic=18989>]. კიდევ სხვაზე დადებულია თურქეთის რესპუბლიკის ადმინისტრაციული დაყოფის რუკა, ართვინის, რიზეს, ტრაპიზონის, გირესუნის, გიუმშიშხანეს, ბაიბურთის ვილაეთები გამოყოფილია განსხვავებული ფერით და გაკეთებული აქვს წარწერა – „თანამედროვე ამშენის რუკა“ (Карта Амшена современная) [<http://mererkir.do.am/photo/6-0-7-3>]. მსგავსი ფაქტების დაძებნა ინტერნეტში უხვად შეიძლება.

როგორც ვხედავთ, ისტორიული ჭეშმარიტების ფალსიფიცირება ლაზეთთან მიმართებაში ახალ ფაზაში შედის. ის, რაც აქტუალურად იდგა დღის წესრიგში ბატონი ნიკოს ყმაწვილკაცობაში, აქტუალურია დღესაც. ანუ ბრძოლა ჩვენი ისტორიულ-კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისა და ერთიანი ეროვნული ცნობიერების გადარჩენისათვის კვლავ გრძელდება.

ვფიქრობთ, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი ღირსეულად გააგრძელებს საერთო ქართულ საქმეს და არავის მისცემს ჩვენი წარსულის დამახინჯებისა და ისტორიოგრაფიაში ფსევდომეცნიერული მოსაზრებების დამკვიდრების უფლებას.

Oleg Djibashvili, Khatuna Diasamidze

“The Naïve Patriot” by Niko Berdzenishvili and the Problem of Lazeti

Summary

Because of its geostrategic position, Georgia always represented the target for powerful neighbors. For that reason, certain parts of our country often were included within the borders of foreign countries. Especially it could be said on Lazeti. From existed Georgian ethnographic groups Lazians were left out of Georgian political space much longer than others were. That fact from its part caused negative influence on their self-consciousness.

In the article author discusses the story “The Naïve Patriot” by Niko Berdzenishvili published in the newspaper “Batomis Gazeti” on 3 November 1913. The acute problems related to Lazians are analyzed. The parallels are drawn with modern situation and the fact is underlined that similar difficulties are obvious now, which from their part requires special attention.

Олег Джибашвили, Хатуна Диасамидзе

Повесть Нико Бердзенишвили „Наивный патриот“ и проблема Лазети

Резюме

Грузия, занимающая стратегически важное географическое положение, всегда являлась объектом агрессии со стороны соседей. Вследствие этого отдельные части ее территории нередко входили в состав иностранных государств. В первую очередь, это относится к Лазети. Из существующих на сегодняшний день грузинских этнографических групп лазы дольше всех находились вне грузинского политического пространства, что, конечно же, негативно повлияло на их самосознание.

В данной статье анализируется повесть Нико Бердзенишвили „Наивный патриот“, опубликованная в газете „Батомис газети“ от 3-го ноября 1913 года. Здесь рассмотрены вопросы, связанные с лазской проблемой. Показано также отношение автора повести к лазам. Делается заключение, что и по сей день существуют определенные силы, которые целенаправленно стараются негативно воздействовать на грузинское национальное самосознание лазов. А это, со своей стороны, требует нашего особого внимания.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ანგინი (ნიკო ბერძენიშვილი), გულუბრყვილო პატრიოტი, გაზ. „ბათუმის გაზეთი“, 1913, №80.
2. წ. ბაწაში, ეთნო-რელიგიური პროცესები ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში, თბ., 1988, 80 გვ.
3. მ. დუმბაძე, ნიკო ბერძენიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, თბ., 1978, 120 გვ.
4. ვ. ითონიშვილი, ქართველი ხალხის ეთნოსტრუქტურა მრუდე სარკეში, თბ., 1990, 86 გვ.
5. ი. რურუა, სიტყვა ბათუმელ ექიმებზე, ჟურ. „ჭოროხი“, 1980, №5, გვ. 66-72.
6. ი. სიხარულიძე, ნიკო ბერძენიშვილი, თბ. 1989, 104 გვ.
7. Устьян А. Р., К вопросу об актуализации армяно-ромейской теории через восстановление амшенской государственности или Амшен как правопреемник Византии в Малой Азии, 2009,
<http://forum.vardanank.org/index.php?act=Print&client=printer&f=170&t=143760>
8. <http://forum.hayastan.com/index.php?showtopic=18989>
9. <http://mererkir.do.am/photo/6-0-7-3>

ჩაქვის საუფლისწულო მამულის ისტორიიდან

საქართველოში ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების გაშენება და მათი მრეწველობის განვითარება მჭიდროდ არის დაკავშირებული ამ კულტურათა საქართველოში შემოტანის და მათთან დაკავშირებული დარგების განვითარების ისტორიასთან. აღნიშნულ კულტურათა, განსაკუთრებით კი ჩაის შემოტანის, მისი დანერგვის, გავრცელებისა და განვითარების საქმეში დიდი როლი შეასრულა ჩაქვის მეურნეობამ (1921 წლამდე ჩაქვის საუფლისწულო მამული).

საქართველოში ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების შემოტანასა და მის მრეწველური განვითარების ისტორიას არა ერთი ნაშრომი მიუძღვნეს ქართველმა თუ უცხოელმა ისტორიკოსებმა, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ამ გამოკვლევათა უმთავრესი ნაწილი საბჭოთა ისტორიოგრაფიას ეკუთვნის. მათგან აღსანიშნავია ლ.კალანდარიშვილისა და ბ.პირაძის დოკუმენტური მასალების კრებული «Друг из далека» [Каландаришвили, 1961], რომელიც საქართველოში ჩაის მრეწველობის განვითარებას ეხება.

მნიშვნელოვანია მ. გაბისონიას ნაშრომი «Чайная культура в Грузии и перспективы её развития» [Габисония, 1924], რომელიც წარმოადგენს პირველ სრულყოფილ გამოკვლევას ჩაის კულტურის განვითარებისა და მისი პერსპექტივების შესახებ საქართველოში.

აკადემიკოს ტ. კვარაცხელიას ნაშრომში “ჩაის ბუჩქი და მისი თანამგზავრი კულტურები” მოცემულია ჩაის კულტურის ბოტანიკური და ქიმიურ-ბიოლოგიური აღწერილობა, მისი გამრავლების მეთოდები და, საერთოდ, ჩაის წარმოების ისტორია ყოფილ საბჭოთა კავშირში, საქართველოში ჩაის კულტურის განვითარების საკითხი კი ამავე ავტორმა დაამუშავა ნაშრომში «История чайного растения в Грузии» [Кварацхелия, 1941].

საქართველოში ჩაის კულტურის შემოტანისა და განვითარების ისტორიისათვის, მისი აკლიმატიზაციის დროის დასადგენად მნიშვნელოვანია აკადემიკოს პ. გუგუშვილის გამოკვლევა “ჩაის კულტურის ისტორიისათვის საქართველოსა და ამიერკავკასიაში” [გუგუშვილი, 1954], ხოლო ყოფილ საბჭოთა კავშირში ჩაის კულტურის ისტორიისადმი მიძღვნილი მისი მეორე ნაშრომი «К истории культуры чая в СССР» [Гугушвили, 1956].

აღსანიშნავია აკადემიკოს ქს. ბახტაძის მოღვაწეობა, რომლის ჩაის კულტურასთან დაკავშირებული სამეცნიერო-კვლევითი და სელექციური მუშაობა ძირითადად ჩაქვში მიმდინარეობდა. მისი ნაშრომებია—“ახალი

ქართული ჩაი” [ბახტაძე,1950], “ჩაის პლანტაციის მაღალი ხარისხისათვის” [ბახტაძე,1954], «История культура чая в СССР» [Бахтадзе,1955], «Развитие культуры чая в СССР» [Бахтадзе,1961] და სხვ. აღნიშნულ ნაშრომებში ქსენია ბახტაძე ეხება ჩაის კულტურის განვითარების ისტორიის საკითხებს არა მარტო საქართველოში, არამედ კრასნოდარის მხარეში, აზერბაიჯანში. აქვე განიხილავს აღნიშნული კულტურის განვითარებისათვის წარმოებულ სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის შედეგებს.

საქართველოში ჩაის კულტურის მეურნეობის ეტაპობრივი განვითარების სურათს იძლევა პროფესორი ბ.ხასია ნაშრომში «Расширение воспроизводства в чайных совхозах Грузинской ССР» [Хасия,1959], რომელშიც მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი ჩაქვის ჩაის მეურნეობასაც.

ჩაქვის, სალიბაურის, ოჩხამურის და დიდი ჭყონის ჩაის მეურნეობის მაგალითზე აქვს განხილული აღნიშნულ მეურნეობებში შრომის ორგანიზაციისა და ჩაის მრეწველობასთან დაკავშირებული პრობლემები პ.პატარაიას ნაშრომში “ჩაის საბჭოთა მეურნეობების რენტაბელობის საკითხი” [პატარაია,1957] გრ.ქარჩავას წიგნი “საქართველოში ჩაის მეურნეობების რენტაბელობა და მისი გადიდების გზები [ქარჩავა,1958], ეხება ისეთ საკითხებს, როგორიცაა საქართველოში ჩაის კულტურის დანერგვის ცდები და ჩაქვის როლი და მნიშვნელობა ამ საქმეში და სხვა. მისსავე ნაშრომში „საქართველოში ჩაის წარმოების ძირითადი ფაქტორები” [ქარჩავა,1963] იგი აშუქებს საქართველოში იმ ბუნებრივ, ეკონომიკურ და სოციალურ ფაქტორებს, რომლებმაც განაპირობეს აქ ჩაის კულტურის განვითარება. ამ ნაშრომის გაგრძელებად შეიძლება ჩაითვალოს მისივე “ჩაი, მისი წარმოება და მოხმარება” [ქარჩავა,1963] განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია გ.ქარჩავას ნაშრომი “ჩაის კულტურის ისტორიისათვის საქართველოში” [ქარჩავა,1970], სადაც ავტორი მსჯელობს ჩაის ბუჩქის დანერგვის შესახებ სოხუმის ბოტანიკურ ბაღში; აქვე მოცემულია 1972 წელს საქართველოში თითქოსდა ჩაის ამხანაგობის ჩამოყალიბების შესახებ არსებული ხმების უარყოფა და მოთხოვნილია კახეთში ჩაის კულტურის გავრცელების ცდებზე.

ი.ორაგველიძის მონოგრაფიაში «Развитие чайного хозяйства в Грузии» [Орагвелидзе,1962], მიმოხილულია დასავლეთ საქართველოს გეოგრაფიულ-კლიმატური პირობები ჩაის კულტურის გაშენებისათვის, მასზე გაწეული სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა და მასში ჩაქვის ჩაის მეურნეობის როლი თუ სხვა საკითხები.

საქართველოში სუბტროპიკული კულტურების დანერგვასა და განვითარებას მასში ჩაქვის მეურნეობის როლის განხილვას ეძღვნება პროფესორ შ.ჯაფარიძის ნაშრომები: “სუბტროპიკულ კულტურების განვითარება საქართველოში” [ჯაფარიძე,1973], “სუბტროპიკული მეურნეობის განვითარება აჭარაში” [ჯაფარიძე,1973] და სხვა.

ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების გავრცელებისა და განვითარების ისტორიისათვის საქართველოში მეტად მნიშვნელოვანია აგრეთვე ა.პ. სუბოტინის [Суботин, 1904], ბ.იაკობაშვილის [1958], კ.ბაბილოძის [1963], ა.ბრეგვაძის [1957], მ.ერისთავის [1898], ს.როსტოვცევის [1889], ვ.პაპუნძის [1962], მ.აფხაზაშვილის [1957], კ. გაბუნიაშვილის [1960], ლ.ნანუაშვილის და ვ.გებრელიძის [1958] და სხვათა ნაშრომები. მოცემული ისტორიოგრაფიული მოკლე მიმოხილვის შემდეგ, ასევე, მოკლედ შევეხებით ჩაქვის საუფლისწულო მამულის ისტორიასაც.

როდესაც 1873 წელს ცნობილმა ქართველმა მეცნიერმა დიმიტრი ბაქრაძემ აჭარაში იმოგზაურა, ჩაქვში მხოლოდ ორი სახლი მდგარა, რომლებიც ადგილობრივ ბეგს ხუსეინ ბეჟანიძეს ეკუთვნოდა. ფრანგი სამხედრო კორესპონდენტი ა.ფრენკელიც [1879], რომელიც აქ 1878 წელს რუსეთის ჯარებს შემოყვა, ჩამორჩენილ, დაუსახლებელ სოფლად ახასიათებს ჩაქვს მაშინ, როცა მის ახლო მდებარე სოფლებში – სახალვაშოში, ხალაში, ჩაქვისთავში, დიდჯამეში ინტენსიური ცხოვრება იყო გაჩაღებული.

1876 წელს იაპონიაში მოგზაურობიდან დაბრუნებულმა პროფესორმა ვოიკოვმა საკუთარი დაკვირვების საფუძველზე კუნძულ ნიპპონასა და დასავლეთ ამიერკავკასიის ბუნებრივ და კლიმატურ პირობებს შორის მრავალი საერთო ნიშანი დაადგინა და რეკომენდაცია გაუწია აქ ჩაის კულტურის და ბამბუკის გაშენებას [სცსია].

სამრეწველო მიზნით ჩაის გაშენების საკითხი აჭარაში უკვე მე-19 საუკუნის 80-იან წლებში დაისვა. ამ მიზნით 1880 წლიდან ჩაქვში თავის მეცნიერულ-პრაქტიკულ საქმიანობას ეწეოდა ფრანგი აგრონომი დალფონსი. ჩვენს ქვეყანაში ჩაის კულტურის დანერგვისა და განვითარების ინიციატორები იყვნენ მეცნიერები: პროფესორები – ნ.ვოიკოვი და ა.ფ.ბუტლეროვი, ბოტანიკოსი ნ.კ.ზეიდლიცი, მომდევნო პერიოდში პროფესორი ა.ნ. კლინგენი, ე.თ. სიმონსონი, ს.ნ. ტიმოფეევი და სხვები [ააცსა, ფ.ი- 22].

მე-19 საუკუნის 80-იან წლებში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა აჭარის მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ ყოფაში. ცარიზმი აქ სასტიკ კოლონიურ პოლიტიკას ატარებდა; 1883 წლის კანონით აჭარაში მიწები სახელმწიფოს ხელში გადავიდა და სხვადასხვა რანგის მდიდარმა რუსმა მოხელეებმა დაიწყეს ამ კუთხის იმ სანაპირო ზოლის თანდათანობითი ინტენსიური კოლონიზაცია, სადაც ბუნებრივი მონაცემების მიხედვით შეიძლებოდა სამრეწველო მიზნით ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების გაშენება.

ჩაის კულტურის მოშენება აქ თავდაპირველად სამეცნიერო-კვლევითი დაკვირვების ხასიათს ატარებდა. შემდეგ პერიოდში კი მეჩაიეობას სამრეწველო მიზნით პირველად ხელი მოჰკიდა რუსმა კოლონისტმა, გადამდგარმა პოლკოვნიკმა ა.სოლოვცოვმა, რომელმაც 1882–1884 წლებში

სოფელ ჩაქვში იყიდა 265 დესეტინა მიწა, ხოლო 1884 წელს 1,5 დესეტინა ფართობზე ჩაის პლანტაცია გააშენა. ამასთან უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ჩაის კულტურის გავრცელების ცდა უფრო ადრე დაიწყო საქართველოს სხვადასხვა რაიონში (ოზურგეთის სახაზინო ბაღი, ზუგდიდი–დადიანის მამული, ჩოხატაური–გორაბერეკოული), ვიდრე აჭარაში. მაგრამ აღნიშნულ რაიონებში მაშინ მეჩაიეობის განვითარებამ სამრეწველო ხასიათი ვერ მიიღო. ა.სოლოვცოვის მიერ ჩაქვში გაშენებულ ჩაის პლანტაციის შესახებ ცნობილი აგრონომი კლინგენი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ის პირველი ჩაის პლანტაცია იყო რუსეთის იმპერიაში. ჩაის კულტურისათვის მეტად ხელსაყრელი ნიადაგურ–კლიმატური პირობების გამო ა.სოლოვცოვმა გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია მის სამრეწველო განვითარების საქმეში და რუსეთში კაპიტალიზმის აღმავლობით განვითარების პირობებში მრეწველობისა და საუფლისწულო უწყების დიდი დაინტერესება გამოიწვია.

სამრეწველო მეჩაიეობის განვითარების მიზნით აჭარას ეწვია ცნობილი რუსი ვაჭარი კ.ს.პოპოვი, რომელმაც აქ შეიძინა სამი ნაკვეთი 300 დესეტინა მიწით. კ.ს. პოპოვი ჩაის კულტურის განვითარებისა და გადამუშავებისათვის აუცილებელ წესებს ჩინეთში გაეცნო 1883–1891 და 1893 წლებში მოგზაურობისას. 1893 წელს მან პროფესორ ტიხომიროვის მონაწილეობით მოგზაურობა მოაწყო ჩაის კულტურის განვითარების საუკეთესო რაიონებში ჩინეთში, კუნძულ ცეილონზე და იავაზე, ინდოეთში, იაპონიაში და სხვა ქვეყნებში. ამ ქვეყნებიდან მან წამოიღო ორიგინალური ჯიშის ჩაის ნერგები (მანკონი, ნინჯოუ, იანლოუდუნი და სხვა) და ჩაის თესლი, რომლებითაც იმავე წელს ჩაქვის მახლობლად სოფ. კარეშუმსა და სალიბაურში გააშენა ჩაის პლანტაციები. სალიბაურშივე აშენდა ინგლისური მანქანებით აღჭურვილი პირველი ჩაის ფაბრიკა [სცსია, ფ 273.]. მეჩაიეობის სამრეწველო განვითარებისათვის კ.ს. პოპოვმა 1889–1895 წლებში აზიის სუბტროპიკულ ქვეყნებში კიდევ მოაწყო ოთხი ექსპედიცია, რომლებშიც მონაწილეობდნენ ცნობილი მეცნიერები და სპეციალისტები. 1893 წელს მანვე საქართველოში ჩამოიყვანა ჩაის ცნობილი ჩინელი ტექნოლოგი ლაუ ჯონ ჯაუ და ჩაის კიდევ სხვა ათი სპეციალისტი.

მე-19 საუკუნის 90–იან წლებში კავკასიის საუფლისწულო მამულების ინსპექტორ–აგრონომი ი.კლინგენი გაეცნო სოლოვცოვისა და ჩაქვში მოაგარაკე სხვა კოლონისტების მამულებს ჩაქვში, ციხისძირში, მწვანე კონცხზე და საუფლისწულო მამულების სამმართველოს დაუსაბუთა ჩაქვში და ჩაქვის წყლის ხეობაში სუბტროპიკულ მეურნეობის შექმნისა და განვითარების რეალური შესაძლებლობა. ამ მიზნით სოფელ ჩაქვში 1894 წელს საუფლისწულო მამულების სამმართველომ მიწათმოქმედების სამინისტროსაგან მიიღო სახელმწიფო აგარაკი, ადგილობრივი მოსახ-

ლეობისაგან შეისყიდა მიწები და შექმნა ჩაქვის საუფლისწულო მამული. იგი წარმოადგენდა ერთადერთ მსხვილ მეურნეობას, სადაც საფუძველი ჩაეყარა სუბტროპიკული სოფლის მეურნეობის შექმნასა და განვითარებას.

ჩაქვის საუფლისწულო მამულში, მეჩაიეობის განვითარებასთან ერთად დიდი ყურადღება ექცეოდა ციტრუსების, ტუნგის, ბამბუკის, ხურმისა და სხვა სუბტროპიკული მცენარეების გაშენებას, რამაც დიდი როლი ითამაშა საქართველოში სუბტროპიკული კულტურების განვითარების საქმეში. აქ გამოყვანილი ნერგები და თესლი იგზავნებოდა დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა რაიონებში და საქართველოს საზღვრებს გარეთაც—კრასნოდარის (1901 წ.) მხარესა და ლენქორნის (1904 წ.) რაიონში.

ჩაქვის საუფლისწულო მამულში უმთავრესად ადგილობრივი და საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსული ხალხი მუშაობდა. მუშაობის დროს ისინი ითვისებდნენ ჩაის და სუბტროპიკული კულტურების მოვლა-პატრონობისათვის აუცილებელ უნარ-ჩვევებსა და აგრარულ ცოდნას. ჩაისა და ციტრუსების თესლი და ნერგები ჩაქვის მამულიდან ადგილობრივ მოსახლეობას ხშირ შემთხვევაში უფასოდ გაჰქონდა, მათ ეძლეოდათ აგრეთვე აგრონომიული რჩევა-დარიგებები, რადგან მამულის მმართველობა ამაში მზა ჩაის წარმოებისათვის ნედლეულის მოპოვების უებარ საშუალებას ხედავდა. ამასთან, რადგანაც რუსეთის კოლონიური რეჟიმი აჭარის შავი ზღვის სანაპირო ზოლში სუბტროპიკული მეურნეობის აყვავების დიდ პერსპექტივებს სახავდა, ცდილობდა ეს ტერიტორიები თავისი ერთგული ქვეშევრდომებით დაესახლებინა [ააცსა.ფ.-ი- 22]. სოლოვცოვისა და დალფონსის გარდა აქ საკუთარი მამულები ჰქონდათ მეფის სამსახურში მყოფ გადამდგარ ჩინოვნიკებს, მრჩეველ სტოინოვს, ბოლკოვნიკის ქვრივ საეკოვას, სამხედრო ინტენდანტ ზურაბოვს, შტაბსკაპიტან მაცეკას, ფ.სკურატოვს, კ.ჰესენს და სხვებს. რაც შეეხება ჩაქვის ადგილობრივ მოსახლეობას, მის შესახებ 1893 წელს გამოცემულ კრებულში «Сельскохозяйственное описание культурного района Чаквского бассейна», -გკითხულობთ, რომ ისინი “გურულების ერთ-ერთი შტოა, ძალიან ნიჭიერი, სრულყოფილი როგორც გონებრივად, ასევე ფიზიკურად, მაგრამ მათ ზნეობრივ აღზრდაზე უარყოფითი გავლენა იქონია თურქულმა რეჟიმმა. ჩაქვის მოსახლეობა უფრო მეტად მეომარი ხალხია, ვიდრე მიწათმოქმედი [სცსია, ფ 273.]

საინტერესოა, თუ როგორ ახასიათებს რუსი მოხელე ფ.კრიშტოფოვიჩი თავის მოხსენებაში 1895 წელს ჩაქვის მიდამოებს: “ეს მხარე მდებარეობს ზღვის სანაპიროზე, სადაც მშვენიერი ნავსაყუდელი ყურეებია და რომელთაც მჭიდროდ გასდევს სარკინიგზო ხაზები, ე.წ. სახელმწიფოს სასიცოცხლო არტერიები.

მიუხედავად ამისა, სანაპიროზე ისედაც მეჩხრად დასახლებული მოსახლეობა კი არ მატულობს, არამედ მათი რიცხვი სწრაფად ეცემა, რუსული კოლონიები აყვავების მაგიერ ერთ ადგილზეა გაყინული, მიწის ნაყოფიერება მეტად უმნიშვნელოა... ეკალ-ბარდი განადგურებითა და მოსპობით ემუქრება ყოველგვარ კულტურას და ადამიანი, ბუნებაზე თავისი ჩვეული ზეიმის მაგიერ, უფრო და უფრო დაბლა ხრის თავს ძლიერი მეტოქის წინაშე. ბუნება აქ უსიტყვოდ ბატონობს და ადამიანი ცხოვრობს მათხოვრულად ბუნების უამრავ სიმდიდრესა და სიუხვეს შორის, კარგავს რა უკანასკნელ მხნეობასა და იმედს უკეთეს მომავალზე”... [სცსია, ფ 356]. ამ მოკლე და ემოციურ დახასიათებაში კარგად არის ასახული მაშინდელ ჩაქვის სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება.

როგორც ზემოთაც ითქვა, ჩაქვის საუფლისწულო მამულმა დიდი როლი შეასრულა საქართველოში სუბტროპიკული კულტურების დანერგვისა და განვითარების საქმეში, მაგრამ ამ რეგიონში სუბტროპიკული სოფლის მეურნეობის აღმავლობაზე უარყოფითი გავლენა იქონია პირველმა მსოფლიო ომმა. მან არა თუ შეანელა ჩაქვის მამულის განვითარება, არამედ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას დაუტოვა განადგურების პირას მისული მემკვიდრეობა—ადრე გაშენებული პლანტაციების დიდი ნაწილი განადგურდა. სოლოვცოვისა და პოპოვის მამულები იმდენად გაველურდა, რომ მისი აღდგენისათვის საჭირო იყო დიდი სახსრების გაღება და მძიმე, შრომატევადი სამუშაოების ჩატარება.

ჩვენ სტატიაში გამოვიყენეთ იმ ადამიანთა მოგონებები, რომელთა შრომითი გზაც ჩაქვის საუფლისწულო მამულში დაიწყო. ესენი იყვნენ პერსიონერები და შრომის ვეტერანები: ფატი გიგინეიშვილი, თამარ დიხამინჯია, გრიგოლ ტიკარაძე, ნიკოლოზ ლორია და სხვები. აი, როგორ იგონებენ ისინი რევოლუციამდელ პერიოდს: “უსიხარულო იყო მიწათმოქმედთა ცხოვრება ჩაქვში ცარიზმის დროს. უმნიშვნელო გამოიმუშავება, ვმუშაობდით აისიდან დაისამდე, ზოგჯერ დღეში 14–16 საათს; დღიურად გვაძლევდნენ 20–60 კაპიკს. ჩაქვი სავსე იყო კოდოებით. ჭაობი, უგზოობა, ირგვლივ ეკალ-ბარდი და ტყე-ბუჩქნარი, უსინათლობა; ვცხოვრობდით ხის ბარაკებში, გვეძინა ორ და სამ იარუსიან საწოლებზე. ჩვენი განუყრელი თანამგზავრი ზამთარში სიცივე, ზაფხულში სიცხე, რწყილი და ბაღლინჯო იყო. გამეფებული იყო ავადმყოფობა და სიკვდილიანობა. არ იყო ჩაქვში არცერთი ექიმი” [ისტორიის ლაბორატორიის ექსპედიციის მასალები].

ძნელბედობის ჟამს, ჯერ თურქების, შემდეგ კი ინგლისელების ოკუპაციის პერიოდში ჩაქვის მეურნეობა, ისევე როგორც სხვა მეურნეობები ბათუმის ოლქში კიდევ უფრო დაეცა. ჩაქვის მამული ძლიერ დაზარალდა 1918 წელს თურქეთის სამხედრო ოკუპაციის პერიოდში. დაზიანდა

საცხოვრებელი სახლები, ოკუპანტებმა დაიტაცეს სასოფლო-სამეურნეო იარაღები, გაითელა ჩაის ბუჩქების ნაწილი და მრავალი კულტურული ნარგავი.

ჯერ კიდევ ერთი კვირით ადრე, სანამ თურქეთის სამხედრო ნაწილები ბათუმს დაიკავებდნენ (1918 წლის 1 აპრილი) ჩაქვის საუფლისწულო მამულის მმართველობამ სთხოვა ადგილობრივ ხელისუფალთ მიერ ღონისძიებანი მამულიდან მომსახურეთა და მათი ქონების ნორმალური ევაკუაციისათვის [ააცსა,ფ.რ-4]; მაგრამ მისგან მიიღო მითითება, მშვიდად გაეგრძელებინათ მუშაობა და თუ საჭირო იქნებოდა, თავად შეატყობდნენ მოსალოდნელი საფრთხის შესახებ. მაგრამ საჭირო მომენტში მთავრობისაგან ჩაქვის საუფლისწულო მამულმა ვერავითარი დახმარება ვერ მიიღო და მისი მმართველობა იძულებული გახდა საკუთარი ძალებით მოეხდინა მოსახლეობისა და მათი ქონების ევაკუაცია.

თურქეთის სამხედრო ნაწილები 2 აპრილს შემოვიდნენ მამულის ტერიტორიაზე. დაიწყო სასტიკი ძარცვა, რომლის შესახებრებლად ოსმალთა სამხედრო ხელისუფლება არავითარ ღონისძიებას არ ღებულობდა, რის შედეგადაც მოსახლეობის ნაწილმა მთლიანად დაკარგა თავისი ქონება, ხოლო საერთო განუკითხაობის მსხვერპლი გახდა მისი დიდი უმრავლესობა [ააცსა,ფ.რ-4].

1919 წელს ინგლისელთა მმართველობის პერიოდში ჩაქვის საუფლისწულო მამულში ჩატარებული კომისიის მონაცემებით, მარტო ჩაქვის ჩაის ფაბრიკის გამგის, ჩინელი მოქალაქის ლაუ ჯონ ჯაუს ზარალმა ვალუტით 35000 მანეთი შეადგინა ოქროთი [ააცსა,ფ.ი- 22]. 1919 წლის 1 იანვრიდან 1920 წლის 8 ივლისამდე გაგრძელდა ინგლისელთა ოკუპაციის პერიოდი, ხოლო ამ დროიდან ხელისუფლება გადავიდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელში, რომელმაც ჩაქვის საუფლისწულო მამული თავის მმართველობაში მიიღო წინა წლების ნარჩენი 1.195.093 მანეთი და 40 კაპიკი ზარალით. მიუხედავად ამისა, 1920 წლის სამეურნეო ანგარიში ჩაქვის მეურნეობამ დაამთავრა 74, 352, 422 მანეთი და 92 კაპიკი მოგებით, რომლის უდიდესი რაოდენობა ჩაისა და სხვა სუბტროპიკული კულტურების მომგებიან შემოსავალზე მოდიოდა. 1920 წლის დეკემბრის ოქროს ვალუტის კურსით, როდესაც 1 მანეთი უდრიდა $\frac{1}{5}$ კაპიკს, ვღებულობთ მოგებას 148. 704 მანეთს ოქროთი, რაც ჭარობს 1912, 1913, 1914 წლების საშუალო მაჩვენებელს [ააცსა,ფ. -288].

1920 წლისათვის მამულში აწარმოეს 200 000 ფუნტი ჩაის მზა პროდუქცია, რაც 18.128 ფუნტით ჩამორჩებოდა 1911 წლიდან ბოლო ათი წლის საშუალო მაჩვენებელს, ამასთან მაღალი იყო წარმოებულ პროდუქციის თვითღირებულებაც [ააცსა,ფ.ი- 22].

წესრიგი იმდენად მორყეული იყო მუშა-მოსამსახურეთა შეთხვევებულ რიგებში, რომ 1920 წლის ბოლოს მეურნეობის მმართველობა იძულებული

გახდა თხოვნით მიემართა ბათუმის ციხის კომენდანტისათვის, რომ მას ნება დაერთო მამულში გამოეყენებინათ ჯარისკაცთა შრომა [ააცსა,ფ. - 288].1919–1920 წლებში მუშახელის უკმარისობის გამო მოსავლის მხოლოდ 60 პროცენტი იქნა აღებული, ხოლო 1918 წელს კი, მხოლოდ 35 პროცენტი. მუშახელის უკმარისობის საკითხი მეურნეობის წინაშე მკაცრად იდგა საქართველოს გასაბჭოების მომენტშიც [ააცსა,ფ-1].

1921 წლის ივლისის საქართველოს სსრ რევკომის აჭარის ასსრ მოწვობის შესახებ დეკრეტით ჩაქვის საუფლისწულო მამული გაუქმდა, ხოლო იმავე წლის აგვისტოში იგი ნაციონალიზებული იქნა და გადაეცა საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატს ჩაქვის სახალხო მამულის სახელწოდებით.

Ucha Okropiridze

From the History of Chakvi Estate

Summary

In the issue it is submitted the industrial development of tea and citrus culture in Georgia and the historiography of these questions. It is stated the meaning and the role of Chakvi estate in this business. There is the brief history of Chakvi estate as in the period of Russian Empire (1878-1917) and in the period of sojourn of Turks and Britons (April 1918-July of 1920), so in the time of Georgian democratic republic.

Уча Окропиридзе

Из истории Чаквинского удельного имения

Р е з ю м е

В статье представлены данные промышленного развития чайного и субтропической культуры в Грузии и историография этих вопросов. Рассказано о значении и роли Чаквинского удельного имения в этом деле.

Дана краткая история Чаквинского удельного имения, как в период Российской империи (1878-1917 г.г.), так и в период временного пребывания в регионе турок и англичан (апрель 1918 г.- июль 1920 г.) а также и в период Грузинской демократической республики.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

1. მ. აფხაზავა, ჩაის ბუჩქის გასხვლის მექანიზაციის საკითხისათვის, ბათუმი, 1957
2. ქს. ბახტაძე, ახალი ქართული ჩაი, ბათუმი, 1950.
3. ქს. ბახტაძე, ჩაის პლანტაციის მაღალი ხარისხისათვის, ბათუმი, 1954.
4. კ. ბაბილოძე, შრომის მწარმოებლურობის გადიდების რეზერვები ჩაის ნედლეულის წარმოებაში, თბ., 1963.
5. ა. ბრეგვაძე, ჩაის წარმოება რევოლუციამდელ საქართველოში, ჟურნ., "მაცნე", №3, გვ. 25, 1957.
6. კ. გაბუნია, ნარკვევები სსრკ ჩაის მრეწველობის ისტორიიდან, თბ., 1960.
7. პ. გუგუშვილი, ჩაის კულტურის ისტორიისათვის საქართველოსა და ამიერკავკასიაში საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, , ტ. 6, ნაწ. 2, 1954.
8. ბ. იაკობაშვილი, სუბტროპიკული კულტურების სელექცია, თბ., 1958.
9. ლ. ნანეიშვილი, ვ. ებრაღიძე, ჩაის ისტორია, თბ., 1958.
10. პ. პატარაია, ჩაის საბჭოთა მეურნეობების რენტაბელობის საკითხი, ბათუმი, 1957.
11. ვ. პაპუნძიძე, სუბტროპიკული მეურნეობის სიდიდისა და რენტაბელობის ამადლების საკითხები, ბათუმი, 1962.
12. გრ. ქარჩავა, საქართველოში ჩაის საბჭოთა მეურნეობების რენტაბელობა და მისი გადიდების გზები, თბ., 1958.
13. გრ. ქარჩავა, საქართველოში ჩაის წარმოების ძირითადი ფაქტორები, თბ., 1963.
14. გრ. ქარჩავა, ჩაი, მისი წარმოება და მოხმარება, თბ., 1963.
15. გრ. ქარჩავა, ჩაის კულტურის ისტორიისათვის საქართველოში თბ., 1970.
16. შ. ჯაფარიძე, სუბტროპიკული კულტურების განვითარება საქართველოში, გამომც. "საბჭოთა საქართველო", თბ., 1973.
17. შ. ჯაფარიძე, სუბტროპიკული მეურნეობის განვითარება აჭარაში, ბათუმი, 1972.
18. Бахтадзе К., История культуры чая в СССР, Тб., 1955.
19. Бахтадзе К., Развитие культуры чая в СССР, Тб., 1961..
20. Габисония М., Чайная культура в Грузии и перспективы ее развития, Эк. вестн. Закавказ. №3, 1924.
21. Гугушвили П., К истории культуры чая в СССР, Труды инст. экон. т. IX, 1956.
22. Еристави М., Сельскохозяйственные заметки, СПб, 1898.
23. Каландаришвили Л., Пирадов Б., Друг из далека, Сборник документов о развитии чайного производства в Грузинской ССР, Тб., 1961.
24. Кварацхелия Т., История чайного растения в Грузии, Вестн. гос. музея, Тб., т. XI, 1941.
25. Орагвелидзе И., Развитие чайного хозяйства в Грузии, Тб., 1962.
26. Ростонцев С., Культура чая в России, журн, «Естествознание и География», , декабрь стр. 42, 1899.
27. Субботин А.П., Чай и чайная торговля, СПб, 1904.
28. Френкель А., Очерки Чуруксу и Батума, Тф., 1879.

29. Хасия Б., Расширенное воспроизводство в чайных совхозах Грузинский ССР, Тб., 1959.
30. სცსია, ფ. 273, ან. 7, საქმე 718, ფურც. 1-8
31. ააცსა, ფ.ი-22, ს. 24, ან. 1, ფურც. 44, გვ. 58
32. ააცსა, ფ. 273, ს. 125, ან. 7, გვ. 243
33. სცსია, ფ. 356, ს. 507, გვ. 26
34. 1984 წლის ნ.ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომითი კოლექტივების ისტორიის ლაბორატორიის ექსპედიციის მასალები
35. ააცსა, ფ. რ-4, ან., 1, ს. 49, გვ. 51
36. ააცსა, ფ.ი-22, ს. 502, გვ. 6-7
37. ააცსა, ფ. 288, ან. 1, ს. 79, გვ. 49
38. ააცსა, ფ.ი-22, ან. 1, ს. 559, გვ. 45
39. ააცსა, ფ. 288, ან. 1, ს. 306, ტ. I, გვ. 3
40. ააცსა, ფ. რ-1, ან. 11, ს. 39, გვ. 46-47.

ქაშქები და მათი ეთნიკური კუთვნილება

ქაშქა (კასკა) ძველდმოსავლურ წყაროებში სხვადასხვა ფორმითაა წარმოდგენილი (კასკა, ქაშქა, ქასქა, გაშგაშ, კაშკა, ქაშქი, კასკუ, გაშქა, კასკიე, კასკაია). ამიტომაც რთულია ამ სატომო სახელის თუ ქვეყნის აღმნიშვნელი ტერმინის სემანტიკის გარკვევა, მით უფრო, რომ მკვლევრები ცდილობენ ამ სახელწოდების შინაარსის ახსნა დაუკავშირონ ჩრდილ-დასავლეთ კავკასიურ ენებს. სინამდვილეში თითქმის მთელი მცირე აზია, განსაკუთრებით ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთი დასახლებული უნდა ყოფილიყო ქართული წარმომავლობისა და მათი მონათესავე ეთნიკური ჯგუფებით. ამაში ნათლად დავრწმუნდით ჯერ კიდევ ჩვენი მონოგრაფიებისა და ცალკეული ნაშრომების მომზადების პროცესში (გოგიტიძე, 2002).

გ. გიორგაძის გადმოცემით, ქასქებს ხათების შთამომავლებად მიიჩნევენ, თუმცა ეს ვარაუდი დღეისათვის ჰიპოთეზად რჩება. ქასქებს ზოგჯერ განიხილავენ როგორც ანატოლიის ერთ-ერთ ადრეულ მკვიდრთ, რაც ჯერჯერობით არ მტკიცდება, თუმცა დაუსაბუთებელია მეორე ვარაუდიც, რომლის მიხედვით ქაშქები თითქოს მოგვიანო ხანებში დასახლებულან ანატოლიაში. დღეისათვის აშკარაა, რომ ისინი ხეთებისაგან განსხვავებული ეთნიკური ჯგუფი იყო (გიორგაძე, 1988:42–43).

გ. გიორგაძე თავის სპეციალურ მონოგრაფიაში აღნიშნავდა, რომ ქასქური ტოპონიმები, მაგალითად: ახშარფაია, ელურია, გახარია, შარია და ა.შ. წარმოებულია ია სუფიქსით. მსგავსი მაწარმოებელი ერთევის მეგრულ გვარებს: ქეცბაია, თოფურია, ქანთარია, გახარია, ფიფია, გამახარია და ა.შ.

პატივცემული მეცნიერის აზრით ქასქა (ქაშქა) სგა–სქა მეგრული სუფიქსებითაა გაფორმებული. სგა, შქა ნიშნავს შუა. ქაშქურ ტოპონიმებში ხუმინთიშქა, თათიშქა შეიძლება დავინახოთ მეგრული დიშქა (=შეშა). მსგავსი სუფიქსიანი ტოპონიმები შემორჩენილია სამეგრელოში დღესაც–ჟირღალიშქა. მრავალ ტოპონიმებსა და საკუთარ სახელებში გამოიყოფა მეგრული სუფიქსი ვა. გ. გიორგაძე სხვა მრავალი მასალის მოტანისა და განხილვის საფუძველზე მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ქასქები უფრო მეტად კოლხური წარმომავლობისანი არიან ვიდრე აფხაზურადილეური. ქასქების ენა არ იყო არც ხეთური, ხურიტული, ლუვიური და არც ფალაური (გიორგაძე, 2000:15–17, 70).

გ. მელიქიშვილი აღნიშნავდა, რომ ზოგი მკვლევარი ქაშქებს პროტოხეთებს აახლოებენ, რადგან ბევრი ქაშქური სახელი თითქოს პროტოხეთური

ენის მონაცემებით იხსნება. მაგრამ მეცნიერები ხშირად პროტოხეთურ ენასაც აფხაზურ-ადიღურ ენებს აახლოვებენ. ამრიგად, ასკენის პატივცემული მეცნიერი იგი ქაშქებში აფხაზურ-ადიღური თუ პროტოხეთური წარმომავლობის ტომები უნდა ვიგულისხმოთ. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ქაშქა ტერმინის ქვეშ არაერთი ქართველური ტომიც უნდა ვიგულისხმოთ, რომლებიც იმ მხარეში მოსახლეობდნენ (მელიქიშვილი, 1973:360).

გ.მელიქიშვილი იგივეს აღნიშნავდა თავის მონოგრაფიებშიც: ქაშქა სახელი გარკვეული ეთნიკური ელემენტის სახელწოდება უნდა იყოს. გამორიცხული არაა, რომ ზოგჯერ ამ სახელის, როგორც კრებითი სახელწოდების, ქვეშ ეთნიკურად სხვადასხვა წარმოშობის ტომები ერთიანდებოდნენ. მაგალითად, ქაშქებთან დაკავშირებულ ონომასტიკონში თავს იჩენენ ხური-ურარტული ელემენტებიც, მაგრამ წარმოშობით, ამ სახელწოდების მატარებელი ტომები სულ სხვა ეთნიკური შედგენილობისა უნდა ყოფილიყვნენ.

ქაშქების ეთნიკური ვინაობის საკითხისათვის საინტერესო მასალას იძლევა თვით ამ ხალხის სახელწოდება. სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელაა აღნიშნული, რომ ტერმინი ქაშქა მსგავსებას ამჟღავნებს ჩერქეზთა სახელწოდებასთან. ძველქართულ წყაროებში ჩერქეზები “ქაშაგ” სახელით არიან ცნობილი. ძველი რუსული წყაროები კი მათ „კოსოგ“-ს ეძახიან. ამავე სახელწოდებით არიან ისინი მოხსენიებულნი სხვა უცხოურ წყაროებშიც. საქმე ეხება იმას, რომ ასურულ ძეგლებში ქაშქის ვარიანტად გვევლინება ტერმინი აბეშლა. მაგალითად ასურეთის მეფის ტიგლათფილესერ I-თან პრიზმა-წარწერაში ისინი ქაშქიელებად არიან მოხსენიებულნი, იმავე მეფის სხვა წარწერაში ქაშქას ნაცვლად დასახელებულია აბეშლა. ისინი აქ ერთიმეორის სინონიმებად გვევლინებიან. ტერმინი აბეშლა სიახლოვეს იჩენს საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლე აფშილების ტომის სახელთან, რომელიც ერთ-ერთი ჩრდილო-კავკასიური, ჩერქეზულ-ადიღური ან აფხაზური ტომი უნდა ყოფილიყო. ამრიგად, გადმოგვცემს პატივცემული მეცნიერი, სატომო სახელების (ქაშქა-ქაშაგი, აბეშლა-აფსილი) მონაცემებით მივედით იმ დასკვნამდე, რომ ქაშქა და აბეშლა ჩრდილო-კავკასიურ, კერძოდ კი აფხაზურ-ადიღური ტომები და პროტოხეთების შთამომავლები შეიძლება იყვნენ (გ. მელიქიშვილი, 1999: 93-95, 126-127; მისივე: 1960:7). მიუხედავად ამისა გ.მელიქიშვილი მაინც ფიქრობს, რომ ქაშქების მთავარი ქვეყნების (დუდუშქა, ხალილა) სახელწოდებანი თავიანთი სუფიქსებით სიახლოვეს ამჟღავნებენ ხური-ურარტულ სამყაროსთან (მელიქიშვილი, 1999:19).

თავის სხვა ნაშრომში გ. მელიქიშვილი აღნიშნავდა, რომ ზოგიერთი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ქაშქები ლაპარაკობდნენ პროტოხეთურ ენაზე. ისინი ძველად ძვ.წ. III ათასწლეულში გავრცელებული იყვნენ მცირე აზიის დიდ ტერიტორიაზე: მის ცენტრსა და მდინარე ჰალისის (ყიზილ-

ირმაკი) აუზში. ამ მხარეში ხელი-ნესიტების გამოჩენის შემდეგ ძვ.წ. II ათასწლეულში ძველი მოსახლეობა დარჩა ძირითადად ჩრდილოეთ (ნაწილობრივ ჩრდილო-აღმოსავლეთ) მხარეს, შავი ზღვისა და ამიერკავკასიის მომიჯნავედ. ამიტომ ქაშქებში უნდა ვიგულისხმოთ პროტოხეთებთან ეთნიკურად ახლოს მდგომი ხალხი. ხეთები ამ ტერმინში აერთიანებდნენ აქ მცხოვრებ ზოგიერთ ქართულ და ხურიტულ ტომებს. ამ მხრივ საინტერესოა აღინიშნოს ქაშქების ერთ-ერთი „მთავარი ქალაქის“ ხალილას იგივეობა ურარტუს ქვეყნის იმავე სახელობის ოლქთან, რომელსაც იხსენიებს სალმანასარ I (ძვ.წ. XIII ს.) (Меликишвили, 1959:168–169).

ი. დიაკონოვის გადმოცემით, პონტოში მცხოვრებ კასკიელებს მიიჩნევენ ხეთების მონათესავედ (იმოწმებს გ.მელიქიშვილს), დასავლეთ ქართველებთან ან აფხაზურ-ადიღეურ ხალხთან (გ.მელიქიშვილი, ს.ერეშიანი). კასკეის ოლქი ტიბია დასახლებული იყო ტომით, რომელსაც ბერძნები ტიბარენებს უწოდებდნენ. ტაბალის სახელს ჰგავს მხოლოდ გარეგნულად და არ მტკიცდება არც გეოგრაფიულად და არც ლინგვისტურად. აბეშლა კი უკავშირდება აფსილს-აფსუას, ე.ი. თანამედროვე აფხაზებს (Дьяконов, 1981: 52,53).

ი. ვორონოვის აზრით, ასურულ წყაროებში მოხსენიებული ქაშქები და აბეშლაები მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ რაიონებიდან მოვიდნენ თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე, რომლებიც აფხაზურ-ჩერქეზული წარმომავლობისანი იყვნენ. მათ აქ თან მოიტანეს დოლმენური კულტურა და შეერწყნენ აბორიგენებს და ასე ჩამოყალიბდა აფხაზური ეთნოსი. ამას ადასტურებს არაერთი ტოპონიმიკური მასალა, რომლებიც მათ დატოვეს სამხრეთში აკამფსისი, სინოპა, აფსარეა, სუფსა, ფასისი, არიფსა და სხვა. ესენი შეიძლება დაეუკავშიროთ ტომ იგანიეხიელებს, რომლებიც აქ მოსახლეობდნენ (Воронов, 1969:74).

გ. ხაჩატურიანის, ვარაუდით ხატების ადგილსაცხოვრისი, როგორც უკვე გარკვეულია მდ. ჰაღისის აუზით იფარგლებოდა. მაგრამ ზოგიერთი კასკიური ტოპონიმი ხათური მასალების მიხედვით შედარებული და გაანალიზებული, ხატების გავრცელების არეალად მიუთითებს აგრეთვე აღმოსავლურპონტური მთების რაიონს (Хачатрян, 1971:85).

შ. ინალიფა იზიარებს სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებულ თეორიებს, იმის შესახებ, რომ ძველადმოსავლური აბეშლა უნდა შეესატყვისებოდეს აფსილებს (აბსილებს). მხოლოდ იმიტომ, რომ სახელწოდება აფსილი ახლოს დგას ტერმინ აბეშლასთან. მისივე აზრით, აბეშლა, აფსილი, აფშილი და თვითსახელწოდება აფხაზებისა აფსუა მომდინარეობენ ერთ-ერთი ადგილობრივი ეთნონიმიდან (Инал-ипа, 1965:85).

ნ. მარის თეორიის თანახმად, სამხრეთ კავკასიაში უხსოვარ დროს ერთ-ერთი უძლიერესი ხალხი კასები იყვნენ, რომლებიც განსხვავებულად იწოდებოდნენ: ხან კას-კუ, ხან კას-ხ, ხანაც კას-პ, ხანაც კიდევ კახი

(კახელები). მათთანაა კავშირში კასპიის ზღვისა და კავკასიის სახელები (Mapp, 1916: 1392–1394).

დ.ბუდიანიძეს გ. ჭელიძისა და გ. გიორგაძეზე დაყრდნობით მიაჩნია, რომ ქასქების კოლხურ-სვანურ წარმომავლობას ეთანხმება ენობრივი ერთგვაროვნების მაგალითები: კარდი-მკერდი, სუფი-სუფთა, გელი-გელი, ღუდღუმილი-ღუმილი, ვაცარ-ცხვარი (ქართ. ვაცი) და ა.შ. აქვეა მოტანილი გვარწოდებათა მაგალითები : ხუცია, ფილია, მასხუღივა, შუხურია, გახარია, შარია, ფასურია, ფაცაცია. ყურადღებას იქცევს ქართული გვარის მიმსგავსებული გამოთქმა ქაშქურში: თაქაშთურია-ბაღათურია, ჭანტურია (დ.ბუდიანიძე, 2006, შეადარეთ გ.გიორგაძე, 1999:3).

ლ. მელიქსეთ-ბეგი (იმოწმებს კ. განს, ვ. სენ-მარტინს, ვ.ბოგომოლოვსა და სხვებს) გადმოგვცემს, რომ კავკასიის სახელწოდება კასების (კას-პ, კას-კუ) ტომის სახელწოდებას უკავშირდება. მათაა სისტემის კასპიის დაკავშირება შეიძლება აგრეთვე ქალაქ კასპთან, კავკასიასთან (Меликсет-беков, 1924:92–93).

გრ. ლაფანციანი თავის ნაშრომებში აღნიშნავდა, რომ ტერმინ “კაშკა”-ში “კაშ” ძირია, იგივეა, რაც “კასიტი”-ში გამოყოფილი ფუძე “კას” khaj სომხურად ნიშნავს храбрый (Капанцян, 1956:134–135, მისივე: 1947: ქვეთავი გაშტა ანუ კაშკა).

ვ.არძინა ჯ. მაკუინის წიგნის ბოლოსიტყვაში (იმოწმებს გ.მელიქი-შვილს, გ.გიორგაძეს, ი.დიაკონოვს) მიუთითებს, რომ ხატები და ქაშქები მონათესავე ტომები არიან., ქაშქა და აბეშლა ეკუთვნოდნენ აფხაზურ-ადიღეურ ენათა ჯგუფს (Маккуин, 1983).

ამ მიმართულებით გვინდა გამოვყოთ ს. ბადა, რომელმაც კვლევა-ძიება სხვა მიმართულებით წაიყვანა. მან არა მხოლოდ უარყო მანამდე გამოთქმული შეხედულებები, არამედ ქაშქას ტერიტორიაზე არსებული რამდენიმე სახელწოდება, რომლებიც ძველადმოსავლურ წყაროებში მოიხსენიება, დაუკავშირა ქართველურ სამყაროს. ამავე დროს მოგვცა თითქოსდა ამ ტოპონიმთა და ადამიანთა საკუთარ სახელთა სემანტიკური ანალიზი. მისი აზრით, ტერმინი კაშკა უნდა დაიყოს ღაზ-მეგრულ ქა და შკა ელემენტებად. პირველი მათგანი აღნიშნავს რქას, ხოლო მეორე შუაში. საერთო ჯამში ქაშკა ნიშნავს “რქა შუაში”, ე.ი. ამ ქვეყნის “შუაში ყოფილა რქა”. მკვლევარი იქვე სვამს კითხვას რქისებრი ხომ არ იყო ამ ხალხის ტერიტორია შეჭრილი ქვეყნის სიღრმეში (ბადა, 2006:282).

მკვლევარი ნაშრომის სხვა ადგილას ქაშქაიას განმარტებისას ტერმინის პირველ ნაწილს (ქაშ) ყოფს ქა-შ ელემენტებად. ქა იქნება რქა და ეს სიტყვა ბანანური ტრადიციით რქიანს ნიშნავს, ხოლო შ-არის კუთვნილების მანქნებელი სუფიქსი და იხმარება მის წინ დასმულ სიტყვასთან ერთად, მივიღებთ ქაშ-ს, რაც ქართულად იქნება რქიანის კუთვნილება (ბადა, 2006:327).

ს. ბაღამ ქაშქას ქვეყნის ასურული ვარიანტის ეტიმოლოგიას მეგრული ენის გამოყენებით ხსნის. მისი აზრით, იგი უნდა დაიყოს აბე-შ-ლა და თითოეული ნაწილის შინაარსი შემდეგია: აბე იგივე ამბე-ამბავია, შ-ახსოვს, ლ-ციდან ვარდნა. საერთო ჯამში ტერმინი ნიშნავს “მეფობა ციდან ვარდება”, ან „ვარდნის ამბავი ახსოვს“. მისივე აზრით, ქაშქა და აბეშლა მონათესავე ტომები არიან (ბაღა, 2006:298–304). მკვლევარი იძლევა ქაშქას ქვეყნის ტერიტორიაზე დასახელებულ ზოგიერთი ტოპონიმის ახსნას. ესენია: გახარია, თათაშთურია, თაქაშთურია, თახანთარია, ვაშხაია, ქათხარია, ქათხაიდუა, დუდუშკა, ქაშალუვა და სხვა (ბაღა, 2006:298–304), რომლებსაც სათანადო ადგილას განვიხილავთ.

კ. თოფურიას აზრით, თაქა-შ-თურია-ში თაქა-მამაკაცის სახელია, თური მეგრულად ნიშნავს გვარს ე.ი. თაქაშთურია განიმარტება, როგორც თაქას გვარისანი, შეადარეთ: ბაღათურია-ბაღის გვარისანი, ჭანტურია-ჭანის გვარისანი, ქუთათურია-ქუთას გვარისანი და ა.შ. მკვლევარი მიუთითებს, რომ, მართალია ჯერჯერობით არ ხერხდება განხილულ ქასქურ ტოპონიმთა და საკუთარ სახელთა მნიშვნელობის დადგენა, მიუხედავად ამისა, ეს სიტყვები მაინც იმსახურებენ ყურადღებას თავიანთი ბგერითი შემადგენლობით, ქაშქების ეთნიკური ვინაობის დასადგენად. ისინი მიუთითებენ უფრო მეტად ქასქების კოლხურ წარმომავლობაზე, ვიდრე აფხაზურ-ადიღურ წარმომავლობაზე (თოფურია, 1999).

ირ.ტატიშვილის მიხედვით დღეისათვის კვლავ გადაუჭრელი რჩება საკითხი ქაშქების ვინაობისა და ენის შესახებ. ამ პრობლემის კვლევა, გარკვეულწილად გადაჯაჭვულია ქართველური ენების და ხათური ენის მიმართულების კვლევასთანაც (ირ.ტატიშვილი, 2007:15). მკვლევარს იქვე მოყავს ი.ზინგერის შეხედულება, რომელიც არ უგულებელყოფს გ.გიორგაძის ვარაუდს სამხრეთ კოლხურ, მეგრულ-ჭანურ ენებთან ქაშქების ენის ნათესაური კავშირის შესახებ, მაგრამ, მისი აზრით, ასეთ შემთხვევაში პრობლემას ქმნის ხათური ენა, რომელიც თითქოს უკავშირდება დასავლურ-კავკასიურ ენებს და ამავე დროს კავშირს ავლენს ქაშქებთანაც. ირ.ტატიშვილის აზრით საკითხების კომპლექსური კვლევა, გაამდიდრებს ჩვენს ცოდნას ჩვენი უძველესი წინაპრების მეზობელ თუ მონათესავე ტომებზე (იქვე).

ქაშქა ხეთურ წერილობით ძეგლებში მოიხსენიება ოდნავ სახეცვლილი ფორმებით—kaška, kašga, kašqa, gašga, gašqa, qaška და ა.შ. ეგვიპტურში—kškš, ასურეთში—kašku, kaškaia (ტატიშვილი, 14;მელიქიშვილი, 1999:84).

ერთი ქართული ლექსიკონის მიხედვით, ქასქას-ი ქაქანია (1986:453), მეორის მიხედვით ქაქანი სიცხისა და დაღლილობისაგან (1984:568), მესამეთი – ხშირი ქშენა სიცხისა და დაღლილობისაგან (1962:271). ქაშანი-შამში ან თოვლში გაქელილი გზა (ერთტომეული, 454). ქაშა-ზოგი ვაშლის ჯიშია, სხვაგან წერია, რომ ქაშა ისეთი ვაშლია, რომელიც

მეტისმეტო სიმწიფის გამო ფაშრდება; ზოგი ჯიშია ასეთი (1962:275). ქაშაგ ძველად ერქვა მოზრდილ ტყვეს (იქვე). მაგრამ არაა გამორიცხული ეს სიტყვები ქართულში ქაშქი ხალხის თვისებების მიხედვით გაჩენილიყო. აჭარულ დიალექტში ქაშა ვაშლს დაუმიწიფებელ ან ბუნებრივად მაგარ ვაშლს უწოდებენ.

ქართულ ენაში კაშკაში-ძლიერი ბრწყინვა-ელვარებაა, მაგალითად ვარსკვლავების კაშკაში, მზეს კაშკაში გააქვს. კაშკაშა-რასაც კაშკაში გააქვს -ელვარე, მოკაშკაშე, კაშკაშა მთვარე (1986:261). კასკასი იგივეა, რაც კისკისი (იქვე).

სვანურ ენაში ქაშა-ძლიერის, შეუპოვარის (ქალის) სინონიმია, გაშ-დანა, გასკად, გასქა-ვიწრო ჩაკეტილი ადგილი, გას: 1 გოგმანი; 2 გასმა (ცეკვის ილეთი). ქაშან-საცალფეხო ბილიკი (თოფურია, ქალდანი: 2000:166,169, 779,77).

ქაშქი ზაზა ფანასკერტელთან ასეა განმარტებული: “რომელ არს წუენი ქერის კორკოტისა”, ე.ი. ქერის ღერდილის ნახარში წუენი. ძველ ქართულში დამოწმებულია ამგვარი ტერმინიც: ქაშქის წყალი. სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, ესაა “ნადუღარი ქერის წუენი”. ჯ.შარაშენიძის გადმოცემით, მოყვანილი ტერმინები-ქაშქი და ქაშქის წყალი-იხმარებოდა ლუდის აღსანიშნავად. ასე იყო შემერებშიც (შარაშენიძე, 1983:41-42).

სახელწოდება ქაშქას ახსნის რამდენიმე ვერსია ჩამოყალიბდა. ერთის მიხედვით ტერმინი უნდა დაიყოს ქა-შქა ან ქა-შქა. ამ შემთხვევაში ქა ადამიანის საკუთარი სახელია (სოლოგავა, 1988:548), შ-კუთვნილობითი სუფიქსი, ხოლო სუფიქსი ქა (ხა) ქვეყანა. ტოპონიმის სრული შინაარსი იქნება ქა-ს კუთვნილი ქვეყანა. მეორე შემთხვევაში შქა ელემენტი იმავე მეგრულ ენაში ნიშნავს შვილს, მსგავსად პაპასშკუა, შეადარეთ: პაპასკირი, პაპავა, პაპასშვილი, პაპაძე და ა.შ. ამ ანგარიშით ტერმინის სემანტიკა იქნება ქას შვილი თუ შვილები.

შემდეგი ახსნა იმაში მდგომარეობს, რომ ქა-ც და შკა (შკაია)-ც არის ორივე მეგრული სახელები. გვაქვს გვარი ქაშაკაია, რაც იგივეა ქაშქაია-კასკაია (ასურულწყაროში ასეა მოხსენიებული). ორივე ნაწილი დამოუკიდებელი სახელგვარებია, კერძოდ ქა და მისი ნამრსახეობანი ქაი, ქაა, დამოუკიდებელი სახელებია. ასევე დამოუკიდებელი პირსახელებია: შაკუ, შაკაია, შაკია. ხოლო ამ ორივესგან ნაწარმოები ქართული გვარები შემდეგია: ქაშაკაია, ქააიძე, ქაშაყაშვილი, ქაშაკაშვილი, შაკაია, შაკი-შვილი, ქააძე, ქაილიანი ქასძე, ჩარიქასძე და ა.შ. (მაისურაძე, 1981:169,188, 191; ცხადაია, 2007:130,131,188,231; ახუაშვილი, 1999:772; სილაგავა, 535, 554). მსგავსი სახელები (თუ სახელები და დინასტიური სახელები, იგივე გვარები) ქაშქებში იმ პერიოდში მრავლად იყო; მაგალითად: თალიფაცია, ცითახარია, ისქურუხა, თულმაღია და სხვა. ასეთივე რთული შემადგენ-

ლობის გვარები ამჟამადაც მრავლადაა საქართველოში და ეს ყველამ იცის. მაშასადამე, გამორიცხული არაა ქაშქა ორი დამოუკიდებელი პირ-სახელისაგან შედგებოდეს. ქა და შქა=შაკა ან შაკაია, ია კი ჩვეულებრივი მეგრული გვარების მაწარმოებელია.

შესაძლებელია ქაშქა-გაშქა კომპოზიციური სახელი იყოს და შედგებოდეს ორი მეგრული სიტყვისაგან გა-შქა. პირველი მათგანი განიშნავდეს გორას, ბორცვს, ხოლო მეორე შქა-შუას. საბოლოოდ გაშქა-ს შინაარსი იქნება: “გორს შუა” (ადგილი), ე.ი. სადაც წარმოიშვა ასეთი სახელის მქონე დასახლება, ქალაქი. ტერმინში გამოყოფილ პირველ ელემენტს შევადაროთ უძველესი ქართული ქალაქის სახელი გა-არნი, ხოლო მეორე ელემენტს სამეგრელოს ტერიტორიაზე არსებული ასობით, მიკროტოპონიმი, ჩამოვთვალოთ ზოგიერთი მათგანი ზუგდიდის რაიონში: შქაშკარე, შქაშყარა, შქაშვერდი, შქაშღალე, შქაშკოკი, შქაშკოკიშ ოხვამე შქაღალ სკაია (სქაია) და ა.შ. (.ცხადია, 2007:130, 131, 188, 231). სამურზაყანოშია: შქატყა, შქაკონკი, შქაზენი, შქასუკი, შქაშსუკი და სხვა (.ცხადია, ჯოჯუა, 2003:91, 195).

იმ შემთხვევაში თუკი ტერმინის სწორ ფორმად კასკა-ს მივიჩნევთ, მაშინ მისი ეტიმოლოგია შეიძლება გაგებულ იქნას შემდეგნაირად: კა აქ უნდა იყოს ადამიანის ან ღვთაების ან ღვთაების სულიერი ორეულის სახელი (მახიქ:135). სქა-სკა-ფუტკარი. თუკი საკვლევი ტერმინის სწორ ფორმად ქაშქას ავირჩევთ, მაშინ ქა მეგრულად რქაა (ქართულ დიალექტებშიც ასეა) შქა-შუა, შქაშა||შკაშა შუაზე ან ქა-შ-ქა, მაშინ შ-უნდა აღნიშნავდეს კუთვნილებას, ხოლო ქი ან ხი ქვეყანას, ხალხს. აქედან გამომდინარე ტერმინის შინაარსი იქნება “კა ღვთაების კუთვნილი ხალხი,” ან ქვეყანა, ან ქა-შქა=შუა მიწა, მიწა შუა ადგილას, ან კიდევ რქიანთა ქვეყანა, რქის ქვეყანა.

ტერმინ ქაშქას წარმომავლობის სხვანაირი ახსნა ასეთია: კასკაია უნდა იყოფოდეს ორ ელემენტად კას და კაია. კას ქობულეთურ დიალექტში კარგს ნიშნავს, კაია კი აჭარულში ასევე კარგს. თუკი ჩვენი მსჯელობა მართებულია, მაშინ საკვლევი სახელის სემანტიკა იქნება კარგზე კარგი, შესაძლებელია საუკეთესო.

ცნობილია, რომ ძირითადი ტომის თუ გაერთიანების სახელს სხვადასხვა წყარო (ხეთური, ეგვიპტური, ასურული) სხვადასხვა ფორმით გვაწვდიან. ამ ტერმინში არსებულ აფრიკატებს კ-გ-ქ-თი გადმოსცემენ, არადა მაშინდელი მცირეაზიური სამყაროსათვის აღნიშნული ბგერები უცხო არ იყო. ამიტომ გვებადება აზრი მათ მაგიერ ხომ იგულისხმება ღ ან ყ ბგერები, ამ ენებისათვის უცხო აფრიკატები. ასეთ შემთხვევაში ქართული ლექსიკური მარაგის გამოყენებით ქასქების ეტიმოლოგია შეიძლება ასეც წარმოვიდგინოთ: ყაშყაში-არწივის, ორბისა და მისთანას ხმაური,

ყივილი, ღაშლაშ იგივეა, რაც ღაჟღაჟა-წითლად ეღვარება, წითლად ბრწყინვა (1962:398, 506, 515). მით უმეტეს, რომ ბოლოკიდური შ, ქაშქას, სატომო სახლს ეგვიპტურ წყაროებში თან სდევს (კაშკაშ) (გიორგაძე, 2000:97). შეადარეთ სამეგრელო-სვანეთის ტერიტორიაზე არსებული ტოპონიმები: ოდიში, ყორაში, ჩაინიში, ცაიში, აბაშა და ა.შ. თუმცა, რადგანაც ასურულ და ხეთურ წყაროებში ტერმინი შ- სუფიქსის გარეშე მოიხსენიება, ამიტომ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ, იგი შეიძლება კუთვნილებითი სუფიქსი იყოს და ქაშქების ტომის ქვეყანას აღნიშნავდეს. შ მაწარმოებელი, როგორც ცნობილია ამჟამადაც აწარმოებს მეგრულ-სვანურ გეოგრაფიულ ერთეულებს, ადამიანის საკუთარ სახელებსა და გვარებს: თათაში, დადაში, მარუში, ვანილიში, ბაღვაში და სხვა. მისი შემცველი საკუთრივ ქართულში წარმოდგენილია ს (ი) ბგერა: თბილისი, ქუთაისი, ბოლნისი, წავკისი, კუმისი. სავარაუდებელია ასეთი ფორმაც ქაცქაცო-კანკალი თრთოლვა, ფანცქალი; ქაცქაცა -(ძვ.) ხის ტკეცი (საბა) (ქართული... 1962:277).

შუამდინარეთში ერთ-ერთ სოციალურ ტერმინს ქაშქა მიწა ეწოდებოდა (მახიქ, 261). შენიშვნაში, ნათქვამია, რომ ესაა მიწაა, რომელიც ეკუთვნოდა საზოგადოდ თემს, ან მისი უხუცესის საკუთრება იყო (იქვე:367, შენ.11). ურარტულში ე. ი. ძველ ქართულში Kaskal ნიშნავდა გზას, ღაშქრობას (Меликишвили, 1960:378).

ხათურ ტექსტში მთავრის ღვთაება წარმოდგენილია kašku სახელით (იქვე, 225, შენ.2). ხათები ქაშქები თუ არა მათი მონათესავე ტომები მაინც იყვნენ. ხათი (ხართი, ქართი?) ქართველური სამყაროა, რასაც მოწმობს მრავალი ლექსიკური მასალების ერთიანობა, ამიტომ ქაშქა-კასკა ხომ არ უკავშირდება მთვარის ღვთაების სახელს კაშკუ? ხათური კაშკა-ქაშქუ ასევე უკავშირდება ქართულ სიტყვას კაშკაშებს და რომელიც, როგორც მცირე აზიურ სამყაროში, ისევე ჩვენში, საქართველოში დაკავშირებულია მზესთან, მთვარესთან და იმასთან რაც კაშკაშებს (Гозалишвили, 1967:103). მაგალითად მთვარე კაშკაშებს, ე.ი. მთვარე ეღვარებს, მეტისმეტად ანათებს. ასე, რომ გამორიცხული არაა ქაშქების სატომო თუ ქვეყნის სახელი დაკავშირებული იყოს მთვარის ღვთაება კაშკა (თუ კაშკუ)-სთან. ქართულში კაშკაში სუფიქსი შ (ი) შეიძლება კუთვნილებითი იყოს და ნიშნავდეს იმას, რაც ეკუთვნის მთვარეს, ე.ი. კაშკუ ეკუთვნის (შ) მთვარეს (მისი ღვთაებაა)-კაშკა-ში ან კაშკუ-აშ-ი.

საქართველოში გავრცელებულ გვარებში აშკარად შეინიშნება სატომო სახელ ქაშქა-კასკა-სთან კავშირები. აი ისინიც: კასაპაშვილი, ქაშაყაშვილი, ქამადაძე, ქასივაძე, ქაშიბაძე, ჭირაქაძე, ქასილაძე, კასატიანი, კაშაშვილი, ქაშაკაშვილი, კაშია, გვაქეს სამეგრელოში გავრცელებული.

ბული სახელი ქესქია, პროტოტიპი ქასქიასი. ქესქიაშ ნაფოტნი, იქვე ტოპონიმიცაა, ქესქიაშ ღალ-ჰიდრონიმი და ა.შ. (ცხადია, 2007:65,30).

ამრიგად, ქაშქას სატომო გაერთიანების ქვეყანა, იგივე ქართველური (მეგრული) სამყაროა და არა აფსუურ-ადიღური. ტერმინ ქაშქას სემანტიკა ასეთია: ქა-შქა ან ქა-შ-ქა, ე.ი. ქა-ს კუთვნილი ქვეყანა ქა-ს შვილი თუ შვილები, შთამომავლები. ასევე გამორიცხული არაა სახელ-წოდების წარმომავლობა დაგუკავშირით ხათური მთვარის ღვთაების სახელს კაშკუ, რაც იგივე ქართული ქაშქაშია.

Simon Gogitidze

Kashka and their Ethnic Origin

S u m m a r y

It is well known that Kashka tribes were living in the South-Eastern part of Black sea coast. The scientists are connecting this term with the name of Kosogi (Circassians) tribe and some scientists are supposing that they were the ancestors of Apsuas (nowadays Abkhazians). On account of our point of view Kashka tribe are not in any relation with Apsuas and Kosogs (Circassians). In contrary they were of Kartvelian origin.

Termin Kashka is connected with Kartvelian (Megrelian) personal names, surnames, toponymies and the words. It is possible to divide this word into two or three parts: Ka-shka or Ka-sh-ka. Ka-denotes the personal name of a person, Shka-shka-shkua-son, Sh-the suffix of belonging and the Ka (ki, Kha)-country, people. The content of this termin will be the next- Ka-sons or the country belonging to Ka. It is possible to connect this word Kashka with the Khattian deity by the name Kashka, Kartvelian word Kashkasha(bright) which sometimes is fixed in such form in the literature.

Симон Гогитидзе

Кашки и их этническая принадлежность

Р е з ю м е

Известно, что племена Кашки проживали на юго-восточном Причерноморье в глубине полуострова. Исследователи этот факт связывают с названием племени Косогы (Черкесы) и считают Апсуа адыгейским племенем. По нашему мнению Кашки не имели никакой связи с северо-западными народами и в том

числе с апсуйцами (т.е. с современными абхазами). Напротив, они были грузинского (мегрельского) происхождения. Эта точка зрения поддерживается хетскими источниками упомянутых личных имен и топонимов, которые на сегодняшний день являются фамилиями, личными именами, а иногда топонимами мегрелов. Напр. Малия, Хария Тулия, Фация, Фаия, Тария, Хаия, Фамалия, Шария, Гахария, Кукава, Фифия, Тали, Дада, Ками, Мути и др.

Термин Кашка имеет связь с грузинскими (скорее всего с мегрельскими) личными именами, фамилиями, топонимами и словами. Его можно разделить на две или три части: Ка-шка или Ка-ш-ка. Ка является личным именем, шка-шка-сыном, ш суффиксом принадлежности, а ка (ქი, ხი)-страна, люди. Так что этот термин означает : сыновья ка или страна принадлежащая Ка. Может быть название Кашка связано с хаттским лунным божеством Кашку. Сравните с грузинским словом кашкаша (сияние звезды). Иногда в источниках встречается и в такой форме.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ი.ახუაშვილი, ქართული გვარ-სახელები, II, თბ., 1999
2. ს.ბადა, ღაზ-მეგრელთა ისტორია, თბ., 2006
3. დ.ბუღიანიძე, მითოსური პარადიგმები.-ლიტერატურული საქართველო, თბ., 2006
4. გ.გიორგაძე, ათასი ღვთაების ქვეყანა, თბ., 1988.
5. გ.გიორგაძე, ვის ეკუთვნის ქაშკები.-გაზ. თბილისი, 1999, 9 აპრილი
6. გ.გიორგაძე, ხეთური და ასურული ლურსმნული ტექსტების ქაშკების (ქაშკების) და აბეშლაების ეთნიკური წარმომადგენლობისათვის, ახალც., 2000.
7. ს. გოგიტიძე, დაიან-დიაოხი (ლოკალიზაციისა და ეთნიკური კუთვნილებისათვის), ბათუმი, 2006.
8. ს.გოგიტიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს საისტორიო გეოგრაფია (ძვ. წ. XII-IV სს.), ბათუმი, 2002.
9. კ.თოფურია, ვის ეკუთვნიან ქაშკები, გაზ. თბილისი, 1999, 9 აპრილი
10. ვ.თოფურია, მ. ქალდანი, სვანური ლექსიკონი, თბ., 2000.
11. ი.მაისურაძე, ქართული გვარსახელები, თბ., 1981.
12. გ.მელიქიშვილი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის უძველესი გაერთიანებები.-საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1973.
13. გ.მელიქიშვილი, ძიებანი საქართველოს, კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის ძველი ისტორიის დარგში, თბ., 1999.
14. ვ.სიღოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, II, თბ., 1988.
15. ირ.ტატიშვილი, ხეთები ქაშკების შესახებ,-სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, ბათუმი, 2007.
16. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VII, თბ., 1962.
17. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, თბ., 1986.
18. ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984.

19. ჯ. შარაშენიძე, შუმერები და მათი კულტურა, თბ., 1983.
20. პ. ცხადაია, სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, II, ზუგდიდის რაიონი, თბ., 2007.
21. პ. ცხადაია, გ. ჯოხუა, სამურზაყანოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, თბ., 2003
22. Дьяконов И.М. Малая Азия и Армения около 600 г. до н.э. и северные походы вавилонских царей.-Вестник древней истории, 1981, №2.
23. Гозалишвили Г. Два этюда из истории Понта и Каппадокии, Тб., 1967.
24. Воронов Ю. Н. Археологическая карта Абхазии, Сухуми., 1969.
25. Инал-ипа Ш.Д. Абхазцы, Алашара, 1965.
26. Капанцян Гр. Историко-лингвистические работы к начальной истории армян, Ереван., 1956.
27. Капанцян Гр. Хайаса- колыбель армян, Ер., 1947.
28. Маккуин Дж. Хетты и их современники в Малой Азии, М., 1983.
29. Марр Н. К истории передвижения яфетических народов с юга на север Кавказа.-Известия Академии наук 1916 .
30. Меликишвили Г.А. К истории древней Грузии, Тб., 1959
31. Меликишвили Г.А. Население северных областей Наири-Урарту и его роль в Древне-восточной истории, М., 1960
32. Меликишвили Г.А. Урартские клинообразные надписи, М., 1960
33. Меликсет-беков Л. Введение в историю государственных образований Юга Кавказа, Тиф., 1924
34. Хачатрян В.Н. Некоторые вопросы этнической географии древней Малой Азии.-Всесоюзная сессия по Древнему востоку, тезисы докладов, Тб., 1971.

აგრარული რეფორმა აჭარაში (1921-1928 წწ.)

გასაბჭოების შემდეგ საქართველოში, კერძოდ, აჭარაში კომუნისტურმა ხელისუფლებამ განახორციელა ახალი აგრარული რეფორმა. მას საფუძველად ედო კომინისტური პარტიის ყრილობების, კონფერენციების, ცენტრალური კომიტეტის პლენუმების დადგენილებები და სხვა. პირველი საკანონმდებლო აქტი, რითაც რუსეთში დაიწყო აგრარული რეფორმა, იყო დეკრეტი მიწის შესახებ. იგი მიიღო სრულიად რუსეთის საბჭოების II ყრილობამ 1917 წლის 8 ნოემბერს. მათზე დაყრდნობით საქართველოს რევოლუციურმა კომიტეტმა (რევკომი) 1921 წლის 6 აპრილის დეკრეტით მიწის შესახებ განსაზღვრა აგრარული რეფორმის ძირითადი მიმართულებები და ამოცანები. დეკრეტის პირველ პუნქტში ნათქვამია: "მიწა ეკუთვნის ხალხს. წყდება მიწის გაყიდვა, იჯარა და მიწის გადაცემის სხვა ფორმები" (PKA, 1963:118)

აღნიშნული დეკრეტით ქვეყნის მთლიანი მიწის ნაციონალიზაცია განხორციელდა და სახელმწიფო საკუთრებად გამოცხადდა. სწორედ საქართველოს რევკომის 1921 წლის 6 აპრილის მიწის შესახებ დეკრეტის გამოცემის შემდეგ საქართველოში, კერძოდ, აჭარაში იწყება აგრარული რეფორმა. 1921-1940 წლების აგრარული რეფორმა ორ ეტაპს მოიცავს. პირველ ეტაპზე (1921-1928 წწ.) მოხდა კოლონისტებისა და მემამულე-თავადაზნაურების მამულების კონფისკაცია, ხოლო მეორე ეტაპზე (1929-1940 წწ.) განხორციელდა გლეხებზე მიწების ჩამორთმევა და მათ ბაზაზე კოლექტიური მეურნეობების შექმნა.

საბჭოთა ხელისუფლებამ მემამულე-თავადაზნაურებისა და შეძლებული გლეხების სახით მტრის ხატი შექმნა და საქართველოში, კერძოდ, აჭარაში აგრარული რეფორმა ძალზე მწვავედ, დაძაბულ ვითარებაში განახორციელა. აჭარაში აგრარული რეფორმის სიმწვავე იმითაც იყო განპირობებული, რომ ამ რეგიონში ჭარბობდნენ წვრილი მემამულეები, მცირემიწიანი და უმიწაწყო გლეხები. სოციალური დაპირისპირება საზოგადოებრივ ფენებს შორის საკმაოდ მაღალი იყო.

ხელისუფლება ღარიბ გლეხობას აქეზებდა მემამულე თავადაზნაურების წინააღმდეგ საბრძოლველად, ორგანიზაციას უკეთებდა ამ ბრძოლას. გლეხობის განწყობა აშკარად გამოვლინდა აჭარის ღარიბ გლეხთა I ყრილობაზე, რომელიც 1921 წლის ნოემბერში ჩატარდა. ყრილობამ ხელისუფლებისაგან კატეგორიულად მოითხოვა აგრარული რეფორმის დაუყოვნებლივ გატარება მიწის დეკრეტის საფუძველზე. ყრილობის რეზოლუციაში ნათქვამია, რომ დაუყოვნებლივ უნდა ჩამოერთვას ადგილ-მამულები იმათ, ვინც სხვისი შრომის ექსპლუატაციას ეწეოდა, ე. ი. დაქირავებულ შრომას იყენებდა. და-

რიბ გლეხთა I ყრილობამ გადაჭრით მოითხოვა უფასოდ გადასცემოდა მიწები უმიწო და მცირემიწიან გლეხობას (ასხგსმაპ, 1975: 237).

ანალოგიური დადგენილება მიიღო ე. წ. წითელი მეჯლისის I ყრილობამ, რომელიც 1921 წლის ნოემბერში გაიმართა. 25 ნოემბერს მეჯლისმა თხოვნით მიმართა ბათუმის საოლქო რევკომს, რათა გამოეცა ბრძანება მიწის ყიდვა-გაყიდვისა და იჯარით გაცემის აკრძალვის შესახებ. მართლაც, ასეთი ბრძანება გამოქვეყნდა 1921 წლის 5 დეკემბერს (ასხგსმაპ, 1975: 237). მართალია, დეკრეტი მიწის შესახებ აგრარული რეფორმის განხორციელების საფუძველი იყო, მაგრამ მისი ზოგიერთი დებულება ნეპის მოთხოვნებს არ შეესაბამებოდა. საქმე ის არის, რომ საბჭოთა რუსეთში 1921 წლის გაზაფხულზე შემოიღეს ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა, რითაც დაუშვეს კერძო საკუთრება, მიწის იჯარა, ყიდვა-გაყიდვა და დაქირავებული შრომის გამოყენება.

საქართველოში, კერძოდ, აჭარაში ნეპის ამ მოთხოვნებს ჯეროვანი ანგარიში არ გაუწიეს მიწათმფლობელობა-მიწათსარგებლობასთან დაკავშირებით. მიწაზე კერძო საკუთრება, მიწის იჯარით გაცემა და დაქირავებული შრომის გამოყენება განსაკუთრებულ შემთხვევაში იყო დაშვებული, ისიც შეზღუდული სახით. მაგალითად, საქართველოს მიწათმოწყობის დებულებით (1923 წლის მაისი) და მიწის კოდექსით (1924 წლის აპრილი) მიწა იჯარით გაიცემოდა იმ შემთხვევაში, როდესაც მეურნე განიცდიდა ინვენტარისა და სამუშაო ძალის ნაკლებობას, არჩეული იყო ხელისუფლების ორგანოებში და ფიზიკური მუშაობისათვის დრო არ გააჩნდა, ანდა მეურნეობა დროებით დაუძლურდებოდა (მოუსავლიანობა, სტიქიური უბედურებები და სხვა.) მიწა იჯარით გაიცემოდა საბჭოთა ხელისუფლების კონტროლით, 3-დან 6 წლამდე ვადით. მოიჯარადეს იმდენი მიწის ადგება შეეძლო, რამდენსაც დაამუშავებდა საკუთარი ოჯახის ძალებით. იკრძალებოდა საიჯარო მიწის მესამე პირზე გადაცემა და სხვა.

მართალია, ნეპის პირობებში მიწაზე კერძო საკუთრება და, მათ შორის, ყიდვა-გაყიდვა ნებადართული იყო, მაგრამ პრაქტიკულად ხელისუფლება ამ პუნქტებს უგულებელყოფდა. ამის მიუხედავად, მიწის ყიდვა-გაყიდვა გრძელდებოდა. ეს პროცესი ფარულად, ხელისუფლების გვერდის ავლით მიმდინარეობდა. ამის შესახებ ინფორმაცია ხელისუფლებასაც ჰქონდა. აჭარის საბჭოების VI ყრილობაზე (1926წ.) აღინიშნა, რომ "...ხშირად ადგილი აქვს მიწის ფარულ ყიდვა-გაყიდვასო" (ასყ, 1971: 200).

აგრარული რეფორმის განხორციელებისათვის აჭარაში საყურადღებო მუშაობა ჩაატარეს. 1922 წლიდან დაიწყო სათემო, სამაზრო და საოლქო საადგილმამულო კომისიების ჩამოყალიბება. ამ კომისიებში ხელისუფლების წარმომადგენლებთან ერთად გლეხებიც შეიყვანეს. მართალია, გასაბჭოებამდე ამ რეგიონების მიწები არაერთხელ აღწერეს, მაგრამ ამჯერად საქმე ეხებოდა ახალ რეფორმას, რომელიც

ტარდებოდა კომუნისტური პარტიის პლატფორმისა და პოლიტიკის საფუძველზე. მაშინ აჭარის საერთო მიწები (სახნავ-სათესი, საძოვრები, ტყეები) 265 ათას დესეტიანს შეადგენდა. მოსახლეობის სარგებლობაში მყოფი სავარგულები (სახნავ-სათესი) საერთო ფართობის 14,4%-ს უდრიდა (24865 დესეტიანა). ერთ კომლზე საშუალოდ 2,2 დესეტიანა, ხოლო თითო სულზე-0,4 დესეტიანა მოდიოდა. (აცსა, ფ. რ-2, ან. 1, ს. 176(ა), ფურც. 44, 54)

საკომლო მიწის ეს საშუალო მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად დაბალი იყო, ვიდრე საერთოდ საქართველოში. 1923 წლის დებულებით აღმოსავლეთ საქართველოში საკომლო საარსებო მინიმუმის ნორმად დაადგინეს 4 დესეტიანა, ხოლო დასავლეთ საქართველოში-2,5 დესეტიანა. აჭარის მიწის კოდექსით, რომელიც ავტონომიური რესპუბლიკის ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა (ცაკი) 1925 წელს დაამტკიცა, დააწესეს მაზრების მიხედვით განსხვავებული საკომლო მიწის ნორმები. მიწები 5 კატეგორიად დაიყო. საკომლო მიწის ნორმები 1-დან 4,5 დესეტიანამდე აღწევდა. (აცსა, ფ. რ-4, ან.1, ს. 19, ფურც.6)

ცხადია, ნორმირებული მიწები არასაკმარისი იყო მოსახლეობის ცხოვრებისათვის. ეს იყო მხოლოდ საარსებო მინიმუმი. სამწუხაროდ, ხელისუფლება მიწის მცირე ნორმებითაც კი მოსახლეობას ვერ უზრუნველყოფდა. დადგენილი ნორმების ფარგლებში მოსახლეობის სავარგულებით უზრუნველსაყოფად დამატებით საჭირო იყო 14211 დესეტიანა (აცსა, ფ. რ-178, ან.1, ს. 20, ფურც.11). მთავორიანი რელიეფის პირობებში დამატებითი სავარგულების გამოძებნა პრაქტიკულად შეუძლებელი ჩანდა.

ხელისუფლების აგრარული პროგრამა პირველ ეტაპზე მიზნად ისახავდა სამ მთავარ ამოცანას: პირველი, განეხორციელებინა მემამულე-თავადაზნაურების და კოლონისტების მიწამფლობელობის ლიკვიდაცია, ხელიდან გამოეცალა მათთვის ეკონომიკური ძლიერების წყარო - ადგილ-მამული. მეორე, დაეკმაყოფილებინა უმიწო და მცირემიწიანი გლეხების მოთხოვნები მიწაზე, რათა ისინი ბოლომდე დარჩენილიყვნენ ხელისუფლების საიმედო დასაყრდენი; მესამე, კოლონისტების კულტივირებული მამულების ნაციონალიზაციის ბაზაზე შეექმნა სახელმწიფო მეურნეობები.

აგრარული რეფორმა ტარდებოდა პრინციპით: მიწა ჩამოერთვას ყველა მიწისმფლობელს, ვინც საკუთარი შრომით არ ამუშავებს. აჭარაში მემამულე-თავადაზნაურების და კოლონისტების მიწების ნაციონალიზაცია 1922 წლიდან დაიწყო. იგი 1927 წლის ბოლომდე გაგრძელდა. თავდაპირველად მიწები უსასყიდლოდ ჩამოართვეს ქობულეთისა და ბათუმის (ჭოროხის) მაზრების მემამულეებს, რომელთა საერთო ფართობი 285 დესეტიანს შეადგენდა. 1922 წლის ბოლოს მემამულეების კონფისკირებული მიწები 464 დესეტიანს უდრიდა. აქედან კინტრიშის რაიონში ჩამოართვეს 368 დესეტიანა, ჩაქვის-15, კაპანდიბის-67, ხოლო ბათუმის რაიონში-14 დესეტიანა. უმიწაწყლო

და მცირემიწიან გლეხებს უფასოდ გადაეცა 419 დესეტიანა. დანარჩენი სახელმწიფო ფონდში გადაირიცხა. (აცსა, ფ. რ-2, ან. 1, ს. 90, ფურც. 8; ფ. რ-4, ან. 1, ს. 19, ფურც.6; ფ. რ-84, ან. 1, ს. 167, ფურც.4)

ცხადია, ეს იყო აგრარული რეფორმის ნაწილი. რეფორმა ძირითადად განხორციელდა 1923 წელს. ამ წელს მემამულეებს ჩამოართვეს 7200 ჰექტარი ადგილ-მამული. 1924 წელს კონფისკირებული იყო 690 ჰექტარი, 1925 წელს-415, 1926 წელს-660, ხოლო 1927 წელს-450 ჰექტარი. მთლიანობაში 1922-1927 წლებში კონფისკირებული იყო 9700 ჰექტარი ადგილ მამული. (აცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს.16, ფურც.4).

ხიმშიაშვილებს უსასყიდლოდ ჩამოართვეს 5450 დესეტიანა. მათ შორის: სახნავ-სათესი-184 დესეტიანა, საძოვრები-2949, ტყე-1896, ხოლო გამოუსადეგარი მიწა-451 დესეტიანა. კონფისკირებული ადგილ-მამულები გადაეცა ხულოს მაზრის მიწათმოქმედების განყოფილებას. შემდგომში საძოვრები და ტყეები სახელმწიფო ფონდს გადაეცა, ხოლო სახნავ-სათესი მიწები ადგილობრივ გლეხებს გაუნაწილეს. აბაშიძეების კონფისკირებული მიწები, სულ 237 დესეტიანა, გაუნაწილეს ურეხის, კახაბრისა და გოროდოკის გლეხებს (ასხგსმაპ, 1975: 267-283). ბიბინეიშვილების ადგილ-მამულები, რაც 120 დესეტიანას აღემატებოდა, ნაციონალიზაციის შემდეგ, ერგეს, ხელვაჩაურისა და კახაბრის გლეხებს გადასცეს.

მსხვილი მამულები უსასყიდლოდ ჩამოართვეს არჩილ აბაშიძეს (სოფელი ხუცუბანი), ბეჟანიძეებს (ჩაქვი), ომერ-აღა მემედ ზადეს (უსტიაშვილი კახაბერი), ყემბერ-აღა ხარაზს (ჩოლოქი), სანაძეებსა და ქუთათელაძეებს (ერგე და ბათუმის შემოგარენი) და სხვა. საბჭოთა ხელისუფლებამ მემამულე-თავადაზნაურებს უსასყიდლოდ ჩამოართვეს აგრეთვე საცხოვრებელი სახლები, სამეურნეო-საყოფაცხოვრებო შენობა-ნაგებობანი. 1923 წელს 3 მაზრაში (ჭოროხის, ქედისა და ხულოს) მემამულე-თავადაზნაურებს ძალით წაართვეს 24 საცხოვრებელი სახლი, სულ 99 ოთახი, 12 საცხენე და ფარდული, მეცხოველეობის ფერმა და სხვა. საცხოვრებელი სახლების, სხვა შენობა-ნაგებობათა კონფისკაცია შეეხო შერვაშიძეებს, თავდგირიძეებს, ხიმშიაშვილებს, აბაშიძეებს, ხარაზებს, წულუკიძეებს და სხვა მემამულეებს (აცსა, ფ. რ-2, ან. 1, ს. 199, ფურც.481; ს.237, ფურც.5; ფ. რ-77, ან. 1, ს.14, ფურც 52-53)

აგრარული რეფორმის გატარებისას მემამულე-თავადაზნაურები ისეთ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, რომ მათი ფიზიკური არსებობა საფრთხის ქვეშ დადგა. ასეთ პირობებში ისინი იძულებული გახდნენ სამშობლო დაეტოვებინათ და თავშესაფარი უცხო ქვეყანაში ეძებნათ. ვინც ვერ მოახერხა უცხო ქვეყანაში წასვლა, იგი საბჭოთა ხელისუფლების მსხვერპლად იქცა. ასეთი დამოკიდებულება მემამულე-თავადაზნაურების მიმართ დანაშაულის ტოდფასია. მართალია, აგრარული რეფორმა მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში განხორციელდა, მაგრამ ასეთი რადიკალიზმი და უღმობლობა იშვიათობას წარმოადგენს. აჭარის მაგალითზე საქმე გვაქვს ადამიანის სიცოცხლისა

და მინიმალური საარსებო პირობების ხელყოფის, პიროვნების ღირსების შელახვასთან.

აგრარული რეფორმა შეეხო აგრეთვე კოლონისტების მიწათმფლობელობას. გასაბჭოებამდე ნაციონალიზებული იყო მხოლოდ ჩაქვის საუფლისწულო მამული. 1921 წელს განხორციელდა კ. პოპოვის მეურნეობის ნაციონალიზაცია. კოლონისტების მამულების სრული ნაციონალიზაცია 1922 წლიდან დაიწყო. კოლონისტების ნაწილმა გასაბჭოებამდე დატოვა აჭარა, ბედისანაბარა მიატოვა ადგილ-მამული. ამ კატეგორიის მოახალშენე 143 კაცს ითვლიდა. (აცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 52, ფურც. 72-74). დანარჩენები ადგილზე დარჩნენ და შეუპოვრად იბრძოდნენ თავიანთი მამულების შენარჩუნებისათვის. ამ საქმეში ჩართული იყვნენ საბჭოთა ხელისუფლების საკავშირო ორგანოები, საზღვარგარეთის ქვეყნების საელჩოები და საკონსულოები. აღწერის შემდეგ კოლონისტების 289 კულტივირებული მამული აჭარის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის დაქვემდებარებაში გადავიდა.

კოლონისტების კონფისკირებული მამულები სამ კატეგორიად დაიყო. პირველი კატეგორიის მამულები გადაეცა ავტონომიური რესპუბლიკის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის საბჭოთა მეურნეობების სამმართველოს. ამ მიწებზე საბჭოთა მეურნეობები მოეწყო, ანდა მომიჯნავე სახელმწიფო მეურნეობებს შეუერთდა. მეორე კატეგორიის მამულები იჯარით გასცეს ადგილობრივ გლეხებს. აქედან შემოსული თანხები ადგილობრივ ბიუჯეტში ირიცხებოდა. მესამე კატეგორიის მამულები უფასო მუდმივ სარგებლობაში გადაეცა ღარიბ გლეხობას (აცსა, ფ. რ-2, ან. 1, ს.281, ფურც.84; ს.644, ფურც.214).

სპეციალურმა კომისიამ სახელმწიფო მნიშვნელობის მამულად ჩათვალა 177 კულტივირებული მეურნეობა. აჭარის სახალხო კომისარიატის საბჭოს 1925 წლის 14 აპრილის დადგენილებით განხორციელდა მათი უსასყიდლო ნაციონალიზაცია. ნაციონალიზებული მამულების საერთო ფართობი 824 დესეტინას შეადგენდა. ისინი მდებარეობდა ბათუმის შემოგარენის სოფლად (სალიბაური, კაპრეშუმი, ახალშენი, ფერია, სოუქსუ, განთიადი, მახინჯაური, მწვანე კონცხი, ციხისძირი და სხვა (აცსა, ფ. რ-2, ან.1, ს.370, ფურც.3-8; ფ. რ-4, ან.1, ს.110, ფურც. 8-10).

კოლონისტების კონფისკირებულ მამულებს აჭარის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატი იჯარით აძლევდა 1928 წლის აპრილამდე. 1924 წელს, მაგალითად, იჯარით გაიცა 124 ადგილ-მამული, ხოლო მომდევნო წლისათვის გაფორმდა 253 საიჯარო ხელშეკრულება. 1925-1926 სამეურნეო წელს იჯარიდან მიღებული თანხა 4703 მანეთს უდრიდა (აცსა, ფ. რ-2, ან. 1, ს.644, ფურც.214). აჭარის ცაკის 1928 წლის 4 აპრილისა და სახკომსაბჭოს 12 ივნისის დადგენილებებით გაუქმდა კულტივირებული მამულების იჯარით გაცემა. ისინი გადაეცა მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის საბჭოთა მეურნეობების სამმართველოს, მოიჯარადეებს კი კომპენსაცია მიეცათ.

კოლონისტების წერილი მეურნეობები და აგარაკების ნაწილი 1925 წლის პირველ აპრილს აღრიცხვიდან მოიხსნა და მესაკუთრეებს დაუტოვეს. მათი საერთო რიცხვი 103 ერთეულს შეადგენდა, ხოლო მიწის საერთო ფართობი 340,5 დესეტინას უდრიდა (აცსა, ფ. რ-2, ან. 1, ს.370, ფურც.6-7). მოახალშენებისათვის მიწისა და შენობა-ნაგებობათა დაბრუნების მოტივაციას საფუძვლად ედო მთავარი პრინციპი-არ გამოიყენებდნენ დაქირავებულ შრომას და დაცული იქნებოდა მიწის საკუთრების ნორმები.

ცხადია, კოლონისტების ადგილ-მამულების ნაციონალიზაცია აგრარული რეფორმის დადებით მხარედ ითვლება. საუკეთესო მიწები, რომლებიც უცხოელებმა დაიტაცეს, დაუბრუნდა რეგიონის ადგილობრივ მოსახლეობას. მაგრამ პრობლემას მეორე მხარეც აქვს: უცხოელი მოახალშენები იმსახურებდნენ იმ დანახარჯების ანაზღაურებას, რაც მათ ამ მხარეში გასწიეს კულტივირებული მეურნეობებისა და აგარაკების მოსაწყობად. მამულების ნაციონალიზაციის სანაცვლოდ კომპენსაცია მხოლოდ 15 მოახალშენეს მისცეს. მათ შორის იყვნენ ლაუ ჯინ-ჯაუ, სტოიანოვი, დიადიუში, პომორსკი და სხვა. ნაციონალიზაცია არ შეეხო იმ მოახალშენებს, რომელთა ოჯახის წევრები წითელ არმიაში მსახურობდნენ. აქაც დაცული იყო რეფორმის მთავარი მოთხოვნა-პირადი შრომით დაამუშავებდნენ საკუთარ მამულებს. ამ კატეგორიის მოახალშენები თითო-ოროლა იყვნენ.

ერთი სიტყვით, აგრარული რეფორმის შედეგად აჭარაში განხორციელდა ადგილობრივი მემამულე-თავადაზნაურებისა და უცხოელი ბურჟუაზიული ელემენტების საკუთრების ლიკვიდაცია. ამის შედეგად აღარ არსებობდა მემამულური მიწათმფლობელობა, მოისპო ფეოდალიზმის გადმონაშთები, მოირყა სოფლად უცხოური კაპიტალიზმის განვითარების სოციალ-ეკონომიკური საფუძელი.

მემამულე-თავადაზნაურებისა და მოახალშენებისათვის აგრარული რეფორმა პოლიტიკურად, ეკონომიკურად და ფსიქოლოგიურად ძნელად ასატანი იყო. ისინი ამ პროცესს მტკივნეულად განიცდიდნენ. არსებულ პირობებში მათ ჰქონდათ ბრძოლის ერთადერთი საშუალებათხოვნა-საჩივრები. ისინი სახელმწიფო ხელისუფლების ყველა დონის ინსტანციას მიმართავდნენ მაგრამ უშედეგოდ.

მართალია, აგრარული რეფორმის შედეგად 1500 გლეხურ კომლს საკუთრებაში გადაეცა მემამულე-თავადაზნაურებისა და კოლონისტებისაგან კონფისკირებული მიწები, მაგრამ ამ ღონისძიებით პრობლემა არ გადაწყვეტილა. 1923 წლისათვის სავარგულებზე დაკმაყოფილდა გლეხთა მოთხოვნების მხოლოდ 20%. (ასხგსმაპ, 1975: 268). მოსახლეობის გამრავლების, ზღვისპირეთში ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების გაშენების შედეგად სახნავ-სათესი მიწები კლებულობდა. 1928 წლის ცნობით, აჭარაში სახნავ-სათესი მიწები 12602 ჰექტარს შეადგენდა. ამ ოდენობის მიწას ამუშავებდა 13820 მეურნე. ერთ მეურნეზე საშუალოდ მოდიოდა 1,4 ჰექტარი სახნავ-სათესი, თითო სულზე-

0,25 ჰექტარი (ბსი სმკა, 1980: 341). ეს გაცილებით ნაკლებია, ვიდრე 1922 წელს იყო.

ამ ვითარებიდან გამოსავალი იყო: ჭარბი მოსახლეობის ჩასახლება საქართველოს იმ რაიონებში, სადაც ამის შესაძლებლობა არსებობდა. მეორე, ინდუსტრიის განვითარება და სოფლის ჭარბი მოსახლეობის ქალაქად დასაქმება. XX საუკუნის 20-იან წლებში პირველი არასაკმარისი ნაბიჯები გადაიდგა ამ მიმართულებით. 1925 წელს ქედისა და ხულოს მაზრებიდან ზღვისპირა ზონის სოფლებში ჩამოსახლეს 83 კომლი, რომელთაც გამოუყვეს 210 დესეტინა. მიუხედავად იმისა, რომ ქობულეთისა და ბათუმის მაზრებში მოსახლეობას არ ჰქონდა საკმარისი მიწები, 1930 წლისათვის დაიგეგმა 400 კომლის ჩამოსახლება. ფაქტობრივად ჩამოსახლდა 200 კომლი (ასხგსმაპ, 1975: 283; აცსა, ფ, რ-4, ან. 1, ს.551, ფურც.3) მოსახლეობის შიგა მიგრაციის არაერთი შემთხვევითი ფაქტორი არსებობდა. მათ შორის აღსანიშნავია ახალ გარემო პირობებთან ადაპტაცია, აგრეთვე მიგრაციის დროს წარმოქმნილი საოჯახო და საყოფაცხოვრებო ხასიათის სიძნელებები.

აგრარული რეფორმა ტყისა და საზაფხულო საძოვრების საკითხებსაც მოიცავდა. ამ მიმართულებით მოსახლეობის პირობები გაუარესდა. მართალია, საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში მოსახლეობას უფასოდ ეძლეოდა შეშა და სამასალე ხე-ტყე საოჯახო მოხმარებისათვის. ამასთან ჩაქვისწყლის ხეობის მოსახლეობას სარგებლობაში გადაეცა ყოფილი საუფლისწულო მამული 4 ათასი დესეტინა ტყე. მაგრამ ამით ვითარება ძირეულად არ შეცვლილა. 1928 წლის ბოლოს ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ ტყის უფასოდ სარგებლობა გაუქმდა. მათი მოხმარება ფასიანი გახდა. ხელისუფლებისა და მოსახლეობის სერიოზული დაპირისპირება გამოიწვია სახელმწიფო და ადგილობრივი მნიშვნელობის ტყის გამიჯვნამ, რომელიც აჭარის ცაკის 1926 წლის 26 მაისის დადგენილებით განხორციელდა. ამ გამიჯვნის შედეგად საუკეთესო ტყის მასივები სახელმწიფოს დარჩა და მისი დაცვისათვის განსაკუთრებული კონტროლი დაწესდა, რაც მოსახლეობის სერიოზულ უკმაყოფილებას იწვევდა.

საზაფხულო საძოვრები ძირითადად განლაგებულია ქედის, შუახევის, ხულოს, ნაწილობრივ ხელვაჩაურის რაიონებში. XX საუკუნის 20-იან წლებში აჭარაში ითვლებოდა 47 საზაფხულო საძოვარი, რომელთა საერთო ფართობი 34552 ჰექტარს უდრიდა. საზაფხულო საძოვრები ვარგისიანობის მიხედვით სამ კატეგორიად იყოფოდა. აჭარაში მეორე და მესამე კატეგორიის საძოვრები ჭარბობდა. საკმაოდ იყო უვარგისი საძოვრებიც (აცსა, ფ, რ-2, ან. 1, ს.699, ფურც.44-49).

საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში საზაფხულო საძოვრების სარგებლობა უფასო იყო. ხელისუფლება იძულებული იყო ანგარიში გაეწია გლეხობის შეუპოვარი ბრძოლისათვის, ტყესთან

ერთად, საძოვრების სარგებლობის თაობაზე. აჭარის სახკომსაბჭოს 1928 წლის 12 ივნისის დადგენილებით საზაფხულო საძოვრებზე გადასახადები შემოიღეს. პირველი კატეგორიის საძოვრებზე საჰექტარო გადასახადი 1,55 მანეთს შეადგენდა. მეორე კატეგორიის-1,05 მანეთს ხოლო მესამე ხარისხის საძოვრებზე-65 კაპიკს (აცსა, ფ. რ-2, ან. 1, ს.699, ფურც.13-14).

საბჭოთა ხელისუფლების თურქეთთან გარიგების შედეგად საქართველომ დაკარგა ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ყარსის ხელშეკრულებით (1921 წლის 13 ოქტომბერი) თურქეთის სახელმწიფო საზღვრებში აღმოჩნდა აგრეთვე 20 ათასი დესეტინა საზაფხულო საძოვრები. 1927 წლამდე ამ საძოვრებს აჭარის მოსახლეობა სარგებლობდა. მაგრამ 1923 წლის 20 მარტის საქართველოსა და თურქეთს შორის დადებული კონვენციის შედეგად გართულდა მათი გამოყენება. თურქეთის მთავრობა არ იცავდა შეთანხმების პირობებს: აჭიანურებდნენ საშვის გაცემას, მეჯოგეებს ბაჟს ახდევინებდნენ, იყო გამოძალვისა და სხვა შემთხვევები. მეჯოგეთა ნაწილი უარს ამბობდა ამ საძოვრების სარგებლობაზე. საქართველოსა და თურქეთის 1927 წლის 27 მაისის შეთანხმებით საზაფხულო საძოვრებზე სპეციალური გადასახადი დაწესდა. საძოვრების სარგებლობა ფასიანი გახდა.

XX საუკუნის 20-იანი წლების ბოლოს სსრ კავშირისა და თურქეთის ურთიერთობა გაუარესდა. მათ შორის სახელმწიფო საზღვარი ჩაიკეტა. ცხადია, ამის შედეგად აჭარის მოსახლეობა ვერ სარგებლობდა ისედაც გართულებულ თურქეთის სახელმწიფოს საზღვრებში მოქცეულ თავის საზაფხულო საძოვრებს. ცხადია, ამით აქაური მოსახლეობა დიდად დაზარალდა.

აგრარული რეფორმა საადგილმამულო საგადასახადო სისტემასაც შეეხო. მძიმე პირობების მიუხედავად, ძირითად გადასახადებს მაინც გლეხობა იხდიდა. 1921 წლის მეორე ნახევარში საქართველოში 11 სახის ნატურალური გადასახადი არსებობდა. 1922 წელს ნატურალური გადასახადი ნაწილობრივ ფულადით შეიცვალა. 1924 წლის პირველი იანვრიდან ყველა სახის სასოფლო-სამეურნეო გადასახადი გაერთიანდა და დაწესდა ერთიანი ფულადი გადასახადი. მაგრამ მოსახლეობა ამ გადასახადებს სრულყოფილად ვერ იხდიდა. მაგალითად, 1924 წელს აჭარაში სასოფლო-სამეურნეო გადასახადი ამოიღეს 35%-ით, ხოლო 1928 წელს -48%-ით (აცსა, ფ. რ-2, ან. 1, ს.187, ფურც.164; ს. 718, ფურც. 164).

ამრიგად, 1928 წელს დასრულდა აგრარული რეფორმის პირველი ეტაპი. ამ ეტაპზე განხორციელდა მემამულე-თავადაზნაურებისა და კოლონისტების ადგილ-მამულების ნაციონალიზაცია. ხელისუფლების სურვილის მიუხედავად, გლეხობამ საკმარისი მიწა ვერ მიიღო.

**Agricultural Reformation in Adjara
(1921-1928)
Summary**

The article considers the goal of the agricultural reformation, the ways of its accomplishment, its methods and final results. The agricultural reformation in Adjara started at the very beginning of sovietization of the region and its first stage lasted till 1929. In this period the lands and other real estate of colonists and landowner-princedom were expropriated and nationalized.

The confiscated lands of the colonists were transmitted to the Public Commissariat of Agriculture. These lands were classified and divided into three categories: the land of state significance were transmitted to the Soviet farms, the lands of the second category were being leased, and the lands of the third category were transmitted to peasantry free of charge.

Peasantry also received the lands that were confiscated from the landowner-princedom, but a great part of forests and pastures were ruled by government. At the result of agricultural reformation the farming conditions and landownership of peasants were not considerably improved.

Отар Турманидзе

**Аграрная реформа в Аджарии
(1921-1928гг.)**

Резюме

В статье рассмотрены цель, формы и методы аграрной реформы. Отмечено, что в Аджарии новая аграрная реформа начинается в результате советизации региона и первый этап продолжается до 1929 года. На этом этапе осуществлялись конфискация и национализация земли и другого недвижимого имущества колонистов и местных помещиков.

Конфискованные земли передавали в распоряжение народного комиссариата земледелия Аджарии. После перегруппировки они делились на три категории. На землях первой категории создавались государственные хозяйства-совхозы. Остальные передавались крестьянам безвозмездно, или на условиях аренды.

Крестьянам передавались также конфискованные земли местных помещиков. Леса и пастбища переходили в государственный фонд. Несмотря на аграрную реформу, крестьянское землевладение и землепользование существенно не улучшились.

გამოყენებული წყაროები

1. აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (აცსა), ფონდი რ-2, ანაწერი 1, საქმეები 90, 176(ა), 187, 237, 281, 370, 644, 699, 718.
2. აცსა, ფ, რ-4, ან. 1, სს. 19, 110, 551,
3. აცსა, ფ, რ-77, ან. 1, ს.14.
4. აცსა, ფ, რ-84, ან. 1, სს. 52, 167.
5. აცსა, ფ, რ-178, ან. 1, ს. 20.
6. Революционные комитеты Аджарии (РКА) сборник документов и материалов. Сухум, 1963
7. აჭარა საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისა და სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში (ასხგსმაპ) 1921-1925. ბათუმი, 1975.
8. აჭარის საბჭოების ყრილობები (ასყ), დოკუმენტებისა და მასალების კრებული. ბათუმი, 1971.
9. ბრძოლა სოციალისტური ინდუსტრიალიზაციისა და სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციისათვის აჭარაში (ბსისმკა), დოკუმენტებისა და მასალების კრებული, 1926-1932 წწ., ბათუმი, 1980.

ვახტანგ მიქაშავიძე, ჟანი მიქაშავიძე

ტურიზმი და მცირე მეწარმეობის
განვითარების პრობლემები აჭარაში

ოცდამეერთე საუკუნიდან ტურიზმი მთელ მსოფლიოში დამკვიდრდა, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე სწრაფად განვითარებადი და რენტაბელური დარგი, რომელიც ქვეყნის ეროვნული ეკონომიკისა და ბიზნესის წარმატებითი განვითარების ფაქტორი გახდა. მისი როლი და მნიშვნელობა განუწყვეტლივ იზრდება როგორც ქვეყნის ეკონომიკაში, ისე საზოგადოებაში მთლიანად.

ტურიზმის განვითარება მეტად მნიშვნელოვანია ჩვენი ქვეყნისათვისაც, რადგანაც დღევანდელი ფინანსური და ეკონომიკური კრიზისის პირობებში ხელს უწყობს მოსახლეობის დასაქმებისა და შემოსავლების ზრდას, თანამდევნი დარგების აღორძინებას, სტიმულს აძლევს ეროვნული და ადგილობრივი ეკონომიკის განვითარებას, უზრუნველყოფს უცხოური ვალუტის ქვეყანაში შემოდინებას, ეხმარება შედარებით ჩამორჩენილი, დეპრესიული რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკურ წინსვლას. ამასთან, მეტად მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ჩვენს ქვეყანას ტურიზმის გამოცდილება და მრავალფეროვანი პოტენციალი გააჩნია.

როგორც ეკონომიკურად მაღალგანვითარებული ქვეყნების გამოცდილება გვიჩვენებს, საერთოდ მთელი ეკონომიკისა და კერძოდ ტურიზმის განვითარება შეუძლებელია საბაზრო ურთიერთობების წარმატებითი ფუნქციონირების გარეშე, რომელიც დაფუძნებულია მეწარმეობის გამართულ სისტემაზე. დღეს თანამედროვე ეკონომიკისათვის დამახასიათებელია წარმოების სხვადასხვა მასშტაბის საკმაოდ რთული შეთანაწყობა, მასში შედის მსხვილი საწარმოები, რომელთაც გააჩნიათ მონოპოლიური სტრუქტურებისადმი ტენდენცია, აგრეთვე მცირე და საშუალო საწარმოები, რომელთა შექმნა და ფუნქციონირება განპირობებულია მრავალრიცხოვანი ფაქტორებით. ამასთან, უკანასკნელ პერიოდში შეინიშნება მათი რაოდენობის მნიშვნელოვანი ზრდა. ეს პროცესი განსაკუთრებით აქტიურად მიმდინარეობს ეკონომიკის იმ სფეროებში, სადაც წარმოების პროცესი არ მოითხოვს დიდი მოცულობის ინვესტიციებს, მნიშვნელოვანი რაოდენობის მანქანა-მოწყობილობებსა და მრავალრიცხოვანი სამუშაო ძალის კოოპერაციას. ეს პროცესი ყველაზე მეტად დამახასიათებელია მეცნიერტევადი დარგების, სამომხმარებლო საქონლისა და მომსახურების წარმოებისათვის, მათ შორის ტურიზმისათვის.

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია მცირე მეწარმეობის ადგილი და როლი თანამედროვე მსოფლიო მეურნეობის სისტემაში. იგი გამომდინარეობს მცირე მეწარმეობის ეფექტიანად ფუნქციონირების დიდი შესაძლებლობებიდან. მეწარმეობის მცირე ფორმების ეფექტიანობა განპირობებულია მთელი რიგი უპირატესობებით, რომელთაგან, უმნიშვნელოვანესია: წარმოების ფაქტორთა ადგილობრივ ბაზართან სიახლოვე, კლიენტთა მოთხოვნებთან ადაპტაციის მაღალი უნარი; მმართველობით რგოლებში დასაქმებულ მუშაკთა მინიმალური რაოდენობით მაქსიმალური ეფექტის მიღწევა; საქონლის (სამუშაოს, მომსახურების) მცირე პარტიებად წარმოების შესაძლებლობები, რაც არახელსაყრელია მსხვილი საწარმოებისათვის და ა.შ. ყველა ეს უპირატესობა მნიშვნელოვნად ამცირებს წარმოებისა და მიმოქცევის ხარჯებს. მცირე და საშუალო მეწარმეობის დიდი უპირატესობაა ისიც, რომ იგი ხელს უწყობს ახალი სამუშაო ადგილების შექმნას, უმუშევრობის შემცირებასა და ცხოვრების დონის ამაღლებას.

ავითარებს რა კონკურენციულ გარემოს, ქმნის დამატებით სამუშაო ადგილებს, აფართოებს სამომხმარებლო სექტორს, მცირე მეწარმეობა ამის შედეგად გარკვეულ გავლენას ახდენს ეკონომიკის სტრუქტურულ გარდაქმნაზე და მთლიანად მის გაჯანსაღებაზე. ამიტომ შემთხვევითი არაა, რომ მცირე მეწარმეობას, მის სახელმწიფო მხარდაჭერას დიდი ყურადღება ექცევა განვითარებული სახელმწიფოების მხრიდან. მაგალითად, აშშ-ის მცირე და საშუალო საწარმოები აწარმოებენ შიგარეო ეროვნული პროდუქტის 60%-ს და კერძო სექტორის მთლიანი პროდუქტის 50%-ს, მათ შორის: გადამამუშავებელ წარმოებაში 21%-ს, მშენებლობაში – 80%-ს, საბითუმო ვაჭრობაში – 86%-ს. ამ საწარმოებში მუშაობს მთლიანად კერძო სექტორში დასაქმებულ მუშაკთა ნახევარი. ისინი უზრუნველყოფენ აშშ-ის ეკონომიკაში მთელი დანერგილი სიახლეების დაახლოებით ნახევარს, რომელიც ეხება მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის სფეროს. ამასთან, მცირე საწარმოები სიახლეებს ნერგავენ წარმოებაში 17-ჯერ უფრო მეტს, ვიდრე მსხვილი საწარმოები [ნოზდრაჩევი, პავლოვსკი, 1992: 3]. ამ ქვეყანაში მცირე მეწარმეობა და ბიზნესი განსაკუთრებულ როლს ასრულებს ვაჭრობისა და მომსახურების განვითარებაში.

მცირე და საშუალო საწარმოების როლის გააქტიურება განსაკუთრებით შეინიშნება ჩინეთში. ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის მრეწველობისა და ვაჭრობის ადმინისტრაციულ სამმართველოში დარეგისტრირებულ 10 მლნ მცირე და საშუალო საწარმოებზე მოდის მთლიანი სამრეწველო პროდუქციის 60%, მრეწველობაში მოგების 40%, მათი პროდუქცია შეადგენს ექსპორტის საერთო მოცულობის 60%-ს. 1990-იანი წლებიდან სამრეწველო წარმოების მთლიანი პროდუქციის დამატებული ღირებულების 75%-ზე მეტი იქმნება მცირე და საშუალო საწარმოებში, ისინი უზრუნველყოფენ ქალაქებისა და სასოფლო დაბების სამუშაო ადგილების 75%-ს [ფან ჩუნ იუნი, 2002: 140].

ანალოგიური მდგომარეობა შეინიშნება უნგრეთში. მიუხედავად იმისა, რომ აქ კანონი მცირე მეწარმეობის მხარდაჭერის შესახებ

მიღებული იქნა სხვა ქვეყნებთან შედარებით უფრო მოგვიანებით (1999 წ.), ამჟამად მცირე და საშუალო საწარმოებზე მოდის ამ ქვეყნის მთლიანი პროდუქტის 50%, ეკონომიკაში დასაქმებულია რიცხოვნობის 2/3, ექსპორტის 20% და საწარმოთა საერთო რიცხოვნობის 99% [ბუხვალდი, ვილენსკი, 2002: 110].

მცირე მეწარმეობის განვითარება როგორც ჩვენი ქვეყნის, ისე მისი რეგიონების ცალკეულ დარგებში და კერძოდ ტურიზმში, უახლოეს წარსულში მეტად რთულ ვითარებაში მიმდინარეობდა. ქვეყანაში შექმნილმა მძიმე სოციალურ-ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა ვითარებამ, ეკონომიკური რეფორმების განხორციელებაში გამოცდილების უქონლობამ, დაშვებულმა შეცდომებმა, ჰიპერინფლაციამ და, აქედან გამომდინარე, მოსახლეობის მასობრივმა გადატაკებამ მეწარმეობის განვითარებას არახელსაყრელი სოციალურ-ეკონომიკური ფონი შეუქმნა. რეგიონებსა და ქალაქებში ვერ ხერხდებოდა კერძო მეწარმეობის მხარდაჭერის სამთავრობო პროგრამების რეალიზაცია, მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა ვერ შეძლო საჭირო სახსრების დაგროვება სამეწარმეო საქმის დასაწყებად. შეუძლებელი გახდა მათ მიერ ინვესტიციების მოზიდვა, სახელმწიფო და კომერციული ბანკებიდან კრედიტების მიღება და აქედან გამომდინარე, ბიზნესში აქტიური მონაწილეობა. ამ ვითარების გამო შეუძლებელი გახდა მეწარმეობისათვის მსოფლიოში აპრობირებული მეთოდების – დაკრედიტებისა და საგადასახადო პოლიტიკის შეღავათიანი სისტემის, რეგისტრაციის მარტივი პროცედურის, სამეწარმეო ხელსაყრელი გარემოს შექმნის, სახელმწიფო მხარდაჭერის და სხვა ეფექტიანი მეთოდების გამოყენება. ამან უარყოფითად იმოქმედა მეწარმეობაზე და გარკვეულწილად შეაფერხა მისი განვითარება. მაგრამ საქართველოს ხელისუფლების მიერ გასული საუკუნის 90-იანი წლების მეორე ნახევრიდან მიღებულმა საკანონმდებლო აქტებმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშეს ბიზნესის და მეწარმეობის სფეროში არსებული პრობლემების დარეგულირებაში, ხელი შეუწყო ამ სფეროში საბაზრო ურთიერთობების თანდათანობით დამკვიდრებას [მიქაშავიძე, 2002: 325-326].

საინტერესო სურათს იძლევა ამ თვალსაზრისით აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის სამეწარმეო საქმიანობის ძირითადი ეკონომიკური მაჩვენებლების ანალიზი საწარმოთა საკუთრების ფორმებისა და ზომების მიხედვით 2007 წელს (იხ. ცხრილი 1). ასე მაგალითად, ამ წლის სტატისტიკური მონაცემებით, რეგიონში სულ ფუნქციონირებდა 2576 საწარმო, სადაც 115 ერთეული (4,5%) სახელმწიფო სექტორს მიეკუთვნებოდა, 2461 ერთეული (95,5%) კერძოს. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ არსებული საწარმოებიდან 138 ერთეული (5,4%) მოდიოდა მსხვილ, 310 ერთეული (12,0%) საშუალო, და 2138 ერთეული (28,6%) მცირე კატეგორიის საწარმოებზე. ამავე წელს ყველა საწარმოში გამოშვებული იქნა სულ 512210,3 ათასი ლარის პროდუქცია, აქედან სახელმწიფო საწარმოებში – 99118,2 ათასი (12,4%), კერძოში – 413292,1 ათასი (87,6%), მათ შორის მსხვილ საწარმოებში – 400556,8 ათასი (78,2%), საშუალო საწარმოებში – 70153,8 ათასი (13,7%), ხოლო მცირე

საწარმოებში – 41699,7 ათასი ლარის (8,1%) პროდუქცია. სულ მეწარმეობაში დასაქმებულთა საშუალო წლიურმა რაოდენობამ შეადგინა 30523 კაცი, აქედან სახელმწიფო სექტორში – 9644 კაცი (31,1%), კერძოში – 20879 კაცი (68,4%), მათ შორის მსხვილ საწარმოებში 14805 (48,5%) და საშუალო საწარმოებში – 9267 კაცი (30,4%), ხოლო მცირე საწარმოებში – 6450 კაცი (21,1%). ამ პერიოდში მოქმედ საწარმოთა ძირითადი ფონდების მოცულობამ წლის ბოლოსათვის შეადგინა 367037,7 ათასი ლარი, მათ შორის სახელმწიფო სექტორში – 113498,3 ათასი (30,9%), კერძოში – 253539,2 ათასი (69,1%), მსხვილ საწარმოებში 267326,6 ათასი (72,8%), საშუალო საწარმოებში – 53819,4 ათასი (14,7%), ხოლო მცირე საწარმოებში – 45891,7 ათასი ლარი (12,5%). აქედან გამომდინარე, ფონდალტურვილობის ძალიან დაბალი მაჩვენებელი აღინიშნება მცირე საწარმოებში რაც, შრომის ნაყოფიერების დაბალ დონეს და დაბალ საშუალო თვიურ ანაზღაურებას განაპირობებს. მაგალითად, თუ რეგიონში მოქმედი მთელი საწარმოების მიხედვით შრომის საშუალო თვიური ანაზღაურება შეადგენდა 270,5 ლარს, მან მცირე საწარმოების მიხედვით შეადგინა 157,3 ლარი ანუ მისი მთლიანი მოცულობის მხოლოდ 58,2% ანუ ნახევარზე ცოტა მეტი. ცხადია, მცირე საწარმოებს სადაც დაბალია ფონდალტურვილობის, და აქედან გამომდინარე, შრომის ნაყოფიერებისა და საშუალო თვიური ანაზღაურების დონე, განვითარების ნაკლები პერსპექტივა გააჩნიათ, რაც მეტად დამაფიქრებელია. საინტერესო სურათს იძლევა რეგიონის საწარმოებში ინვესტიციების განაწილების ანალიზი. მცირე საწარმოებისადმი ნაკლები მხარდაჭერა ვლინდება ინვესტიციების განაწილებაშიც. ასე მაგალითად, სახელმწიფო საწარმოები, რომელთა რაოდენობა რეგიონის საწარმოთა მხოლოდ 4,5%-ს შეადგენს და უშვებს პროდუქციის საერთო მოცულობის 12,4%-ს, ღებულობს ინვესტიციების მთელი მოცულობის 20%-ს. ამ მხრივ საინტერესოა აგრეთვე ის, რომ საანალიზო პერიოდში მსხვილმა საწარმოებმა მიიღეს ინვესტიციების 80%, საშუალო საწარმოებმა – 14,7% და მცირე საწარმოებმა მხოლოდ – 5,7%. როგორც იტყვიან, აქ კომენტარი ზედმეტია.

ახლა ვნახოთ, თუ როგორ სურათს იძლევა რეგიონის სამეწარმეო საქმიანობის ძირითადი ეკონომიკური მაჩვენებლების ანალიზი საწარმოთა საკუთრების ფორმებისა და ზომების მიხედვით ტურიზმის სფეროში განსახილველ პერიოდში. მაგალითად, როგორც ცხრილი 1-დან ჩანს, აღნიშნულ წელს ამ სფეროში ფუნქციონირებდა 232 ტურისტული საწარმო, სადაც 2 ერთეული (0,9%) სახელმწიფო სექტორს მიეკუთვნებოდა, 230 ერთეული (99,1%) კი კერძოს. აღსანიშნავია, რომ არსებული საწარმოებიდან 2 ერთეული (0,9%) მოდიოდა მსხვილ, 15 ერთეული (6,4%) – საშუალო და 215 ერთეული (92,7%) – მცირე კატეგორიის საწარმოებზე. ამავე წელს ყველა საწარმოში გამოშვებული იქნა სულ 19431,8 ათასი ლარის პროდუქცია. აქედან სახელმწიფო სექტორში – 32,3 ათასი ლარის (0,2%), კერძოში – 19399,5 ათასი ლარის (99,8%), მათ

შორის მსხვილ საწარმოებში გამოუშვეს 8909,9 ათასი (45,9%), საშუალოში – 4297,0 ათასი (22,1%) და მცირეში – 6224,9 ათასი (32,0%) ლარის პროდუქცია. სულ ტურისტულ საწარმოებში მთლიანად დასაქმებულითა საშუალო წლიურმა რაოდენობამ შეადგინა 1978 კაცი, აქედან სახელმწიფო საწარმოებში – 19 კაცი (1%), კერძოში – 1959 კაცი (99,0%), მათ შორის მსხვილ საწარმოებში – 587,0 კაცი (29,7%), საშუალოში – 479,0 კაცი (42,2%) და მცირეში – 912,0 კაცი (46,1 %). ამ პერიოდში მოქმედ საწარმოებში წლის ბოლოსათვის ფუნქციონირებდა 2965,7 ათასი ლარის ძირითადი ფონდები, აქედან სახელმწიფო სექტორში 175,1 ათასი ლარის (0,6%), კერძოში – 29483,6 ათასი ლარის (99,4%), მათ შორის მსხვილ საწარმოებში მათმა მოცულობა, შეადგინა 10293,5 ათასი ლარი (34,7%), საშუალოში – 5464,6 ათასი ლარი (18,4%) და მცირეში 13900,6 ათასი ლარი (46,9%). რაც შეეხება ინვესტიციებს, იგი განსახილველ პერიოდში განხორციელდა მხოლოდ ტურიზმის კერძო სექტორში და შეადგინა მთლიანად 4202,2 ათასი ლარი, აქედან მასხვილ საწარმოებში – 2682,2 ათასი ლარი (63,8%), საშუალოში – 1297,7 ათასი (30,8%) და მცირეში – 227,3 ათასი ლარი (5,4%). როგორც ცხრილიდან ჩანს, მიუხედავად იმისა, რომ მთავრობის მიერ ტურიზმის დარგი გამოცხადებულია ქვეყნის განვითარების პრიორიტეტად და მცირე მეწარმეების განვითარების შესახებ მიღებულია სათანადო საკანონმდებლო აქტები, სინამდვილეში რეალური მდგომარეობა ამის საწინააღმდეგოს მეტყველებს. მართალია მცირე საწარმოთა რაოდენობა დიდია და ტურიზმის სფეროში მოქმედ საწარმოთა თითქმის 93%-ს შეადგენს, გამოშვებული პროდუქცია კი 32%-ს, მაშინ, როცა ამ ტიპის საწარმოებში განხორციელებული ინვესტიციები მიზერულია და შეადგენს მთლიანად ტურისტულ სექტორში დაბანდებული ინვესტიციების (4202,2 ათ. ლარი) მხოლოდ 5,4%-ს. ასევე დაბალია მცირე საწარმოებში შრომის საშუალო თვიური ანაზღაურება. კერძოდ, თუ დარგში საშუალო თვიური ანაზღაურება შეადგენს 180,5 ლარს, მცირე საწარმოებში მან შეადგინა 102,3 ლარი, რაც დარგის საშუალო მაჩვენებლის მხოლოდ 56,7%-ს შეადგენს. რა თქმა უნდა, ეს იმაზე მეტყველებს, რომ ქვეყანაში რეალურად არ არსებობს მცირე საწარმოთა სახელმწიფო მხარდაჭერის მექანიზმი. მათ ხელი არ მიუწვდებათ საბანკო კრედიტებზე, რათა განახორციელონ ინვესტიციები, დანერგონ ახალი ტექნიკა, აამაღლონ შრომის ნაყოფიერება, გაზარდონ გამოშვებული პროდუქცია და გააუმჯობესონ დასაქმებულთა შრომის ანაზღაურება. საბოლოო ჯამში შეიძლება ითქვას, რომ მცირე მეწარმეობა, რომელზედაც მნიშვნელოვნადაა დამყარებული საბაზრო ურთიერთობების განხორციელება ჩვენს ქვეყანაში, თავიანთი საქმიანობისას ჯერ კიდევ დიდ სიძნელეებს აწყდება, რაც არ პასუხობს ქვეყნისა და რეგიონის ეკონომიკური განვითარების ინტერესებს.

ახლა გავაანალიზოთ მეწარმეობის განვითარების დინამიკა აჭარის რეგიონში უკანასკნელი ორი წლის მანძილზე. აჭარის სტატისტიკური კრებულების – „მეწარმეობა აჭარაში 2005“ და „სამეწარმეო საქმიანობის ძირითადი მაჩვენებლები 2007 წელს“ – მიხედვით. მონაცემებით

ირკვევა, რომ მოქმედ საწარმოთა რაოდენობა 2005–2007 წლებში 3506 ერთეულიდან 2576 ერთეულამდე, ანუ 26,7%-ით შემცირდა. რაც შეეხება მსხვილ და საშუალო საწარმოებს იგი გაიზარდა კიდევ 328 ერთეულიდან 448 ერთეულამდე ანუ 36,6%-ით, ხოლო მცირე საწარმოები შემცირდა 3178–დან 2128 ერთეულამდე, ანუ 1050 ერთეულით (33%). ამ გარემოებათა გამო, მცირე საწარმოთა ხვედრი წილი რეგიონის საწარმოთა მთელ შემადგენლობაში შემცირდა 90,7–დან 82,6%–მდე, ანუ 8 პროცენტული პუნქტით. ყურადღებას იქცევს ერთი მეტად საინტერესო ფაქტი, მიუხედავად საწარმოთა მთელი რაოდენობის ასეთი მკვეთრი შემცირებისა რეგიონში გამოშვებული პროდუქციის მოცულობა გაიზარდა 292746,5 ათასი ლარიდან 512410,3 ათას ლარამდე, ანუ 219663,8 ლარით (75%), რაც ძირითადად საწარმოების საქმიანობის მეტი გამჭვალობისა და მათი “ჩრდილიდან” გამოყვანის მიმართულებით გატარებული ღონისძიებებით უნდა აიხსნას. საგულისხმოა, რომ ამ პერიოდში მცირე საწარმოთა მიერ გამოშვებული პროდუქციის მოცულობა შემცირდა 44227,7 ათასი ლარიდან 416997 ლარამდე, ანუ 5,7%-ით. ამასთან, შემცირდა მათი ხვედრი წილი რეგიონის მიერ გამოშვებულ მთელ პროდუქციაში 15,1%–დან 8%–მდე და სხვა. საგულისხმოა, რომ მცირე საწარმოთა ეკონომიკური მაჩვენებლების ცვლილების დაახლოებით იგივე ტენდენცია შეინიშნება განვლილ ორწლიან პერიოდში რეგიონის ტურისტულ სექტორში, რაც სამწუხაროდ ვერ პასუხობს ქვეყნის განვითარების ინტერესებს.

მართალია, უკანასკნელ პერიოდში ჩვენს ქვეყანაში გადაიდგა გარკვეული ნაბიჯები საერთოდ მეწარმეობისა და, კერძოდ, მცირე მეწარმეობის განვითარების თვალსაზრისით, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ამ უმნიშვნელოვანესი ღონისძიებების ეფექტიანობა, როგორც მოტანილი ცხრილიდან დავინახეთ, ჯერჯერობით სათანადო შედეგებს ვერ იძლევა, რაც მრავალი მიზეზით შეიძლება აიხსნას. უპირველესად აღვნიშნავთ იმას, რომ მცირე საწარმოები საქმიანობის გაფართოებისას უმეტესწილად საკუთარი დანაზოგების იმედზე არიან, მაშინ როცა საშუალო და მსხვილი მეწარმეებისათვის საბანკო კრედიტი შედარებით ხელმისაწვდომია. ეს კი იმაზე მიუთითებს, რომ დაკრედიტების სახით მცირე ბიზნესის წახალისება ჩვენს ქვეყანაში პრაქტიკულად ვერ ხორციელდება. სამწუხაროდ, საბანკო სისტემა ვერ იქცა ფინანსური რესურსების არა თუ მთავარ, არამედ არსებითი მნიშვნელობის წყაროდაც კი. ამჟამად საქართველოს ბანკებში არსებული განაკვეთები ძირითადად 20–25 პროცენტის ფარგლებში მერყეობს და ნაკლებმომზიდველია ინვესტიციების უმეტესი პროექტებისათვის. აქედან გამომდინარე, დღევანდელ ეტაპზე საბანკო სისტემის და საერთოდ ფინანსური ბაზრის განვითარებლობა ჩვენი რეგიონის და მთლიანად ქვეყნის ეკონომიკის ზრდის ერთ–ერთ უმთავრეს მუხრუჭად შეიძლება ჩაითვალოს [გრიგოლია, ფირცხალავა, 2008: №9, 194].

ცხრილი 1

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის სამეწარმეო საქმიანობის ძირითადი ეკონომიკური მაჩვენებლები საწარმოთა საკუთრების ფორმებისა და ზომების მიხედვით 2007 წელს

№ №	სამეწარმეო საქმიანობის ძირითადი ეკონომიკური მაჩვენებლები	მთლიანად აჭარა							მათ შორის ტურიზმის სექტორი						
		საწარმოები საკუთრების ფორმების მიხედვით			საწარმოები ზომების მიხედვით				საწარმოები საკუთრების ფორმების მიხედვით			საწარმოები ზომების მიხედვით			
		მთლიანად	მათ შორის		მთლიანად	მათ შორის			მთლიანად	მათ შორის		მთლიანად	მათ შორის		
			სახელმწიფო	კერძო		მსხვილი	საშუალო	მცირე		სახელმწიფო	კერძო		მსხვილი	საშუალო	მცირე
1	მოქმედ საწარმოთა რაოდენობა, ერთეული %	2576 100.0	115 4.5	2461 95.5	2576 100.0	138 5.4	310 12.0	2134 82.6	232 100.0	2 0.9	230 99.1	232 100.0	2 10.9	15 6.4	215 92.7
2	ბრუნვა სულ, ათ. ლარი %	911162.3 100.0	112867.1 12.4	79829.2 8.7	911162.3 100.0	657900.0 72.2	151085.3 16.6	102177 11.2	20177.4 100.0	32.3 0.2	20115.3 99.8	20177.4 100.0	9027.4 44.7	4809.5 23.8	6340.5 31.5
3	პროდუქციის გამოშვება მიმდინარე ფასებში, დღგ-სა და აქციზის გარეშე, სულ ათ. ლარი %	512410.3 100.0	99118.2 12.4	413292.1 87.6	512410.3 100.0	400556.8 78.2	70153.8 13.7	41699.7 8.1	19431.8 100.0	32.3 0.2	19399.5 99.8	19431.8 100.0	8909.9 45.9	4297.0 22.1	6224.9 32.0
4	დამატებული ღირებულება, ათ. ლარი %	257598.0 100	66562.6 25.8	191035.4 74.2	257598.0 100.0	201788.2 78.3	33590.2 13.1	22219.6 8.6	9159.1 100.0	27.3 0.3	9131.8 99.7	9159.1 100.0	5621.6 61.4	1687.6 18.4	1850.0 20.2
5	ინვესტიციები სულ, ათ. ლარი %	93001.8 100.0	18627.5 20.0	74374.3 80.0	93001.8 100.0	74533.1 80	13193.4 14.3	5275.3 5.7	42022 100.0	– –	4202.2 100.0	4202.2 100.0	2682.2 63.8	1292.7 30.8	227.3 5.4
6	ძირითადი ფონდების ნარჩენი ღირებულება წლის ბოლოს, ათ. ლარი %	367037.7 100.0	113498.3 30.9	253539.2 69.1	367037.7 100.0	267326.6 72.8	53819.4 14.7	45891.7 12.5	29658.7 100.0	175.1 0.6	29483.6 99.4	29658.7 100.0	10293.5 34.7	5464.6 18.4	13900.6 46.9
7	დასაქმებულთა საშუალო წლიური რაოდ. კაცი %	30523 100.0	9644 31.6	20879 68.4	30523 100.0	14805 48.5	9267 30.4	6450 21.1	1978 100.0	19 1.0	1959 99.0	1978.0 100.0	587.0 29.7	479.0 24.2	912.0 46.1
8	შრომის საშუალო თვიური ანაზღაურება, ლარი %	270.5 100.0	241.6 89.3	252.7** 92.3	270.5 100.0	381.6 141.1	158.6 58.6	157.3 50.8	180.5 100.0	69.5 38.5	178.7** 100.4	180.5 100.0	317.3 175.8	115.0 63.7	102.3 56.7

ცხრილი შედგენილია აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ფინანსთა და ეკონომიკის სამინისტროს სტატისტიკის დეპარტამენტის კრებულის – სამეწარმეო საქმიანობის ძირითადი მაჩვენებლები 2007 წელს – მიხედვით, ბათუმი, 2008.

* აქ აღებულია მხოლოდ კერძო ადგილობრივი და/ან ფიზიკური პირების საშუალო თვიური ანაზღაურება.

მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში უკანასკნელ პერიოდში მცირე ბიზნესის მრავალი ფორმა გავერცელებული, რომელთაგან აღსანიშნავია: “დამოუკიდებელი დასაქმებული”, “დროებითი შემოქმედებითი კოლექტივი”, “დროებითი მეწარმეობა”, მცირე მეწარმეობა “ფრანჩაიზინგის” სისტემის მეშვეობით, მცირე საწარმოს “ბიზნეს-ინკუბატორები” და სხვა რომლებსაც ქვეყნის ეკონომიკაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვთ.

მცირე მეწარმეობის ზემოაღნიშნული ორგანიზაციული ფორმების დამკვიდრებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება საქართველოში, რადგან მათი ერთ-ერთი მიზანია ქვეყნის ეკონომიკის აღორძინებისათვის დამატებითი იმპულსების მიცემა, ზრდის მაღალი ტემპების უზრუნველყოფა, ეროვნული ეკონომიკის დივერსიფიკაცია, ახალი სამუშაო ადგილების შექმნა და მოსახლეობის დასაქმება, ქვეყნის ცალკეულ რეგიონებში ადგილობრივი ბუნებრივი და შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენებით კონკურენტუნარიანი პროდუქციის გამოშვებისა და მომსახურების უზრუნველყოფა და სხვა.

სამწუხაროდ, ჩვენს ქვეყანაში მცირე საწარმოები, როგორც ეკონომიკური ანალიზი გვიჩვენებს, ჯერ-ჯერობით ვერ ასრულებენ მათზე დაკისრებულ როლს ქვეყნის ფისკალურ პოლიტიკაში, უმნიშვნელოა მათი ხვედრი წილი ბიუჯეტების საშემოსავლო ნაწილის ფორმირებაში, დაბალია მათი წარმოების ეფექტიანობა და სხვ. მცირე მეწარმეობის პერსპექტივები წარმოდგენილია სახელმწიფო მხარდაჭერის ინსტიტუციური ბაზის ჩამოყალიბებისა და მაკროეკონომიკური სტაბილურობის პოლიტიკის განხორციელების გარეშე. სწორედ ამიტომაც არის, რომ აშშ-ში მცირე ბიზნესის შესახებ მიღებულ კანონში ჩაწერილია – *თავისუფალი კონკურენციის დაცვა და წახალისება არა მარტო ეკონომიკური კეთილდღეობის, არამედ ქვეყნის უშიშროების საფუძველია*. უშიშროება და კეთილდღეობა არ შეიძლება უზრუნველყოფილი იქნეს მცირე ბიზნესის არსებული და პოტენციური შესაძლებლობის სტიმულირების გარეშე. მცირე ბიზნესის სახელმწიფოებრივ მნიშვნელობაზე მეტყველებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ აშშ-ში ფედერალური ორგანო, „მცირე ბიზნესის ადმინისტრაცია“ შექმნილია პრეზიდენტის სამსახურთან და აქვს არსებითად მაღალი სტატუსი [ჩუბინიძე, 1999: 63]. სამწუხაროდ, ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკურ პოლიტიკაში ოლიგარქებისა და მონოპოლისტთა ინტერესების დომინირება, ყურადღების მიღმა ტოვებს მცირე ბიზნესის განვითარებისა და ხელშეწყობის საზოგადოებრივ ინტერესებს, რაც ვერ პასუხობს საქართველოს განვითარების სტრატეგიულ მიზნებს. თუმცადა აქ არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ ე.წ. „ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ შეინიშნება ერთგვარი შემობრუნება მცირე ბიზნესის მხარდაჭერისა და განვითარების მიმართულებით, მაგრამ როგორც ფაქტები მოწმობს, ამ მხრივ გატარებული ღონისძიებანი ჯერ კიდევ ვერ იძლევა სასურველ შედეგებს.

სამამულო გამოცდილება ცხადყოფს, რომ ტურისტული კომპლექსის საწარმოთა უდიდესი უმრავლესობა შეიძლება მივაკუთვნოთ მცირე

და საშუალო მეწარმეობას, რომლებიც თავიანთი ყოველდღიური საქმიანობისას მუდმივად აწევენ გარკვეულ სიძნელებსა და პრობლემებს.

ჯერ ერთი, მიუხედავად მასობრივი პრივატიზაციისა მოსახლეობის აბსოლუტურმა უმრავლესობამ, მაინც ვერ მიიღო შესაძლებლობა შეექმნა პირადმფლობელობაში არსებული დანაზოგი და რეზერვები, რომელიც ასე აუცილებელია საკუთარი საქმის დასაწყებად, ახალი საწარმოს შესაქმნელად. ანალოგიურად, ტურისტული კომპლექსის მოქმედ მცირე საწარმოებსაც, როგორც წესი, ასევე არ გააჩნიათ თავისუფალი სახსრები ბიზნესის არსებითი გაფართოებისათვის, მოწინავე ტექნოლოგიური ხაზებისა და ძვირადღირებული იმპორტული მოწყობილობების შესაძენად. ცხადია, რომ დაძაბული სახლმწიფო ბიუჯეტის პირობებში ასეთი საშუალებების გამოყოფა თითქმის შეუძლებელია. ამიტომ მცირე ბიზნესის საიმედო წყარო მხოლოდ საკრედიტო რესურსები შეიძლება გახდეს, მაგრამ დღეისათვის მსოფლიო საფინანსო და ეკონომიკური კრიზისისას მათი მიღება ურთიერთხელსაყრელი პირობებით საკმაოდ ძნელია.

მეორე, მნიშვნელოვან პრობლემას მცირე მეწარმეობის განვითარებისათვის ტურიზმში წარმოადგენს სუსტი, არასრულყოფილი საკანონმდებლო ბაზა. ამის შედეგად ტურისტული კომპლექსის მცირე საწარმოები არაიშვიათად ფუნქციონირებენ ისეთ პირობებში რომლებიც ძალიან შორსაა საბაზრო ურთიერთობებისაგან. მოუწესრიგებელია ტურისტული კომპლექსის მცირე საწარმოების საქმიანობის სტატიისტიკა, ფინანსური აღრიცხვა და ეკონომიკური ანალიზი, მათთვის შეზღუდული თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენების შესაძლებლობები და სხვა.

მესამე, ტურისტულ კომპლექსში მცირე მეწარმეობის განვითარების მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოადგენს მეწარმეთა კადრების მომზადება და გადამზადება. ზოგჯერ საზოგადოებაში გაიგონებთ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ „მეწარმეს უნარი ღვთისგან აქვს ბოძებული“, რომ „მეწარმედ უნდა დაიბადო“ და სხვა. მაგრამ, ცხადია, რომ ნიჭიერ მეწარმისათვისაც კი აუცილებელია გარკვეული ცოდნის მარაგი ისე, როგორც ეს სჭირდება სპორტსმენს, ხელოვანს და ა.შ. არსებული ცოდნის განახლება და განათლების ორგანიზაციის არსებითი ცვლილება დღეს საბაზრო ურთიერთობების პირობებში ობიექტური აუცილებლობაა.

მეოთხე, მცირე მეწარმეობის განვითარებაში სერიოზულ პრობლემას წარმოადგენს მცირე ბიზნესის დაცვის პრობლემა. ეს ეხება ჩინოვნიკთა თვითნებობისაგან და კრიმინალებისგან დაცვას აგრეთვე, სოციალური დაცვის საკითხებს. რაც შეეხება პირველ და მეორე შემთხვევას, ამ პრობლემის გადაწყვეტის ხერხები და გარკვეული სასამართლო პრაქტიკა არსებობს. ამასთან, სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ უკანასკნელ წლებში ჩვენს ქვეყანაში, ამ მიმართულებით სამართალდამცავი სტრუქტურების მხრიდან მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადაიდგა და შეიძლება ითქვას, რომ მეწარმეები ამ მხრივ

თავს შედარებით დაცულად გრძნობენ. რაც შეეხება სოციალური დაცვის პრობლემას, არსებითად ის ინსტიტუციურად ხელახლდა ჩამოსაყალიბებელი საზოგადოების სოციალური დაცვის ერთიან სისტემაში. როგორც მსოფლიომეურნეობრივი პრაქტიკა ადასტურებს, მცირე მეწარმეობის განვითარება შეუძლებელია სერიოზული სახელმწიფო და საზოგადოებრივი მხარდაჭერის გარეშე. რადგანაც მატერიალურ-ტექნიკური და საფინანსო რესურსები ამ მხრივ შეზღუდულია, უადრესად მნიშვნელოვანია შერჩევის თავისებური სისტემის შემოღება, რომელიც საშუალებას მოგვცემს განსაზღვრული იქნას მცირე მეწარმეობის განვითარების პრიორიტეტული მიმართულებები. ამ თვალსაზრისით სამეწარმეო საქმიანობის ყველაზე პრიორიტეტულ მიმართულებად უნდა ჩაითვალოს: გამოკვლევები და ინოვაციები, აგრეთვე ტურიზმი. საწარმოები, რომლებიც ასტიმულირებენ გამოკვლევებსა და ინოვაციებს წარმოებას შესაძლებლობას უქმნიან, რათა ისინი გადაყვანილი იქნენ ახალ მატერიალურ-ტექნიკურ ბაზაზე.

განსაზღვრეთ რა ტურიზმი, როგორც მცირე მეწარმეობის პრიორიტეტული სფერო, ეხლა განვიხილოთ მისი სახელმწიფო და საზოგადოებრივი მხარდაჭერის შესაძლო ვარიანტები, რომლებიც გამოყენებულია მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში.

უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია ის, რომ მთელ რიგ ქვეყნებში მცირე ბიზნესს ტურიზმში სახელმწიფოს მხრიდან აქვს სერიოზული საფინანსო-საკრედიტო მხარდაჭერა. ასე მაგალითად, უნგრეთში მცირე და საშუალო საწარმოების ხელშეწყობის კანონის თანახმად მცირე ბიზნესისადმი სახელმწიფო მხარდაჭერის პოლიტიკა ეფუძნება საბიუჯეტო დაფინანსების შესაძლებლობებს. უფრო მეტიც, კანონი მიუთითებს, კონკრეტული პროგრამისა და მხარდაჭერის ფორმებზე. ამის ნათელი მაგალითია „სეჩენის გეგმა“, რომელიც შედგება 55 საბაზო პროგრამისა და ქვეპროგრამისაგან, სადაც ძირითად პრიორიტეტად აღიარებულია გამოკვლევები და ინოვაციები, აგრეთვე ტურიზმი. აქ სახელმწიფოს მიერ სტიმულირდება პირდაპირი კერძო ინვესტიციებიც ტურიზმში, მათ შორის უცხოურიც [ტიომნი, ტიომნაია, 2003: 136-138].

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში არსებობს ტურისტული კომპლექსის მცირე საწარმოთა შეღავათიანი დაკრედიტების სისტემა, რომელიც წარმატებით ფუნქციონირებს. ამაზე მეტყველებს ფინეთის ეროვნული ეკონომიკისა და მათ შორის ტურიზმის დინამიური განვითარების ტენდენციები. ამ წარმატების საფუძველია მსხვილი, საშუალო და მცირე ბიზნესის გააზრებული, ეფექტიანი ურთიერთმოქმედება. სწორედ ამ მიზნით შეიქმნა მცირე და საშუალო ბიზნესის სახელმწიფო, საზოგადოებრივი და კერძო მხარდაჭერის გამართული და მოქნილი სისტემა. აღნიშნული სისტემის მთავარი მექანიზმებია: საკრედიტო გარანტიები, მიკროდაკრედიტება, ვენჩერული დაფინანსება, რომელიც შემუშავებულია და რეალიზდება სტრუქტურა „ფინვერას“ მიერ და წარმოადგენს პიონერულ გადაწყვეტილებას, მათ შორის ტურიზმშიც. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ აშშ-

ში მსგავს საფინანსო-საკრედიტო დახმარებას ახორციელებს მცირე ბიზნესის საქმეების ადმინისტრაცია, იაპონიაში – მცირე ბიზნესის დაზღვევის კორპორაცია, საფრანგეთში ორგანიზაცია „კრედიტი საშუალო და მცირე ფირმებისათვის“ [ტიომნი, ტიომნაია, 2003: 138].

მსოფლიოს უმეტეს ქვეყანაში, სადაც ინვესტიციებს ახორციელებენ ტურიზმის მცირე ბიზნესში, ტურისტული კომპლექსის მცირე საწარმოებს გააჩნიათ მნიშვნელოვანი საგადასახადო შეღავათები. ასე მაგალითად, ჩინეთში პოლიტიკური მხარდაჭერისა და წახალისების შესაბამისად ტურიზმის სფეროს საწარმოებისა და დაწესებულებების, მათ შორის გადამზიდავთა საწარმოებისა და საგანმანათლო და-წესებულებების ჩათვლით, რომელთაც გააჩნიათ თავიანთი ანგარიშ-სწორების ანგარიში, საგადასახადო ორგანოების გადაწყვეტილებით მუშაობის დაწყებიდან ერთი წლის განმავლობაში უმცირდებოთ საშემოსავლო გადასახადი ან საერთოდ თავისუფლდებიან მისგან.

მეტად საინტერესოა უნგრეთში მოქმედი კანონმდებლობა საგადა-სახადო შეღავათების თვალსაზრისით, სადაც გამოიყოფა 4 ჯგუფი, კერძოდ ესენია: საერთო საგადასახადო შეღავათები ინვესტიციების სტიმულირებისათვის; საგადასახადო შეღავათები, რომლებიც მიმართუ-ლია სამეცნიერო-კვლევითი და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაო-ების განვითარებისათვის; საგადასახადო შეღავათები, რომლებიც სპეციალურად ორიენტირებულია მცირე ბიზნესის წარმომადგენლებზე; რეგიონული საგადასახადო შეღავათები. არსებული საგადასახადო შეღავათების სისტემამ მნიშვნელოვანი ბიძგი მისცა უნგრეთში მცირე მეწარმეობის განვითარებას, ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდას.

საერთაშორისო გამოცდილების გათვალისწინებით, მთლიანად ჩვენს ქვეყანაში და მის ცალკეულ რეგიონში ტურიზმი შეიძლება ნამ-დვილად გახდეს მცირე ბიზნესის განვითარების მნიშვნელოვან სფე-როდ, მაგრამ ამისათვის აუცილებელია პირველ რიგში შემუშავებული და განხორციელებული იქნას მცირე მეწარმეობის განვითარების, ხელ-შეწყობისა და მხარდაჭერის სახელმწიფო პროგრამა, რომელიც უნდა მოიცავდეს: სახელმწიფო და რეგიონულ დონეზე მცირე ბიზნესის განვითარების და სტიმულირების ერთიანი სისტემის შექმნას და ამოქმედებას, პრიორიტეტულ მიმართულების განსაზღვრას რეგიონების სპეციფიკურ თავისებურებათა გათვალისწინებით და მათ მიმართ პოლიტიკურ, საფინანსო-ეკონომიკურ და სოციალური მხარდაჭერას; „მცირე ბიზნესის შესახებ“ არსებული საკანონმდებლო ბაზის გადა-მუშავებას, განახლებას, სრულყოფას და ინსტიტუციურ მოწესრიგებას თანამედროვე მოთხოვნათა დონეზე; მცირე მეწარმეთა საგადასახადო ტვირთის შემსუბუქებას და შეღავათიანი საგადასახადო რეჟიმის დაწე-სებას განსაკუთრებით მათთვის, ვინც დაკავებული არის საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოებით, გამოკვლევებით, ინოვაციებით, აგ-რეთვე მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის წარმოებაში დანერგვით; კეთილსასურველი სამეწარმეო კლიმატის ჩამოყალიბებას, მაკონტრო-ლებელ და შემმოწმებელ ორგანოთა რიცხვის შემცირებას, საწარმოთა

რეგისტრაციისა და ლიცენზირების პროცედურის გამარტივებას; ბაზრის დაცვას, საბაჟო სისტემის მოწესრიგებას, დაუბეგრავი საქონლის შემოტანისა და კორუფციული მოვლენების აღკვეთას, რაც ხელს შეუწყობს რენტაბელური პროდუქციის წარმოების გაფართოებას; მცირე მეწარმეობის ახალი პროგრესული ორგანიზაციული ფორმების დანერგვისადმი აქტიურ ხელშეწყობას და დახმარებას; გარანტიების (თავდებობის) სისტემის შექმნის მიზნით საფინანსო საშუალებათა კონცენტრაციას, რაც საშუალებას მისცემს კომერციულ ბანკებს აქტიურად იმონაწილეონ მცირე საწარმოთა დაკრედიტებაში და სხვ.

Vakhtang Mikashavidze, Zhani Mikashavidze

Problems of development of tourism and small business.

Summary

The international practice indicates that small-scale business and enterprises are attached special importance in the development of national economy. Unfortunately, recent development of tourism and other branches in Georgia and its regions took place under difficult conditions, however from the second half of 1990-s, some measures conducted by the government significantly influenced the development of the business undertakings and overcoming existing in the sphere problems. Hence, in 2007, small-scale business proportion in all business mounted to 2 128 units (82.6%), volume of production – 41 699.7 GEL (12.7%), while in tourism business this figure mounted to 215 units (92.7%) and 6 224.9 GEL (32.0%) accordingly, that in several times exceeds ones of 2000. However despite the progress in the business development, economic analysis reveals existence of several problems in this sphere: weak state support of developing small-scale business, reducing number of small enterprises, decreasing of their efficiency and etc.

For the overcoming of problems in tourism business and its development, it is necessary to work out and put into practice state program supporting small-scale business and aimed at creation and brisking up the single system for the development and stimulation of small business at the state and regional levels, prioritizing the tasks with consideration of regional specificity, their political, financial and social support and etc.

Проблемы развития туризма и малого предпринимательства в Аджарии

Резюме

Международный опыт подтверждает, что в странах переходной экономики особенное значение в развитии народного хозяйства, в том числе и туризма, придается малому бизнесу и предпринимательству. К сожалению, в недавнем прошлом, развитие туризма наряду с другими отдельными отраслями Грузии и ее регионов проходило в сложных условиях, однако со второй половины 90-х гг. прошлого столетия, мероприятия, проведенные правительством, сыграли значительную роль в развитии предпринимательства и преодолении существующих в этой сфере проблем. Таким образом, в 2007 г. в Аджарии соотношение малого предпринимательства по отношению к предпринимательству в целом составило 2 128 единиц (82.6%), выпущенная продукция – 41 699.7 тыс. лари (12.7%), в то время как в сфере туризма этот показатель составил 215 единиц (92.7%) и 6 224.9 тыс. лари (32.0%) соответственно, что в несколько раз превышает показатель 2000 г. Несмотря на прогресс в развитии предпринимательства, экономический анализ показывает наличие еще многих проблем в этой сфере: плохо действует механизм правительственной поддержки развивающегося малого предпринимательства, наблюдается тенденция количественного сокращения малых предприятий и ухудшения их эффективности и т.д.

Для развития предпринимательства и преодоления существующих в туристическом бизнесе проблем, необходимо разработать и осуществить государственную программу для поддержки малого предпринимательства направленную на создание и активизацию на государственном и региональном уровнях единой системы для развития и стимулирования малого предпринимательства, определение приоритетных направлений с учетом специфики регионов, их политическую, финансовую, экономическую и социальную поддержку и т.д.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. დ. ამაღლობელი, ა. ჩიბუხაშვილი, მცირე ბიზნესი საქართველოში. საქართველოს სტრატეგიული კვლევებისა და განვითარების ცენტრი. ბიულეტენი №21, მარტი, 1999 წ. გვ. 3–16.
2. ე. ბუხვალდი, ა. ვილენსკი, განვითარება და მხარდაჭერა მცირე ბიზნესს (უნგრეთის გამოცდილება და გაკვეთილები რუსეთისათვის). „ეკონომიკა“, 2002, №7, (რუსულ ენაზე).

3. ნ. გრიგოლია, ნ. ფირცხალავა, ბიზნესის სახელმწიფო მხარდაჭერის სისტემა და რეგულირების სამართლებრივი სფეროები. ჟ. „ეკონომიკა“, 2008, №9, გვ. 79-83.
4. ნ. გრიგოლია, ნ. ფირცხალავა, მცირე ბიზნესის განვითარების ძირითადი მიმართულებები. ჟ. „ეკონომიკა“, 2008 წ. №9, გვ. 193-198.
5. ლ. გიგინეიშვილი, გ. აბესაძე, ი. არჩვაძე, ზ. ზურაბიშვილი, ბიზნეს-ინკუბატორი – მცირე მეწარმეობის განვითარების ეფექტური ფორმა. ჟ. „ეკონომიკა“, 2001 წ. №5, გვ. 131-138.
6. მეწარმეობა აჭარაში, 2005-2007 და 2008 წლები. აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ფინანსთა და ეკონომიკის სამინისტროს სტატისტიკის დეპარტამენტის კრებულები, ბათუმი, 2006, 2008, 2009. 55 გვ.
7. ჟ. მიქაშავიძე, მცირე მეწარმეობის განვითარების საკითხები აჭარის მრეწველობაში. საქართველოს რეგიონებში მეწარმეობის განვითარებისა და ხელშეწყობის მიმართულებები. ბათუმი-თბილისი, 2002. გვ. 324-330.
8. ვ. მიქაშავიძე, ჯ. გუსეინოვა, მცირე მეწარმეობა – რეგიონის ეკონომიკის განვითარების მნიშვნელოვანი მიმართულება. აჭარის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები – XI. „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2009. გვ. 31-43.
9. ლ.ფ. ნოზდრაჩევი, ე.ა. პავლოვსკი, კანონმდებლობის გამოვლინება მცირე მეწარმეობაში. მ., „მენტეპ-ინფორმი“, 1992 (რუსულ ენაზე).
10. სამეწარმეო საქმიანობის ძირითადი მაჩვენებლები, 2007 წელი. აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ფინანსთა და ეკონომიკის სამინისტროს სტატისტიკის დეპარტამენტის მასალები, ბათუმი, 2008.
11. ი.ვ. ტიომნი, ლ.რ. ტიომნაია, ტურიზმის ეკონომიკა: სახელმძღვანელო. მ., „სოვეტსკი სპორტი“, 2003, 416 გვ. (რუსულ ენაზე).
12. ფან ჩუნ იუნი, მცირე და საშუალო საწარმოებს სახელმწიფო მხარდაჭერა ჩინეთში. „გოპროსი ეკონომიკი“, 2002, №7. (რუსულ ენაზე).
13. ლ. ჩუბინიძე, მცირე ბიზნესისა და სამრეწველო მეწარმეობის განვითარების რეგულირების რეგიონალური ასპექტები. საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში. ეკონომიკური და სოციალური პრობლემების სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომების კრებული, ტ. IV, თბ., 1999. გვ. 633-643.

სასურსათო დამოკიდებულების შემცირების და ეკონომიკური აბრუნების განვითარების პრობლემები საქართველოში

*“ჩვენ საერთაშორისო ბაზარს უნდა შევთავაზოთ
სუფთა პროდუქტი. ეს დიდ მოგებას მოუტანს ხალხს
და ააღორძინებს სოფელს”*

*სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი,
უწმინდესი და უნეტარესი ილია II.*

დღეისათვის ჩვენს ქვეყანაში მიმდინარე ეკონომიკური რეფორმა, რომლის შინაარსი საბაზრო უღტიერთობებზე გადასვლაში მდგომარეობს წარმოშობს ამ პრობლემებისადმი განსაკუთრებულ მიდგომას. ეკონომიკურ უსაფრთხოებათა გარდაქმნის თანამედროვე ეტაპზე, როდესაც ქვეყანაში ჯერ არ ამოქმედებულა საბაზრო სისტემის ძირითადი ეკონომიკური მექანიზმი, ხოლო ადმინისტრაციული მმართველური მართვის ბერკეტები დანგრეულია, მეცნიერულ ტექნიკური ზემოქმედება ეკონომიკაზე უფრო სუსტია.

აგროსასურსათო კრიზისი დიდი რისკფაქტორია ეროვნული უსაფრთხოება, მისი დაძლევა სახელმწიფო მარეგულირებელი პოლიტიკისა და ეკონომიკური ჩარევის სიღრმეს უკავშირდება. საქართველოსათვის არსებითია სასურსათო თვითუზრუნველყოფის მიღწევა. ხელისუფლების და ეკონომიკის ყველა რგოლი მოვალეა განუხრელად იცავდეს ამ პრინციპს. არადა ქვეყანას ჯერ კიდევ შემოაქვს საჭირო სურსათის 50%-ზე მეტი. სიახლე არ არის, რომ აგრარულ ქვეყანაში იმპორტირებულ კარტოფილს, სომხეთიდან შემოტანილ სტაფილოს და ჩინურ ნიორს და ა.შ. საკმაოდ ფართო ჩამონათვალს ინტენსიურად მოვიხმართ. ეს კულტურები ჩვენს ქვეყანაში მოჰყავთ, თანაც უფრო ხარისხიანი და გემრიელი, მაგრამ წარმოების მოცულობა საბაზრო მოთხოვნას ბევრად ჩამორჩება.

სახელმწიფო (ეროვნული) სასურსათო უსაფრთხოების მთავარი კრიტერიუმია ქვეყანაში მოხმარებული და წარმოებული სასურსათო პროდუქტის მოცულობების თანაფარდობა. კიდევ უფრო ზუსტ შეფასებას იძლევა მოხმარებული სურსათის მთლიან მოცულობაში ადგილობრივი წარმოების ხვედრითი წონა მაჩვენებელი.

ის რომ საქართველო აგრარული ქვეყანაა და სოფლის მეურნეობა პრიორიტეტული დარგი-დღემდე არავისთვის არ არის საეჭვო. იგი ქვეყნის ეკონომიკური პოტენციალის დონის განმსაზღვრელია. ბუნებრივ-კლიმატური პირობების მრავალფეროვნება, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების წარმოებისა და გამოყენების მდიდარი ტრადიციები ყველა ეპოქაში ქართველი ხალხის საკუთარი თვითმყოფადობის, ეკონომი-

მიკურო დამოუკიდებლობის, მეზობელ ქვეყნებთან თანამშრომლობის, სასაქონლო ნაკადების მოძრაობის საშუალებას იძლეოდა. სწორედ ამ დარგში წყდება ძირითადად სასურსათო უზრუნველყოფის პრობლემა, რომელიც ჩვენი ქვეყნისათვის არის ნომერ პირველი ამოცანა და არა მარტო ჩვენი ქვეყნისათვის, იგი მსოფლიოს პრობლემას წარმოადგენს.

შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტროს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის მონაცემებით, ქვეყნის მოსახლეობის დღეღამური კვების რაციონის ენერგეტიკული ფასეულობა და საკმარისობის კოეფიციენტის სიდიდე უდრის 0,95, მოსახლეობის (თვითური) შემოსავლების დაბალი დონის გამო, კვების ფაქტობრივი (თვითური) რაციონის ღირებულება (42 ლარი) საგრძნობლად ჩამორჩება კვების პროდუქტების მოხმარების რაციონალური ნორმით გათვალისწინებულს (125 ლარი) ეს თანაფარდობა ნათლად მეტყველებს იმ გარემოებებზე, რომ დღეისათვის ქვეყნის მოსახლეობა გადახდისუნარიანაა და ვერ ახერხებს საკმარისი ოდენობით მიიღოს ყველა აუცილებელი კვების პროდუქტი და ორგანიზმისათვის აუცილებელი საკვები ნივთიერებები. რადგან პროდუქტი ძვირადღირებული და მოსახლეობისათვის ნაკლებხელმისაწვდომია.

საქართველოს მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის სურსათზე ხელმისაწვდომობის კოეფიციენტი 0,42 ფარგლებშია, ხოლო კალორიულობის მიხედვით იგი არ აღემატება 1350 კკალ-ს რაც ფაოს მიერ მოცემული კლასიფიკაციით სიცოცხლისუნარიანობის ზღვარს უახლოვდება. ანალიზით დასტურდება, რომ ეკონომიკური უსაფრთხოების ყველა მაჩვენებელი პრაქტიკულად გადახრილია ზღვრული მაჩვენებლისაგან. ეროვნულ დონეზე „სასურსათო უსაფრთხოების“ პირველი რიგის საკითხებია „საკმარისობა“ (შეზღუდული წარმოება) და „ხელმისაწვდომობა“ (დაბალი მსყიდველობითი უნარიანობა) შემდგომ მნიშვნელოვან ეტაპს წარმოადგენს „თვითუზრუნველყოფის“ მიღწევა. ამ შემთხვევაში „საკმარისობა“ გულისხმობს მუდმივ მზადყოფნას ექსტრემალურ პირობებში შეინარჩუნოს საკუთარი მოსახლეობის სურსათით უზრუნველყოფის მინიმალური დონე. დაბალი ეკონომიკური დონისა და სურსათის დეფიციტის შემთხვევაში სახელმწიფოს უმთავრესი ამოცანაა სურსათზე გადახდისუნარიანი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება (ხელმისაწვდომობა) ასეთ ვითარებაში ჯერ კიდევ არ არის საუბარი „თვითუზრუნველყოფის“ შესახებ. ხოლო, როცა პირველი და მეორე ეტაპი მიღწეული იქნება, რაც გულისხმობს საერთო ეკონომიკური განვითარების მაღალ დონეს და სურსათზე ფიზიოლოგიური ნორმების შესაბამის მოთხოვნას, მხოლოდ ამის შემდეგ წამოიწვეს წინა პლანზე „თვითუზრუნველყოფის“ რაც შეიძლება მაღალი დონის მიღწევა (კოლუაშვილი პ. ბენიაშვილი ს. 2002:140). ეს კი თავის მხრივ თითქმის მთლიანად უკავშირდება ქვეყნის ბიოკლიმატურ და ნიადაგობრივ რესურსებს. ამ დროს დიდი მნიშვნელობა აქვს ცალკეული სახელმწიფოს ეკონომიკურ პოლიტიკას და პრიორიტეტებს, ანუ რამდენად მიმართავს თავის ეკონომიკურ პოტენციალს აგრარული სექტორისადმი. რადგან სოფლის მეურნეობის არასათანადო მხარდაჭერის

შემთხვევაში შეიძლება სრულად ვერ იქნეს ათვისებული ქვეყნის ბიოპოტენციალი.

2003 წელს სიღარიბის პროგრამაში სოფლის მეურნეობა პრიორიტეტულ დარგად გამოცხადდა. სახელმწიფოს მიერ იყო მცდელობა ჩაის კულტურისა და თეთრი ვაზის განვითარების მიზნით მათი დახმარება და რეგულირება, თუმცა ამ მცდელობამ შედეგი არ გამოიღო. ფაქტობრივად ისე წარიმართა უკანასკნელი 15 წლის განმავლობაში საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარება, რომ ქართველი გლეხი, ქართველი ფერმერი, ქართული პროდუქცია გამოდევნილი იქნა ბაზრიდან. საქართველოს მიმართ გატარდა ისეთი პოლიტიკა, რომელიც მიმართული იყო ფაქტობრივად ქართული ბაზრის დაპყრობისაკენ, კონტრაბანდული პროდუქციით ამან კი გააკოტრა ქართველი გლეხები. მთავარი ის არის, რომ ქართულ ბაზარზე იყიდება ნამეტი პროდუქცია კი არა, არამედ ის რაც თავის თავს მოაკლო, ჩვენ ქვეყანაში სახელმწიფო მხარდაჭერა სოფლის მეურნეობის მიმართ ნულის ტოლია. ევროკავშირის ქვეყნები მთლიანობაში სოფლის მეურნეობის სუბსიდირებას ახდენენ დაახლოებით 40%-ით, კაცობრიობას ყოველწლიურად სოფლის მეურნეობის სუბსიდირება უჯდება 360 მილიარდი დოლარი, შეერთებულ შტატებს 162–დან–64 მილიარდამდე, ძალიან დიდია მსგავსი დახმარება ევროკავშირში. ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა დანია, ნორვეგია, შვეიცარია 2500 დოლარიდან 3500 დოლარამდეა სახელმწიფო ხელშეწყობა, ჩვენთან კი ერთი ლარი არ არის ერთ ჰექტარზე (კოლუაშვილი, 2007:13) სოფლისათვის გამოყოფილი სახსრები ბიუჯეტის 1%-საც კი არ აღემატება.

ა.შ.შ-ში 80-იანი წლების დასაწყისში წარმოიქმნა გარკვეული გარემოება, რომელიც ზრდიდა რისკფაქტორს სოფლის მეურნეობაში. 1985 წელს მათ მიიღეს კანონი სასურსათო უსაფრთხოების შესახებ, შემდეგ კანონი სოფლის მეურნეობის დაცვის და მისი შემდგომი რეფორმების შესახებ, წყლის ხარისხის შესახებ, სოფლის მეურნეობის განვითარების, სრულყოფისა და კიდევ ერთხელ რეფორმებისა და სურსათით ვაჭრობის შესახებ. სწორედ მსგავსი კანონებია საჭირო ჩვენს ქვეყანაში, საუბედუროდ სოფლის მეურნეობასთან მიმართებაში გარკვეული პოლიტიკა დამტკიცებული და აღიარებული არ არის. თუმცა არის მცდელობა ამ საკითხებზე მუშაობის (კოლუაშვილი, 2007:13).

საქართველოს სოფლის მეურნეობის გადარჩენის ფაქტორი მრავალფეროვანი ბუნებიდან გამომდინარე, მრავალდარგოვანი სოფლის მეურნეობის შენარჩუნებაა.

მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაციის თანამედროვე ეტაპზე ქვეყნის ეკონომიკის განვითარების და მისი სტაბილიზაციისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ეროვნული მეურნეობის განვითარების ძირითადი სტრატეგიული მიმართულების სწორ განსაზღვრას და ქვეყნის საწარმოო პოტენციალის რაციონალურ გამოყენებას, რაც ქვეყნის ინტეგრაციისა და მისი კონკურენტუნარიანობის რეალიზაციის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს. გლობალიზაციის პროცესმა XXI საუკუნეში განვითარების ახალ საფეხურს მიაღწია. ქვეყნებს შორის

გეოგრაფიულმა დაშორებამ თავისი პირვანდელი მნიშვნელობა დაკარგა. მთავარი კითხვა: როგორ უნდა გამოიყენოს ქვეყანამ გლობალიზაციის შესაძლებლობები ეკონომიკური ზრდისათვის ისე, რომ მის (გლობალიზაციის) ნეგატიურ შედეგებს თავი აარიდოს, რომელიც დღეს ქვეყნების უმრავლესობის წინაშე დგას? ეს საკითხი განსაკუთრებით აქტუალურია განვითარებადი ქვეყნებისათვის, რომელთა ეკონომიკა განსაკუთრებით მგრძნობიარეა საერთაშორისო რყევების მიმართ. აღნიშნული მდგომარეობა მეურნეობის საქმიანობის განვითარების სულ უფრო ახალი და პროპორციული ფორმების მოძიებას მოითხოვს. ღია ეკონომიკაზე გადასვლამ, ბაზრის გახსნილობამ ჩვენს ქვეყანაში უცხოური, იაფფასიანი პროდუქციის მოზღვავენას შეუწყო ხელი, რამაც პრაქტიკულად შეაჩერა სამამულო წარმოების განვითარება. ინტეგრაციული პროცესები კი პირდაპირ თხოულობს ქვეყნებს შორის თავისუფალ ეკონომიკურ ურთიერთობებს. ეკონომიკური კატასტროფის თავიდან აცილებისათვის, განსაკუთრებით რადიკალური გარდაქმნების პირობებში, აუცილებელი ხდება ეკონომიკურ პროცესებში სახელმწიფოს ჩარევა, რომელიც მსგავს სიტუაციაში იღებს ქვეყნის ეკონომიკის მიმზიდველ გადაწყვეტილებას, რათა უზრუნველყოფილი იქნას ეკონომიკური გარდაქმნების სოციალური მხარდაჭერა. ამადღედეს მოსახლეობის კეთილდღეობის დონე, მოხდეს სიღარიბისა და სოციალური თანასწორობის დაძლევა. ქვეყანაში არსებითად გატარებული იქნას ისეთი ეროვნული პოლიტიკა, რომელიც გამოიხატება არა მარტო ეროვნული სიმდიდრის გადანაწილებაში, არამედ მთლიანი ეროვნული პროდუქტის ზრდის პირობების შექმნაში. ქვეყანაში დღეს არსებული სიტუაციის ანალიზმა და ეკონომიკური ზრდის ტემპებზე დაყრდნობით გაკეთებულმა გაანგარიშებამ გვიჩვენა რომ 2005 წლისათვის მთლიანი პროდუქციის საშუალო წლიური 5% ზრდა 1990 წლის შესაბამისი მაჩვენებლის მხოლოდ 434%-ს შეადგენს. ეს ფაქტობრივად ეროვნული ეკონომიკის ქრონიკული კრიზისის ფაზაში გადასვლას ნიშნავს. საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის მონაცემებით 1995–2000 წწ სოფლის მეურნეობის პროდუქციის იმპორტის მოცულობა გაიზარდა 55-ჯერ (1165 მლნ, 59,4 მლნ ლარამდე) რაც სპეციალისტების აზრით უპრეცედენტო მაგალითია თანამედროვე მსოფლიო პარამეტრებით. ეკონომიკური აღმავლობის ნაცვლად ადგილი აქვს წარმოების შემდგომ დაცემას, რაც საქართველოში განხორციელებული აგრარული რეფორმების შედეგებს საგანგაშოს და შემაშფოთებელს ხდის (მოისწრაფიშვილი, 2000:127).

სირთულე მდგომარეობს ქვეყნის მეურნეობისათვის პრიორიტეტული დარგების განსაზღვრაში, რომელთა განვითარება საქართველოს ეკონომიკას მისცემს მსოფლიო მეურნეობაში ინტეგრირების განვითარებას, ამასთან ხელს შეუწყობს და ბიძგს მისცემს შიგა ბაზრის გაფართოებას და სტრუქტურის გაუმჯობესებას, რაც თავისთავად მიიღწევა ინტელექტუალური და საწარმოო პოტენციალის ამოქმედებით, რომელიც ქვეყნის მწარმოებლურობის შესაძლებლობის განმსაზღვრელია. სოფლის მეურნეობა სწორედ ის დარგია სადაც წყდება ისეთი

მნიშვნელოვანი პრობლემა, როგორცაა სასურსათო უსაფრთხოების უზრუნველყოფისა და მოსახლეობის სასიცოცხლოდ აუცილებელი პრობლემები. რომელიც ქვეყნის ნომერ პირველ ამოცანას წარმოადგენს და არა მარტო ჩვენი ქვეყნისათვის. იგი მსოფლიო პრობლემას წარმოადგენს. ამჟამად სურსათით საკუთარ მოთხოვნილებას სრულიად იკმაყოფილებს 30-მდე ქვეყანა და მხოლოდ 8 მათგანს გააქვს იგი საექსპორტოდ, აქ ვგულისხმობთ ნეტოექსპორტს. ყველაზე უფრო სტრატეგიული სურსათის, მარცვლეულის მსოფლიო მარაგის უდიდესი ნაწილი რამოდენიმე ქვეყანაშია მობილიზებული (აშშ, ევროპის ქვეყნები და კანადა), მარტო აშშ, რომლის მოსახლეობა მსოფლიო მოსახლეობის მხოლოდ 5% შეადგენს, ფლობს მსოფლიო მარცვლეულის მთლიანი მარაგის დაახლოებით ნახევარს (კოლუაშვილი, ბენიაშვილი, 2002:140-143).

მარცვლეულის ექსპორტის მხრივაც ანალოგიური ვითარებაა შექმნილი. მისი მთლიანი მოცულობიდან ღომის წილი მოდის სამ ქვეყანაზე: ამერიკის შეერთებულ შტატებზე, ავსტრალიაზე და კანადაზე და ეს იმ დროს, როდესაც მარცვლეულის იმპორტიორი თანამედროვე მსოფლიოში 120 ქვეყანაა (კოლუაშვილი პ. ბენიაშვილი შ. 2002:140-143). ასეთ ვითარებაში მოთხოვნისა და მიწოდების ბალანსის დარღვევამ საერთაშორისო სასურსათო ბაზარზე შესაძლებელია პანიკა გამოიწვიოს, რასაც ერთვის თან ფასების ზრდაც. ცხადია, სურსათის იმპორტზე დამოკიდებული ქვეყნები საფრთხის წინაშე აღმოჩნდებიან მოვლენების ამგვარი განვითარებისას. ანალოგიურ მდგომარეობას რამდენჯერმე უკვე ჰქონდა ადგილი მსოფლიო სასურსათო ბაზარზე, რამაც უბიძგა ქვეყნებს აქტიურად შეექმნათ და განეხორციელებინათ „თვითუზრუნველყოფის“ ეროვნული კონცეფციები, რაც ძირითადად აგრარული სექტორისადმი სახელმწიფო აგრესიული მხარდაჭერის პოლიტიკაში გამოიხატება.

მსოფლიო სურსათისა და სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციამ უარყოფითი შეფასება მისცა განვითარებადი ქვეყნების მხრივ სურსათის იმპორტის წახალისებას, ამასთან ფაოს გენერალური დირექტორის მოადგილემ დე ჰეინმა აღნიშნა, რომ „ფერმერთა სუბსიდირება სურსათის ექსპორტიორ განვითარებულ ქვეყნებში მართლა დაეხმარება ღარიბ იმპორტიორ ქვეყნებს იმპორტის გაიაფებაში, მაგრამ დაბალი ფასები სურსათზე აიძულებს ბევრ ნაკლებად განვითარებულ ქვეყანას უგულველყოს საკუთარი აგროწარმოება. ლიბერალიზაციის შედეგად თითქმის გარდამავალი იქნება ფასების ზრდა, რაც ამ ქვეყნებს დატოვებს გაუსაძლის მდგომარეობაში. ჩვენ მტკიცედ უნდა ვიდგეთ იმ აზრზე, რომ შემცირდეს იმპორტზე დამოკიდებულება (კოლუაშვილი, ბენიაშვილი, 2002:140-143).

მსოფლიო სურსათისა და სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის (ფაო) დასკვნა სწორედ რომ საყურადღებოა ჩვენი ქვეყნისათვისაც.

მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის ფონზე, კაცობრიობას მოსვენებას არც გლობალური სასურსათო კრიზისი აძლევს. სურსათის ძირითად ექსპორტიორ ქვეყნებსაც გაუჩნდათ პრობლემები საკუთარი

მოსახლეობის გამოკვებაში. 2006 წელს დაწყებული აგლაცია (ფასების ზრდა აგრარულ პროდუქციაზე) უფრო სწრაფად ვითარდება, 2009 წლის დასაწყისში ამერიკის ბაზრებზე სიმინდის ფასი 33%-ით გაიზარდა, Morgan Stanbey -ს გლობალური ფინანსური ბაზრის კვლევის ცენტრის ვარაუდით, უკანასკნელი 2 წლის განმავლობაში 150%-ით გაძვირდა ხორბლის ფასი, იგი მომავალშიც გაიზრდება. საქართველოს სასურსათო უსაფრთხოების ობსერვატორიის მონაცემებით, ძირითადი საკვები პროდუქტები ჩვენთან გაძვირდა. უკანასკნელი ერთი წლის განმავლობაში, მხოლოდ მზესუმზირის ზეთის ფასი 87%-ით. ექსპერტების მონაცემებით, საქართველოში საკვები ზეთის 80% იმპორტირებულია. ამიტომ საერთაშორისო ბაზარზე დაწყებული აგლაცია საქართველოშიც, ზეთის გასაყიდ ფასზე მაშინვე აისახა. 11%-ით გაიზარდა ხორბლის და პურის ფქვილის ფასი (პურის ფასი არ გაზრდილა, მაგრამ აგლაცია პურის ფასსაც მალე შეეხება) (ჩახვაშვილი, 2008:21).

საქართველოში წარმოებული ხორბლის მოცულობა ადგილობრივი მოთხოვნილების მეხუთედსაც ვერ აკმაყოფილებს. საქართველოს მოსახლეობა ყოველწიურად 700–750 ათასი ტონა ხორბალს მოიხმარს. 2008 წლის მოსავლის მოცულობა 150 ათას ტონას არ აჭარბებდა. სასურსათო იმპორტში ყველაზე დიდი ხვედრით წონა ხორბლის (11%), პურის ფქვილისა (8,8%) და ხორცის პროდუქტებს (12%) უკავია. ქვეყანა დიდად არის დამოკიდებული იმპორტულ შაქარზე, რძესა და რძის პროდუქტებზე, მზესუმზირის ზეთზე, ბოსტნეულზე, თევზზე, ხილსა და სხვა სურსათზე. საქართველო სურსათის ექსპორტს თავადაც ახორციელებს, თუმცა ასორტიმენტი მცირეა: ხილი, ბოსტნეული, მინერალური წყალი და ღვინო. სტატისტიკური მონაცემებით, უკანასკნელი ორი წლის განმავლობაში (2007 წ.) სასურსათო ექსპორტის წილი მთლიან ექსპორტში 20%-ით შემცირდა. 16%-ით შემცირდა სასურსათო პროდუქტის წილი მთლიან იმპორტში, რაც ბოლო დროს საქართველოში განვითარებულ მოვლენებთან ერთად, მსოფლიო ბაზარზე სურსათზე ფასების ზრდამაც განაპირობა (ჩახვაშვილი, 2008:21).

ზოგიერთი ქართველი ექსპერტის აზრით, უნდა შევეგუოთ იმას, რომ XXI საუკუნეში იაფი სურსათის ცნება აღარ იარსებებს. სურსათის მოხმარება მსოფლიოში გაიზარდა, ეს ეხება პირველ რიგში ხორბალს, შაქარს, ხორცს, ზეთს. ყველა ეს პროდუქტი საქართველოში სხვადასხვა ქვეყნიდან შემოდის, ამიტომ გლობალური სასურსათო კრიზისი და აგლაცია ჩვენს ქვეყანაზე უშუალოდ აისახება და უმწვავესი პრობლემა იქნება ჩვენი მოსახლეობისათვის.

დროა საქართველოს ხელისუფლებამ ყოველ მხრივ შეუწყოს ხელი სოფლად არსებული საწარმოო პოტენციალის ამოქმედებით, შრომისუნარიანი მოსახლეობის დასაქმებას. სასურსათო პროდუქციის მნიშვნელოვან ზრდას, შიგა ბაზრის გაფართოებას და საექსპორტო პოტენციალის გადიდებას. ამით მოსალოდნელი მწვავე სასურსათო კრიზისის შერბილება.

გრანტები და სესხები პირველ რიგში უნდა გამოვიყენოთ მცირე, საშუალო და მსხვილი ბიზნესის ეფექტიანად ამოქმედებისათვის. ფული გვეჭირდება ქვეყნის განვითარებისათვის მაგრამ, აქ მნიშვნელოვანია თუ რა მიმართულებით გამოვიყენებთ. როგორია ქვეყნის სტრატეგიული არჩევანი, მისი ეკონომიკური განვითარების კონცეფცია, რითაც დღეს ნამდვილად ვერ ვიამაყებთ.

დღეს საქართველოს აგრარული სექტორის განვითარების სტრატეგია ისეთია, რომ სოფლის მეურნეობა ქვეყნის ეკონომიკის პრიორიტეტულ დარგად უნდა დარჩეს, რადგან ქვეყანაში პირველ რიგში აგრარულ სექტორს აქვს საკმარისი პოტენციალი გაფართოებული კვლავწარმოებისათვის. სწორედ მან შეიძლება უზრუნველყოს კონკურენტუნარიანი პროდუქციის საჭირო მოცულობის წარმოება და მოგების სწრაფი მიღება, მნიშვნელოვანი სამუშაო ადგილების შექმნა (50%) და სასურსათო უსაფრთხოების უზრუნველყოფა.

ჩვენი ქვეყანა არ არის დიდი მასშტაბების ქვეყანა, რომ დიდი პროტენზიები გვექონდეს წარმოების ფართო მასშტაბებზე, მაგრამ ეს ქვეყანა ისეთი მდიდარია წვრილი წყაროებით, რომ მათი ერთ კალაპოტში მოქცევა მოგვცემს უზარმაზარ ენერგიას და ამ ყველაფრის აღორძინების საშუალებას საქართველოს მთა და მთის ძირები, რომელიც ჩვენი ტერიტორიის 85%-ია, ჯერ კიდევ ასათვისებელია (კოლუაშივილი, 2007:13). ავტორების (კოლუაშივილი პ., რამიშვილი ბ., ბენია შ.) გაანგარიშება სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების წარმოებისა და მოხმარების პერსპექტიული ბალანსები გვიჩვენებს, რომ საქართველოს მოსახლეობის მოთხოვნილება 2015 წლისათვის შესაძლოა მთლიანად იქნას დაკმაყოფილებული საკუთარი წარმოების ისეთი პროდუქტებით, როგორიცაა: კარტოფილი, ბოსტნეული. ბაღჩეული, ხილი, რძე და რძის პროდუქტები, კვერცხი, თევზი, რაც შეეხება ისეთ პროდუქტებს, როგორიცაა პური და პურპროდუქტები, ხორცი და ხორცის პროდუქტები, კვლავ იმპორტით შევსების ხარჯზე მოხდება, მაგრამ მნიშვნელოვნად შემცირდება დეფიციტი, პურპროდუქტებზე 36-დან 90%-მდე, ხორცის პროდუქტების 30-დან 90%-მდე. ამ გაანგარიშებას საფუძვლად უდევს ისეთი ღონისძიებების გატარება, როგორიცაა სასოფლო-სამეურნეო მიწების ტრანსფორმაცია დამუშავებაში მყოფი მიწების ფართობის გაზრდა 250-270 ათასი ჰექტარით, ხოლო ნათესი ფართობების 180-2000 ჰექტრით), სოფლის მეურნეობის დარგობრივი სტრუქტურის სრულყოფა და წარმოების ინტენსიფიკაციის ღონის ამადლება, ყოველივე ეს კი დაკავშირებულია სოფლის მეურნეობაში სუბსიდიების ზრდასთან და მის ეკონომიკურად გამოყენებასთან.

იმ პირობებში, რა პირობებშიც ჩვენ ვართ, იმ წარმოებით და ტექნოლოგიებით, რომელიც ამჟამად არის სოფლის მეურნეობაში, ექსპერტების თვალსაზრისით არანაირი პერსპექტივა არ გვაქვს. ერთადერთი, რითაც შეიძლება ევროპულ ბაზარზე მოვხვდეთ არის ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქციის წარმოება, რომლის შესანიშნავი ბაზაც გავაჩნია მთაში და მთის ძირშიც.

ექსპერტების გაანგარიშებით, 2030 წლისათვის ჩვენი პლანეტის მოსახლეობა გაიზრდება 8 მლრდ-მდე, რომელთა გამოკვებაც სოფლის მეურნეობის განვითარების არ თუ ექსტენსიური, ნაკლებად ინტენსიური გზითაც კი შეუძლებელი იქნება. ამ შემთხვევაში პრიორიტეტული მიმართულება მიეცემა ტექნოლოგიური ცივილიზაციის განვითარებას, რომელიც გზას გაუხსნის სურსათის წარმოების ზრდის ფანტასტიკურ შესაძლებლობებს.

ეს წინსვლა დღესდღეობით ხორციელდება ბიოტექნოლოგიის სფეროში, რომელიც სულ ცოტა 15 წლის წინათ ნაკლებად თუ იცოდა ვინმემ. მისი სამი მიმართულებიდან: პირველი არის ცოცხალი ორგანიზმების ფორმირებასა და განვითარებაზე აქტიური ნივთიერებების ზემოქმედება ჰორმონებით, მეორე ქსოვილების კულტივირება და მესამე გენური ინჟინერია (მცენარეთა და ცხოველთა გენოტიპის შეცვლა რეკომენდაციის საფუძველზე) დღეისათვის უფრო გავრცელებულია ბოლო მიმართულება, რამაც მიგვიყვანა გენეტიკურად მოდიფიცირებული სურსათის წარმოშობასთან.

ჯერჯერობით მეცნიერებას არ შეუძლია ახსნას და გასცეს პასუხი რამდენად ნეიტრალურია ან საშიშია ადამიანთა ჯანმრთელობისათვის გენეტიკურად შეცვლილი სურსათის გამოყენება. ეს პრობლემა დიდად აღელვებს მთელ კაცობრიობას, განსაკუთრებით კი განვითარებული ქვეყნების მოსახლეობას, რომლის მნიშვნელოვან ფენას, რომლებიც თავიანთ ჯანმრთელობას ყურადღებით ექცევიან და აქვთ მატერიალური შესაძლებლობები გააკეთონ გენური ინჟინერიისა და ბუნებრივი, ტრადიციული მეთოდებით მიღებულ სურსათს შორის არჩევანი ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ. განვითარებად ქვეყნებში, რომლებიც განუწყვეტლივ განიცდიან სურსათის უკმარისობას იძულებულნი არიან მოიხმარონ ნებისმიერი სურსათი, განსაკუთრებით ისეთი, რომელთა ფასები მოსახლეობისათვის ხელმისაწვდომი იქნება, ექსპერტები ამტკიცებენ რომ გენეტიკურად შეცვლილ პროდუქტს შესწევს უნარი დააზიანოს ადამიანის ორგანიზმში შეღწევით მიკროორგანიზმთა საჭირო ბალანსი და ხელი შეუწყო ავადმყოფობის გამომწვევი ბაქტერიების გააქტიურებას და მრავალი დაავადების განვითარებას. აღსანიშნულმა პრობლემამ მსოფლიო საზოგადოების დიფერენციაცია გამოიწვია. მაგალითად აშშ-ში და ინგლისში მხარს უჭერენ გენეტიკურად შეცვლილი სურსათის გამოყენებას, ბრაზილია, ინდოეთი, ჩინეთი, კენია დაბეჯითებით მოითხოვენ ასეთი სურსათის მოხმარების უსაფრთხოების გარანტიებს. ევროპულმა ქვეყნებმა, რუსეთის ჩათვლით დაიჭირეს ღონდონის პოზიცია და ჯერჯერობით ისინი ზღუდავენ თავიანთ ბაზრებზე ასეთი სახეობის პროდუქტების შესვლას. აშშ-ი საზოგადოების ზეწოლის შედეგად მიიღეს ისეთი ღონისძიებები, რომლებიც მომხმარებელთა სურსათის უსაფრთხოების უზრუნველყოფას ეხება (ბურკაძე, ვაშაკიძე, 2005:58-60).

ამჟამად ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქტების წარმოების თვალსაზრისით ლიდერობს ევროკავშირის ქვეყნები, სადაც ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქტების წარმოებაში ჩართულია 400 ათას ჰექტარზე მეტი

სასოფლო-სამეურნეო სავარგული, გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაზე მოდის 250 ათასი ჰექტარი, საფრანგეთზე 100 ათასი, დიდ ბრიტანეთზე 40 ათასი ჰექტარი. სულ ეკოლოგიურად სუფთა აგრომრეწველობით ევროკავშირში დაკავებულია 14 ათას მეურნეობაზე მეტი. ევროკავშირის ექსპერტები ვარაუდობენ რომ ბიოპროდუქტების წარმოება კიდევ უფრო გაიზრდება. თავდაპირველად ეკოლოგიურად სუფთა სურსათის გამოყენება გაიზრდება სამკურნალო დაწესებულებებში და ბავშვთა კვებისათვის. ევროკავშირის ქვეყნებში სახელმწიფო ნაესერი დახმარების და სხვა სახის მხარდაჭერის ძირითადი ფაქტორი თანდათანობით ეკოლოგიურად სუფთა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების განვითარებისაკენ არის მიმართული. თუმცა მისი წარმოების მოცულობა სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში 3–5%-მდე აღწევს (კოლუაშვილი, ბენია, 2002:51-64).

პროდუქტების გენეტიკური მოდიფიცირება არ გვევლინება ეროვნული სოფლის მეურნეობის ალტერნატივად და პრიორიტეტით სარგებლობის ნატურალური წარმოების სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტები, რომელსაც უპირატესობას ანიჭებენ თავიანთი მსყიდველობით უნარიანობით შეძლებული, მაღალი ფენების მომხმარებლები. ამ შემთხვევაში სამომხმარებლო ბაზარს მიეწოდება ეკოლოგიურად სუფთა, სერტიფიცირებული პროდუქტები, რომლის წარმოების დროსაც არ გამოიყენება დიდი დოზებით, თანამედროვე აგრო-ტექნიკის საშუალებები-შხამქიმიკატები, ჰორმონები, გენური ინჟინერია, მინერალური სასუქები და სხვა. დღეისათვის მეცნიერები მუშაობენ მემკენარეობისა და მეცხოველეობის პროდუქტიულობის გაზრდის, მავნებლებთან ბრძოლის არა ქიმიური საშუალებების გამოყენებით, არამედ ბიოლოგიური მეთოდების დანერგვით (ბურკაძე, დაშაკიძე, 2005:67).

ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქტი არის სპეციალური აგროტექნიკით მიღებული ბენებრივი პროდუქტი, რომელიც გამორიცხავს მინერალურ სასუქებს და სინთეზურ პესტიციდებს ანუ შხამქიმიკატებს. აქვე განსაკუთრებული როლი ენიჭება თესლბრუნვის დაცვას. დღევანდელი მსოფლიოსათვის ეს თემა რომ პრობლემურია ჩანს იქიდან, რომ მიახლოებითი მონაცემებით ამგვარი წარმოება მთლიანი მსოფლიო წარმოების მხოლოდ 2%-მდეა, თუმცა არიან ისეთი ქვეყნებიც, სადაც გაცილებით მაღალ შედეგებს მიაღწიეს, მაგალითად ავსტრიაში სადაც ეკოლოგიურად სუფთა წარმოება 10%-მდეა. შემდეგ გამოირჩევიან ქვეყნები: შვეცია, შვეიცარია, გერმანია, იტალია, ფინეთი და სხვა. მაგრამ საერთო ჯამში ვარაუდობენ, რომ აღნიშნული მაჩვენებელი მსოფლიო მასშტაბით მხოლოდ 5%-მდე მიაღწევს 2010 წლისათვის და ესეც სულ რამოდენიმე ქვეყნის ხარჯზე. ამის მიზეზად ასახელებენ ეკოლოგიური წარმოების სიძვირეს.

ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქტების აუცილებლობის შესახებ, მისმა უწმინდესობამ, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა საგანგებოდ აღნიშნა საშობაო ეპისტოლეში, მაგრამ ჯერჯერობით-საქართველოში ამგვარი საქმიანობა პირად ენთუზიაზმზეა დამყარებული. შეიძლება ითქვას, რომ სერიოზულ საქმიანობას ეწევა “ელკანა”, რომელიც

ქართულ ენდემური ჯიშების აღდგენა-გავრცელებითაა დაკავებული. შესაძლებელია სხვა ორგანიზაციის დასახელება, მაგრამ ისინი ძირითადად უცხოური გარანტიებით მუშაობენ და სულ ადვილია დაფინანსების შეწყვეტით მათი საქმიანობაც შეჩერდეს. ამ საქმეში აუცილებელია სახელმწიფო და კერძო კაპიტალის ჩართვა (ჯალაბაძე, 2007:139).

ქართულ საზოგადოებას ჯერ კიდევ კარგად არ აქვს გათვითცნობიერებული, თუ როგორი მძიმე სიტუაციაა დღევანდელ საქართველოში, დღევანდელ ბაზარზე არსებული, რომელსაც ადგილობრივი წარმოების მით უფრო უცხოური პროდუქტების დიდი ნაწილი საკვებად უვარგისია. რამდენიმე ათეული წელია ჩვენს ქვეყანაში სისტემატურად ყოველწლიურად შემოდის ათასობით ტონა პესტოციდი (შხამ-ქიმიკატები) რაც მთლიანობაში ათი ათასობით ტონას შეადგენს. ყოველწლიურად საქართველოს ეკოლოგიურ სისტემაში შედის დაახლოებით 500 ათასი ტონა წყალში გაზავებული შხამი, რომლის მნიშვნელოვანი ნაწილი უკანვე გვიბრუნდება.

მევენახეობის აქტიურ ზონებში სპილენძის შემცველობა 30–50-ჯერ არის გაზრდილი. ნიადაგებში ხელოვნური აზოტის დონე შემაშვოთებელია. ხოლო სხვა საკვებისაგან, როგორცაა ფოსფორი, კალიუმი და ა.შ. ნიადაგები გარეცხილია. ყოველივე ამის შედეგად ვღებულობთ ნიტრატებით და შხამებით გადატენილ საკვებს, რომელიც პირველ რიგში ადამიანის რეპროდუქციის უნარს აქვეითებს და შემდეგ ათასგვარ ავადმყოფობებს იწვევს (ჯალაბაძე, 2007:184).

ქიმიის, ბიოლოგიის, სელექციის და საბუნებისმეტყველო მეცნიერების განვითარების კვალობაზე, კაცობრიობამ დაიწყო ფიქრი სურსათის წარმოების არატრადიციული, ალტერნატიული მეთოდების გამოყენების შესახებ. ამჟამად ამ კუთხით უზარმაზარი ცოდნაა დაგროვილი და პრაქტიკული შედეგებიც სახეზეა, თუმცა ამ მიმართულებამ კვლევის დაწყების პერიოდში შექმნილი აზრი და პროგნოზები მნიშვნელოვან კორექტირებას განიცდიან. ცხადია, რომ სურსათის წარმოების შემდგომი ზრდა ჩვენთან შეიძლება წარიმართოს როგორც ტრადიციული, ისე არატრადიციული მეთოდებითაც მაგრამ განსაკუთრებული ყურადღება უნდა იქნას გამახვილებული ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქტების წარმოების მოცულობის ზრდაზე (ბუნებრივი, ტრადიციული მეთოდები) (ბურკაძე, ვაშაკიძე, 2005:66).

ქვეყნის უპირველეს ამოცანას წარმოადგენს მიღწეული იქნას არა მარტო “საკმარისობის” “ხელმისაწვდომობის” და “სასურსათო უსაფრთხოების” მაღალი დონე, არამედ სურსათის მაღალი ხარისხობრივი მაჩვენებელიც (ეკოლოგიურად უვნებელი, სუფთა პროდუქცია) მით უმეტეს, რომ ამ პრობლემისადმი ქვეყანაში დამკვიდრებული დამოკიდებულება და მისი რაოდენობრივი და ხარისხობრივი მახასიათებლების არსებული პარამეტრები არა მარტო საფრთხეს უქმნის აუცილებელი ფიზიოლოგიური ნორმებით მოსახლეობის გამოკვების, არამედ პრაქტიკულად ხელს შეუშლის ქვეყნის შემდგომ ინტეგრირებას მსოფლიო ეკონომიკაში.

Lamara Mikelaishvili

The Reduction of the Food Dependence and the development of the problems of the Ecological Aljarian Industry in Georgia

Summary

Transition of the country to market economy has brushed against all spheres of our life-both economy and politics. In agriculture to the moment of beginning of the reforms created the critical position, which powerfully influenced upon the level of living of the populations. For great part of the population the ratio level of food accessibility constitutes 0,42 calorie content, which does not exceed 1350 kkal, the ratio of self-providing country constitutes 0,45, the import of the food products in 4 times exceed than export out of the country.

The Analysis proves that all factors of economic security practically extremely low and do not be up to quality of the country.

On background of the world financial and economic crisis, the condition of the economy of the country is more and more aggravated, grow the state debts, unemployment, falls the level of living of the populations. The crisis of the agricultural production is a great risk-factor for national security of the country.

It is necessary to realize the importance, enormous role and potential of this branches and direct all power for adjusting of its extended reproduction.

Separately it is discussed the conception of the "Ecological food safety" as the highest stage of the food safety and as the basic for the advancement and integration of the state in the world economics.

Ламара Микелаишвили

Уменьшение продовольственной зависимости и развитие проблем экономического агропроизводства в Грузии

Р е з ю м е

Переход страны на рыночную экономику задал все сферы нашей жизни-как экономику так и политику. В сельском хозяйстве к моменту начала реформы создалось кризисное положение, которое сильно повлияло на уровень жизни населения. Для значительной части населения уровень коэффициента продовольственной доступности составляет 0,42 калорийности, которая не превышает 1350 ккал, коэффициент самообеспечения страны составляет 0,45, импорт продовольственных продуктов в 4 раза больше чем экспорт из страны.

Анализ доказывает, что все показатели экономической безопасности практически крайне низкие и не соответствуют требованиям страны.

На фоне мирового финансового и экономического кризиса, состояние экономики страны всё более ещё углубляется, растут государственные долги, безработица, снижается уровень жизни населения. Агропродовольственный кризис является большим риск-фактором для национальной безопасности страны.

Созрела необходимость осознать значение, огромную роль и потенциал этой отрасли и направить все силы для урегулирования его расширенного воспроизводства.

Отдельно рассматривается концепция «экопродовольственной безопасности» как вышший этап продовольственной безопасности и как основное средство продвижения и интегрирования страны в мировую экономику.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ბურკაძე ვ., ვაშაკიძე ო. აგროსამრეწველო კომპლექსის დაჩქარებული განვითარების მიმართულებები, თბ., 2005, 144 გვ.
2. მაღაშია ვ. საქართველოს ეკონომიკა, თბ., 2002, 240 გვ.
3. მოისწრაფიშვილი ე. შავი ზღვის ეკონომიკურ თანამშრომლობაში მიმდინარე პროცესები, ეკონომიკის აქტუალური საკითხები, XII, თბ., 2000, 124 გვ.
4. ნოზაძე გ. საგარეო ვაჭრობის უარყოფითი ბალანსი განუხრელად იზრდება, გაზ. „კვირის პალიტრა“, 2009, 19–25 იანვარი.
5. კოლუაშვილი პ. „იმ ბიოტექნოლოგიით რომელიც გაგვანია საქართველოს შექმდეს 10–12 მლნ. კაცის გამოკვება, გაზ. „ბანკები და ფინანსები“, 2007, 10 აპრილი, 13 გვ.
6. კოლუაშვილი პ., ბენია შ. ეროვნული სასურსათო უსაფრთხოების შეფასების ძირითადი კრიტერიუმები, ჟურნ. „ეკონომიკა“, №5, 140–147 გვ.
7. Шершенев Е., Продовольственная ситуация в мире и перспективы её изменения СМА ЭПИ, 1996. №8, стр. 48.
8. ჩახვაშვილი დ. სურსათი არსობისა, გაზ. „კვირის პალიტრა“, 2008, 6–12 ოქტომბერი, 21 გვ.
9. ჭითანავა ი. სოფლის მეურნეობის როლი და ამოცანები ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაში, ჟურნ. „ეკონომიკა“, 2002, №8–9, 79–84 გვ.
10. ჯაღაბაძე ლ. ეკოლოგიური აგროწესების საფუძვლები, თბ., გამ. „მწიგნობარი“, 2007, 39 გვ.

ეკონომიკური რეფორმები და ქვეყნის საგადასახადო პოლიტიკის ვეჭტორი

ნებისმიერი ქვეყნის ეკონომიკური სისტემის ფუნქციონირების ეფექტიანობა და ცხოვრების დონე მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული ამ ქვეყანაში მოქმედი საგადასახადო სისტემის გამართულობაზე, გამომდინარე იქიდან, რომ გადასახადები სახელმწიფოს არსებობის ეკონომიკური საფუძველი და ბიუჯეტის შევსების ძირითადი წყაროა. საგადასახადო პოლიტიკის, როგორც ფისკალური პოლიტიკის უმნიშვნელოვანესი შემადგენელი ნაწილის, შემუშავებასა და მის წარმატებულ განხორციელებაზე, შესაბამისად, რაციონალური, ქვეყნის გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკის თავისებურებებთან მისადაგებული საგადასახადო სისტემის ფორმირებასა და მისი თანდათანობითი სრულყოფა-გაუმჯობესების ხარისხზე დიდადაა დამოკიდებული არა მხოლოდ სახელმწიფოს ფინანსური უზრუნველყოფის დონე, არამედ ეკონომიკური განვითარების ისეთი უმნიშვნელოვანესი სფეროების ხელშეწყობა და საგადასახადო მექანიზმის მათდამი მისადაგება, რომლებიც თავად განაპირობებენ ეკონომიკის რეფორმირების მიმდინარე ეტაპზე სახელმწიფოს ფინანსური უზრუნველყოფის დონესა და ხარისხს. ამ მხრივ საგადასახადო პოლიტიკამ და მისი მიერ ჩამოყალიბებულმა საგადასახადო სისტემამ აქცენტი უნდა აიღოს და აქტიური ზემოქმედება მოახდინოს ეკონომიკის პრიორიტეტული დარგებისა და სექტორების განვითარებაზე, რეალური სექტორის სტიმულირებაზე, ჩრდილოვანი ეკონომიკის მასშტაბების მინიმუმამდე დაყვანაზე, საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობების აქტივიზაციაზე, ქვეყნის სოციალური სფეროს განვითარების ხელშეწყობაზე, წარმოების ეფექტიანობის ზრდასა და, მთლიანობაში, მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლებაზე.

ქვეყნის ეკონომიკურ სისტემაზე გადამწყვეტი გავლენა აქვს საგადასახადო სისტემის ეფექტიანობის დონეს, რაც საგადასახადო მექანიზმის ფუნქციონირების თავისებურებებით აიხსნება. ეს უკანასკნელი მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული იმაზე, თუ რა ფუნქციების შესრულებაზე არის ორიენტირებული მოცემული საგადასახადო სისტემა. როგორც ცნობილია, მეცნიერ-ეკონომისტების მიერ გადასახადებისადმი მიკუთვნებული ფუნქციები მოიცავს ფისკალური, მარეგულირებელი, საკონტროლო, რესურსების განაწილების, შემოსავლების განაწილების, მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის სხვადასხვა კომბინაციას. ჩვენი აზრით, გადასახადები და, შესაბამისად, საგადასახადო სისტემა უნდა ასრულებდეს სამ ფუნქციურ ფუნქციას: ფისკალურს, მასტიმულირებელს და განმანაწილებლობითს. აღნიშნული

ფუნქციების შესრულების აუცილებლობა გამომდინარეობს ეკონომიკის ძირითადი სუბიექტების – სახელმწიფოს, მეწარმეების და მომხმარებლების ინტერესთა რეალიზაციის აუცილებლობიდან და მათი სპეციფიკურობიდან. კერძოდ, საგადასახადო პოლიტიკის გატარებასთან მიმართებით, სახელმწიფოს, როგორც სპეციფიკური ეკონომიკური სუბიექტის, ინტერესები ვლინდება ორგვარად: 1. სახელმწიფო, განსხვავებით მეწარმეებისა და მომხმარებლებისაგან, თავად არის საგადასახადო პოლიტიკის გამტარებელი; 2. აქედან გამომდინარე, ამ კუთხით მისი დაინტერესება გამოიხატება მრავალი სახის გადასახადის და მათი ზომიერი განაკვეთების დაწესებაში, მკაცრ საგადასახადო ადმინისტრირებაში, რათა მოახდინოს საგადასახადო შემოსავლებით ბიუჯეტის მაქსიმალური შევსება და მასზე მიკუთვნებული ფუნქციების შესრულებისთვის ფინანსური ბაზის შექმნა, თუმცა აღნიშნული ფუნქციები ვერ შესრულდება, თუკი სახელმწიფომ საგადასახადო პოლიტიკის შემუშავებისას არ გაითვალისწინა (თავის ფუძემდებლურ სახელმწიფოებრივ ინტერესებთან ერთად) კერძო სექტორის სუბიექტების – მეწარმეებისა და მომხმარებლების ინტერესები. საგადასახადო პოლიტიკის შემუშავების თვალსაზრისით, მეწარმეების ინტერესები ფოკუსირდება გადასახადების მაქსიმალურად მცირე რაოდენობაზე და, შესაბამისად, დაბალ საგადასახადო განაკვეთებზე, ასევე წარმოების სტიმულირების ინტერესებიდან გამომდინარე, საგადასახადო შეღავათების დაწესებაზე. ამიტომ, რეალურ ეკონომიკურ ცხოვრებაში მეწარმეები თავიანთი სამეწარმეო ინტერესების რეალიზაციის მიზნით, სხვადასხვა ლობისტური ჯგუფის მეშვეობით, მაქსიმალურად ან ნაწილობრივ, ახერხებენ საგადასახადო პოლიტიკის გატარების დროს მასში თავიანთი ინტერესების ჩადებას. რაც შეეხება მომხმარებლებს, მათი დამოკიდებულება ამ თვალსაზრისით ორგვარია: 1. მეწარმეების მსგავსად, ისინი მხარს უჭერენ გადასახადების მცირერიცხოვნებას და დაბალ გადასახადებს, საგადასახადო შეღავათებს; 2. მომხმარებლები (განსაკუთრებით მოსახლეობის სოციალურად დაუცველი ფენა) იმავედროულად არიან (ნორმალურ ეკონომიკურ ვითარებაში უნდა იყვნენ) სახელმწიფოს ინტერესების გამზიარებელნი საგადასახადო დაბეგვრის თვალსაზრისით, რადგან ამ უკანასკნელზე მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული მათი ეკონომიკური კეთილდღეობა.

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, მიგვაჩნია, რომ საგადასახადო სისტემა ორიენტირებული უნდა იყოს „ეკონომიკური სამკუთხედის” – სახელმწიფო, მეწარმე, მომხმარებელი – ინტერესების გათვალისწინებით ზემოაღნიშნული უმნიშვნელოვანესი ფუნქციების შესრულებაზე. აღნიშნული სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ ხსენებული ფუნქციები ერთმანეთისაგან მოწყვეტით ან თავისთავად ხორციელდება – პირიქით, დასახული ეკონომიკური მიზნების შესრულებიდან გამომდინარე, გადასახადების ფუნქციათა დაბალანსებული შესრულება აისახება და ვლინდება კონკრეტული სახელმწიფოს კონკრეტულ საგადასახადო პოლიტიკაში [ბოლქვაძე, 2009:56]. ასეთი ფუნქ-

ციების შესრულებაზე ორიენტირებულმა საგადასახადო სისტემამ, ჩვენი აზრით, სტიმული უნდა მისცეს ქვეყანაში ეკონომიკურ ზრდას, ეკონომიკის რეალური სექტორის განვითარებას და უზრუნველყოს იმავდროულად ბიუჯეტი საგადასახადო შემოსავლებით.

საგადასახადო პოლიტიკის ოპტიმიზაციის თვალსაზრისით, პრინციპულ მნიშვნელობას იძენს გადასახადების არსის გამარტივებული დაყვანა ეკონომიკურ სუბიექტებზე არა როგორც იძულებითისა და არაეკვივალენტურისა, არამედ როგორც აუცილებელი, სავალდებულო და, თანაც, სახელმწიფოს მხრიდან გარკვეულწილად ანაზღაურებადისა [Тадеев, 2004:7-8]. თანაფარდობის განსაზღვრა გადასახადის გადახდელების მიერ გადახდილი გადასახადების სიდიდესა და სახელმწიფოსაგან მიღებულ სარგებლიანობას შორის პრაქტიკულად საკმაოდ რთულია, მაგრამ დიდი მნიშვნელობა აქვს საგადასახადო პოლიტიკის ეფექტიანი შემუშავებისათვის (საგადასახადო განაკვეთების, შეღავათების, ადმინისტრირების წესებთან ერთად) გადასახადის ეკვივალენტური ხასიათის ბუნების გაგების დაყვანას გადამხდელების ცნობიერებამდე და, შესაბამისად, საგადასახადო კულტურის დონის ამაღლებას, რაც, თავის მხრივ, პირდაპირპროპორციულ კავშირშია იმასთან, თუ რამდენად აქვთ გადასახადის გადამხდელებს ნდობა სახელმწიფოსადმი, სახელმწიფო სექტორის ეფექტიანობისადმი, სახელმწიფო ფინანსების მართვისადმი. სწორედ აქ უნდა გამოვლინდეს საგადასახადო და საბიუჯეტო პოლიტიკას შორის მჭიდრო ურთიერთკავშირი და მათი მთლიანობა ფისკალური პოლიტიკის ჩარჩოებში.

საგადასახადო პოლიტიკა, თავისი ბუნებით, ავლებს საზღვარს ქვეყანაში შექმნილი კერძო და საზოგადოებრივი დოვლათის მოცულობებს და, შესაბამისად, ეკონომიკის კერძო და სახელმწიფო სექტორებს შორის. კერძოდ, გადასახადების (განსაკუთრებით კორპორაციული ტიპის) ამოღება, ერთი მხრივ, ამცირებს კერძო სექტორის მიერ ერთობლივი შიგა პროდუქტის წარმოების შესაძლებლობებს და, აქედან გამომდინარე, ეკონომიკაში კერძო სექტორის მასშტაბებს, ხოლო მეორე მხრივ, სახელმწიფო ფონდებში გარკვეული მოცულობით გადასახადების მობილიზება და მათი მეშვეობით საზოგადოებრივი დოვლათის წარმოება ნიშნავს სახელმწიფო სექტორის როლის გააქტიურებას. ეს უკანასკნელი კი წარმოადგენს ფინანსურ ბაზას (საბიუჯეტო პოლიტიკის სოციალური ორიენტაციის მაღალი ხარისხის პირობებში) სოციალური სფეროს განვითარებისა და ე.წ. ეგალიტარული დოვლათის [პაპავა, 2005:72] ფორმირებისათვის. ამდენად, კერძო დოვლათის წარმოების (კერძო სექტორი) პოტენციური შესაძლებლობის გარკვეული ნაწილის „გადაქაჩვა“ საზოგადოებრივი დოვლათის (სახელმწიფო სექტორი) შესაქმნელად ასევე კერძო სექტორის განსაზღვრული სეგმენტის (სოციალური „სიკეთის“ ბენეფიციართა) ინტერესებშია ჩადებული. აქედან გამომდინარე, გადასახადები შეიძლება განხილულ იქნეს, როგორც ეკონომიკის სექტორული თანაფარდობის ფორმირების ერთ-ერთი ქმედითი მექანიზმი.

რაციონალური საგადასახადო პოლიტიკის შემუშავებისა და გატარებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ ინსტიტუციური ხასიათის ასპექტებისა და ფაქტორების შესწავლასა და გამოვლენას, რომლებიც განსაზღვრავს არა მხოლოდ საგადასახადო პოტენციალის მასშტაბებს (ქვეყნის ან რეგიონის დონეზე), არამედ ეკონომიკური განვითარების საერთო დონეს. აღნიშნული ტიპის ფაქტორებს ზოგიერთი ექსპერტი მიაკუთვნებს: ეკონომიკის დარგობრივ სტრუქტურას, მოსახლეობის ეკონომიკური კულტურის საერთო დონეს, გადასახადების ამოღების მექანიზმების ტექნოლოგიურ სრულყოფას, გადასახადების გადახდის სფეროში მოსახლეობის კანონმორჩილების ტრადიციას და ქვეყანაში არსებული პოლიტიკური რეჟიმის ტიპს [Занадворов, Колосницына, 2006:142]. ზემოხსენებულ ფაქტორებს შეიძლება დავამატოთ ასევე საგადასახადო დისციპლინის დონე, საგადასახადო ორგანოებსა და გადასახადის გადამხდელებს შორის არსებული თანამშრომლობის (პარტნიორული ურთიერთობის) ხარისხი, ფინანსური აღრიცხვისა და ანგარიშგების სისტემის მოწესრიგებულობის დონე, ქვეყანაში ეკონომიკური პოლიტიკის არჩეული კურსი და სხვა, ვინაიდან საგადასახადო განაკვეთების, შეღავათებისა და სანქციების დაწესება-ფუნქციონირება მხოლოდ მაშინ არის ეფექტიანი და ახდენს პოზიტიურ ზეგავლენას ეკონომიკის სტრუქტურული ცვლილებების პროცესის სწორ ორგანიზაციაზე, როდესაც უზრუნველყოფილია გადასახადების მობილიზების სწორი და ქმედითი მექანიზმის შემუშავება-გამოყენება.

აღსანიშნავია, რომ საგადასახადო სისტემის ოპტიმიზაცია, რაც ვლინდება კონკრეტულ საგადასახადო პოლიტიკაში, საკმაოდ რთული პროცესია, ვინაიდან იგი უნდა შეესაბამებოდეს დროის მოცემულ მონაკვეთში არსებულ საერთო ეკონომიკურ მდგომარეობას და ქვეყნის გრძელვადიანი განვითარების ტენდენციებს. საგადასახადო სისტემის ოპტიმიზაციას, რაც საქართველოს გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში საგადასახადო პოლიტიკის ლიბერალიზაციასთან ასოცირდება, ართულებს ის გარემოება, რომ საგადასახადო პოლიტიკის შემუშავების დროს არ ხორციელდება მინიმუმ ორი უმთავრესი მომენტის მხედველობაში მიღება და გათვალისწინება: 1. საგადასახადო პოლიტიკა და მისი შესაბამისი საგადასახადო სისტემა უნდა აიგოს არა ქვეყნის მიმდინარე საფინანსო-ეკონომიკური მდგომარეობის ანალიზის გარეშე, გარდამავალი ეკონომიკის მოცემული ეტაპის თავისებურებების გათვალისწინებლად და განვითარებული ქვეყნების საგადასახადო სისტემების „გადმოღებით“, არამედ გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნის ცხოვრების დონისა და ეკონომიკური ზრდის ტემპების მაქსიმალური გათვალისწინებით; 2. საგადასახადო პოლიტიკის შემუშავება და შემდგომში მისი წარმატებით განხორციელება ბევრად არის დამოკიდებული იმაზე, თუ რამდენად შეესაბამება იგი ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიას და ტაქტიკას. საგადასახადო სისტემა ყოველთვის განწირული იქნება წარუმატებლობისათვის და შეწონასწორებულად ვერ შეასრულებს ჩვენს მიერ ზემოთ დეფინირე-

ბულ ფისკალურ, განმანაწილებლობით და, განსაკუთრებით, მასტიმულირებელ ფუნქციებს, თუკი საგადასახადო პოლიტიკის შემუშავება-განხორციელება არ იქნება შესაბამისობაში ქვეყნის არა მარტო მიმდინარე, არამედ საშუალო- და გრძელვადიანი განვითარების პროგრამასთან. მხედველობაში გვაქვს ის გარემოება, რომ სწორედ ერთიანი ეკონომიკური პოლიტიკისა და პროგრამის ჩარჩოებში უნდა განისაზღვროს საგადასახადო პოლიტიკისა და, მთლიანობაში, საგადასახადო სისტემის როლი და ადგილი. სხვაგვარად თუ ვიტყვით, საგადასახადო სისტემა უნდა ემყარებოდეს რაციონალურობის და სტაბილურობის ფუძემდებლურ პრინციპებს. საგადასახადო სისტემის ფუნქციონირების კონტექსტში რაციონალურობა და სტაბილურობა უნდა გავიგოთ არა იმდენად როგორც საგადასახადო შემოსავლებით სახელმწიფო ბიუჯეტის შევსება და საზოგადოებრივი სექტორის ფინანსური უზრუნველყოფა თუნდაც დინამიკაში, არამედ როგორც ქვეყნის მიმდინარე საფინანსო-ეკონომიკური ანალიზის საფუძველზე, ეკონომიკის მაკრო- და მიკრო დონეებზე ფუნქციონირების მიმდინარე ეტაპის თავისებურებების გათვალისწინება და ადეკვატური საგადასახადო პოლიტიკის ფორმირება გარდამავალი ეკონომიკისათვის დამახასიათებელი ტენდენციებისა და მთელი რიგი პარამეტრების მხედველობაში მიღებით.

მთავარი პრობლემა მდგომარეობს იმაში, უპირატესად რომელი პრინციპის – ეფექტიანობის თუ სამართლიანობის – რეალიზაციაზე იღებს აქცენტს ქვეყნის საგადასახადო სისტემა. სწორედ აღნიშნული პოსტულატიდან უნდა გამომდინარეობდეს საგადასახადო პოლიტიკის აგების პრიორიტეტები და მიმართულებები, აღნიშნული უნდა იყოს დაბეგვრის სისტემის ფორმირების საფუძველი.

სამართლიანობა-ეფექტიანობის პრობლემა, საგადასახადო პოლიტიკის პრიორიტეტების აგების თვალსაზრისით, თავისთავად ძნელად რეალიზებადია მაღალგანვითარებულ ქვეყნებშიც კი, მით უფრო გარდამავალი ეკონომიკის ისეთ ქვეყანაში, როგორიც საქართველოა. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ორი მთავარი თავისებურების გათვალისწინება: 1. საგადასახადო პოლიტიკას და, შესაბამისად, სისტემას თავისთავად არ შეუძლია გადაწყვიტოს სოციალური სამართლიანობის ან ეკონომიკური ეფექტიანობის ურთულესი პრობლემები, თუ არ ავამოქმედებთ შესაბამის საბიუჯეტო მექანიზმებს და, მთლიანობაში, საბიუჯეტო-საგადასახადო პოლიტიკას არ „დავასმართ“ ფულად-საკრედიტო სფეროს რეგულირების მექანიზმებს [ბოლქვაძე, 2009:189-212], განსაკუთრებით წარმოების ეკონომიკური ეფექტიანობის სტიმულირებისათვის; 2. საგადასახადო სისტემის აგება უნდა მოხდეს კომპლექსურად, მთელი რიგი სუბიექტური და ობიექტური ფაქტორების გათვალისწინებით, რომლებიც ზემოქმედებენ და მნიშვნელოვნად განსაზღვრავენ მიმდინარე ეტაპზე ეკონომიკის ფუნქციონირების ხარისხს ქვეყანაში, რომელთაგანაც აღსანიშნავია: ა) ეკონომიკის სფეროს საკანონმდებლო უზრუნველყოფის ხარისხი; ბ) ეკონომიკის სახელმწიფო და კერძო სექტორებს შორის თანაფარდობა და ქვეყნის საპრივატაზაციო კურსი;

გ) ჩრდილოვანი ეკონომიკის მასშტაბები; დ) მოსახლეობის სამომხმარებლო მოთხოვნის დამოკიდებულება შიგა წარმოებასა და, შესაბამისად, იმპორტზე; ე) საინვესტიციო-სამეწარმეო გარემოს რისკების თავისებურებები; ვ) საკრედიტო რესურსებზე და ფინანსური ბაზრის სხვა სეგმენტების რესურსებზე მოსახლეობის და ბიზნესსტრუქტურების ხელმისაწვდომობა; ზ) ეკონომიკის დარგობრივი (სექტორული) განვითარების პრიორიტეტები; თ) არაფინანსური და ფინანსური სამეწარმეო სექტორების თანაფარდობა და განვითარების დონე და მრავალი სხვა.

საგადასახადო პოლიტიკის გატარება უნდა გამომდინარეობდეს, პირველ რიგში, იმ უპირატესობიდან, რომელიც ენიჭება მოცემულ კონკრეტულ პერიოდში სამართლიანობის ან ეფექტიანობის პრინციპის რეალიზაციას. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია გამოვყოთ ორი ძირითადი ვარიანტი: 1. თუ აქცენტი კეთდება ეფექტიანობაზე, როგორც პრიმატზე, მაშინ თავის გამართლებას პოულობს დაბეგვრის პროპორციული სისტემის არსებობა, როგორც ეკონომიკური ეფექტიანობის მასტიმულირებელი მოდელი, რაც, როგორც ცნობილია, გამორიცხავს სამართლიანობის პრინციპის აღიარებას. ამ უკანასკნელის კომპენსირებისთვის მიზანშეწონილია ისევ საგადასახადო პოლიტიკის ჩარჩოებში: ა) ე.წ. სელექციური საგადასახადო შეღავათების შემოღება, რაც ფართოდაა დაწესებული მსოფლიო პრაქტიკაში და აღნიშნული ბერკეტის გამოყენებით სამართლიანობის მიღწევა; ბ) ყველა არაეფექტიანი საგადასახადო შეღავათის ანუღირება, გადასახადის ყველა გადამხდელის თანაბარ პირობებში ჩაყენება, ხოლო სამართლიანობის საკომპენსაციოდ აუცილებელი შეღავათებისთვის საჭირო თანხების ბიუჯეტიდან გაღება, ე.ი. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში საგადასახადო პოლიტიკის აქცენტირება კეთდება ეფექტიანობაზე, ხოლო სამართლიანობის უზრუნველყოფა ჩადებულია ფისკალურ პოლიტიკაში, კერძოდ, ბიუჯეტის ხარჯების სტრუქტურირების პოლიტიკაში (შემოსავლების დისტრიბუცია-რედისტრიბუცია ისედაც ბიუჯეტის მაგისტრალური ფუნქციაა). მაგრამ, ვინაიდან ყველა საგადასახადო შეღავათის გაუქმება და მისი კომპენსირების გადაკისრება ბიუჯეტისთვის პრაქტიკულად შეუძლებელია და რომც განხორციელდეს ასე, ეს უფრო რთულად პროგნოზირებადს გახდის ბიუჯეტს, ამიტომ ასეთი მიდგომა ნაკლებად ეფექტურია; 2. თუ აქცენტი კეთდება სამართლიანობის პრინციპის რეალიზაციის უპირატესობაზე ეფექტიანობასთან შედარებით, მაშინ, თავისთავად ცხადია, ეკონომიკურად გამართლებულია დაბეგვრის პროგრესული, მრავალდონიანი, დიფერენცირებული სისტემის უპირატესობის აღიარება ცალკეულ (ზოგიერთ) გადასახადთან მიმართებით. პროგრესული დაბეგვრა, საბოლოო ჯამში, ამცირებს ეკონომიკურ სტიმულებს, ე.ი. ეწინააღმდეგება ეფექტიანობის პრინციპს, მაგრამ მიგვაჩნია, რომ გადასახადის მრავალდონიანი დაბეგვრის პირობებშიც კი, გამართულ საგადასახადო პოლიტიკას სავსებით შეუძლია შემცირებული ეფექტიანობის განეიტრალება, თუკი გამოყენებული

იქნება ეკონომიკურად დასაბუთებული და მეცნიერულად არგუმენტირებული, ეფექტიანი მასტიმულირებელი საგადასახადო შედეგათები, რომელთა გამოყენება ფართოდაა აპრობირებული მსოფლიოს მრავალი ქვეყნის საგადასახადო სისტემაში. აღნიშნულის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ წარმოების სტიმულირებისათვის საინვესტიციო-საგადასახადო კრედიტის მექანიზმის ფართოდ გამოყენება.

უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში მიმდინარე ეტაპზე განხორციელებული საგადასახადო რეფორმა ზოგიერთი გადასახადის განაკვეთების შემცირების მიმართულებით თავისთავად პოზიტიური მოვლენაა, მაგრამ, როგორც მსოფლიო პრაქტიკა ცხადყოფს, არ არსებობს იმის ერთმნიშვნელოვანი დადასტურება, რომ გადასახადების განაკვეთების შემცირებას მოკლევადიან პერიოდში აუცილებლად მოჰყვება საბიუჯეტო შემოსავლების ზრდა. ამასთანავე, საგადასახადო განაკვეთების შემცირებით მიღებული ფისკალური ეფექტი განსაკუთრებით გამოკვეთილად შეიძლება გამოჩნდეს საგადასახადო რეფორმის გატარებიდან არა მოკლევადიანი პერიოდის, არამედ დროის შედარებით დიდი ინტერვალის გასვლის შემდეგ. იმისათვის, რომ განესაზღვროთ განაკვეთების შემცირებით მიღებული წმინდა ეფექტი, აუცილებელია გამოვირიცხოთ სულ მცირე ორ ძირითადი მომენტი – ეკონომიკური ზრდის ფაქტორი და საგადასახადო ადმინისტრირების გაუმჯობესების ფაქტორი [პაპავა, 2005:382-384]. ამასთან ერთად, საგადასახადო სისტემის ლიბერალიზაციის ტენდენციის პარალელურად, გადამწყვეტი როლი ეკუთვნის ქვეყანაში შესაბამისი ეკონომიკური გარემოს (როგორც მაკრო-, ასევე მიკროდონეზე) შექმნას. იმისათვის, რომ მოხდეს კერძო სექტორის ეკონომიკური სუბიექტების რეალურ გადამხდელებად გადაქცევა, მკაცრ საგადასახადო ადმინისტრირებაზე არანაკლებ აუცილებელი და მნიშვნელოვანია: 1. კანონით მათი ქონების დაცვა; 2. ანტიმონოპოლიური კანონმდებლობის გამოყენების გაძლიერებით კონკურენტუნარიანი გარემოს შექმნა; 3. ოფიციალური კრედიტებისა და ფინანსური ბაზრის ხელმისაწვდომობის უზრუნველყოფა (რაც პრაქტიკულად არ არსებობს ჩვენთან, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ფინანსური ბაზრის საკრედიტო სეგმენტს); 4. სახელმწიფო ფინანსების გამოყენების მიმართ საზოგადოებრივი ნდობის მოპოვება და სხვა.

საგადასახადო სისტემის ეფექტიანი ფუნქციონირების მნიშვნელოვან ასპექტს წარმოადგენს საგადასახადო კანონმდებლობაში ცვლილებების შეტანის სიხშირის საკითხი, რომლის შესახებაც არსებობს ორგვარი, ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრება: ა) საგადასახადო ცვლილებების განხორციელება არ უნდა ატარებდეს სისტემატურ ხასიათს, იგი უნდა იყოს მყარი დროის თვალსაზრისით, რაც იქნება გარანტი საგადასახადო კანონმდებლობის დაცვის და, რაც ყველაზე მთავარია, დაცული იქნება გადამხდელთა (მათ შორის, უცხოელი ინვესტორების) ინტერესები; ბ) გარდამავალი ეკონომიკის იმანენტური ბუნებიდან გამომდინარე, საგადასახადო კანონმდებლობის არასტაბილურობა, რაც მასში ხშირი ცვლილებების განხორციელებაში ვლინდება, ბუნებრივი

პროცესია, რაც საგადასახადო სისტემის პერმანენტული სრულყოფის აუცილებლობით არის ნაკარნახევი. ჩვენ ვიზიარებთ ამ უკანასკნელ მოსაზრებას ორი აუცილებელი პირობის გათვალისწინებით: 1. ნებისმიერი საგადასახადო ნორმის ცვლილება უნდა იყოს რაციონალური, ეკონომიკურად დასაბუთებული და გამომდინარეობდეს ეკონომიკის მიმდინარე ეტაპის თავისებურებების გათვალისწინებით საგადასახადო სისტემის განვითარებისა და სრულყოფის ამოცანებიდან; 2. ყველა არსებითი და მნიშვნელოვანი ცვლილების გატარება მოქმედებაში უნდა შევიდეს ფისკალური წლის დასაწყისიდან, რათა მას ჰქონდეს საპროგნოზო ხასიათი როგორც გადასახადის გადამხდელების საქმიანობის, ასევე სახელმწიფოს საბიუჯეტო პოლიტიკის ეფექტიანი იმპლემენტირების თვალსაზრისით.

საგადასახადო სისტემის გამართული მუშაობისათვის არანაკლები მნიშვნელობა აქვს საზოგადოებაში საგადასახადო ცნობიერებისა და კულტურის დონეს, რაც პირდაპირ კავშირშია საგადასახადო ორგანოებისა და გადასახადის გადამხდელების არა ვერტიკალურ, არამედ პარტნიორულ ურთიერთობასთან, ამ უკანასკნელთა საიმედო საინფორმაციო უზრუნველყოფასთან ამა თუ იმ საგადასახადო ნორმის სწორი ინტერპრეტაციის თვალსაზრისით. აღნიშნული კუთხით დიდი მნიშვნელობა აქვს ე.წ. საგადასახადო „ღია კარის დღეების“ ხშირად მოწყობას, საგადასახადო მომსახურების სფეროს მუდმივ დახვეწას, საქმიანი ატმოსფეროს შექმნას გადამხდელებსა და საგადასახადო სამსახურის მუშაკებს შორის, გადამხდელთა მხრიდან იმის სწორად გააზრებას, რომ გადასახადების გადაუხდელობის დანაკარგი არგადამხდელთათვის ბევრად უფრო მეტია, ვიდრე ამ გზით მიღებული „ეკონომია“. საგადასახადო ვალდებულებების შეუსრულებლობას, რომელსაც, ერთი მხრივ, გადამხდელთა ცნობიერება, ხოლო მეორე მხრივ, საგადასახადო ადმინისტრირების ხარისხი განსაზღვრავს, შეუძლია ნეგატიური სოციალურ-ეკონომიკური შედეგების გამოწვევა, კერძოდ: 1. შეფერხება აუცილებელი საგადასახადო შემოსავლების მობილიზებაში, თავის მხრივ, უარყოფითად აისახება სახელმწიფო პროგრამების დაფინანსებაზე ყველა მიმართულებით და, მათ შორის, სოციალური კუთხითაც; 2. გადამხდელთა მისწრაფება, დამალონ გადასახადები, არყვეს ქვეყნის ეკონომიკის საფუძველს – თავისუფალი კონკურენციის პრინციპს, რადგან გადასახადის არგადამხდელი, საბაზრო კონკურენციის თვალსაზრისით, კანონმორჩილ გადამხდელთან შედარებით აღმოჩნდებოდა უკეთეს პირობებში.

რაციონალური საგადასახადო სისტემის აგების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მაჩვენებელია ბიუჯეტის საგადასახადო შემოსავლებში პირდაპირ და არაპირდაპირ გადასახადებს შორის ოპტიმალური თანაფარდობის განსაზღვრა, ამიტომ განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს სახელმწიფოს მხრიდან არაპირდაპირი გადასახადების წილის შემცირების პარალელურად პირდაპირი გადასახადების ხვედრითი წონის ზრდის ტენდენციას მთლიან გადასახადებში, რისი მიღწევაც

პრაქტიკულად შეუძლებელია, თუ არ მოხდა ეროვნული ეკონომიკის რეალური სამეწარმეო სექტორის განვითარებისათვის მხარდამჭერი ზომების გატარება საგადასახადო, საინვესტიციო, საამორტიზაციო, საგარეო ეკონომიკური, ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის კომპლექსური გამოყენების გზით.

საგადასახადო სისტემის შემდგომი სრულყოფის თვალსაზრისით მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია მრავალდონიანი პროგრესული დაბეგვრის (დიფერენცირებული განაკვეთების) სისტემის შემოღება მოგების გადასახადთან მიმართებით, რაც, ჩვენი აზრით, ეფექტიანი საგადასახადო ადმინისტრირების პირობებში უზრუნველყოფს საგადასახადო პოლიტიკის ისეთი მნიშვნელოვანი პრინციპის რეალიზებას, როგორიცაა სამართლიანობა. დაბეგვრის ასეთმა დიფერენციაციამ შესაძლებელია გამოიწვიოს წარმოების ეფექტიანობის სტიმულების რამდენადმე შემცირება, მაგრამ აღნიშნულის საკომპენსაციოდ ასევე აუცილებლად მიგვაჩნია ფართოდ იქნეს შემოღებული ისეთი უმნიშვნელოვანესი მასტიმულირებელი საგადასახადო შეღავათი, როგორიცაა საინვესტიციო-საგადასახადო კრედიტი, ანუ მოგების იმ ნაწილის მოგების გადასახადისაგან გათავისუფლება, რომელიც განკუთვნილი იქნება რეინვესტირებისათვის. ასეთი სარეინვესტიციო რეზერვის გამოყენება სტიმულს მისცემს წარმოების გაფართოებას და გაზრდის მოგების გადასახადით დასაბეგრ ბაზას.

საქართველოს საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემა მნიშვნელოვნად „იკვებება“ არაპირდაპირი გადასახადებით, რომლებშიც ყველაზე მაღალი ხვედრითი წონით, წარმოდგენილია დამატებული ღირებულების გადასახადი. ამდენად, პრინციპული მნიშვნელობა აქვს აღნიშნული გადასახადით დაბეგვრის შემდგომი სრულყოფის აუცილებლობას, რისთვისაც მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ცივილიზებულ საგადასახადო სამყაროში კარგად აპრობირებული დამატებული ღირებულების გადასახადის დიფერენცირებული განაკვეთების ქვეყნის პრაქტიკაში დანერგვა. მნიშვნელოვანია არსებული 18-პროცენტოვანი განაკვეთის აღება სტანდარტულ განაკვეთად და საქონლის ან მომსახურების ტიპის შესაბამისად შემცირებული და გაზრდილი გადასახადის განაკვეთების შემოღება. აღნიშნული მიდგომა საშუალებას მოგვცემს, ერთი მხრივ, შევამციროთ აღნიშნულ გადასახადთან დაკავშირებული მრავალრიცხოვანი (და მრავალგვარი) შეღავათები, მეორე მხრივ კი გავზარდოთ დამატებული ღირებულების გადასახადით დასაბეგრი ბაზა. ამასთან, დამატებული ღირებულების გადასახადის დიფერენცირებული განაკვეთების შემოღება ეკონომიკაში დელიკატური საკითხია, რადგან აღნიშნული ცვლილებების სპონტანურად განხორციელებას შეიძლება ჰქონდეს თავისი ნეგატიური ასპექტები. კერძოდ: 1. დიფერენციაციამ შეიძლება გამოიწვიოს აღნიშნულ გადასახადთან მიმართებით საგადასახადო ადმინისტრირების გართულება; 2. ცალკეულ შემთხვევებში ხელი შეუწეოს კონკურენციის შეზღუდვას; 3. საქონლისა და მომსახურების არასწორი შერჩევის პირობებში ადგილი ჰქონდეს საბიუჯეტო შემოსავ-

ლების მნიშვნელოვან შემცირებას. ამიტომ, აღნიშნული უარყოფითი ზეგავლენის განეიტრალების მიზნით, ზუსტად უნდა შეირჩეს ის საქონელი ან მომსახურება, რომელსაც მიეყენება სტანდარტულისაგან ამაღლებული და დადაბლებული განაკვეთები. აქედან გამომდინარე, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია დამატებული ღირებულების გადასახადის „ამაღლებული“ განაკვეთების დაწესება საკოლექციო საგნების, ანტიკვარული ნივთების, ძვირფასი ნაკეთობების მიმართ, ხოლო „დადაბლებული“ განაკვეთების – ელექტროენერგიისა და ბუნებრივი აირის საბოლოო მომხმარებელზე მიწოდების მიმართ, რასაც, იმავდროულად, ექნება მნიშვნელოვანი სოციალური ფუნქცია.

ეკონომიკის რეფორმირების მიმდინარე ეტაპზე კონკურენტული გარემოს შექმნის მიზნით, პრივატიზაციის ფორსირებული განხორციელების პირობებში, პრიორიტეტულ მნიშვნელობას იძენს მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარება. იმ პირობებში, როდესაც ქვეყანაში ბიზნესის დაწყება მთელი რიგი ფაქტორების გამო არის გართულებული (მაღალი სამეწარმეო რისკი, ჯერ კიდევ არაჯანსაღი კონკურენტული გარემო, მაღალი საპროცენტო განაკვეთები და სხვა), დიდი მნიშვნელობა აქვს საგადასახადო პოლიტიკის გამოყენებით პოტენციური ბიზნესსუბიექტების ბაზარზე გამოსვლის სახელმწიფოებრივ მხარდაჭერას, კერძოდ, მხედველობაში გვაქვს ახლად ფორმირებული სამეწარმეო სექტორის გადასახადებისაგან მთლიანი ან ნაწილობრივი გათავისუფლება გარკვეული პერიოდით ისე, რომ პარალელურად აღიკვეთოს ახალი ფირმების მრავალჯერადი დაფუძნების შემთხვევები შესაბამისი ეფექტიანი მექანიზმების გამოყენებით. ამასთან ერთად, მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია მცირე, საშუალო და მსხვილი ბიზნესსუბიექტების კანონმდებლობის დონეზე გამიჯვნა და შესაბამისი საგადასახადო რეჟიმების გამოყენება მათი საქმიანობის (განსაკუთრებით მცირე მეწარმეობის) ეფექტიანობის ასამაღლებლად.

Besik Bolkvadze

Economic Reforms and the Country's Taxation Direction

Summary

At the modern stage of the country's social-economic development and current reforms - specific to transitional economy requires the existence of an efficient taxation mechanism. In order to provide c regulation of macro-economic processes, it is essential that the role and significance of taxation policy have to be raised. Elaboration of arrangements of its normal functioning and their practical realization is indispensable, since the country's financial-economic situation depends on it.

Perfection of the taxation system is important for perfection of the whole economic system because neither budgetary nor monetary mechanism separately is capable of solving major macroeconomic problems for sustainable functioning of economy. In order to implement a right taxation policy in times of transition to the market economy, it is inevitable to analyze subjective and objective factors and to meet the requirements of transitional economy. This is the most complicated fundamental issue, which affects the formation of right strategy of the country's economic development a great deal.

Бесик Болквადзе

Экономические реформы и вектор налоговой политики страны

Резюме

На современном этапе социально-экономическое развитие страны и текущие реформы характерные для переходной экономики требуют существования эффективных налоговых механизмов. Для обеспечения эффективного регулирования макроэкономических процессов большое значение имеет роль налоговой политики. Улучшение его функционирования обязательно, поскольку от него зависит социально-экономическое состояние страны. Совершенствование налоговой системы многозначимо для совершенствования экономической системы в целом. Так как, не налоговые и не монетарные механизмы по отдельности не могут решить основные макроэкономические проблемы. При переходе на рыночную экономику проведение правильной налоговой политики требуют анализ действующих на нее субъективных и объективных факторов, что способствует формированию правильной экономической политики страны.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ბ. ბოლქვაძე. ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკის კოორდინაციის მნიშვნელობა საქართველოს გარდამავალ ეკონომიკაში. თბილისი, „უნივერსალი“, 2009. 255 გვ.
2. თ. გამსახურდია. საქართველოს საგადასახადო-საბიუჯეტო სისტემის ფუნქციონირების პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე. თბილისი, „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2003. 286 გვ.
3. თ. მაღლაკელიძე. გადასახადები და მაკროეკონომიკური რეგულირება. თბილისი, „სიახლე“, 1999. 185 გვ.

4. ვ. პაპავა. პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა (თეორია და პოლიტიკა). თბილისი, „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2005. 326 გვ.
5. ე. ხმაღაძე, ი. შავიშვილი, დ. ხატიაშვილი. საქართველოს საგადასახადო კოდექსის კომენტარები. თბილისი, 2005. 735 გვ.
6. Занадворов В.С., Колосницына М.Г. Экономическая теория государственных финансов. Москва, ГУ ВШЕ, 2006. 391с.
7. Тадеев А.А. Налоги и налогообложение. Москва, „Приор-издат“, 2004. 492с.
8. Улюкаев А.В. Проблемы государственной бюджетной политики. Москва, „Дело“, 2004. 543с.
9. Финансовая система и экономика. Под. ред. В.В. Несторова и Н.С. Желтова. Москва, „Финансы и статистика“, 2004. 420с.

შრომის სოციოლოგიის წარმოშობისა და აქტუალობისათვის

იმის მიუხედავად, რომ შრომის სოციოლოგია ახალგაზრდა მეცნიერებაა, მას საკუთარი ისტორიული განვითარება და აქტუალობა გააჩნია, რომლის შესწავლა აუცილებელია მისი მნიშვნელობისა და პერსპექტივების გათვალისწინებით.

ცნობილია, რომ შრომასა და შრომით ურთიერთობებზე გარკვეული წარმოდგენა ადამიანებს დიდი ხნით ადრე ჰქონდათ და მოპოვებული ცოდნა, თუმცა მარტივი, მაგრამ მაინც ხანგრძლივი დაკვირვების შედეგად იყო აღიარებული (მარქსი, 1954:227). ეს ის პერიოდია, როცა სოციოლოგიაზე და, მით უმეტეს, შრომის სოციოლოგიაზე, ადამიანებს ჯერ კიდევ არავითარი წარმოდგენა არ აქვთ.

შრომასა და მასთან დაკავშირებულ პროცესებზე შეხედულებები (ისევე როგორც საზოგადოებასა და საზოგადოებრივ მოვლენათა კანონზომიერებებზე) თანდათან ყალიბდებოდა, მაგრამ შრომის სოციოლოგიის, როგორც სრულიად ახალი სამეცნიერო მიმართულებების ჩასახვისა და წარმოშობის შემდეგ უფრო მეტი სიზუსტე შეიძინა სოციალურ-ეკონომიკურ ურთიერთობათა კვლევამ (სხვა საზოგადოებრივ მეცნიერებებთან შედარებით), რომელიც თავისთავად გულისხმობდა საზოგადოების კლასობრივი სტრუქტურის, კლასთა შორის ურთიერთობის, სხვადასხვა სოციალურ ფენებისა და ჯგუფებს შორის დამოკიდებულების და სხვა უმნიშვნელოვანესი საკითხების მეცნიერულ ფიქსაციას.

კაცობრიობის ისტორიის მანძილზე მუდამ იყო სწრაფვა (ცხადია, არსებული ცოდნის შესაბამისად) შრომა, როგორც განსაკუთრებული საზოგადოებრივი მოვლენა, მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის ფონზე აეხსნათ, ამ პროცესში ადამიანის გამორჩეულ როლზე ხაზგასმით (მარქსი, 1953:314). ხანგრძლივი დროის მანძილზე, საწარმოო ძალთა განუვითარებლობის პირობებში, ამ საკითხთან დაკავშირებით მოსაზრებები ურთიერთსაპირისპიროც იყო და ბევრ რაიმეში ნეგატიურიც. მხოლოდ ახალ დროში შეიცვალა შრომასთან დაკავშირებული შეხედულებები პოზიტიურად, ამავე დროს, იგი „ბედნიერების ნამდვილ წყაროდაც“ კი იქნა აღიარებული.

უნდა აღინიშნოს: ანალოგიურ საკითხებზე სხვადასხვა ასპექტით მსჯელობას წინა ეტაპებზეც ვხვდებით, მაგრამ შრომის სოციოლოგიური კვლევა მხოლოდ საზოგადოების განვითარების საფეხურების შესა-

ბამისად სრულყოფდა თავის შესაძლებლობას და უზრუნველყოფდა მეცნიერული ძიების წინასწარ განსაზღვრულ ამოცანებთან მიახლოებას, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვან მოვლენად უნდა ჩაითვალოს (ლუტიძე, 2002:9; 165).

საკითხის სიცხადისათვის აუცილებელია შრომის სოციოლოგიის, როგორც მეცნიერების შესწავლის საგნის და მეცნიერების სხვა დარგებთან მისი დამოკიდებულების გარკვევა (ზდრავომისლოვი, 1975:25-32; 32-44).

შრომის სოციოლოგია რომ სპეციალური მეცნიერებაა, ეს ეჭვს უკვე აღარ იწვევს, მაგრამ მისი კვლევის საგნის შესახებ არსებული მოსაზრებები ჯერ კიდევ არ ემთხვევა ერთმანეთს და ხშირად მწვავე დისკუსიებსაც იწვევს. ცნობილი სოციოლოგის დანილო მარკოვიჩის აზრით შრომის სოციოლოგია იკვლევს შრომას, როგორც საზოგადოებრივ მოვლენას, ყველა მისი დამახასიათებელი ნიშნის მიხედვით (რასაც ვერ ახერხებენ სხვა საზოგადოებრივი მეცნიერებანი თავიანთი სპეციფიურობის გამო). მას აინტერესებს ის საზოგადოებრივი ურთიერთობები რომლებშიც ადამიანები შედიან როგორც შრომის პროცესის აქტიური მონაწილეები და ხელს უწყობენ ამ ურთიერთობათა მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების გამოვლენას, საწარმოო ძალთა განვითარების დონის, შრომითი კოლექტივების საწარმოო ურთიერთობების, მათი მოქმედების ეფექტიანობის და სხვა მომენტების გათვალისწინებით (Маркович, 1988:26). ამ განმარტების მიხედვით საკითხები, რომლებიც შრომის სოციოლოგიის კვლევის სფეროში შემოდის დიდი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობისაა, ხოლო მათი შესწავლა და სათანადო ანალიზი დარგის, როგორც სამეცნიერო მიმართულების, შესაძლებლობების დადასტურებაც, რაც ბუნებრივია გარკვეულ სიძნელეებსაც არ გამოირიცხავს.

როგორც სპეციალისტები აღნიშნავენ, სოციოლოგიური კვლევის სფეროში ორი ტენდენცია გამოიკვეთა. მათ შორის, პირველი მდგომარეობს იმაში, რომ ადამიანთა საზოგადოების მეცნიერული შესწავლა უნდა განხორციელდეს ყოვლისმომცველი მასშტაბით (არსება, მოვლენა, სტრუქტურა, კანონზომიერება, განვითარების ფაზები და სხვ.). ასეთი გამოკვლევების შედეგები იძლევიან სხვადასხვა თეორიებს, ამავე დროს, მათში ნათლად იკვეთება სოციოლოგიის, როგორც მეცნიერების შესწავლის საგნის მნიშვნელობაც.

მეორე ტენდენციის მიხედვით აუცილებელი ამოცანაა უმნიშვნელოვანესი საზოგადოებრივი მოვლენების ღრმამეცნიერული შესწავლა, ე.ი. სოციალური ცხოვრების ცალკეული სფეროს დეტალური ანალიზი. ამას შედეგად უნდა მოჰყვეს (და მოჰყვება კიდევ) სპეციალური სოციოლოგიების, როგორც დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინების წარმოშობა და დაფუძნება, რაც თავისთავად გულისხმობს ახალი სოციოლოგიური თეორიების ჩასახვისა და განვითარების პროცესს (Маркович, 1988:26).

სპეციალური სოციოლოგიების წარმოშობა და განვითარება არ ნიშნავს სოციოლოგიის მხოლოდ ემპირიულად ზუსტ მეცნიერებად დარჩენას. მან ხელი უნდა შეუწყოს საზოგადოებრივი მოვლენების სოციოლოგიური თვალსაზრისით კვლევის გაღრმავებას, თეორიული და აბსტრაქტული წარმოდგენების შეერთებას პრაქტიკული საზოგადოებრივი მოქმედების შედეგებთან.

სპეციალური სოციოლოგიური მეცნიერებები, ცხადია, ერთბაშად არ წარმოშობილან და არც მათი განვითარების პროცესშიც იყო დაცული სავალდებულო თანაბარზომიერება. აღსანიშნავია ისიც, რომ მე-19 საუკუნეში დაწყებულმა ამ პროცესმა (იგულისხმება სპეციალური სოციოლოგიების წარმოშობა და განვითარება) ჩვენს დრომდე მოაღწია და კვლავაც გრძელდება. ამ მხრივ არსებული მნიშვნელოვანი წარმატების მიუხედავად ზოგიერთი სპეციალური სოციოლოგიის საგანი დღესაც არ არის ზუსტად განსაზღვრული. ბუნებრივია, ეს ხელს უშლის მონათესავე საზოგადოებრივი მეცნიერებებიდან მათი გამოყოფის შესაძლებლობას და საბაბს იძლევა ამ მიმართულებებზე გარკვეული ეჭვის არსებობისათვის. ცხადია, მეცნიერების რომელიმე დარგის მეტისმეტი დანაწევრება გაუმართლებელია და თვით დარგისათვისაც საზიანო, მაგრამ, დღეს, სპეციალური სოციოლოგიების აუცილებლობისადმი გულგრილობა განვითარების საწინააღმდეგო პოზიციაზე დგომა იქნებოდა.

არსებული პრობლემების მიუხედავად, შრომის სოციოლოგია დღეს ერთ-ერთი ყველაზე დაწინაურებული სპეციალური დარგია. თუმცა, როგორც აღინიშნა, მისი დიდი მნიშვნელობისა და მეცნიერული აუცილებლობის აღიარებასთან ერთად, ამ მიმართულების საგანზე ერთიანი აზრი ჯერ კიდევ არაა საბოლოოდ დაზუსტებული. ეს მას ხელს არ უშლის ადამიანურ შრომას, როგორც განსაკუთრებულ ფენომენს, განიხილავდეს გამოვლენის სხვადასხვა ფორმაში, საზოგადოებრივი განვითარების კანონზომიერებებისა და შრომის პროცესში ჩაბმული ადამიანების ადგილის მაქსიმალურად გათვალისწინების აუცილებლობასთან კავშირში. ამავე დროს, შრომის სოციოლოგია ვალდებულია (დაინტერესებულიც) გაარკვიოს არაშრომითი ცხოვრების გავლენა ადამიანის შრომითი მოღვაწეობის სხვადასხვა მხარეზე მისი ზემოქმედების შედეგების მიხედვით და ა.შ. ახლა უკვე ცხადია, რომ მეცნიერების ამ დარგის წარმოშობა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ადამიანური შრომის კომპლექსური შესწავლის მზარდ მოთხოვნილებასთან, ისევე როგორც, მექანიზაციისა და ავტომატიზაციის ფართო მასშტაბით დანერგვის აუცილებლობასა და ამით ადამიანური შრომისა და სამუშაო დროის გამოყენების პროცესში მომხდარ დიდ ცვლილებებთან (Маркович, 1988:26).

ფაქტია, რომ შრომის სოციოლოგია წარმოიშვა, როგორც კონკრეტული პასუხი საზოგადოებრივ მოთხოვნილებაზე-გამოიკვლიოს და მეცნიერულად დაასაბუთოს საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომასა და სხვა დანარჩენ საზოგადოებრივ მოვლენებს შორის არსებული

სპეციფიკური კავშირები, შრომის პროცესში ადამიანის შრომასა და მის მდგომარეობასთან მჭიდრო ურთიერთობაში მყოფი მოვლენები, შრომის საშუალებებსა და მისი გამოყენების პირობებს შორის არსებული დამოკიდებულებები და სხვ. (მეგრელიძე, 1990: 178,180).

შრომის სოციოლოგიის, როგორც მეცნიერების აუცილებლობის დასაბუთების სტიმულს აძლევდა არა მხოლოდ საზოგადოებრივ მეცნიერებათა რიგი დარგების მიერ შრომის პროცესის სათანადოდ შეუსწავლელობა, არამედ, როგორც წარმოებით ურთიერთობებში ისე საზოგადოებრივი შრომის სხვადასხვა ასპექტებში ადამიანის ფაქტორის სათანადოდ გაუთვალისწინებლობა და მრავალი სხვა. ყველა ეს მომენტი ერთად აღებული, ცხადია, ხელს უშლიდა სოციალური განვითარების პროცესის სათანადოდ გააზრებას და სრულყოფილად წარმოდგენას.

ახლა უკვე დასაბუთებულია, რომ შრომის სოციოლოგია აღმოცენდა იმ დისციპლინათა შესაყარზე, რომლებიც თავიანთ კვლევებში განსაკუთრებულ ადგილს უთმობდნენ საზოგადოებრივი შრომისა და მისი შემოქმედის-ადამიანის პრობლემის მეცნიერულ გადაწყვეტას და ამ ორ მხარეს შორის არსებული მრავალმხრივი ურთიერთობის ყოველმხრივი ანალიზის მეცნიერების ახალი დარგის სპეციალური კვლევის საგნად ქცევას. და ეს ასეც მოხდა.

ცალკეულ ქვეყნებში შრომის სოციოლოგიის წარმოშობასა და განვითარებაზე გავლენას ახდენდა არსებული საზოგადოებრივი ურთიერთობები, მეცნიერული აზრისა და სამეცნიერო-ტექნიკურ საშუალებათა განვითარების დონე და სხვა სპეციფიკური პირობები. აღსანიშნავია ისიც, რომ დასავლეთის ქვეყნებში სამრეწველო და შრომის სოციოლოგიის წარმოშობა დროში არ ემთხვევა ერთმანეთს. პირველი დაკავშირებული იყო მაღალ სამრეწველო მოგებასთან და იმ ფაქტორების მოქმედებასთან, რომლებიც ხელს უწყობდნენ შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებას და გავლენას ახდენდნენ ადამიანური შრომის სხვადასხვა ასპექტზე. აქ სხვა მომენტებიც უნდა ყოფილიყო გათვალისწინებული: მუშათა კლასის მზარდ დარაზმულობაზე ზეწოლა, კლასობრივი ზავის პროპაგანდა და სხვა არანაკლებ საგულისხმო მოვლენები, რასაც უნდა უზრუნველყო წარმოების საშუალებებზე მმართველი კლასის მონოპოლიის შენარჩუნება მაღალი მოგების უზრუნველყოფის ინტერესებთან ერთად. აღსანიშნავია, ისიც რომ წამყვან კაპიტალისტურ ქვეყნებში სოციოლოგიურ კვლევებში, ისევე როგორც საზოგადოებრივ მეცნიერებებში, ნაკლები ყურადღება ექცეოდა ზოგადთეორიულ საფუძვლებს და მათი შედეგების სისტემატურ გამოყენებას ყველაზე მნიშვნელოვან მეცნიერულ განზოგადოებებში. ისინი ძირითადად ემსახურებოდნენ წარმოებაში სოციალური კლიმატის „გაუმჯობესებას“, „უკონფლიქტო სიტუაციების“ შექმნას და სხვა პრაქტიკული საკითხების მოგვარებას. ასეთი პოზიცია კი შორსაა იმისაგან რასაც შრომის სოციოლოგია ისახავს მიზნად: კონკრეტულ გამოკვლევათა შედეგებში არა მხოლოდ კონკრეტულ-შრომით პროცესებში ჩაბმულ

ადამიანთა მდგომარეობაზე აქცენტირება, არამედ მთელი საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პრობლემების მეცნიერული გადაწყვეტისათვის პირობის მომზადება.

ფაქტია, რომ შრომის სოციოლოგიურ გამოკვლევათა შედეგები ხელს უწყობენ შრომითი პროცესების რაციონალურ ორგანიზაციას, ადამიანთა ბუნებრივ არსებასთან თანხმობას, კონკრეტულ-ისტორიული პირობების შესაბამისად მათი შესაძლებლობების მაქსიმალურად გამოვლენას და, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, ადამიანთა საზოგადოებრივ შრომასთან დაკავშირებული თეორიული მოსაზრებების შემოქმედებით სრულყოფას.

შრომის სოციოლოგიის წარმოშობასა და სწრაფ განვითარებას მრეწველობის სფეროში ჩაბმულ ადამიანთა მდგომარეობაში მომხდარმა ცვლილებებმაც მისცა ბიძგი. მრეწველობის განვითარებასთან ერთად წინა პლანზე წამოიწია სოციალურ-ეკონომიკური, სოციალურ-პოლიტიკური, მორალურ-ფსიქოლოგიური და სხვა საკითხები, რომელთა შესაბამისი ადეკვატურობით გადაწყვეტა, თეორიულთან ერთად ემპირიული კვლევის ფარგლებში იყო შესაძლებელი. ამიტომ, ამ ახალ ეტაპზე, სოციოლოგიას ხელი უნდა მოეკიდა ისეთი საკითხებისათვის, რომელთა კვლევა თავისი წარმოშობის დასაწყისში არ ჰქონდა განსაზღვრული.

ახლა მისი კვლევის სფეროს შეემატა ადამიანთა შრომითი რეზერვებისა და პროფესიული ორიენტაციის პრობლემების შესწავლა, ადამიანთა პროფესიებსა და საზოგადოებრივ მოვლენებს (ურთიერთობებს) შორის არსებული ურთიერთდამოკიდებულებები, არაშრომითი ცხოვრების გავლენა შრომით დაკავებულ ადამიანთა ქცევაზე, შრომისადმი დამოკიდებულებაზე და სხვ.

სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუციის შედეგად საწარმოო ძალთა დონეში და ადამიანური შრომის სტრუქტურაში დიდი ცვლილებები მოხდა. ავტომატიზაციით გამოწვეულმა ცვლილებებმა (სიახლეებმა) ადამიანი უფრო მჭიდროდ დაუკავშირა წარმოებას. ადამიანის შრომითი საქმიანობის შინაარსში მომხდარი ცვლილებები ამ ცვლილებების საფუძველსაც შეეხო. ეს ეხება არა მხოლოდ შრომის ორგანიზაციის, არამედ, უპირველესად, შრომის პროცესი მონაწილეთა სოციალურ-ეკონომიკურ მიდგომარეობას, შრომის კულტურას, სამუშაო და არასამუშაო დროის რაციონალურ გამოყენებას, სოციალურ სფეროში დასაქმებულთა სამართლებრივ მხარეს და მრავალ სხვას. ამ საკითხების შესწავლით სოციოლოგიას შეუძლია დაადგინოს, თუ როგორ და რა ფორმით ახდენენ ეს ცვლილებები გავლენას ადამიანთა მდგომარეობასა და შრომით მოღვაწეობაზე (Маркович, 1988:9).

შრომის, როგორც საზოგადოებრივი მოვლენის შესწავლას, წინ უნდა უსწრებდეს როგორც თეორიული მნიშვნელობის, ისე პრაქტიკული საკითხების კრიტიკული მიმოხილვა. შრომის სოციოლოგიის მიერ გაწეული ამ მასშტაბის სამუშაოს შესრულების შემდეგ იქმნება მეცნიერული კატეგორიები, რომელთა სისტემატიზაცია რეალურ პი-

რობებს ამზადებს შრომით განსაზღვრული სოციალური ასპექტების რაციონალურად გააზრებისათვის.

შრომის სოციოლოგიის კატეგორიები ამ ამოცანას წყვეტენ არა მხოლოდ ერთი რომელიმე კონკრეტული საწარმოს (ან ორგანიზაციის) მაგალითზე, არამედ ისტორიის მთელს მანძილზე შრომის პროცესში მომხდარი ცვლილების ანალიზის საფუძველზე.

კატეგორიები, რომელთაც შრომის სოციოლოგია ემყარება შრომის პროცესში, შემდეგია: საკუთრივ შრომა, შრომის ხასიათი, შრომის შინაარსი, შრომის ფორმა, შრომის ფუნქცია, შრომის განაწილება, შრომის სტრუქტურა, შრომითი გარემო, შრომის გასხვისება, შრომის განთავისუფლება და ა.შ.

თუ კატეგორიათა სისტემა მთლიანობაში შესაძლებლობას იძლევა მთელი სისრულით გავერკვეთ მათ მიერ ასახული მოვლენების არსში, მაშინ ისინი ემსახურებიან საზოგადოებრივი მოვლენების ყოველმხრივ შესწავლას, რაც, ამავე დროს, არ გამორიცხავს, პირიქით, გულისხმობს გარკვეული წინააღმდეგობის (სიძნელეების) არსებობას კვლევის პროცესში.

მეცნიერული კვლევის სერიოზული შედეგების მოლოდინი მოპოვებული მასალების კრიტიკულ განსჯაზე დამოკიდებული, თეორიული და ემპირიული კვლევა, ხელს უნდა უწყობდეს ასეთ დამოკიდებულებას და ამ გზით შრომის სოციოლოგიის წინაშე დასმული ძირითადი პრობლემების შესაბამის დონეზე გადაწყვეტას.

ცხადია, ეს იმას ნიშნავს, რომ შექმნილია სოციოლოგიური კვლევის სრულყოფილი სისტემა, მაგრამ სისტემატიზებული და თანმიმდევრული კვლევა იქნება ის ქვაკუთხედი, რომელიც მეცნიერების საგნისა და მეცნიერების საზოგადოებრივი როლის ყოველმხრივ გააზრებას სოციოლოგიური პრობლემების ახალ მოთხოვნათა შესაბამისად რეალიზაციის საფუძველად აქცევს.

Constantine Glonti

The Question of Origin and Relevance of the Sociology of the Labour

Summary

In the issue is investigated the sociology of the labour as the new scientific direction, the questions of the origin and the relevance with the consideration of its meaning and the prospects.

Константин Глonti

Вопрос происхождения и актуальности социологии труда

Резюме

В работе изучены вопросы происхождения и актуальности социологии труда, как нового научного направления, с учетом ее значения и перспектив.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ.1, თბ., 1954;
2. კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, თბ., 1953;
3. ბ. ლუტიძე, სოციოლოგია. ნაკვეთი I, თბ., 2002;
4. ა. ზდრამოშისლოვი, სოციოლოგიურ გამოკვლევათა მეთოდოლოგია და პროცედურა, თბ., 1975;
5. Данило Миркович, Социология труда, М., 1988;
6. კ. მეგრელიძე, აზრის სოციალური ფენომენოლოგია, თბ., 1990.

დერეალიზაციის ფენომენოლოგია

ფსიქოლოგიაში ცნობიერება ინტენსიურად შეისწავლებოდა მეცხრამეტე საუკუნეში და მეოცე საუკუნის დასაწყისში (Ярошевский, Анцыферова, 1974:207-216; Джемс, 1902:114-166; Штерринг, 1903:165-174). შემდგომში ასეთი ინტერესი შემცირდა და ცნობიერების პრობლემების შესწავლა ძირითადად ფსიქოპათოლოგიაში შენარჩუნდა (ზურაბაშვილი, 1958:132-137; ბუღაღა, 1968:215-263;273-289; Кербиков, 1968:62-89; Зейгарник, 1986:49-57). ბოლო დროს ცნობიერებისა (იმედაძე, 2008:105-146; Майерс, 2001: 282-329) და განსაკუთრებით ცნობიერების აშლილობების სადმი (Дмитриева, 1999:75-109; Radovic, Radovic, 2002: 271-279; Sierra, Lopera, Lambert, Phillips, David, 2002:530-532; Hunter, Sierra, David, 2004:9-18; Lambert, Sierra, Phillips, David, 2002:141-154; Mintzer, Stoller, Griffiths, 1999:200-209; Simeon, Knutelska, Nelson, Guralnik, 2003:990-997; Lickel, Nelson, Lickel, Deacon, 2008:4) მიძღვნილი გამოკვლევების რაოდენობა ძლიერ გაიზარდა. ზემოთ მოყვანილი ლიტერატურის შესაბამისად დერეალიზაცია ცნობიერების აშლილობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გამოვლინებაა, რომელიც ზოგჯერ დეპერსონალიზაციასთან ერთ კონტექსტში განიხილება. დერეალიზაცია გაიგივებულია გარე სამყაროს აღქმაში ისეთ ცვლილებებთან, როდესაც ის არარეალური და უცნაური ჩანს. ამ შემთხვევაში გარე სამყარო გაზნდოვანებულია, ემოციების გამოწვევის ძალა დაკარგული აქვს, მას უშუალოება აკლია. ეს მდგომარეობა შეიძლება გამოწვეული იყოს წარმავალი გვერდითი ეფექტით, რომელიც წამლებით, მწვავე ინტოქსიკაციით, უძილობით, სტრესით არის გამოწვეული. დერეალიზაცია არის გარე სამყაროს არარეალობის სუბიექტური გამოცდილება, იმ დროს როდესაც დეპერსონალიზაცია არის საკუთარი ფსიქიკის, საკუთარი “მე”-ს ერთგვარი არარეალობის განცდა. ამჟამად გავრცელებული აზრის თანახმად გარემოს დერეალიზაცია და საკუთარი თავის დეპერსონალიზაცია დამოუკიდებელი ცნებებია. მთავარი მიზეზი აქ ნოზოლოგიაშია, მათი მრავალი სიმპტომი თანაარსებობს, მაგრამ მნიშვნელოვანია აგრეთვე ისიც, რომ საკუთარი თავის ფენომენოლოგიური გამოცდილება სულ სხვაა, ხოლო სამყარო სულ სხვაა. დერეალიზაციის დროს გარემოს აკლია სიცხადე, ემოციური შეფერადებულობა, ის დაშორებულია, გაურკვეველია, გაშეშებულია, სილუეტურია. ყველაფერი ირგვლივ გაურკვეველობასთან არის დაკავშირებული, გარემოს აკლია გამოკვეთილობა, თითქოს ის

დაფარულია ვუაღიოთ. ადამიანს ეეჭვება გარემოს საგნების, ადამიანების, საერთოდ გარე სამყაროს რეალური არსებობა. დერეალიზაციის აფექტს უკავშირებენ უსულო საგნების გასულიერების ეფექტის დაკარგვას, რადგან ჩვეულებრივ ადამიანები გარემოს საგნებს და ბუნებას მიაკუთვნებენ საკუთარ გრძნობებს, გუნება-განწყობილებას, ხოლო ამ აფექტის დროს გარემო ხდება უსიცოცხლო, მკვდარი, ემოციური უკუკავშირისაგან დაცლილი. გარემო შეიძლება გადაიქცეს რაღაც ავის მომასწავებელ, მისტიკურ სიტუაციად. ჩვეულებრივ – ამ აფექტს უკავშირებენ “დეჟავიუ”-ს – უკვე ნანახის განცდას, და “ჟამევიუ”-ს – უნახავის, არ გაგონილის განცდას, როდესაც აღქმა უცხოვდება და კარგად ნაცნობი გარემო პირველად აღქმულად ეჩვენება ადამიანს. ყურადღებას იწვევს აგრეთვე ე. წ. დაბნეულობის, დაფანტულობის (გაოცება, გაცბუნება) განცდა, რომელიც წარმოიშობა ფსიქიკური აშლილობის მწვავე განვითარების დროს და იწვევს თვითცნობიერების, შემეცნებისა და გარემოსთან შეგუების სწრაფ დარღვევას. ასეთი აშლილობის დროს ადამიანს საკუთარი ცნობიერება წარმოუდგება როგორც უცნაური, აუხსნელი, რომელიც აგრეთვე შეიძლება დაკავშირებული იქნეს გარემოს ისეთ ახალ, უცნაურ ცვლილებებთან, რომლის აზრი გაურკვეველია ადამიანისათვის. ადამიანი უსუსურად გამოიყურება, მისი გამომეტყველება გაოცებას, მხერაკი შეწუხებულობის, არამყარობის, რაღაცის ძიების გამოშხატველია. ასეთ შემთხვევაში ადამიანის მოძრაობები და პასუხები დაურწმუნებლობასთან არის დაკავშირებული, მეტყველებას აკლია თანმიმდევრობა, გამართულობა, ის ხშირი წყვეტილობით ხასიოდება. ადამიანი მის საუბარში მრავალ შეკითხვას სვამს. დაბნეულობას არცთუ იშვიათად თან ახლავს ე.წ. “ჰიპერმეტამორფოზი”, ანუ მეხსიერების ზეცვლილება, როდესაც ადამიანი გადამეტებულ ყურადღებას აქცევს ისეთ დეტალებს, რომლებსაც ჩვეულებრივ ნაკლებ ყურადღებას აქცევენ, მაგალითად, ლაქას კედელზე, ვიდაცის შემთხვევით მოძრაობას, ოთახის განათებაში ცვლილებას და ა.შ. ამ მდგომარეობის სიმტომებად ასახელებენ მუდმივ წუხილს ან უცნაურ ფიქრებს, როდესაც ადამიანს უჭირს მათგან თავის დაღწევა.

დერეალიზაცია ნელ-ნელა ყალიბდება წუხილის გრძნობის ზრდასთან ერთად, მაგრამ ის შეიძლება უცებ გამოვლინდეს პანიკური შიშის შეტევის დროს, როდესაც შეუძლებელია ან რთულია მისი იგნორირება. ხშირად ადამიანს მიაჩნია, რომ ასეთი შემაწუხებელი სიმპტომი უბრალოდ შემფოთების შედეგია და ის ფიქრობს, რომ მიზეზი რაღაც უფრო სერიოზული უნდა იყოს. ასეთ ფიქრებს კი თავის მხრივ შეუძლია გამოიწვიოს უფრო მეტი წუხილი, რაც გააუარესებს დერეალიზაციას. დერეალიზაცია შეიძლება დაკავშირებული იყოს ეპილეფსიასთან, მიგრენტან და თავის დაზიანებასთან, როდესაც სუსტდება გარემოს ემოციური შემეცნება და როგორც შედეგი ვლბულობთ ისეთ გარემოს, რომელიც უსიცოცხლო, ემოციების გამოწვევის უნარმოკლებულ სამყაროდ წარმოგიდგება. დერეალიზა-

ცია შეიძლება გამოწვეული იყოს ვესტიულარული დარღვევებით, ინფექციის ზემოქმედებით, როდესაც ტვინი ღებულობს არათანმიმდევრულ სიგნალებს, რაც ხელს უშლის გარე სამყაროს ობიექტური სურათის შემეცნებას და ადამიანს უვითარდება დერეალიზაციის განცდა.

ჰალუცინოზენები, მესკალინი, კანიბასისი, ანტიდეპრესანტები, კოფეინი და სხვა იწვევენ ისეთ გრძნობებს, რომლებიც წააგავენ დერეალიზაციას განსაკუთრებით ამ ნივთიერებათა გადამეტებით გამოყენების შემთხვევაში. დერეალიზაციის სიმტომები დასტურდება ძილის ძლიერი დარღვევების, დეპერსონალიზაციის, პიროვნული აშლილობების, ბიოლარული აშლილობების, შიზოფრენიისა და შფოთიანობის დროს. საყურადღებოა, რომ დერეალიზაციის მსუბუქი ფორმა წარმოიშება მაშინაც კი, როდესაც იძულებით გათავისებულია უცხო ფენომენოლოგიური კონსტრუქტი. ჩვეულებრივ, ადამიანი საკუთარი მიდრეკილების შესაბამისად ცდილობს დაეუფლოს გარე ფიზიკურ, სოციალურ თუ ფენომენოლოგიურ სამყაროში არსებულ ღირებულებებს. ღირებულებების ასეთი გათავისება იძულებითი წესის შესაბამისადაც არის შესაძლებელი. მაგრამ ამ შემთხვევაში ადამიანში ასეთი იძულება ორგვარ მდგომარეობას იწვევს: 1. ბლოკირდება გარემოს ღირებულებების დაუფლების ტენდენცია; 2. გარემოს ღირებულებების დაუფლების ტენდენცია ტრანსფორმირდება საკუთარ ფსიქიკაში და სხეულში განლაგებულ ფსიქიკური თუ ფიზიოლოგიური თვისებების დაუფლებაზე, რაც, ერთის მხრივ, იწვევს საკუთარი ფსიქიკისა და სომატური სტრუქტურის მართვის შესაძლებლობების დაუფლებას, ხოლო, მეორე მხრივ, გარე იძულების საფუძველზე ზიანდება ფსიქოლოგიური თუ ფიზიოლოგიური კონსტრუქტები. გამოყოფენ ე. წ. განვითარების ფსიქოპათოლოგიის მოდელებს: ნიშნების მოდელი, გარემოს მოდელი და ინტერაქციული მოდელი (გაგოშიძე, 2007:15-20). ამტკიცებენ, რომ ნიშნების მოდელის შესაბამისად ნიშანი შეიძლება კიდევ ურთიერთქმედებდეს გარემოსთან, მაგრამ იგი გარემოს გავლენით არ იცვლებოდეს (გაგოშიძე, 2007:15). გავლენაზე დაუქვემდებარებულობა მხოლოდ რაღაც პერიოდის ფარგლებში და რაღაც ვითარებაში შეიძლება იყოს მართებული. მაგალითად, “მე”-ს თვითშეფასება მნიშვნელოვანწილად გარემოს ზემოქმედებით ყალიბდება და თუმცა გარკვეული მდგრადობით ხასიათდება, მაინც სისტემატური წარუმატებლობის შემთხვევაში იცვლება (Рубинштейн, 1970:185). მაგალითად, მ.-ს დეპერსონალიზაციის შემთხვევაში ობიექტურ ვითარებაში წარუმატებლობამ **გააუცხოვა** მისთვის ჩვეულებრივი თვითშეფასების განცდა. ამრიგად გარემოში მომხდარმა ცვლილებებმა გამოიწვია საკუთარი პიროვნების ძალიან მნიშვნელოვანი ნიშნის შეცვლა. პერსონოფიკაციის (პერსონალიზაცია) დროს “ ჩვენს განცდას თან ახლავს ცოდნა იმისა, რომ თვითონ ეს განცდა მე მეკუთვნის, ის ჩემი განცდის შინაარსია. განცდა ყოველთვის ჩემგან მომდინარეობს, ის ჩემი და დღით აღბეჭდილია და ამდენად ჩემი პიროვნების

კუთვნილება... ავადმყოფობის დროს ადამიანის განცდას სწორედ მისთვის დამახასიათებელი ეს ნიშანი ჩამოშორდება. ამ თავისებურ განცდათა გამაერთიანებელი სახელია დეპერსონალიზაცია” (ბჟალავა, 1968:117-118).

ბუნებრივია, რომ ეს ე. წ. **ჩ ე მ ო ბ ი ს** განცდა სხვა არაფერია, თუ არა გარემოს მიმართ ადამიანის **აპროპრიაციული** დამოკიდებულება, როდესაც გარემოს საგნები, მოვლენები თუ ნიშნები **გათავისდება** და ჩვენი პიროვნების **კუთვნილება** ხდება, ანუ გარემოს **პერსონალიზაცია** ხორციელდება (ჩაგანავა, 2004:5-42; 2009:2-78; Чаганова, 1978:5-14; 1995:3-20; 2004: 15-68;). გარემოს **გათავისება** – **აპროპრიაცია** მრავალწახნაგოვანი პროცესია და ამ პროცესისა თუ შედეგების ცვალებადობა თავისებურად აისახება ადამიანის ფსიქიკაში. ნებისმიერი აშლილობა მისი სიძლიერის შესაბამისად უპირველეს ყოვლისა ზემოქმედებას ახდენს ადამიანის ცნობიერებაზე, რაც ცნობიერების **დაბინდებით, გრძნობის დაკარგვით, გაფანტულობით, დაბნეულობით გამოიხატება. ცნობიერების აბნევაში** გამოიყოფა **ასოციაციური, ჰალუცინაციური და ბოდვითი, რაც** ხშირად გვხდება შიზოფრენიის დროს. ავადმყოფები სწორად აღიქვამენ, მაგრამ აღქმული მასალის გადამუშავებისა და გარემოში ორიენტაციის უნარი დაზიანებული აქვთ გაფხვიერებული, წყვეტილი ასოციაციების შედეგად ან ჰალუცინაციებისა და ბოდვების გამო. **მანიაკალური აბნევა** გვხდება ციკლოფრენიის დროს. ის თან სდევს ავადმყოფთა აგზნებას და აზრთა აჩქარებას. **აფექტური აბნევა** გვხვდება ეპილეფსიის, მელანქოლიის, ოლიგოფრენიისა და სხვა ფსიქოზთა შემთხვევებში. ავადმყოფები დაძაბულნი არიან და გარკვეულ აფექტზე კონცენტრირდებიან, რის გამოც ვერ ასახევენ შთაბეჭდილებებს. **ამნეზიური და დემენციური აბნევა** გვხვდება ორგანულ ფსიქოზთა დროს და ჭკუასუსტობით ან მეხსიერების მკვეთრი დაწვეთ აიხსნება. საინტერესოა **ცნობიერების აშლის** შემდეგი სახეები: **გაბრუება, დელირიოზული, ამენციური და ბინდისებრი ცნობიერება.** (ზურაბაშვილი, 1959:134). **ცნობიერების გაბრუებულ** მდგომარეობას ადგილი აქვს თავის ტვინის ორგანულ დაზიანებათა შემთხვევებში, აგრეთვე შიზოფრენიის, თეთრი ცხელების, ინფექციათა და ინტოქსიკაციათა დროს და სხვა. გაბრუებული ავადმყოფების აღქმა მოკლებულია სიზუსტეს და სიცხადეს, რის გამოც დაკარგული აქვთ ორიენტაციის შესაძლებლობა. ღრმა გაბრუებას შესაძლებელია მოჰყვეს **სომნოლენცია, სოპორი ან კომა. სომნოლენციის** დროს ავადმყოფი ძილად არის მივარდნილი. **სოპორი** უფრო ღრმა მდგომარეობაა და წარმოადგენს პათოლოგიური ძილის შემთხვევას. **კომა** წარმოადგენს სრულ უგონობას, რომლის დროსაც ყველა რეფლექსი დაკარგულია. **კომას** დროს ადგილი აქვს ცნობიერების სრულ დაკარგვას. **დელირიოზული ცნობიერება** გვხვდება სხვადასხვა ინტოქსიკაციების და ინფექციების დროს. ავადმყოფები ძლიერ მოუსვენარნი და აგზნებულნი არიან. ამასთან ერთად მათ შენახული აქვთ თვითცნობიერება და

წარმოდგენა თავიანთ “მე”-ზე. ამენციური აშლა წარმოდგენს ყველაზე ღრმად შეცვლილ ცნობიერებას. ამ დროს ავადმყოფს დაკარგული აქვს თვითცნობიერება; ვერ იგებს მისდამი მიმართულ უბრალო კითხვებს, ვერ ერკვევა საგნებში, გაფანტულია, წარმოდგენათა და ემოციურ გაცდათა შორის დარღვეულია კოორდინაცია. **ბინდისებრი ცნობიერება ანუ ეპილეფსიური ცნობიერება** თავდება ძილით და ფსიქოზის შესახებ არავითარი მოგონება არ რჩება. ამ დროს გარემოს აღქმა ხდება პალუცინაციურად და ილუზორულად. ცნობიერების ბინდისებრ შევიწროებას ეკუთვნის ე. წ. **ეპილეფსიური ტრანსი**. ავადმყოფი გარეგნულად სწორად იქცევა, მაგრამ ყველა მისი ქცევა და მოქმედება ჩამოცილებულია მის “მე”-ს. **სომნამბულური, ანუ** ისტერიული ცნობიერების დროს ავადმყოფი ახდენს გადატანილი ფსიქიკური ტრამვის გულყრით განმეორებას; ის ვერ ხედავს რეალურ სინამდვილეს და ყველაფერს აღიქვამს კომპლექსურად. **ონეიროიდულ ანუ სიზმრისებულ ცნობიერების** დროს ავადმყოფები გარემოს აღიქვამენ პალუცინაციურად და ილუზორულად, ისე, როგორც სიზმარში, შეცვლილია წარმოდგენა საკუთარ თავზე, დაკარგულია ლოგიკური მსჯელობისა და განცდათა კრიტიკული შეფასების უნარი, წარმოდგენა დროსა და სივრცეზე (ზურაბაშვილი, 1959:134-137).

როგორც ვხედავთ, ცნობიერების შეცვლა მნიშვნელოვანწილად დაკავშირებულია გარემოს აღქმაში წარმოქმნილ პრობლემებთან, რაც გარემოს შეცვლილ აღქმას განაპირობებს. ეს ყველაფერი კი გარემოს რეალისტურად შემეცნების გართულებაში გამოიხატება. გარემო კი ადამიანისათვის თავისთავად ფიზიკური სივრცის ფსიქოლოგიურ ათვისებულობის პრობლემებთან უნდა იყოს დაკავშირებული. სივრცის სამი განზომილება სიმაღლე, სიგანე, სიგრძე თანმიმდევრულად გაიგივდება ისეთ ფენომენოლოგიურ პარამეტრებთან, როგორიცაა – ღირებულება, სიახლოვე-დაშორებულობა და კუთვნილება (ჩაგანავა, 2001:175-195). ბუნებრივია, რომ ფიზიკური სივრცე დროსთან არის დაკავშირებული, რომლის შემადგენელი ნაწილები-წარსული, აწმყო და მომავალი თანმიმდევრულად, ფენომენოლოგიურად გაიგივდებიან არაცნობიერთან, აწმყო ცნობიერთან, ხოლო მომავალი კი რწმენასთან (ჩაგანავა, 2009:144-171). მატერიის მესამე მახასიათებელი – მასა ფენომენოლოგიურად წარმოგვიდგება ფსიქოლოგიური სიმძიმის სახით, რაც ემოციური “წუხილის” ტოლფას ეკვივალენტად წარმოგვიდგება (ჩაგანავა, 2009:147). ამრიგად ადამიანის ფსიქიკაზე ნებისმიერი ნეგატიური ზემოქმედების (ფილოგენეტიკური, ონტოგენეტიკური, ფიზიკური, ქიმიური, სოციალური, სოციალურ-ფსიქოლოგიური) დროს იცვლება ფიზიკური სამყაროს ფენომენოლოგიური ეკვივალენტების გამოვლენის თავისებურებები, რომლებმაც შეიძლება ფსიქიკურ აშლილობებში პოვოს გამოსავალი ფსიქოლოგიური პრობლემების განვითარებაზე მოქმედ პრედისპოზიციურ, დამახჩარებელ, ხელშემწეობი ფაქტორებისა და პერსონალური დამცავი ფაქტორების ფონზე (გაგოშიძე, 2007:6-12).

ცნობიერების ცვლილებები ძირითადად სინათლისა და სიბნელის შენარჩუნება, დაკლება, ზრდასთან არის დაკავშირებული. როგორც ჩანს, იმის მიუხედავად, თუ რა ადგილი გვიჭირავს ჩვენ ფენომენოლოგიზირებულ სამყაროში, სულ ერთია, მაგალითად, ვერტიკალურ ღირებულებით განზომილებაში, ეს ადგილი მაინც იქნება რომელიმე ადგილზე უფრო ქვემოთ მყოფი და რომელიმე ადგილზე უფრო ზემოთ მყოფი. ამრიგად ჩვენი სურვილის მიუხედავად ჩვენ ყოველთვის, რეალურად შუა ადგილი გვიკავია და აქედან გამომდინარე ზუსტად ეს ადგილი გვაქვს გაიგივებული ცხად, მკაფიო, ნათელ, გამოკვეთილ, გარკვეული კუთვნილების, განსაზღვრულობის, დამოკიდებულების მაჩვენებლებთან. ამიტომ კი ნებისმიერი ზემოქმედება ადამიანის ფსიქიკაზე მაშინვე იწვევს ცვლილებებს და ამიტომ სტაბილურობის შენარჩუნება სიცხადის შენარჩუნებასთან, გარემოს საზღვრების მკაფიოების ხარისხის უზრუნველყოფაში, ნეგატიური და პოზიტიური ზემოქმედების ისეთი პროპორციების უზრუნველყოფაში მდგომარეობს, რომელიც განაპირობებს სიფხიზლის მდგომარეობის დაცულობას, საკუთარი სხეულის, ფსიქიკის, ფიზიკურ და სოციალურ გარემოსადმი დამოკიდებულების მართვას, რაც საშუალებას გვაძლევს აწმყოს ზემოქმედება შევთანხმოთ წარსულის გამოცდილებასთან და მომავლის პერსპექტივებთან, წარსულის გაუცნობიერებელი (ბნელი) ტენდენციები შევუხამოთ აწმყოს გაცნობიერებულ (ნათელ) მდგომარეობას, ხოლო მომავალი განვამტკიცოთ რწმენის საფუძველზე და მას მივაკუთვნოთ აწმყოს თვისებები, რაც მის სიცხადეს და ჩვენდამი დამორჩილების განცდის უზრუნველყოფელი იქნება. აქ საყურადღებო უნდა იყოს აგრეთვე ის ფაქტი, რომ წუხილის გაცდა, რომელიც სიმძიმის აღქმასთან არის გაიგივებული, ჩვეულებრივ ცნობიერების საზღვრების მიღმა იმყოფება და ადამიანი შედარებით სიმსუბუქის პირობებში ცხოვრობს, რომელიც რეალურად სიმძიმის განუცდებლობის ტოლფასია და საკუთარი არსებობის მნიშვნელოვანი პრობლემების გარეშე წარმართვის მაჩვენებელია, რაც ფსიქიკური ჯანმრთელობის აშკარა დიაგნოსტიკური ფაქტორია. ცნობიერების დაბინდვა ვერტიკალურ ღირებულებით სკალაზე ცვლის გარემოსადმი პიროვნების ღირებულებითი დამოკიდებულების ჩვეულებრივ, გათავისებულ საზღვრებს, რაც, უპირველეს ყოვლისა, ღირებულებითი სისტემის დარღვევაში, სიტუაციის თავისად მიჩნევის ხარისხის შეცვლაში, ფენომენოლოგიზირებული ობიექტების მიზიდულობის ძალის შემცირებაში, საკუთრივ ფენომენოლოგიზაციის პროცესის შეჩერებაში, ბლოკირებაში ან წარმოსახვის საფუძველზე გაუმართლებლად გაზვიადებაში გამოიხატება.

პიროვნების ცნობიერება უთუოდ შუალედურ ადგილს **ათავისებს**, რაც პიროვნების არსებობის მიზანშეწონილობის პრინციპების გათვალისწინებით ხორციელდება და ამიტომ არსებობის უზრუნველყოფელი აქტივობით განისაზღვრება, რაც, ერთის მხრივ, მოიცავს ფსიქიკის საკუთარი ნების, მეტყველების, აზროვნებისადმი და წარმოსახვისადმი დამორჩილებას, ანუ ფსიქიკის **ათვისებას** და, მეორე მხრივ, ფიზიკური

გარემოს, როგორც ფიზიკურ ისე ფსიქოლოგიურ **ათვისებას**. გარემოს ფიზიკურ ათვისებას ფაქტობრივად ნებისმიერი ცოცხალი არსება ახორციელებს, მაგრამ გარემოს ფსიქოლოგიური ათვისების უნარი რეალურად მხოლოდ ადამიანს გააჩნია, რაც ფიზიკური სამყაროს ეკვივალენტური ფენომენოლოგიური სამყაროს შექმნით ხორციელდება, რომელიც უზრუნველყოფს ნებისმიერი ადამიანისათვის გარე სამყაროს დამორჩილებას და გარემოს მიმართ ფსიქოლოგიური **ათვისებულობის** განცდის ჩამოყალიბებას, რომელიც ფსიქოლოგიური კომფორტულობის გრძნობას აყალიბებს და ფიზიკური სამყაროს პიროვნებისადმი კუთვნილების გრძნობის ჩამოყალიბებას უზრუნველყოფს. ამავე დროს ასეთი ფენომენოლოგიური სამყარო ადამიანთა საერთო კუთვნილებაა, რადგან მხოლოდ ადამიანთა საზოგადოებაში შემუშავებული ნიშანთა სისტემის (მეტყველებას) მეშვეობით ეძლევა ადამიანს შესაძლებლობა მისი თვალსაზრისით სრულყოფილად ათვისოს გარე ფიზიკური სამყარო. ამრიგად წარმოქმნილი ფენომენოლოგიური სამყარო მედიატორის როლის შემსრულებელია ადამიანსა და ფიზიკურ სამყაროს შორის. მედიატორობა კი სამედიატორო ობიექტებს შორის კომუნიკაციის დამყარების, ერთმანეთის ინტერესების გათვალისწინების, ნეიტრალური როლის შესრულებისა და ამავე დროს ორივე მხარეზე ზემოქმედების მოხდენის საშუალებად უნდა იქნეს წარმოდგენილი. ფენომენოლოგიური სამყარო თვითონ არის ცნობიერების უშუალო შემადგენელი ნაწილი, რომელიც განაპირობებს მთლიანად ცნობიერების მდგრადობას, სტაბილურობას და ერთდროულად ფიზიკური და პიროვნული სამყაროების ერთ საზემოქმედო კონსტრუქტში გაერთიანებას. აქ მაინც მთავარი ის არის, რომ ფიზიკური გარემოს ფენომენოლოგიური ეკვივალენტი ამავე დროს განაპირობებს ფიზიკური გარემოს მოთავსებას ფენომენოლოგიური ეკვივალენტის ფარგლებში. მაგალითად, ხე-მცენარეები არა მხოლოდ სახელდებათ, არამედ, აგრეთვე თავსდებათ ფენომენოლოგიურ ღირებულებით სკალაზე, ანუ ფენომენოლოგიურად იცვლებიან და ფსიქოლოგიური ნიშან-თვისებების მატარებლები ხდებიან. ადამიანის ცნობიერება რეალურად შეუძლებელს ფენომენოლოგიურად შესაძლებლად გადააქცევს. ამ შემთხვევაში ვგულისხმობთ არა უბრალოდ გრძნობის ორგანოების საშუალებით გარემოს ასახვას, რაც, რა თქმა უნდა, გარემოს მარტივი **ათვისების** ფსიქოლოგიური მაჩვენებელია, როდესაც გარემო მაინც რჩება ცოცხალ არსებასთან დაპირისპირებულ სიტუაციად, რომელზეც აწეოს მიღმა წინმსწრები სავარაუდო ზემოქმედებისა და დაქვემდებარების, პიროვნებისადმი მისი მართვის ფარგლებში მოქცევის არანაირი საშუალება ცოცხალ არსებას, გარდა ადამიანისა, არა აქვს. ამრიგად გარემოს ადამიანის ფენომენოლოგიურ სივრცეში მოთავსება ნიშნავს, რომ აღქმული ფიზიკური გარემო გამოდის კონკრეტული ამწამიერი დროის ფარგლებიდან და მთლიანად, დროის ყველა მონაკვეთების პოზიციებიდან განიხილება, რაც ბუნებას ადამიანის კონკრეტული (აწმყოს) აღქმის ფარგლებს მიღმა აყენებს და ეს იმ

დროს, როდესაც ადამიანი თვითონ აწმყოს აღმნიშვნელი ტერმინებით (ახლა, ამჟამად, ამ დროს და სხვა) სინამდვილეში აფართოებს აწმყოს ფარგლებს წარსულისა და მომავლის ხარჯზე. ამრიგად, ადამიანი მისი აწმყო არსებობის ფარგლებს ცნობიერების მეშვეობით აფართოებს წარსულისა და მომავლის ხარჯზე, ხოლო გარემოს არსებობის ფარგლებს, ცნობიერების მეშვეობით ფაქტიურად კონკრეტული აწმყოს მიღმა განიხილავს, რადგან ერთიანი ცნობიერების სივრცეში გარემო ცალკე არ განიხილება და ადამიანის მიერ განიცდება როგორც მისი ფენომენოლოგიური ველის კომპონენტი.

ნებისმიერი ზემოქმედების შედეგად ცნობიერების სივრცის დაკარგვა მისი სხვადასხვა ხარისხით დაბინდვას იწვევს, რაც გარემოს შემეცნებაში ცვლილებების განმაპირობებელია. მაგალითად, ვერტიკალურ, სიმაღლის განზომილებაში, რომელიც ფენომენოლოგიურად ღირებულებასთან არის გაიგივებული ასეთი ცვლილებები შემდეგი სახის განცდების გამოწვევია.

ღირებულებითი (სიმაღლის განზომილების ეკვივალენტი) პარამეტრი. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ჩვეულებრივ, ადამიანი ფსიქოლოგიურ ვერტიკალზე, იერარქიაში იკავებს ისეთ პოზიციას, რომელიც ძირითადად საშუალო სტატუსის (მდგომარეობის, ადგილის, პრეტენზიულობის, თვითშეფასების) ამსახველია. ამ პოზიციაში ადამიანი ანიჭებს უპირატესობას კონტაქტურობას, გუდლიობას, სიახლოვის განცდას, თანასწორობას, დამოუკიდებლობას, თავისუფლებას, გახსნილობას. ამიტომ ცნობიერების **“ჩაბნელება”** იწვევს შემდეგ ცვლილებებს: იზღუდება ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი თვისება, რადგან ისინი ცნობიერ **სინათლესთან** არიან დაკავშირებული, **სუსტდება** სიახლოვის განცდა, რადგან გარემო არ შეესატყვისება ჩვენს მოლოდინებს, ის იცვლება ანუ კარგავს ჩვეულებრიობას და ამიტომ ასეთი გარემო კარგავს აგრეთვე ჩვენი პიროვნებისადმი გარემოს მიკუთვნებულობის განცდის გამომწვევის შესაძლებლობას. უჭკველია, რომ არ არის საკმარისი, რომ ჩვენ ვიყოთ განწყობილნი გარემოს ჩვენი პიროვნებისადმი კუთვნილად განცდისათვის, საჭიროო აგრეთვე, რათა ეს გარემოც იმდენად ათვისებული გვექონდეს ჩვენ ანდა შეესატყვისებოდეს ჩვენს წარმოდგენებს **საკუთარი გარემოს** შესახებ, რომ მას გააჩნდეს ისეთი ფენომენოლოგიური მახასიათებლები, რომლებიც განაპირობენ პიროვნებისათვის მიზიდულობის ძალის არსებობას.

პიროვნება კარგავს აგრეთვე **თანასწორობის განცდას**, რაც აგრეთვე გარემოს პიროვნებისადმი მიკუთვნებულობის განცდის დაკარგვის არაპირდაპირი გამოძახილი უნდა იყოს, რადგან თანასწორად ყოფნის ერთ-ერთი ძირითადი მახასიათებელი ზუსტად, ის არის, რომ ადამიანები იმდენად ახლოს არიან ერთმანეთთან, რომ მათ შეუძლიათ უკუაგლონ უპირატესობა – დამცრობის პირობითობები და კომფორტულად იგრძნონ თავი ერთმანეთთან ურთიერთობაში. **“ჩაბნელების”** შემთხვევაში კი, თუ ადამიანი კონცენტრირებულია საკუთარ სტატუს-

ზე. მაშინ ის ინარჩუნებს საკუთარი სტატუსის შუალედურ მდგომარეობას, მაგრამ, რადგან გარე ფენომენოლოგიური სამყარო გაუფასურებულია, ამიტომ პიროვნება თვითონ ქმნის ახალ ფსევდოფენომენოლოგიურ სამყაროს, რომელიც არ არის შეთანხმებული და აპრობირებული სხვებთან, საზოგადოებასთან და ამიტომ ეს ინდივიდუალიზებული სამყარო მხოლოდ საკუთარი გამოყენებისათვის შეიძლება იყოს განკუთვნილი. ამის გამო ადამიანის წარმოსახვით შექმნილი ფენომენოლოგიური ფსევდოსამყარო **გათავისდება** მის მიერ, მაგრამ **უცხო** რჩება საზოგადოებისათვის. ეს კი ნიშნავს, რომ კონკრეტულ ადამიანსა და საზოგადოებას შორის გაუგებრობის კედელი აღიმართება, რომლის დაძლევა ასეთი მდგომარეობის უკიდურესი ფორმის შემთხვევაში, მხოლოდ პიროვნების მხრიდან არის შესაძლებელი. მაგრამ, რადგან პიროვნება დარწმუნებულია იმაში, რომ ის “ჭეშმარიტად” ასახავს ფენომენოლოგიურად გარე სამყაროს, მას არ შეუძლია შეეგუოს საზოგადოების მიერ ჩამოყალიბებულ ფენომენოლოგიურ სამყაროს. პიროვნების დარწმუნებულობის განცდის არსებობა კი იმით არის განპირობებული, რომ მის მიერ შექმნილი ფსევდოფენომენოლოგიური სამყარო იმდენად ძლიერად არის გათავისებული მის მიერ, რომ მას არ ეპარება ეჭვი ამ წარმოსახული სამყაროს ჭეშმარიტებაში. ასეთი პიროვნების მიერ გარე რეალური სამყაროს დერეაღიზაცია იმაში გამოიხატება, რომ ის, ერთ შემთხვევაში, გაზვიადებისაკენ მიიღტვის, რაც ექსპანსიურ (განდიდების, გამოგონებისა და აღმოჩენის) ბოდვებში გამოიხატება, ხოლო მეორე შემთხვევაში დამცრობისაკენ მიიღტვის, რაც დეპრესიულ (თვითდამცირების, თვითბრალდების, ცოდვიანობის, გაძარცვის, განადგურების, ჰიპოქონდრიის, ნიჰილიზმის) ბოდვებში რეალიზდება. მიაჩნიათ, რომ ბოდვების საფუძვლად შეიძლება მიღებული იქნეს აფექტური ანუ კათათიმიური აზროვნება. ამ შემთხვევაში ბოდვითი მასალა უფარდდება არსებულ ძირითად აფექტურ ტონს. ექსპანსიური, ანუ აწეული გუნება-განწყობილება წარმოშობს განდიდების ბოდვით იდეებს, ხოლო დაწეული გუნება-განწყობილება წარმოშობს თვითბრალდების და ცოდვიანობის ბოდვით იდეებს (ზურაბაშვილი, 1959:119-120).

ცნობიერების **ჩაბნელების** შემთხვევაში, რადგან ბლოკირებულია სიახლოვის განცდა, როდესაც გარემო არ შეესატყვისება ჩვენს მოლოდინებს, ვითარდება აგორაფობია, სოციოფობია, როგორც გუფლიობისა და კონტაქტურობის ბლოკირებულობის შედეგი.

როდესაც ადამიანს აქვს მაღალი სტატუსის განცდა, ხოლო მისი მდგომარეობა არ შეესატყვისება ამ სტატუსით განპირობებულ ვითარებას, მაშინ ფსიქიკაზე ამა თუ იმ ძლიერი ზემოქმედების პირობებში, რომელიც ცნობიერების დაბინდვასაც იწვევს, შედეგად ვღებულობთ იმას, რომ ადამიანს **უუცხოვდება** მისი ამაღლებულობის განცდა, ის საკუთარ თავში იკეტება, რადგან არ უნდა, რათა მისი **დადაბლება** შეამჩნიონ მისი თვალსაზრისით მის დაბლა მდგომარეობა ადამიანებმა,

რომლებთანაც “გათანაბრება” მისთვის ძალიან შემაწუხებელია და რადგან სოციალურ გარემოში არ არსებობს მისი პრეტენზიების დამაკმაყოფილებელი პირობები, ის იძულებულია მიმართოს გვერდით, არაპირდაპირ საშუალებებს, რომლებიც როგორღაც დააკომპენსირებენ მის მიდრეკილებებს, რაც ზოგჯერ დისოციაციური ტენდენციების, მაგალითად, დეპერსონალიზაციის (გამყრელიძე, 2006:41-50) საფუძველზე ხორციელდება, როდესაც თითქოსდა ხდება საკუთარი “მე”-ს გაორება, საკუთარი სხეულის ნაწილების გაუცხოება, გრძნობებისა და აზრების ცვლილება, რომელიც, როგორც წესი შეთანაწყობილია დერეალიზაციასთან (Дмитриева, 1999:203). სხვა შემთხვევაში, ასეთი ადამიანი პიროვნების ისტერიული აშლილობების ნიშნებს ავლენს, როდესაც ის დისკომფორტს გრძნობს, თუ ის არ არის ყურადღების ცენტრში, ახასიათებს ემოციური განცდების ზედაპირებულობა, საკუთარი გარეგნობის ყურადღების მოპყრობისათვის გამოყენება, თეატრალურობა, დრამატიზირებისადმი მიდრეკილება და ა.შ. (Дмитриева, 1999:280). ასეთ მდგომარეობას თან სდევს “დაბლებთან”, “ჭუჭყიანებთან” იძულებითი კონტაქტების გამო გაჭუჭყიანების (მიზოფობიის) შიში.

დაბალი სოციალური სტატუსის მქონე პიროვნებაზე ძლიერი ფსიქოლოგიური ზემოქმედების შემთხვევაში, რაც ცნობიერების დაბინდვას იწვევს, ადამიანი **ფსევდოადალტულობის, ზედირებულ** მდგომარეობაში ვარდება, რადგან რეალობის შეფასების უნარი ძალიან შემცირებული აქვს. მისი ემოციური სფერო უცვლელად განიცდის გაუმართლებელ ცვლილებას. ის ჩვეულებრივ თუ ნეგატიური ემოციების ტყვეობაში იყო, ახლა, უცვლელად, მის წინაშე პოზიტიური ემოციების (ჰიპერთიმია) ფართო სპექტრი გადაიშლება, რომლებიც მისთვის აქამდე უცხო იყო და ახლა მათი მოზღვაება აგრეთვე შემაწუხებელია მისთვის. აქ შეიძლება ადგილი ჰქონდეს აგრეთვე ჩვეულებრივი წუხილის განცდის დაქვეითებას, ანუ ჩვეულებრივზე უფრო გამოხატულ სიმსუბუქეს. ეს კი იმ დროს, როდესაც **წონადობის** განცდა და შესატყვისი წუხილის გრძნობა ფსიქიკურად ჯანმრთელი ადამიანის აუცილებელი კომპონენტია. ამავე დროს ადამიანი გამოდის მისთვის ჩვეულებრივი აზროვნების შეზღუდულობის მდგომარეობიდან და მსჯელობის ფართო ასპარეზი იშლება, რომლის გამოცდილება მას არა აქვს და ამიტომ ასეთი მსჯელობა აშკარად ტენდენციურია, უფრო მეტად ხატოვანია, წარმოსახვითი სფეროს კანონზომიერებათა მოჭარბებით, მიზეზშედეგობრივი კანონების უგულებელყოფით და როგორც წესი, სულაც არ არის გამორიცხული შიზოაფექტური აშლილობების ჩამოყალიბება.

ფიზიკური სიგრძის განზომილების ფსიქოლოგიური ეკვივალენტი **სიახლოვე-დაშორებულობა** ცნობიერების დაბინდვის შემთხვევაში შემდეგ ცვლილებებს განიცდის. ახლობელი სივრცე უცხოვდება, ის უცნობ, არასდროს ნანახ, შეუჩვეველ შეუგუებად გარემოდ წარმოგვიდგება, რაც ფსიქოლოგიაში **“არასდროს ნანახის” (Jamais vu)** სახელწოდებით არის ცნობილი. ამავე დროს ჩვეულებრივ დაშორებული, უცხო

სივრცე ასეთ შემთხვევაში ახლობელ, ჩვეულებრივ, ნაცნობ, განმეორებად, შეგუებულ სივრცედ წარმოგიდგება. ადამიანს ამ სივრცის მიმართ **“უკვე ნახულის”** შთაბეჭდილება (**Déjà vu**) ექმნება.

ცნობიერება, როგორც ცნობილია, სინათლის, სიფხიზლის, სიცხადის, ანუ **აწმყოს** თვალსაჩინო გამოვლენაა და ამიტომ ცნობიერების დაბინდვა არცთუ იშვიათად იწვევს აწმყოს ამნეზიას, ანუ ანტეროგრადულ ამნეზიას, “როდესაც ადამიანს ძველი მოგონებები შერჩენილი აქვს, მაგრამ ახალი არაფერი ამახსოვრდება” (უზნაძე, 1964:421). აქ საყურადღებოა მომავლის შიშის გაძლიერება, რადგან, ჩვეულებრივ, “მუშა მეხსიერება ცნობიერების უშუალო მოცულობის შემადგენელი ნაწილი” არის და ის თავისთავად მოიცავს წარსულს, რომელიც ამ შემთხვევაში შენარჩუნებულია. გაკვირვებას იწვევს ის ფაქტი, რომ ასეთ დროს ჩვენ ძალიან ხშირად, განსაკუთრებით, მოხუცებულობაში განვიცდით მომავლის შიშს, რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ სინამდვილეში ცნობიერება არა მხოლოდ მუშა მეხსიერებას და ამგვარად წარსულს მოიცავს, არამედ აგრეთვე მომავალსაც, უშუალო მომავალსაც მოიცავს და ნორმალური ცნობიერების ფუნქციონირება ამგვარად, წარმოდგენილია **უშუალო მომავლის ცნობიერების სტრუქტურაში ჩართვის გარეშე. მართლაც, აწმყოს საზღვრების გაფართოება და დროის ყველა შემადგენელი ნაწილის ერთდროული დაუფლება უშუალო წარსულის, მომავლისა და აწმყოს ხარჯზე უზრუნველყოფს ცნობიერებისათვის ფუნქციონირების შესაძლებლობებს, რადგან ყველა, სხვა შემთხვევაში აწმყო დროის ძალიან დიდი შეზღუდულობის გამო საერთოდ შეუძლებელი იქნებოდა ცნობიერების ფუნქციონირება.**

ამრიგად, რადგან მომავალი ცნობიერი აწმყოს უშუალო შემადგენელი ნაწილია, ცნობიერების დაბინდვის შემთხვევაში უფრო მეტად ზუსტად მომავალი ზარალდება, ხოლო არაუშუალო წარსული, როგორც ცალკე წარმოდგენილი მეხსიერების ნაწილი არ განიცდის ცვლილებებს და მთლიანად ნარჩუნდება.

ფიზიკური სივრცის განზომილება აპროპრიაციის ფსიქოლოგიაში საკუთრების პარამეტრთან არის გაიგივებული, რომელიც ორ ნაწილად იყოფა. ეს არის საკუთარ თავზე, ნივთზე, სივრცეზე, მოვლენაზე პიროვნების უფლებამოსილების გაერცვლება, რაც ადამიანთა მიერ ამ უფლებამოსილების ცნობა-აღიარებას ნიშნავს, საზოგადოებრივი შეთანხმების ანდა წესის საფუძველზე. საკუთრების პარამეტრიც საზღვრის გავლებასთან, განსაზღვრასთან, გაპიროვნებასთან, მიკუთვნებასთან შეიძლება იქნეს გაიგივებული. საკუთრება ყოველთვის ორ ან უფრო მეტ ადამიანს შორის უფლებამოსილების განაწილებასთან არის დაკავშირებული. ამიტომ, საკუთრების პარამეტრიც სივრცისეულად მხოლოდ განივ, შემზღუდავ, საზღვრის დამდებ ხაზთან შეიძლება იქნეს გაიგივებული. საკუთარი თავისთავად გულისხმობს, რომ არსებობს არასაკუთარი სამყარო, ანუ სამყარო, რომელიც ჩვენს უფლებამოსილებაში არ შემოდის. გასაგებია, რომ ასეთი მდგომარეობა

თავისთავად ცნობიერების **ჩაბნელების** შემთხვევაში იწვევს მნიშვნელოვან ცვლილებებს, რადგან ყველაფერი, რაც კი საკუთარ თავთან, საკუთრების განცდასთან არის დაკავშირებული, იკარგება ანდა იცვლება და შედეგად გვაქვს პიროვნების გაორება, დისოციაცია, შიზოიდური მოვლენები, შფოთიანობა, მძიმე დანაკარგების განცდები და სხვა. ივარაუდება, რომ დაუფლება – მითვისების შესაძლებლობები განპირობებულია პიროვნული და საზოგადოებრივი ტენდენციების ჰარმონიული, შეუღლებული მდგომარეობით, როდესაც საკუთრება განისაზღვრება, როგორც საკუთარი ნების თავისუფალი გამოვლენა იმ საზღვრებში, რომლებიც განპირობებულია საზოგადოებრივი შეთანხმებით და ამრიგად, თვით დაუფლების ტენდენციის რეგულირებადობა განაპირობებს ცნობიერების რეგულირებადობას, რაც თავისთავად ცნობიერების ინტელექტისადმი დამორჩილებულობის მაჩვენებელია.

Guram Chaganava

Phenomenology of Derealization

Summary

In the essay of the author it is submitted the results of the clinical observation on the basis of which is done the conclusion about the connection between the phenomenological world, which is the psychological equivalent of the physical world, with the psychological disorder determined by depersonalization and derealization. Specifically it is considered that the phenomenological world is performing the functions of mediator between physical world and the inner psychics of a person, that is determining the existing of an entity of the consciousness in the structure of the psychics and the phenomenological world, which is not simply reflecting the physical world, but it is its psychological equivalent and therefore is uniting the real world and the inner (subjective) world into entity of the consciousness. So the consciousness is keeping the middle position, which gives to person the possibilities to retain the behavior, psychics, human values, the system of proximity-remoteness, the principles of the property in the bounds of the possibilities of the managing, submission, systematic influence, control and the preservation of the psychological health. Therefore darkening of the consciousness obligatory is provoking the quite a number of psychological disorders, which are determined by the reasons of the peculiar reflection in the consciousness the real and the psychological changings of the outer world, that is provoking the comformable changings of the psychics, because at this event are disturbing not only the middle position of the consciousness as the phenomenological world, but also the middle position of the consciousness as the enlarged present time by owing to the working memory and also immediate future, the middle position of the consciousness on the

vertical line of the hierarchical scale and the determination of the seizure-appropriation by harmonious middle taking into account the personal and social tendencies, when the property is determined as the possibilities to express own will in the limits determined by the social agreement. Therefore the adjustment of the appropriation tendency is determining the adjustment of the consciousness, that is the index of the subordination of the consciousness to the intellection.

Гурам Чаганава

Феноменология дереализации

Резюме

В статье представлены итоги клинических наблюдений автора, по которым делается заключение о взаимосвязи феноменологического мира являющимся психологическим эквивалентом физического мира с психическими нарушениями, опосредованными дереализацией и деперсонализацией. В частности утверждается, что феноменологический мир выполняет посреднические, медиатористические функции между физическим миром и внутренней психикой человека, что и определяет существование единого сознания в составе психики и феноменологического мира не просто отражающего физический мир а являющийся его психологическим эквивалентом и поэтому объединяющим объективный и субъективный миры в единое целое в виде сознания . Таким образом сознание занимает срединное положение, которое дает личности возможность удерживать поведение, психику, человеческие ценности, систему близости-удаленности, принципы собственности в пределах возможности управления, подчинения, систематического воздействия, контроля и сохранения психического здоровья. Поэтому, затемнения сознания с обязательностью вызывают целый ряд психических отклонений, которые опосредуются тем, что в сознании своеобразно отражаются реальные и психологические изменения внешнего мира, что и ведет к соответствующему изменению психики, так как нарушается не только срединная составляющая сознания в виде феноменологического мира, но также срединная составляющая сознания в виде расширенного настоящего за счет рабочей памяти а также непосредственного будущего, срединности положения сознания на вертикальной иерархической шкале и опосредованности возможностей овладения – присвоения гармоничным, срединным учетом личных и общественных тенденций, когда собственность определяется, как возможность свободного проявления своей воли в пределах опосредованного общественным соглашением. Таким образом регулируемость самой тенденции овладения опосредует регулируемость сознания, что является показателем подчиненности сознания интеллекту.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ო. ბუღალავა, ფსიქოზურ განცდათა ფენომენოლოგია, თბ.მეცნიერება, 1968, 304 გვ.
1. თ. გაგოშიძე, ბავშვის ფსიქიკური განვითარების დარღვევები, თბ., 2007, 334 გვ.
2. შ. გამყრელიძე, დეპერსონალიზაციური აშლილობა და მისი მკურნალობის საკითხები, თბ., აიდიო, 2006, 119 გვ.
- ა. დ.ზურაბაშვილი, ფსიქიატრია, თბ., ცოდნა, 1959, 443 გვ.
3. ი.იმედაძე, ფსიქოლოგიის საფუძვლები, თბ., მწიგნობარი, 2008, 428 გვ.
4. დ. უზნაძე, შრომები III–IV (ზოგადი ფსიქოლოგია), თბ., საქ. მეცნ. აკად. გამომბა, 1964, 636 გვ.
5. გ. ჩაგანავა განწყობის ფსიქოლოგიის აქტუალური პრობლემები (მონოგრაფია), აჭარა, ბათუმი, 2001, 223 გვ.
6. გ. ჩაგანავა, ისტორიული და სოციალური ფსიქოლოგიის აქტუალური პრობლემები (მონოგრაფია), გამომცემლობა ბათუმის უნივერსიტეტი, ბათუმი, 2004, 254 გვ.
7. გ. ჩაგანავა, აპროპრიაციის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები (მონოგრაფია), გამომცემლობა "შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი", ბათუმი, 2009, 232 გვ.
8. გ. ჩაგანავა, მუშა მეხსიერება და ცნობიერების ჩამოყალიბება, კრ.: რსუ-ს შრომები, IX, (ფილოსოფია, ფსიქოლოგია, პედაგოგიკა), ბათუმი, გამომცემლობა 'ათუმის უნივერსიტეტი', 2007, გვ. 61-65.
9. Джемс В., Научные основы психологии, СПб, Электронпечатня, 1902, 375 с.
10. Дмитриева Т. Б. (Гл.ред.) Клиническая психиатрия, М., ГЭОТАР МЕДИЦИНА, 1999, 602 с.
11. Зейгарник Б. В., Патопсихология, М., МГУ, 1986, 288 с.
12. Кербиков О.В., Коркина М.В., Наджаров Р.А., Снежневский А. В. Психиатрия, М., Медицина, 1968, 448 с.
13. Маейрс Д., Психология, Минск, Попурри, 2001, 848 с.
14. Рубинштейн С.Я., Экспериментальные методики патопсихологии и опыт применения их в клинике, М., Медицина. 1970, 215 с.
15. Чаганавა Г. Влияние фактора «свой» на процесс восприятия и оценки действий человека. Автореферат кандидатской диссертации, Издательство Института психологии АН Грузии, Тбилиси, 1978, 28 с.
16. Чаганавა Г. Проблемы психологии апроприации, Диссертационный вестник на соискание ученой степени доктора психологических наук, Издательство Института психологии АН Грузии, Тбилиси, 1995, 32 с.
17. Чаганавა Г. Психология страха. Энциклопедический словарь (Монография), Издательство Аджара, Батуми, 2004, 255 с.
18. Штерринг, Психопатология, СПб, Знание, 1903, 277 с.
19. Ярошевский М.Г., Анцыферова Л.И. Развитие и современное состояние зарубежной психологии, М., Педагогика, 1974, 304 с.
20. ^ Radovic, F., Radovic, S., "Feelings of Unreality: A Conceptual and Phenomenological Analysis of the Language of Depersonalization". Philosophy, Psychiatry, & Psychology 9, 2002, 271–279p.
21. ^ Sierra M, Lopera F, Lambert MV, Phillips ML, David AS "Separating depersonalisation and derealisation: the relevance of the "lesion method"". J. Neurol. Neurosurg. Psychiatr. 72 (4), 2002, 530–532 p.

22. ^ Hunter EC, Sierra M, David AS, "The epidemiology of depersonalisation and derealisation. A systematic review". *Social psychiatry and psychiatric epidemiology* 39 (1),2004, 9–18 p.
23. ^ Lambert MV, Sierra M, Phillips ML, David AS, "The spectrum of organic depersonalization: a review plus four new cases". *The Journal of neuropsychiatry and clinical neurosciences* 14 (2) ,2002, 141–154 p.
24. ^ Mintzer MZ; Stoller KB, Griffiths RR ., "A controlled study of flumazenil-precipitated withdrawal in chronic low-dose benzodiazepine users". *Psychopharmacology (Berl)* 147 (2),1999, 200–209 p.
25. ^ Simeon D, Knutelska M, Nelson D & Guralnik O., Feeling unreal: a depersonalization disorder update of 117 cases. *Journal of Clinical Psychiatry* 64 (9),2003, 990-997 p.
26. ^ Lickel J, Nelson E, Lickel A H, Deacon Brett "Interoceptive Exposure Exercises for Evoking Depersonalization and Derealization: A Pilot Study". *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly* 22, 2008, 4 p.

როინ მაღაყმაძე, ვახტანგ შამილაძე,
გურამ ჩაგანავა

პროფესორი ნოდარ კახიძე – 80

*თვალსაჩინო მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე ნოდარ კახიძე
(დაბადების 80 წლისთავის გამო)*

ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის აღზრდილსა და ამ სკოლის ერთ-ერთ ღირსეულ წარმომადგენელს, ეთნოგრაფსა და ისტორიკოსს, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ეთნოლოგიისა და კულტურული ანთროპოლოგიის განყოფილების უფროსს, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს, პროფესორ ნოდარ კახიძეს დაბადების 80 და სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობის 45 წელი შეუსრულდა.

ნოდარ კახიძე დაიბადა 1929 წლის 25 დეკემბერს, ბათუმის (ამჟამად ხელვაჩაურის) რაიონის სოფელ ზედა ჩხუტუნეთში. 1941 წელს წარმატებით დაამთავრა ზედა ჩხუტუნეთის არასრული საშუალო სკოლა, 1950 წელს წარჩინებით დაამთავრა **აჭარისწყლის** სახელმწიფო პედაგოგიური სასწავლებელი, ხოლო 1954 წელს – ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტი ისტორიის სპეციალობით. სტუდენტობის წლებშივე ჩაება სამეცნიერო მუშაობაში, 1952-1954 წლებში მონაწილეობას ღებულობდა საქართველოს პედინსტიტუტების სტუდენტთა V-VI რესპუბლიკურ სამეცნიერო კონფერენციებში, რომლებიც ჩატარდა გორსა და ქუთაისში. პედაგოგიურ ინსტიტუტში სწავლის პერიოდში ხელმძღვანელობდა ისტორიის ფაკულტეტის სამეცნიერო წრეს.

1954 – 1962 წლებში მუშაობდა ჩხუტუნეთის საშუალო სკოლაში ისტორიის მასწავლებლად და სასწავლო ნაწილის გამგედ. პარალელურად ასრულებდა საზოგადოებრივ და სხვა სახის დავალებებს.

1958 წელს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი დაარსდა. მისმა ხელმძღვანელობამ ბატონი ნოდარ კახიძე საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ასპირანტურაში მიაღწინა ეთნოგრაფიის განხრით, სადაც ამ საინტერესო სპეციალობას ეუფლებოდა ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის ფუძემდებლისა და მეთაურის, აკადემიკოს გიორგი ჩიტაიასა და მისი მოწაფის, პროფესორ მიხეილ გეგეშიძის ხელმძღვანელობით.

1965 წელს ნოდარ კახიძემ დაამთავრა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ასპირანტურა ეთნოგრაფიის სპეციალობით. 1966 წლის სექტემბრამდე ხელშეკრულებით მუშაობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეო-

ლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში, საქართველოს ეთნოგრაფიის განყოფილებაში საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ატლასთან დაკავშირებული ლიტერატურული მასალების დამუშავებაზე.

1967 წელს 24 ოქტომბერს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე წარმატებით დაიცვა ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხი თემაზე “აჭარის მთიანი ხეობის ძველი და ახალი ყოფა და კულტურა (მაჭახლის ხეობა)”. 1966 წლიდან დღემდე ბატონი ნოდარი ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტში მუშაობს ჯერ უმცროს, შემდეგ უფროს მეცნიერ თანამშრომლად, 1979 წლიდან კი – განყოფილების გამგედ.

ინსტიტუტში მუშაობის დღიდან იწყება მისი ნაყოფიერი მეცნიერული საქმიანობა. გამოქვეყნებული აქვს 100-ზე მეტი მეცნიერული ნაშრომი, მათგან სამი მონოგრაფია “მაჭახლის ხეობა”, 1974; “ხელოსნობა აჭარაში”, 1990; “ხელოსნობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში”, 2004; მეცნიერული და სხვა ხასიათის მრავალი საგაზეთო სტატია. პროფესო ნოდარ კახიძემ პროფესორ ა. რობაქიძესთან ერთად მნიშვნელოვანი მუშაობა გასწია ოცდასამი ეთნოლოგიური კრებულის კორექტირება-რედაქტირებასა და გამოსაცემად მომზადებაში.

ნ. კახიძე სისტემატურად კითხულობდა მოხსენებებს საქართველოს ეთნოგრაფთა სამეცნიერო სესიებზე, რომლებიც იმართებოდა თბილისში, ბათუმში, სოხუმში, ზუგდიდში, ახალციხეში. მისი უშუალო ხელმძღვანელობით მომზადდა და ჩატარდა განყოფილების ოცზე მეტი ეთნოგრაფიული ექსპედიცია აჭარაში, საქართველოს სხვა რეგიონებში (გურიი, სამეგრელო, იმერეთი, სამცხე-ჯავახეთი).

ნ. კახიძემ, როგორც მაჭახლის ხეობის მკვიდრმა, პირველად შეისწავლა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულად მაჭახლის ხეობა, რომელმაც წარსულში ფართოდ გაითქვა სახელი საქართველოსა და მთლიანად კავკასიაში ხელოსნობით, კერძოდ, ცეცხლსასროლი (კაჟ-ჩახმახიანი თოფები და დამბაჩები), აგრეთვე ცივი საბრძოლო იარაღების დამზადებით. ნ. კახიძემ პირველმა აჩვენა ხეობის როლი და მნიშვნელობა ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ, საზოგადოებრივ, კულტურულ და სამეურნეო ცხოვრებაში. მეორე ნაშრომში მკვლევარმა დეტალურად შეისწავლა ხელოსნობის ჩასახვა-განვითარების ისტორია აჭარის მაგალითზე, ხოლო მესამე ნაშრომში მოცემულია ვრცელი მონაცემები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ხელოსნობის განვითარების შესახებ.

2000 წლის 16 ნოემბერს საქართველოს ეროვნული აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე ნ. კახიძემ წარმატებით დაიცვა ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხი დისერტაციაზე “ხელოსნობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (ისტორიულ – ეთნოლოგიური გამოკვლევა)” და მას მიენიჭა ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი. დისერტაციაში შესწავლილია სამხრეთ-

დასავლეთ საქართველოს ხელოსნობის სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურულ-ისტორიული პრობლემები. ნაშრომი მნიშვნელოვანი წვლილია მრავალდარგოვანი ქართული ხელოსნობის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ შესწავლაში.

პროფესორ ნოდარ კახიძის სამეცნიერო კვლევა-ძიებაში ხელოსნობის საკითხები მთავარი პრობლემაა, რომელსაც იგი ოთხ ათეულ წელზე მეტხანს სწავლობს. ამავდროულად, სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული საკითხების შესწავლითაცაა დაინტერესებული. გამოქვეყნებული აქვს საჟურნალო და საგაზეთო სტატიები აჭარაში გავრცელებულ ხალხურ დღესასწაულებზე, გვარსახელებზე, ტოპონიმიკაზე, აჭარაში მოგზაურ მკვლევრებზე და ა.შ. მან ერთ-ერთმა პირველმა დასვა საკითხი და შეიმუშავა წინადადება-რეკომენდაციები ზემო აჭარაში გავრცელებული ტრადიციული ხალხური დღესასწაულის-შუამთობის, აგრეთვე ხალხური ხელოსნობისა და შინამრეწველობის საკითხებზე, რამაც თავის დროზე დადებითი ნაყოფი გამოიღო.

ნ. კახიძის მონაწილეობდა დიდ კომპლექსურ ეთნოგრაფიულ ექსპედიციებში, რომლებიც გ. ჩიტაიას, გ. ბარდაველიძის, გ. გეგეშიძისა და ა. რობაქიძის ხელმძღვანელობით ეწეობოდა ფშავ-ხევსურეთში, იმერეთში, აჭარასა და გურიაში.

ბატონ ნ. კახიძის მეცნიერულ საქმიანობაზე საუბრისას არ შეიძლება რამდენიმე სიტყვა არ ვთქვათ მის ნაყოფიერ მონაწილეობაზე აჭარის ისტორიის ნარკვევების შექმნაში. იგი თავად არის “ნარკვევების” ოთხტომეულის მეორე ტომის რედაქტორი, რომელსაც მიმდინარე წელს იხილავს მკითხველი.

ბატონი ნოდარ კახიძე სამეცნიერო და მეცნიერულ-ორგანიზაციულ საქმიანობას წინებულად უხამებს პედაგოგიურ მოღვაწეობას შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, სადაც კითხულობს ლექციებს ისტორიულ მხარეთმცოდნეობასა და სპეცკურსში, ეთნოგრაფიის განხრით ხელმძღვანელობს სტუდენტთა საკურსო და სადიპლომო ნაშრომების მომზადებას, ასპირანტთა და ხარისხის მაძიებელთა მუშაობას. ნ. კახიძე სისტემატურად ეხმარება სტუდენტებს ლიტერატურის, თემების შერჩევასა და დამუშავებაში. სხვადასხვა დროს ნ. კახიძე არჩეული იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებულ ეთნოგრაფიულ კომისიაში, ამავე პრეზიდიუმთან არსებული საქართველოს მთიანი რეგიონების კომპლექსური შესწავლის კომისიის აჭარის ქვეკომისიის სწავლულ მდივნად, საქართველოს საისტორიო საზოგადოების აჭარის განყოფილების სამეცნიერო საბჭოსა და ამ საზოგადოების ბათუმის ორგანიზაციის თავმჯდომარედ, იყო საზოგადოების რამდენიმე რესპუბლიკური ყრილობის დელეგატი.

პროფესორ ნოდარ კახიძის მეცნიერული მოღვაწეობა სათანადოდ დაფასდა. ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის 30 წლისთავის იუბილესთან დაკავშირებით დაჯილდოებული იქნა საქართველოს რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს საპატიო სიგელით (1983), ხოლო ნაშრომისათვის “ხელოსნობა აჭარაში” – მიენიჭა აჭარის ავტონომიური

რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს მიერ დაწესებული თედო სახოკიას სახელმწიფო პრემია (1995).

ბატონი ნოდარი არა მარტო კარგი მეცნიერ-მკვლევარია, არამედ შესანიშნავი, დიდი ოჯახის მამა და ბაბუაა. მხურვალედ ვულოცავთ ბატონ ნოდარ კახიძეს დაბადების 80 და სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობის 45 წლისთავს. ვუსურვებთ ჯანმრთელობას და დღეგრძელობას, ახალ-ახალ წარმატებებს სამეცნიერო და პედაგოგიურ სარბიელზე.

პროფესორი ოთარ თურმანიძე – 75

ღვაწლმოსილი მეცნიერი და პედაგოგი

75 წელი შესრულდა გამოჩენილი მეცნიერისა და ღვაწლმოსილი პედაგოგის – ოთარ თურმანიძის დაბადებიდან. დაიბადა 1934 წლის 15 ნოემბერს ხულოს რაიონის (ამჟამად შუახევის) სოფელ სამოლეთში. პატარაობიდანვე ჩაება შრომაში, რადგან მამა ადრე გარდაეცვალა (ოთარი მაშინ რვა წლისაც არ იყო).

სკოლაში წარჩინებული მოსწავლე იყო და 1953 წელს ვერცხლის მედალზე დაამთავრა შუახევის რაიონის უჩამბის საშუალო სკოლა. სწავლა გააგრძელა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის (ამჟამად უნივერსიტეტი) ისტორიის ფაკულტეტზე. აქაც სამაგალითო სტუდენტი იყო და 1957 წელს წარჩინებით დაამთავრა ინსტიტუტი.

ო.თურმანიძე 1957–1960 წლებში მუშაობდა შუახევის რაიონის წაბლიანის რვაწლიან და უჩამბის საშუალო სკოლებში ისტორიისა და უცხო (გერმანული) ენის მასწავლებლად. 1960 წელს დააწინაურეს ცინარეთის რვაწლიანი სკოლის დირექტორად, სადაც 1972 წლის ოქტომბრამდე მუშაობდა. სკოლაში გამორჩეული პედაგოგი და საჩვენებელი სკოლის დირექტორი იყო. ნაყოფიერი მუშაობისათვის 1962 წელს დააჯილდოვეს სახალხო განათლების წარჩინებულის სამკერდე ნიშნით, ხოლო 1970 წელს – სახელმწიფო ჯილდოთი – მედლით.

ინტერესი მეცნიერების მიმართ სტუდენტობის წლებში აღეძრა. ინსტიტუტში სწავლის დროს მაღალ დონეზე ამზადებდა სამეცნიერო რეფერატებს და საჯაროდ გამოჰქონდა სტუდენტთა სამეცნიერო კონფერენციებზე. ამ რეფერატებმა საჭირო პირობები შეამზადა მომავალი მეცნიერული კვლევა-ძიებისათვის. სკოლაში მუშაობის პარალელურად საკანდიდატო მინიმუმი ჩააბარა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ.ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და არქეოლოგიის ინსტიტუტში და დაწერა საკვალიფიკაციო ნაშრომი თემაზე “კაპიტალიზმის განვითარება, აჭარის სოფლის მეურნეობა”, რომელიც წარმატებით დაიცვა 1972 წელს და მიანიჭეს ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხი.

1972 წელს საცხოვრებლად გადმოვიდა ქუბათუშში და მუშაობა დაიწყო შოთა რუსთაველის სახელმწიფო პედაგოგიურ ინსტიტუტში, სადაც

მიჰყავდა სალექციო კურსი “საბჭოთა სახელმწიფოსა და სამართლის საფუძვლები”. ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტსა და საქართველოს ტექნიკურ უნივერსიტეტში წლების განმავლობაში კითხულობდა საქართველოს ისტორიას, საქართველოს ისტორიის ისტორიოგრაფიას, წყაროთმცოდნეობას, სახელმწიფო და მუნიციპალურ მართვას, სახელმწიფო მართვის თეორიას, კადრების მენეჯმენტს, პოლიტიკურ დისციპლინებს და სხვა.

ო.თურმანიძე 1974 წელს დანიშნეს საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის უფროს მასწავლებლად, 1975 წელს აირჩიეს დოცენტის თანამდებობაზე, ხოლო ორი წლის შემდეგ დოცენტის წოდებაც მიანიჭეს. 1981–1990 წლებში იყო საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ბათუმის ფილიალის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა კათედრის დოცენტი, 1988 წელს დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია, ხოლო 1991 წელს მიანიჭეს პროფესორის სამეცნიერო წოდება. 1990–2005 წლებში მუშაობდა საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ბათუმის ფილიალის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა კათედრის გამგედ. ო.თურმანიძე ასევე წლების განმავლობაში ლექციებს კითხულობდა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის (ტექნიკური უნივერსიტეტი) ფოთის, ჭიათურისა და ტყიბულის ფაკულტეტებზე. ერთი სიტყვით, 53 წლის განმავლობაში პედაგოგიური მუშაობის მდიდარი გამოცდილება დააგროვა, რომლის განზოგადებას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. სწორედ ამიტომ ო. თურმანიძის ლექციები გამორჩეულა მაღალი აკადემიური დონით. რთულ საკითხებს სტუდენტ-ახალგაზრდობას მარტივად და გასაგებად აწვდიდა. თანამშრომლებსა და სტუდენტ-ახალგაზრდობაში სიყვარულითა და დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა.

პედაგოგიური მუშაობის პარალელურად, პროფესორი ო. თურმანიძე ეწევა ნაყოფიერ სამეცნიერო მოღვაწეობას. მისი მეცნიერული კვლევის ობიექტია საქართველოს ისტორია XVI საუკუნიდან XXI საუკუნემდე. დღემდე 80-მდე შრომა გამოაქვეყნა, მათ შორის 8 მონოგრაფია. არის ათობით საგაზეთო სტატიის ავტორი.

ო.თურმანიძის შრომები გამოირჩევა მდიდარი წყაროთმცოდნეობითი ბაზით. მან სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოიტანა ასობით პირველწყარო, რომელიც გამოავლინა მოსკოვის, სანკტ-პეტერბურგის, თბილისის, ქუთაისის, აჭარის სახელმწიფო და საუწყებო არქივებში, მუზეუმებისა და ბიბლიოთეკების ფონდებში. ცხადია, მის შრომებში განვითარებულ დებულებებსა და დასკვნებს მეტი დამაჯერებლობა აქვს.

ო.თურმანიძე ძირითადად იკვლევს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიას. ნაყოფიერი კვლევა-ძიების შედეგად მან ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის კვლევის სპეციალური მიმართულება შექმნა.

ო.თურმანიძის პირველ მონოგრაფიაში, რომელიც 1973 წელს გამოქვეყნდა, შესწავლილია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ნაწილის (ბათუმის ოლქი) სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის ისეთი საკითხები, როგორიცაა სავაჭრო მიწათმოქმედება, აგრარული მოძრაობა და ცარიზმის აგრარული პოლიტიკის თავისებურებანი ამ რეგიონთან მიმართებაში.

პროფესორმა ო.თურმანიძემ მომდევნო მონოგრაფიაში ახალი ხედვით გააშუქა გლეხთა მოძრაობა ბათუმის ოლქში რუსეთის პირველი რევოლუციის წლებში. ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში პირველად განიხილა გლეხთა მოძრაობის მარტივი ფორმები (თხოვნა-საჩივრები, ურჩობა, აყრა-გაქცევა და სხვა).

ო.თურმანიძის სამეცნიერო მემკვიდრეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი განეკუთვნება სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის ისეთ საკითხებს, როგორიცაა საადგილმამულო ურთიერთობანი, აგრარული მოძრაობა, ოსმალეთისა და რუსეთის ხელისუფლების აგრარული პოლიტიკა. ოსმალური დოკუმენტური წყაროებით შეისწავლის საადგილმამულო ურთიერთობებს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდან, ვიდრე 1878 წლამდე. მონოგრაფიაში გაშუქებულია მიწისმფლობელობის სამხედრო-ლენური სისტემა, საადგილმამულო გადასახადები და საგადასახადო სისტემა, დადგენილია მესაკუთრული ჯგუფები, კერძოდ, მემამულეთა (აღა-ბეგების) კატეგორიები, გაანალიზებულია აგრარული რეფორმის მიზანი და შედეგები.

მეცნიერებისათვის სიახლეა ო.თურმანიძის ნაშრომები “სოფლის მეურნეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 1878–1990 წლებში” და “საადგილმამულო ურთიერთობანი და აგრარული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 1878–1928 წლებში”. პირველ მონოგრაფიაში, რომელიც 2004 წელს გამოქვეყნდა, შესწავლილია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ნიადაგურ-კლიმატური პირობები, აგროტექნიკა და ხალხური აგროტექნოლოგია, მეურნეობის დარგები, კაპიტალისტური საწარმოები სოფლად და სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებაში. მეორე მონოგრაფიაში (დაიბეჭდა 2009 წელს) ახლებური ხედვითაა გაშუქებული აგრარული ურთიერთობანი და აგრარული მოძრაობა 1878–1928 წლებში. შრომაში გაანალიზებულია ცარიზმის, თურქი და ინგლისელი ოკუპანტების, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა და საბჭოთა ხელისუფლების აგრარული პოლიტიკა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსთან მიმართებაში.

პროფესორ ო.თურმანიძეს მნიშვნელოვანი მიღწევები აქვს უახლესი ისტორიის მეცნიერულ შესწავლაში. მან არაერთი მეცნიერული შრომა გამოაქვეყნა საქართველოს, კერძოდ, აჭარის უახლესი ისტორიის შესახებ. მათში განხილულია პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულ-

ტურის ისტორიის საკვანძო საკითხები. პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ ფუნდამენტური გამოკვლევა “სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება აჭარაში ომისშემდგომ პერიოდში (1946–1990 წწ.). ამ სქელტანიან წიგნში ახლებურადაა გაშუქებული აჭარის ეკონომიკის საკვანძო საკითხები (მრეწველობა, სოფლის მეურნეობა, კაპიტალური მშენებლობა, ტრანსპორტი და კავშირგაბმულობა), მეცნიერება და სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესი, დემოგრაფიული და სოციალური საკითხები და სხვა. ობიექტურადაა შეფასებული ის ცვლილებები, რაც მოხდა აჭარის მოსახლეობის სოციალურ და ყოფით მდგომარეობაში ომისშემდგომ პერიოდში.

საერთო აღიარება მოიპოვა პროფესორ ო.თურმანიძის შრომებმა საბჭოთა პოლიტიკური რეჟიმისა და მასობრივი რეპრესიების შესახებ. მან აჭარის მაგალითზე შეისწავლა XX საუკუნის 30-იანი წლების პოლიტიკური რეპრესიები, შეაფასა ის, როგორც უდიდესი საკაცობრიო დანაშაული, რომელიც საბჭოთა რეჟიმმა ჩაიდინა უდანაშაულო ადამიანების მიმართ. დიფერენციულად გამოიკვლია მოსახლეობის დეპორტაცია საქართველოში რუსეთ-გერმანიის 1941–1945 წლების ომის, აჭარაში 1946–1949 და 1951 წლებში.

ო.თურმანიძემ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ოთხტომეულის შექმნაში. ნარკვევების III ტომში, რომელიც 2009 წელს გამოქვეყნდა, მის კალამს ეკუთვნის 10-მდე სტატია. ნარკვევების IV ტომის რედაქტორი თვითონ ბატონი ოთარი გახლავთ. იგი დასრულებულია და მისი გამოცემა გათვალისწინებულია მომავალი წლისათვის.

ბატონი ოთარი დიდებული ოჯახის პატრონია. მას ჰყავს 3 შვილი და 6 შვილიშვილი. მეუღლე თინა ირემაძე, სპეციალობით ფილოლოგი, ხელვაჩაურის რაიონის კახაბრის N1 საჯარო საშუალო სკოლის ქართული ენის და ლიტერატურის მასწავლებელია. ქალიშვილი ნინო პროვიზორია, დამთავრებული აქვს თბილისის სახელმწიფო სამედიცინო ინსტიტუტი და მუშაობს ქალაქის ერთ-ერთი აფთიაქის გამგედ, ვაჟიშვილი მერაბი, უმაღლესი განათლებით, პოლიციის ვიცე-პოლკოვნიკია, მუშაობს საკუთრების დაცვის პოლიციის აჭარის სამმართველოში ქვეგანყოფილების უფროსად. მეორე ვაჟიშვილი თემური, ტექნიკის მეცნიერებათა დოქტორი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორია.

75 წლის მიუხედავად, ბატონი ოთარი დღესაც ახალგაზრდული ენერგიით მუშაობს. გამოსაცემად მომზადებული აქვს ორი წიგნი: „საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება აჭარაში XX საუკუნის 20–30-იან წლებში“ და „მანქანათმშენებლობა და ლითონდამუშავებითი მრეწველობა აჭარაში 1921–1990 წლებში“.

გუსურვებთ ბატონ ოთარს ჯანმრთელობას, ხანგრძლივ სიცოცხლეს, რათა კვლავაც მუხლწაუხრელად ეშრომოს სამშობლოს საკეთილდღეოდ.

გამომცემლობის დირექტორი – ნანა ხახუტაიშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი – ლალი კონცელიძე
ტექნიკური რედაქტორი – ედუარდ ანანიძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 15.04.2010

ქაღალდის ზომა 70X108 1/16

ფიზიკური თაბახი 15.5

ტირაჟი 100

შპსი სახელმწიფო

დაიბეჭდა უნივერსიტეტის სტამბაში

ქ. ბათუმი, ნინოშვილის 35